

ISSN 2310 – 9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

The Journal

of V. N. Karazin Kharkiv National University

**Series «International Relations. Economics.
Country Studies. Tourism»**

Випуск / Issue 11

**Започатковано 2013 р.
Published since 2013**

**Харків – 2020
Kharkiv 2020**

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму та готельного господарства.
Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук, категорія «Б» (наказ МОН України № 409 від 17.03.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 9 від 25 травня 2020 р.)

Головний редактор:

В.О. Бабенко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступники головного редактора:

Н.А. Казакова – кандидат географічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

А.Ю. Парфінченко – кандидат історичних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Відповідальний секретар:

Г.І. Гапоненко – кандидат економічних наук, ХНУ імені В.Н. Каразіна

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Н.В. Антонюк – доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

О.А. Біловодська – доктор економічних наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну

В.В. Гончаренко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

А.Г. Гончарук – доктор економічних наук, професор, Міжнародний гуманітарний університет

І.М. Грабінський – доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

О.А. Довгаль – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

С.М. Козьменко – доктор економічних наук, професор, Університет митної справи та фінансів

О.О. Любіцева – доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

І.Ю. Матюшенко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Т.В. Пономаренко – доктор економічних наук, доцент, ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

М.М. Рижков – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

С.А. Циганов – доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Л.М. Черчик – доктор економічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

І.В. Шкодіна – доктор економічних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Т.В. Шталь – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

С.О. Якубовський – доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Anna Aleksandrova, Dr. of Geography, PhD of Economics, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russia

Abdel-Badeeh M. Salem, PhD, Professor, Ain Shams University, Egypt

Ted Azarmi, PhD, Professor, University of Tubingen, German

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Leonid Gaidukevich, D.Sc. (Historical Sciences), Associate Professor, Belarusian State University, Belarus

Suren Gevorgyan, Dr. of Economics, Professor, Armenian State University of Economics, Armenia

Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland

Kailash C. Kapur, Dr., Professor, University of Washington, USA

Marina Kudinskaja, Dr. of Economics, Associate Professor, University of Latvia, Latvia

Inese Mavlutova, Dr., Professor, BA School of Business and Finance, Latvia

William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA

Grigor Nazaryan, Dr. of Economics, Associate Professor, Armenian State University of Economics, Armenia

Tanova Petia, Dr. of Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus

Olha Prokopenko, Dr.Sc. (Economics), Tallinn University of Technology, Estonia

Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India

Zenon Stachowiak, D.Sc., Professor, Cardinal Stefan Wyszyński University, Poland

Jan-Urban Sandal, D.Sc., Professor, Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Norway

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, пл. Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ауд. 366а

тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат, інших відомостей.

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21560-11460Р від 20.08.2015.

This issue covers the results of research in the field of international relations, world economy, and international economic relations; economy, tourism, and hotel industry.

For scientists, teachers, graduate students and students.

The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University Series «International Relations. Economics. Country Studies. Tourism» is a scholarly professional publication in economics, category "B" (the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated March 17, 2020).

Recommended by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (record No 9 dated May 25, 2020).

Chief editor:

Vitalina Babenko, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Deputy editor-in-chief:

Nadija Kazakova, PhD (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Anatolii Parfinenko, Ph.D (History), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Assistant editor:

Hanna Haponenko, Ph.D (Economics), V.N. Karazin Kharkiv National University

EDITORIAL BOARD

Nataliya Antonyuk, D.Sc. (Historical Sciences), Professor, Ivan Franko National University of L'viv

Olena Bilovodska, D.Sc. (Economics), Associate Professor, Kyiv National University of Technologies and Design

Vladyslav Goncharenko, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Anatolii Goncharuk, D.Sc. (Economics), Professor, International Humanitarian University

Igor Hrabynskiy, D.Sc. (Economics), Professor, Ivan Franko National University of L'viv

Olena Dovgal, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Serhiy Kozmenko, D.Sc. (Economics), Professor, University of Customs and Finance

Olga Lyubitseva, D.Sc. (Geographic Sciences), Professor, Member of the Academy of Science of Ukraine, Honored Worker of Ukrainian Tourism, Excellence in Education of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Igor Matyushenko, D.Sc. (Economics), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Tetiana Ponomarenko, D.Sc. (Economics), Associate Professor, Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University

Mykola Ryzhkov, D.Sc. (Political studies), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Sergiy Tsyganov, D.Sc. (Economics), Professor, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Larysa Cherchyk, D.Sc. (Economics), Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University

Iryna Shkodina, D.Sc. (Economics), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University

Tetiana Shtal, D.Sc. (Economics), Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Serhiy Yakubovsky, D.Sc. (Economics), Professor, Odessa I.I. Mechnikov National University

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

Anna Aleksandrova, Dr. of Geography, PhD of Economics, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russia

Abdel-Badeeh M. Salem, PhD, Professor, Ain Shams University, Egypt

Ted Azarmi, PhD, Professor, University of Tubingen, Germany

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Leonid Gaidukevich, D.Sc. (Historical Sciences), Associate Professor, Belarusian State University, Belarus

Suren Gevorgyan, Dr. of Economics, Professor, Armenian State University of Economics, Armenia

Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) The Academy of Hospitality and Catering in Poznań, Poland

Kailash C. Kapur, Dr., Professor, University of Washington, USA

Marina Kudinskaja, Dr. of Economics, Associate Professor, University of Latvia, Latvia

Inese Mavlutova, Dr., Professor, BA School of Business and Finance, Latvia

William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA

Grigor Nazaryan, Dr. of Economics, Associate Professor, Armenian State University of Economics, Armenia

Tanova Petia, Dr. of Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus

Olha Prokopenko, Dr.Sc. (Economics), Tallinn University of Technology, Estonia

Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India

Zenon Stachowiak, D.Sc., Professor, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland

Jan-Urban Sandal, D.Sc., Professor, Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Norway

Editorial Board Address:

61022, Kharkiv, Svobody Sq., 6, Faculty of International Economic Relations and Tourism Business

V. N. Karazin Kharkiv National University, room 366a

tel. +38(057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

The authors of the materials published are fully responsible for the selection, accuracy, and reliability of the data, facts, quotations, and other information.

Articles have been double-blindly reviewed.

Certificate of state registration of KV No. 21560-11460R dated 20.08.2015.

© V. N. Karazin Kharkiv National University, design, 2020

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Д.С. Бабенко, А.С. Зайцева, К.Ю. Величко РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ ТА КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	8
Г.С. Панасенко, М.С. Шманатов СПРОБИ ПОРУШЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАСТОСУВАННЯМ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВЕДЕННЯ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ	15
М.В. Шуба, І.О. Дерід, О.В. Ханова, К.О. Макарчук ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЄС З ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ БОРГОВОЇ КРИЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	23
С.О.Якубовський, Т.А. Родіонова, О.С. Бабінчук ТОРГОВЕЛЬНЕ ПРОТИСТОЯННЯ США ТА КИТАЮ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....	35

ЕКОНОМІКА

А.В. Воронін, Е.Ю. Железнякова ПРОБЛЕМА СТІЙКОСТІ КЕРОВАНОГО ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	46
Т.В. Деркач ЕНЕРГЕТИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ: НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ САМОЦІЛЬ?	54
О.А. Довгаль, Л.В. Махова РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	62
І.Ю. Матюшенко, Н.С. Редько ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ	69
Т.Є. Моїсеєнко, О.О. Корогодова, Н.О. Черненко, Я.І. Глущенко СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОСИСТЕМИ СТАРТАПІВ В УМОВАХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	81
О.А. Фрідман ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	89

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

О.А. Біловодська, М.О. Кравчук ОЦІНКА БРЕНДІВ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА ІМІДЖУ УКРАЇНИ ЯК ТУРИСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ.....	95
Г.І. Гапоненко, О.В. Євтушенко, І.М. Шамара ЗНАЧЕННЯ БІЗНЕС-ПЛАНУ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ КРИЗИ.....	104
Г.І. Гапоненко, Н.В. Шульга СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	111
К.О. Чупіна АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ЗАКОРДОНОМ.....	121
І.М. Шамара, Г.І. Гапоненко, Д.І. Кривулькіна ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОСВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ	128
І.М. Шамара, О.В. Євтушенко, А.А. Салабай ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ГРЕЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	140

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

D. Babenko, A. Zaitseva, K. Velychko DEVELOPMENT OF INTEGRATION PROCESSES IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS: UKRAINE AND EU-COUNTRIES	8
H. Panasenko, M. Shmanatov ATTEMPTS TO BREAK THE INTEGRITY OF THE WORLD ECONOMY BY APPLYING MODERN METHODS OF WARNING NON-TRADITIONAL WAR: THE EXPERIENCE OF UKRAINE	15
M. Shuba, I. Derid, O. Khanova, K. Makarchuk APPLICATION OF THE EU EXPERIENCE OF THE FINANCIAL SYSTEMS' TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF THE DEBT CRISIS FOR UKRAINE	23
S. Yakubovskiy, T. Rodionova, O. Babinchuk US-CHINA TRADE CONFLICT: CAUSES AND CONSEQUENCES.....	35

ECONOMICS

A. Voronin, E. Zhelezniakova THE PROBLEM OF SUSTAINABILITY OF THE CONTROLLED INNOVATION PROCESS	46
T. Derkach ENERGY EFFICIENCY: A NECESSITY OR AN END IN ITSELF?	54
E. Dovgal, L. Makhova DEVELOPMENT OF THE THEORY OF INNOVATIONS IN THE CONTEXT OF THE NEW INDUSTRIAL REVOLUTION.....	62
I. Matyushenko, N. Redko INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF THE ASSOCIATION WITH EU	69
T. Moiseienko, O. Korohodova, N. Chernenko, Ya. Hlushchenko THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE STARTUPS ECOSYSTEM FORMATION AND FUNCTIONING IN CONDITIONS OF FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION	81
O. Fridman FEATURES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE WORLD ECONOMY IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY	89

TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH

O. Bilovodska, M. Kravchuk EVALUATING THE BRANDS OF HOSPITALITY INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF ECONOMY AND IMAGE DEVELOPMENT IN UKRAINE AS TOURIST COUNTRY	95
H. Haponenko, O. Yevtushenko, I. Shamara, THE IMPORTANCE OF A BUSINESS PLAN FOR THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE ENTERPRISES OF THE SPHERE OF SERVICES IN THE CONDITIONS OF CRISIS	104
H. Haponenko, N. Shulha MODERN TRENDS AND PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE UKRAINIAN TOURISM INDUSTRY	111
K. Chupina ANALYSIS OF THE INCLUSIVE TOURISM DEVELOPMENT ABROAD	121
I. Shamara, H. Haponenko, D. Kryvulkina PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST MARKET OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRENDS.....	128
I. Shamara, O. Yevtushenko, A. Salabai FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN GREECE AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE	140

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Д.С. Бабенко, А.С. Зайцева, Е.Ю. Величко РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ УКРАИНЫ И СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕС В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	8
А.С. Панасенко, Н.С. Шманатов ПОПЫТКИ НАРУШЕНИЯ ЦЕЛОСТНОСТИ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА ПУТЕМ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ВЕДЕНИЯ НЕТРАДИЦИЙНОЙ ВОЙНЫ: ОПЫТ УКРАИНЫ.....	15
М.В. Шуба, И.А. Дерид, Е.В. Ханова, Е.А. Макаручук ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА ЕС ПО ТРАНСФОРМАЦИИ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В КОНТЕКСТЕ ДОЛГОВОГО КРИЗИСА ДЛЯ УКРАИНЫ	23
С.А. Якубовский, Т.А. Родионова, А.С. Бабинчук ТОРГОВОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ США И КИТАЯ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ	35

ЭКОНОМИКА

А.В. Воронин, Э.Ю. Железнякова ПРОБЛЕМА УСТОЙЧИВОСТИ УПРАВЛЯЕМОГО ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА	46
Т.В. Деркач ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ: НЕОБХОДИМОСТЬ ИЛИ САМОЦЕЛЬ?	54
Е.А. Довгаль, Л.В. Махова РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ИННОВАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ	62
И.Ю. Матюшенко, Н.С. Редько ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИАЦИИ	69
Т.Е. Моисеенко, Е.А. Корогодова, Н.А. Черненко, Я.И. Глущенко СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭКОСИСТЕМЫ СТАРТАПОВ В УСЛОВИЯХ ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ.....	81
Е.А. Фридман ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В МИРОВОМ ХОЗЯЙСТВЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ	89

ИССЛЕДОВАНИЕ ТУРИЗМА И ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА

Е.А. Беловодская, М.А. Кравчук ОЦЕНКА БРЕНДОВ ГОСТИНИЧНОЙ ИНДУСТРИИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ И ИМИДЖА УКРАИНЫ КАК ТУРИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	95
А.И. Гапоненко, Е.В. Евтушенко, И.Н. Шамара ЗНАЧЕНИЕ БИЗНЕС-ПЛАНА ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА.....	104
А.И. Гапоненко, Н.В. Шульга СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ.....	111
Е.А. Чупина АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМА ЗА РУБЕЖОМ.....	121
И.Н. Шамара, А.И. Гапоненко, Д.И. Кривулькина ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО РЫНКА УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕМИРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ	128
И.Н. Шамара, Е.В. Евтушенко, А.А. Салабай ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА ГРЕЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ	140

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

DEVELOPMENT OF INTEGRATION PROCESSES IN THE GLOBALIZATION CONDITIONS: UKRAINE AND EU-COUNTRIES

Dariia Babenko

Department of International Economics and
Management of Foreign Economic Activity
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauki ave., 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine
e-mail: dary.babenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3154-1622

Zaitseva Anna

PhD in Economics
International Economic Relations named after Arthur Golikov
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: glazkova@karazin.ua
ORCID: 0000-0003-0818-7853

Kateryna Velychko

PhD in Economics, Associate Professor
Department of International Economics and
Management of Foreign Economic Activity
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Nauki ave., 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine
e-mail: eklevyna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7751-585X

The change in Ukraine's position, taking into account various approaches to assessing the development of integration processes, indicates the importance of choosing the forecast for the development of integration with EU member states. The subject of the study is integration with the EU member states. The aim of the article is to analyze the development of integration processes in Ukraine and the EU member states, build a forecast of the strategy of international integration on the example of Ukraine and the EU countries in the context of globalization. Research methods: the method of multivariate statistical analysis, namely factor analysis to determine the factors affecting the development of integration processes; modeling of growth curves for predicting the values of indicators of integration processes. The calculations were performed using the Statgraphics Centurion application package. Based on the results of the research, a basis of indicators characterizing the socio-economic situation of the member countries of the integration processes is formed. It included: GDP and GDP per capita, attracting foreign direct investment and consumer price indices; as well as the share of ICT goods. The analysis of problems and prospects for the development of integration processes on the basis of a theoretical and logical analysis taking into account the strategic directions of development of the Ukrainian economy and the world economy is carried out. The forecast indicators for the member countries of the EU group and Ukraine are calculated. This allowed us to develop forecast scenarios for the development of integration processes of the member countries of integration processes in the long term. Based on the forecast obtained, strategic positions of Ukraine and the EU member states in the global integration space for three forecasting periods are formed. Conclusions: priority scenarios for the development of the integration processes of these EU member states are identified, namely Czech Republic, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland and Ukraine indicate a positive prospect of EU cooperation with Ukraine in the aspect of international integration.

Keywords: EU countries, globalization, integration processes, international economic relations, integration development scenarios, factor analysis, growth curves, forecasting.

Introduction.

The socio-economic and political processes taking place in Ukraine require the government to introduce new approaches to integration into the international integration space. This is especially true for the choice of the integration vector, in particular based on the choice of scenarios for the development of integration processes with the EU.

The emergence of the EU was aimed at creating a common market and, on this basis, improving economic stability and living standards. The EU agreement defined a sequence of measures to achieve this goal: the abolition of duties, import and export quantitative restrictions on the movement of goods within the community; the introduction of a common customs tariff and a single trade policy for third

countries; ensuring the free movement of factors of production, the freedom to create branches in the EU and free trade in services between member countries; pursuing a common agricultural and transport policy; creating conditions for competition within the community; coordination and gradual approximation of economic policies of member countries; alignment of domestic legal norms relevant to the common market.

Changing the position of countries, taking into account different approaches to assessing the development of integration processes, which provides a characteristic of the socio-economic situation of these countries, indicates the importance of choosing basic indicators for assessing the development of regional integration, is an urgent issue of our time.

Currently, a lot of scientists are paying considerable attention to the study of integration processes in the global economy, their role in the globalization of world economic relations in accordance with the laws of development of international integration. Of particular relevance is the issue of forecasting and managing these processes using mathematical tools. So, A.M. Dubrova, V.S. Mkhitarian, L.I. Troshin [1] are interested in the applied aspect of economic and mathematical modeling of world economic and integration processes. In the works of V.S. Ponomarenko and L. Malyarets [2], [3] study the measurement of features of objects in the economy and analyze data, use multivariate statistical methods, as well as [4] - [6]. The subject of forecasting the results of integration processes is devoted to the work of A.Yu. Michurin [7], the problems of developing and constructing integration scenarios are disclosed in their works by A.M. Anisimov [8] and I.N. Burganova [9].

Despite the depth of modern scientific research on this issue, some practical aspects require further study and clarification, because under the conditions of the influence of global economic changes and the transformation of the world order, the issue of forecasting an international integration strategy becomes especially urgent and creates the basis for decision-making on the choice of the vector of foreign economic activity of Ukraine.

Materials and methods.

To determine the factors influencing the development of integration processes, one should use the method of multivariate statistical analysis - factor analysis [1]. This analysis is intended to identify and quantify the generalizing characteristics that are latent factors and sufficiently describe the entire set of initial and resulting indicators. The calculations are carried out on the example of the member countries of the EU integration association. To determine the latent factors in each component that characterize the

socio-economic development of the EU countries in the global integration space, the Statgraphics Centurion statistical package was used [1].

To develop the forecast, we apply forecast models, namely - growth curves [1]. To predict the values of indicators of regional integration processes, the Statgraphics Centurion application package will be used.

Results and discussion.

The theoretical and logical analysis of scientific literary sources, formed methodological approaches to assessing the effectiveness of regional integration processes made it possible to determine the main components of integration processes, which are characterized by macroeconomic indicators of the socio-economic status of member countries of integration associations. So, we have obtained a system of macroeconomic indicators for analyzing problems and prospects for the development of regional integration processes, which consists of 6 private indicators (Table 1).

A feature of this system of indicators is its structuring according to the main components characterizing the socio-economic situation of the countries-members of integration processes:

- component characterizing the finances of countries;
- compound on foreign economic relations of countries participating in integration processes;
- component reflecting the level of economic potential of the country;
- component reflecting the development of information technology in the country.

Namely: GDP and GDP per capita, attracting foreign direct investment and consumer price indices; as well as the share of ICT goods.

Consider the statistics for the last five years, these indicators. Consider several EU member states (Table 2).

Table 1

The list of indicators characterizing the socio-economic situation of member countries of regional integration processes

№	Indicator	Symbol index	Units
Component of national accounts indicators			
1.	GDP annual average growth rate	y_1	% to the previous year
2.	Gross domestic product, annual average growth rate per capita	y_2	
3.	Consumer price indices	y_3	% to the previous year
4.	Share of ICT goods as percentage of total trade, imports	y_4	%
5.	Share of ICT goods as percentage of total trade, exports	y_5	%
6.	Foreign direct investment	y_6	million US dollars

[compiled by the author according to [10]-[14]]

The values of the indicators of socio-economic development of the EU and Ukraine for the period 2014-2018.

Gross domestic product, annual average growth rate					
	2014	2015	2016	2017	2018
Czech Republic	2,72	5,31	2,45	4,29	2,88
Estonia	2,89	1,67	2,06	4,85	3,90
Latvia	1,86	2,97	2,06	4,64	4,80
Lithuania	3,54	2,02	2,35	4,14	3,35
Poland	3,32	3,84	3,06	4,81	5,10
Ukraine	-6,55	-9,77	2,44	2,52	3,30
Gross domestic product, annual average growth rate per capita					
	2014	2015	2016	2017	2018
Czech Republic	2,67	5,21	2,28	4,07	2,64
Estonia	3,11	1,75	1,97	4,63	3,62
Latvia	3,05	4,19	3,27	5,88	6,03
Lithuania	4,84	3,40	3,85	5,76	4,98
Poland	3,50	3,99	3,18	4,91	5,19
Ukraine	-6,19	-9,39	2,92	3,05	3,86
Share of ICT goods as percentage of total trade, imports					
	2014	2015	2016	2017	2018
Czech Republic	14,11	15,63	14,24	15,33	16,45
Estonia	11,50	11,21	11,53	9,41	9,87
Latvia	8,95	10,18	10,05	9,34	9,98
Lithuania	4,07	5,10	5,51	5,76	5,8
Poland	8,88	9,79	9,24	9,06	9,09
Ukraine	3,56	4,01	4,88	5,13	5,23
Share of ICT goods as percentage of total trade, exports					
	2014	2015	2016	2017	2018
Czech Republic	13,42	13,54	12,72	13,33	13,48
Estonia	12,80	11,91	12,53	9,28	10,3
Latvia	9,80	11,52	10,50	9,34	10,1
Lithuania	2,94	3,95	3,86	4,08	4,34
Poland	7,74	8,12	7,14	6,92	7,1
Ukraine	0,96	0,82	0,95	0,93	0,96
Consumer price indices, annual					
	2014	2015	2016	2017	2018
Czech Republic	0,34	0,31	0,68	2,45	2,55
Estonia	-0,11	-0,49	0,15	3,42	3,40
Latvia	0,62	0,17	0,14	2,93	2,74
Lithuania	0,10	-0,88	0,91	3,72	3,78
Poland	0,05	-0,87	-0,66	2,08	2,08
Ukraine	12,07	48,70	13,91	14,44	14,56
Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual					
	2014	2015	2016	2017	2018
Czech Republic	5492,00	465,10	9814,77	9521,68	9478,89
Estonia	684,46	35,60	1095,75	1712,19	1309,36
Latvia	780,12	707,58	173,66	732,48	879,38
Lithuania	-23,32	870,35	263,88	652,29	905,07
Poland	14268,74	15270,83	15690,15	9178,51	11476,25
Ukraine	410,00	2961,00	3284,00	2601,00	2355,00

[compiled by author]

Based on the calculations of factor analysis, it is advisable to compile a rating of the impact of each of the obtained 6 independent indicators characterizing the integration processes and identify the most significant of them. This made it possible to obtain the most influential indicator (latent factor), with the help of which they formulate strategies for the development of regional integration processes of EU member states:

$$F = 0,451y_1 + 0,5002y_2 - 0,553y_3 + 0,4099y_4 + 0,614y_5 + 0,4785y_6$$

A certain latent factor in the development of integration processes should be taken as a basis for forecasting and building strategies for the development of integration processes.

To develop a forecast, we apply growth curves (forecast models) [1]. Using a system of certain indicators, based on data for the period 2014-2018, an equation of growth curves is obtained for forecasting the values of the Czech Republic indicators and the forecast values of the most influential indicators for a three-year perspective period for the Czech Republic are calculated (Table 3).

Table 3

Predicted values of indicators of regional integration processes in Czech Republic (for the period 2020-2022)

Indicators	The first forecasting period	The second forecasting period	The third forecasting period
y_1	3,721	4,317	4,907
y_2	2,936	3,036,	3133
y_3	2,608	2,613	2,623
y_4	3,967	3,964	3,962
y_5	6,060	6,161	6,251
y_6	219,4	221,9	224,5

[author's calculations]

Similarly, the equation of growth curves was found for forecasting indicator values for Estonia, Lithuania, Latvia and Poland, and the forecast values of indicators characterizing the development of world integration for these countries over a three-year forecasting period were found.

To determine the level of development of regional integration processes in the EU during 2014-2018, it is necessary to calculate the integral indicators for each country from this association using the method of constructing a taxonomic indicator of the development of dynamic socio-economic processes V. Plyuta [3]. A characteristic property of the integral indicator is that its value is in the range from 0 to 1. The interpretation of this indicator is as follows: it takes on high values at close values of indicators in the system to the reference and low values at distant ones [1].

For a comparative analysis of the socio-economic development of Ukraine with the EU member states, growth curves should be calculated to find the values

of forecast indicators - components of an integral indicator for Ukraine.

$$y_1 = \sqrt{135959 - 61180,4\ln(t)}$$

$$R^2 = 87,2807, F = 61,76, DW = 1,0037$$

$$y_2 = 1/(0,000044 + 0,000051/t)$$

$$R^2 = 60,6004, F = 13,84, DW = 2,6129$$

$$y_3 = \exp(7,6865 + 0,6074\sqrt{t})$$

$$R^2 = 93,8207, F = 136,65, DW = 3,0758$$

$$y_4 = (44,8133 + 14,7625\sqrt{t})^2$$

$$R^2 = 86,7539, F = 58,94, DW = 2,40329$$

$$y_5 = \sqrt{2,6558 - 377205t^2}$$

$$R^2 = 1,72207, F = 0,16, DW = 1,7633$$

$$y_6 = 1,894 - 0,6622t$$

$$R^2 = 65,2175, F = 16,88, DW = 1,7669$$

All models have relative quality.

Based on the obtained equations, it is necessary to calculate the predicted values for each resulting indicator characterizing the integration processes of Ukraine (Table 3).

Table 3

Predicted values of indicators of regional integration processes in Ukraine (for the period 2020-2022)

Indicators	The first forecasting period	The second forecasting period	The third forecasting period
y_1	3,273	3,505	3,721
y_2	4,130	3,341	2,508
y_3	1,239	1,305	1,378
y_5	3,329	3,143	3,996
y_6	0,263	1,123	1,473
y_7	208,281	209,712	210,954

[author's calculations]

With the help of the calculations, it is possible to obtain a forecast of the development scenarios of Ukraine and the member countries of the EU association in the global integration space. The positions of countries are determined in the space of the resulting. The space should be conditionally divided into four sectors. Each represents a scenario of strategic development in the context of the development of integration processes.

Thus, it is advisable to consider four scenarios of the development of countries in the aspect of integration processes. It is proposed to present the strategic positioning of Ukraine and the EU member states in the form of a matrix of scenarios for the development of regional integration processes, which contains four positions (scenarios) of strategic development in the aspect of regional integration processes: I - low strategic position, II and III - medium strategic position and IV - high strategic position.

According to the first scenario, countries with the lowest values of the resulting integral indicator, namely, GDP per capita with the minimum values of particular indicators, should be considered. In the second scenario, the positions of countries are characterized by high values of the integral indicator with minimal values of particular indicators. According to the third scenario, low values of the integral indicator are provided with sufficient values of particular indicators. The fourth development scenario includes countries with high values of the integral indicator with significant values of private indicators.

Conclusion.

Based on the forecast for the development scenarios of the EU and Ukraine in the global integration space, we can determine the priority scenarios for the development of international cooperation with the countries of the EU integration

association. Thus, a steady trend is observed for indicators characterizing regional integration processes in the international economic space in all forecast periods. Poland is the most distant country from Ukraine. In the first prospective forecasting period, Ukraine is expected to have the least resource-intensive international cooperation with the Czech Republic, in the second Czech with the Czech Republic and Estonia, in the third also with the Czech Republic and Estonia, but with additional costs compared to the first period.

Thus, a basis of the resulting indicators has been formed for analyzing problems and prospects for the development of regional integration processes on the basis of a theoretical analysis taking into account the strategic directions of the development of the domestic economy and the world economy, creates the basis for a comprehensive detailed analysis and makes it possible to justify strategic decisions in the formation of countries - unite in the system of world integration, increase their efficiency and effectiveness.

Based on the calculated models of the dependencies of the resulting indicators on the most significant generalizing factors characterizing the regional integration processes from 2014-2018. It is advisable to calculate the integrated indicators for the countries of the EU integration union, it makes it possible to find comparative estimates of the development of countries in the processes of global integration in dynamics and to develop scenarios for predicting the development of the countries of integration processes in the future for three forecast periods (2020 - 2022).

The calculated forecasts of the development scenarios of Ukraine and the EU member states in the global integration space are a reasonable basis for identifying priority scenarios of their development in the aspect of regional integration.

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ ТА КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Бабенко Дарія Сергіївна, кафедра міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, Харків, 61166, Україна, e-mail: dary.babenko@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3154-1622

Зайцева Анна Сергіївна, кандидат економічних наук, кафедра міжнародних економічних відносин імені Артура Голикова, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, пр. Ак. Курчатова, 25, кв. 5, Харків, 61108, Україна, e-mail: glazkova@karazin.ua, ORCID: 0000-0003-0818-7853

Величко Катерина Юріївна, кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, Харків, 61166, Україна, e-mail: eklevyuna@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7751-585X

Зміна позицій України з урахуванням різних підходів щодо оцінки розвитку інтеграційних процесів свідчить про важливість вибору прогнозування розвитку інтеграції з країнами-членами ЄС. Предметом дослідження є інтеграція з країнами-членами інтеграційного об'єднання ЄС. Метою дослідження є аналіз розвитку інтеграційних процесів України та країн-членів ЄС, побудова прогнозу стратегії міжнародної інтеграції на прикладі України та країн ЄС в умовах глобалізації. Методи дослідження: метод багатовимірного статистичного аналізу, а саме факторний аналіз для визначення факторів, що впливають на розвиток інтеграційних процесів; моделювання кривих росту для прогнозування значень показників інтеграційних процесів. Обчислення виконано за допомогою пакета прикладних програм Statgraphics Centurion. Результати: на основі проведених досліджень сформовано базис показників, що характеризують соціально-економічний стан країн-членів інтеграційних процесів. До нього увійшли: ВВП та ВВП на душу населення, залучення прямих іноземних інвестицій та індексів споживчих цін; а також частка товарів ІКТ. Виконано аналіз проблем та перспектив розвитку процесів інтеграції на основі теоретико-логічного аналізу з урахуванням стратегічних напрямів розвитку української економіки та світового господарства. Обчислено прогнозні показники для країн-членів групи ЄС та України. Це надало можливість розробити прогнозні сценарії розвитку процесів інтеграції країн-членів інтеграційних процесів у перспективному періоді. На основі отриманого прогнозу сформовано стратегічні позиції України та країн-членів ЄС у світовому інтеграційному просторі на три періоди прогнозування. Висновки: визначені пріоритетні сценарії розвитку інтеграційних процесів цих країн-членів ЄС, а саме Czechia, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland та Ukraine свідчать про позитивну перспективу співробітництва ЄС з Україною у аспекті міжнародної інтеграції.

Ключові слова: країни ЄС, глобалізація, інтеграційні процеси, міжнародні економічні відносини, сценарії розвитку інтеграції, аналіз факторів, криві зростання, прогнозування.

РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ УКРАИНЫ И СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕС В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Бабенко Дария Сергеевна, кафедра международной экономики и менеджмента внешнеэкономической деятельности, Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнецца, просп. Науки, 9-А, Харьков, 61166, Украина, e-mail: dary.babenko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3154-1622>

Зайцева Анна Сергеевна, кандидат экономического наук, кафедра международных экономических отношений имени Артура Голикова, Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина, просп. Ак. Курчатова, 25, кв. 5, Харьков, 61108, Украина, e-mail: glazkova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0818-7853>

Величко Екатерина Юрьевна, канд. экон. наук, доцент, кафедра международной экономики и менеджмента внешнеэкономической деятельности, Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнецца, просп. Науки, 9-А, Харьков, 61166, Украина, e-mail: eklevyna@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7751-585X>

Изменение позиций Украины с учетом различных подходов к оценке развития интеграционных процессов свидетельствует о важности выбора прогнозирования развития интеграции со странами-членами ЕС. Предметом исследования является интеграция со странами-членами интеграционного объединения ЕС. Целью исследования является анализ развития интеграционных процессов Украины и стран-членов ЕС, построение прогноза стратегии международной интеграции на примере Украины и стран ЕС в условиях глобализации. Методы исследования: метод многомерного статистического анализа, а именно факторный анализ для определения факторов, влияющих на развитие интеграционных процессов; моделирование кривых роста для прогнозирования значений показателей интеграционных процессов. Вычисления выполнены с помощью пакета прикладных программ Statgraphics Centurion. Результаты на основе проведенных исследований сформирован базис показателей, характеризующих социально-экономическое положение стран-членов интеграционных процессов. В него вошли: ВВП и ВВП на душу населения, привлечения прямых иностранных инвестиций и индексов потребительских цен; а также доля товаров ИКТ. Выполнен анализ проблем и перспектив развития процессов интеграции на основе теоретико-логического анализа с учетом стратегических направлений развития украинской экономики и мирового хозяйства. Вычислено прогнозные показатели для стран-членов группы ЕС и Украиной. Это позволило разработать прогнозные сценарии развития процессов интеграции стран-членов интеграционных процессов в перспективном периоде. На основе полученного прогноза сформирован стратегические позиции Украины и стран-членов ЕС в мировом интеграционном пространстве на три периода прогнозирования. Выводы: определены приоритетные сценарии развития интеграционных процессов этих стран-членов ЕС, а именно Czechia, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland и Ukraine свидетельствуют о положительной перспективе сотрудничества ЕС с Украиной в аспекте международной интеграции.

Ключевые слова: страны ЕС, глобализация, интеграционные процессы, международные экономические отношения, сценарии развития интеграции, анализ факторов, кривые роста, прогнозирование.

References

1. Dubrov, A.M. & Mhitarjan, V.S. & Troshin, L.I. (2000). *Mnogomernye statisticheskie metody [Multivariate statistical methods]*. Moscow: Finansy i statistika (in Russian).
2. Maljarets, L. M. (2006). *Vimirjuvannja oznak obyektiv v ekonomici: metodologija ta praktika: naukovе vidannja [Measurement of features of objects in the economy: methodology and practice : scientific publication]*. Harkiv : HNEU (in Ukraine).
3. Ponomarenko, V.S. & Maljarets, L. M. (2009). *Analiz danih u doslidzhennjah socialno-ekonomichnih sistem: monografija [Analysis of data in studies of socio-economic systems: monuscript]*. Harkiv : HNEU (in Ukraine).
4. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. (2017). The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 15, Issue 1, pp. 80-92. doi: 10.21511/ppm.15(1).2017.08
5. Dluhopolskyi, O., Zatonatska, T., Lvova, I., Klapkiv, Y. (2019). Regulations for returning labour migrants to Ukraine: international background and national limitations. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, Vol.22(3), 45-64.
6. United Nations Conference on Trade and Development Available at: <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx> (accessed (03.03.2020))
7. Michurina, O.Ju. (2014). *Prognozovanie rezultatov integracionnyh processov na osnove imitacionnogo modelirovanija [Predicting the outcome of integration processes on the basis of simulation modeling]*. Astrahan: Vestnik Astrahanovskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta. Ser.: Ekonomika (in Russian).
8. Anisimov, A.M. & Shirov, A.A. (2013). *Problemy razrabotki scenarijev ocenki dolgosrochnyh jeffektov integracionnyh processov na postsovetskom prostranstve [Scripting problems assessing long-term effects of the integration processes on the post-Soviet space]*. Problemy prognozirovanija (in Russian).
9. Burganova, I.N. (2015). *Scenarii mezhgosudarstvennoj integracii na postsovetskom prostranstve v ramkah SNG [Interstate integration scenarios in the post within the CIS]*. S.-Petersburg: Izvesa Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A.I. Gercena (in Russian).
10. *BRICS Joint Statistical Publication: 2019; Brazil, Russia, India, China, South Africa*. (2019). Rosstat, Moscow: «Statistics of Russia».
11. Schwab, K. & Sala-i-Martin, X (Eds.). (2015). *The Global Competitiveness Report 2014–2015*. Geneva: World Economic Forum.
12. *Mirovoj Atlas Danyh [World Data Atlas]*. (2015). Moscow: Mirovaja i regionalnaja statistika, nacionalnye dannye, karty i rejtingi. (in Russian).
13. Babenko V., Biletska Y., Pelyak H. (2019). Ukraine-EU: economic integration strategy. *Geopolitics under Globalization*, 3(1), 12-23. doi:[https://doi.org/10.21511/gg.03\(1\).2020.02](https://doi.org/10.21511/gg.03(1).2020.02)
14. *Tovarna struktura zovnishnoyi torgivli Ukrayini: Statistichna informacija [Commodity structure of foreign trade of Ukraine: Statistical information]*. (2019). Kiev: State. Statistics Service of Ukraine. (in Ukraine).

Література

1. Дубров А.М., Мхитарян В.С., Трошин Л.И. *Многомерные статистические методы*. М.: Финансы и статистика, 2003. 352 с.
2. Малярець Л.М. *Вимірювання ознак об'єктів в економіці: методологія та практика*. Х.: ХНЕУ, 2006. 382 с.
3. Пономаренко В.С., Малярець Л.М. *Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем*: монографія. Х.: ХНЕУ, 2009. 507 с.
4. Babenko V., Pasmor M., Pankova Ju., Sidorov M. The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*. 2017. Vol. 15, Issue 1. Pp. 80-92. doi 10.21511/ppm.15(1).2017.08
5. Dluhopolskyi O., Zatonatska T., Lvova I., Klapkiv Y. Regulations for returning labour migrants to Ukraine: international background and national limitations. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2019. Vol.22 (3). P. 45-64.
6. United Nations Conference on Trade and Development. URL: <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx> (accessed 03.03.2020)
7. Мичурина О.Ю. Прогнозирование результатов интеграционных процессов на основе имитационного моделирования. *Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия «Экономика»*. 2011. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prognozirovanie-rezultatov-integratsionnyh-protsessov-na-osnove-imitatsionnogo-modelirovaniya/viewer>
8. Анисимов А.М., Широков А.А. Проблемы разработки сценариев оценки долгосрочных эффектов интеграционных процессов на постсоветском пространстве. *Проблемы прогнозирования*. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razrabotki-stsenarijev-otsenki-dolgosrochnyh-effektov-integratsionnyh-protsessov-na-postsovetskom-prostranstve/viewer>
9. Бурганова И.Н. Сценарии межгосударственной интеграции на постсоветском пространстве в рамках СНГ. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-mezhgosudarstvennoy-integratsii-na-postsovetskom-prostranstve-v-ramkah-sng/viewer>
10. BRICS Joint Statistical Publication: 2015; Brazil, Russia, India, China, South Africa. Rosstat. Moscow: «Statistics of Russia».
11. Schwab, K. & Sala-i-Martin, X (Eds.). *The Global Competitiveness Report 2014–2015*. Geneva: World Economic Forum. 2015.
12. *Мировой Атлас Данных*. Москва: Мировая и региональная статистика, национальные данные, карты и рейтинги. 2015. URL: <https://knoema.ru/atlas>
13. Babenko V., Biletska Y., Pelyak H. Ukraine-EU: economic integration strategy. *Geopolitics under Globalization*, 2019, 3(1), 12-23. doi:[https://doi.org/10.21511/gg.03\(1\).2020.02](https://doi.org/10.21511/gg.03(1).2020.02)
14. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

СПРОБИ ПОРУШЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАСТОСУВАННЯМ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВЕДЕННЯ НЕТРАДИЦІЙНОЇ ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Панасенко Ганна Сергіївна

канд. політ. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: panasenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Шманатов Микита Сергійович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022,

e-mail: Shmanatov25@outlook.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4667-7853>

У статті проаналізовано поняття нетрадиційної (гібридної війни), визначено критерії терміну та з'ясовано наскільки вдало застосовувати його до війни на сході України. При проведенні дослідження були використані історичні, журналістські, наукові, публіцистичні джерела інформації. Предметом статті є події починаючи з кінця 2013 року, «революції гідності» виникнення та діяльності на території України терористичних формувань, становлення незаконно проголошених організацій «ЛНР»-«ДНР» та початок бойових дій, які розглянуто у ретроспекції. Завданням є проаналізувати джерела доказів ведення гібридної війни, визначити причини, особливості та перспективи розвитку цієї війни. Досліджено роль керівництва Російської Федерації у створенні в Україні атмосфери хаосу, формуванні невизнаних утворень, розколу українського суспільства та у військових діях на території України. У статті аналізуються методи, які були застосовані для досягнення цих цілей. Досліджено прояви такої діяльності та проаналізовано докази, що свідчать про її цілеспрямований та системний характер, а не випадковий. Російською Федерацією за допомогою цілого комплексу заходів формується викривлена картина ситуації в Україні, що допомагає перед світовою спільнотою виправдати злочинну діяльність та надати логічного змісту діям на території іншої суверенної держави. Таким чином, стаття присвячена дослідженню сучасних методів ведення нетрадиційної або гібридної війни на території України. Таке дослідження допомагає детально вивчити проблему, проаналізувати стан безпеки, щоб сформувати в майбутньому дієвий механізм протидії та недопущення схожих сценаріїв. Дослідницька діяльність такого характеру, може бути корисна при напрацюванні та розробці механізмів захисту власної держави в правовому, військовому та інформаційному полях.

Ключові слова: війна, бойові дії, дестабілізація, терористичні угруповання, інформаційний вплив, пропаганда, Україна.

Постановка проблеми.

В 2014 році кульмінацією тривалих подій «Революції гідності», громадянських протестів, політичної кризи в Україні та геополітичної боротьби між країнами Заходу і Російською Федерацією стали події анексії Кримського півострова, а після неї – незаконне проголошення так званих республік «ДНР», «ЛНР», які були повністю маріонетковим проектом Російської Федерації. У наслідок чого, з метою усунення незаконних утворень, захисту територіальної цілісності, недопущення розповсюдження схожих сценаріїв в інших областях України, для боротьби з терористичними формуваннями, виживання яких забезпечувала Російська Федерація, були залучені Збройні Сили України, добровольчі формування, сили спеціального призначення тощо. Фактично, на території України почалася активна фаза неоголошеної війни. До 2020 року ситуація змінилася лише в тому, що зусиллями дипломатичної роботи була зменшена «активність» на території бойових дій. Політична криза не вирішена і по сьогодні, зіткнення між українськими військами та терористичними угрупованнями продовжуються.

Українській державі необхідно знайти варіант виходу із сучасної ситуації, гарантувати безпеку на своїй території та створити механізм вирішення питання подальшої долі незаконно оголошених «республік» на її території. Наразі існуючі формати переговорів та дії їх учасників, створені можливі законопроекти щодо розв'язання конфлікту в Україні, на жаль, не дали результату. Можна сказати, що за 6 років війни Україні не вдалося розробити та реалізувати стратегії, чіткого плану дій із відновлення і забезпечення територіальної цілісності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Події в Україні, які почалися в 2014 році, постійно перебувають в полі висвітлення ЗМІ, уваги дослідників, науковців, правозахисників, громадських організацій. Складність дослідження проблеми в тому, джерела інформації або публікації мають високий рівень суб'єктивізму, що вимагає критичного вивчення. Більше того велика частина публікацій, джерел щодо війни на сході України є складовою частиною механізму ведення Російською Федерацією гібридної війни проти України.

Комплексне дослідження довготривалої боротьби РФ за вплив на українську державу представлено в книзі «Війна Путіна проти України» британського та канадського політолога Тараса Кузьо [5]. Питання агресії проти України висвітлює у своїх статтях колишній директор Інституту Національної Пам'яті В. В'ятрович, історичний аспект гібридної війни – Тараненко М., правові аспекти проблеми досліджує Г. Динис, соціологічний вимір війни на сході нашої країни представлено у монографії І. Рущенка [2]. Дослідження гібридної війни після революції гідності представлено в колективній монографії вчених Київського Національного Університету ім. Т. Шевченка та Люблінського університету М. Кюрі [13]. Цими роботами, дослідження проблеми не обмежується, зважаючи на актуальність питання.

Треба відмітити, що значний комплекс джерел для дослідження подій на сході України та доказів ведення гібридної війни РФ проти України можна знайти у публікаціях громадських організацій, правозахисних груп. Наприклад, детальний аналіз представлено у публікації Української Гельсинської спілки з прав людини – «Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації». Публікації про події війни в Україні, аналіз актуальних подій щодо цієї проблеми знаходимо в інтернет-ресурсах неприбуткової організації, експертної платформи «Майдан Закордонних справ» [14].

Можна сказати, що питання війни перебувають в постійному «полі досліджень» науковців, експертів, журналістів, як вітчизняних, так і зарубіжних. Але події війни мають багато аспектів. Процес впливу на Українську державу і суспільство з боку Російської Федерації довготривалий і не обмежуються лише подіями після «Революції Гідності», збройний конфлікт ще триває, тому існує багато тем, які потребують висвітлення, наукового дослідження, позбавленого фейків та зайвого суб'єктивного підходу. Більше того, незважаючи на існуючі дослідження, велика частка українського суспільства, в тому числі серед науковців, їх ігнорують, вважають тему війни на сході такою, яку краще не висвітлювати, зважаючи на динаміку зміни влади в Україні та політичну кон'юктуру.

Завданням статті є проаналізувати джерела доказів ведення гібридної війни, визначити причини, особливості та перспективи розвитку цієї війни. Такі дослідження допомагають детально вивчити проблему, щоб сформувати в майбутньому дієвий механізм протидії та недопущення схожих сценаріїв, захисту власної держави в правовому, військовому та інформаційному полях.

Виклад основного матеріалу.

Поняття гібридної війни було введено в обіг Френком Гоффманом, військовослужбовцем і військовим теоретиком США. Теоретичне осмислення терміну починається з 2000-х років і продовжується по сьогоднішній день. Визначення, яке дає Гоффман, можна трактувати так, що

гібридна війна – це дії, які поєднують мілітарні, квазімілітарні, інформаційні, дипломатичні, економічні та всі доступні засоби з метою досягнення військових, політичних, стратегічних цілей [1]. Гібридну війну у загальному вигляді розуміють як воєнні дії, що поєднують мілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні та інших засоби які направлені на досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя. Всі доступні засоби, що перетворюються на зброю, застосовуються з метою ураження різного рівня систем противника [4, с. 19]. Така війна синтезує застосування традиційних та нетрадиційних тактик, нерегулярних військових формувань, застосування терактів, насилля, вчинення масових безпорядків, використання кримінальних елементів, залучення інформаційного впливу та пропаганди. Ці способи можуть застосовуватися різними підрозділами, групами але у взаємодії та комплексно для досягнення поставленої мети.

В подальшому термін досліджувало багато вчених, його розширювали та включали додаткові елементи і способи трактування, що свідчить про спроби сформувати повноцінну концепцію гібридної війни. Але, через значну «широту» терміну, невизначеність, розмитість, його також піддають критиці. Наприклад, кожна війна включає в себе нетрадиційні форми ведення, або комплексність. Не новизною є і застосування нерегулярних військових формувань, або комбінація декількох форм ведення війни для посилення впливу на противника і досягнення перемоги.

У роботі російського вченого Ю. Першина досліджується та піддається критиці термін «гібридна війна», як такий, що не має конкретики і наукової новизни, а є лише модним словосполученням. Сам факт синтезу різних форм існує давно і проявляється в тій чи іншій мірі в кожній війні, а спроба сформувати концепцію поняття є безкорисною [3]. Але треба зазначити що термін використовується в науковому середовищі. Гібридну війну можна розглядати не тільки як синтез методів, а й як результат технологічного розвитку, що дозволяє до арсеналу ведення війни додати інформаційні технології, ЗМІ, викривлення інформації та психологічний вплив на свідомість людини, суспільства, що у поєднанні з перерахованими вже елементами матиме додатковий ефект. Термін став активно використовуватись в українському науковому середовищі після анексії Криму та початку бойових дій на сході України. Поняттю гібридної війни, її концепції, проявам присвячені статті та книги українських вчених, які намагалися осмислити актуальну неоголошену війну в Україні [4].

Складність та специфічність подій на сході України називають різними поняттями: війна, бойові дії, локальний конфлікт, російсько-українська війна, громадянська війна тощо. Той

факт, що існування незаконно проголошених «ЛДНР», їх життєспроможність та обороноздатність забезпечуються Російською Федерацією, а варіант існування цих утворень без допомоги РФ викликає сумніви, підтверджує, що протистояння відбувається між Україною та Російською Федерацією. Особливість ситуації полягає в тому, що остання використовує штучно утворені «ЛДНР» як засоби комплексного впливу і шантажу України. Тому, якщо синтез військового, інформаційного, економічного, політичного впливу, застосування парамілітарних і регулярних військ, кримінальних утворень для знищення політичної волі іншої держави, порушення її територіальної цілісності та впливу на її зовнішню політику називати гібридною війною, то Російська Федерація веде проти України саме таку війну. Питання лише в доказовій базі головної ролі Російської Федерації у цьому процесі.

Більше того, можна припустити, що події весни 2014 року – це лише черговий етап, який став «ситуативною адаптацією» до політичних подій в Україні. Безпосереднє збройне зіткнення, анексія Криму, війна на Донбасі, можливо, стали реальним варіантом реакції на політичні прорахунки керівництва РФ та лояльного до неї керівництва України в 2010–2013 роках. Події майдану та «революції гідності» стали крахом режиму Януковича, що в подальшому спричинило катастрофу. Тобто, сама наявність системного, довготривалого впливу РФ на Українську Державу не обмежуються подіями починаючи з 2013 року. Мета Російської Федерації, зважаючи на геополітичну та стратегічну важливість України, зберігати в цій країні свій домінуючий вплив та підтримувати, забезпечувати лояльні політичні режими, не допустити інтеграції в «західні структури» – Європейський Союз, НАТО. Це, фактично означає крах амбіційних планів для Росії та посилення позицій конкурентів біля кордону, що підвищує безпекові загрози та створює нові виклики для РФ. Тому прояви ведення прихованої, нетрадиційної боротьби з метою дестабілізувати політичну ситуацію в Україні, монополізувати вплив на внутрішню і зовнішньополітичні рішення які врешті-решт вилилися у відкрите збройне протистояння, можна простежити починаючи із становлення Незалежності. Питання лише в тому наскільки успішно це вдавалося робити, і яким був вплив при тому чи іншому керівництві Української Держави.

Політична нестабільність, яка виникла в Україні в 2014 році, була загрозою територіальної цілісності України не тільки в Донецькій та Луганській областях. Фактично, по всій південно-східній Україні діяли бойові групи, проросійськи налаштовані організації. Треба визнати, вони користувалися підтримкою частини населення. Особливістю діяльності цих груп було те, що їх протест проти подій на майдані супроводжувався не просто невизнанням нової влади або боротьбою за підтримку опозиційних сил в Україні, а тим, що ці групи орієнтувалися на Російську Федерацію із закликами відділення від Української території, або створення «незалежної» республіки

із адміністративним центром у місті в якому діяла ця група. Більше того, в ряді міст України в захваті місцевої адміністрації та інших державних установ, боротьбі із «промайданівськими» рухами та місцевими майданами діяли представники філій одних і тих же організацій. Цікаво те, що своєю діяльністю такі організації, як «Донецька республіка», «Севастополь-Крим-Росія», «Оплот», «Луганська гвардія» та ін. почали ще за довго до подій 2013-2014 року, і деякі з них проходили спільну воєнізовану підготовку «патріотичного» характеру з російськими націоналістичними, імперіалістськими організаціями, як наприклад «Руский мир», «Русское единство», на території України, зокрема в Криму, та РФ [5, с. 368-374]. В подальшому, члени цих організацій зіграють ключову роль у дестабілізації в регіонах на початковому етапі подій 2014 року та прийматимуть участь у збройній боротьбі проти ЗСУ.

На початку весни 2014 року, після зміни влади в Києві, на сході активізувалися рухи протестів. Місцеві влади Донецька та Луганська проводили позачергові засідання, на яких приймали рішення про статус російської мови, проведення референдуму та орієнтацію на Росію, як стратегічного партнера. В Харкові була створена організація «Український фронт» за підтримки місцевої влади та партійного активу Партії Регіонів, яка претендувала на лідерство в русі протесту на сході України. В Україні поширювалася ідея федералізації, зокрема політиками та діячами, організаціями, які були налаштовані негативно до нової влади та руху Євромайдану. Країну охопили мітинги та боротьба між активістами Євромайдану та противниками майдану, «федералістами», сепаратистами. В цей період дії центральної влади активно використовувались для пропаганди у ЗМІ та поширення антиукраїнських настроїв, популістських лозунгів та цькування між різними групами серед населення України.

Для відтворення картини тих подій та їх характеру необхідну інформацію бачимо в звіті, наданому інститутами ОБСЄ після місії з оцінки положення в галузі прав людини в Україні, яка була проведена на запит Українського правління в березні – квітні 2014 року. Із огляду документу стає зрозуміло, що [6]:

- зафіксовані факти вбивства, залякування, викрадення людей, головні жертви яких – активісти майдану, журналісти, а в Криму – військовослужбовці та кримські татари;

- виникла тенденція проведення масових зібрань прихильників та противників майдану, які супроводжуються із застосуванням насилля. Особливо часто сутички між групами виникали у Донецьку, Луганську, Миколаєві, Одесі, Севастополі;

- зафіксовані методи застосування насилля: залякування, цькування в ЗМІ, оприлюднення особистих даних, підпал автомобілів, поширення листівок з інформацією про осіб, шантаж та проведення розслідувань міліцією проти жертв, а не проти підозрюваних у злочині осіб;

– під час найбільш жорстоких зіткнень зафіксовано залучення «тітушок» та членів «самооборон». Використання таких груп стало систематичним у Донецьку, Харкові та Луганську. Організовані групи прибували на приватному транспорті або автобусах без номерів, або з номерами Російської Федерації. Маються свідчення, що учасники «антимайданівських» рухів отримували оплату. За свідченням джерел, що заслуговують довіри, учасники таких груп прибували із сусідніх маленьких міст та з Російської Федерації. Ці групи фінансувались, мали матеріально-технічне забезпечення для діяльності з метою зриву руху «Євромайдану»;

– за весь період розгортання місії було зафіксовано, що в усіх регіонах зі сторони правоохоронних органів існує упереджене ставлення до прихильників майдану, а з іншого боку – лояльне ставлення до активістів руху противників;

– особливому тиску піддавались журналісти, що намагались висвітлити діяльність зібрань та організацій, подій в містах. У Харкові, Одесі, Луганську, АР Крим було зафіксовано найбільші прояви тиску. Часто фізичний тиск на журналістів здійснювали особи в формі без розпізнавальних знаків;

– у південно-східних регіонах України сформувалася тенденція пов'язувати політичну орієнтацію особи з її етнічною приналежністю. Підтримка територіальної цілісності та єдності України висвітлювались як прояв нетерпимості та націоналізму, використовувались такі політичні кліше, як: «бандервці», «фашисти» і т.д. Зафіксовано рост антитатарських настроїв та проявів дискримінації, зокрема в Криму;

– у районах, які досліджувала місія, не було зафіксовано росту нетерпимості або ескалації насильства по відношенню до російськомовного населення.

Аналізуючи представлену інформацію у звіті, стає очевидним характер подій на південному сході України. По-перше, існування серед населення поглядів незгоди до нової влади, було використано, а подекуди і сформовано, під дією налаштованих певним чином ЗМІ, груп, використання листівок, газет, інтернет-джерел, часто популістського характеру. В суспільстві формувалася атмосфера хаосу, страху перед образом «бандерівщини» і «западенщини», які загрожують російськомовному населенню, відомого та успішнодіючого радянського, російського міфу. В цій атмосфері паніки та істерії використовувались проросійські налаштовані організації, які існували давно, проходили тактичне, «військово-патріотичне» навчання, мали зв'язки з Російською Федерацією. Більше того, зафіксовано факти «завезення» та участі російських громадян, використання матеріально-технічного забезпечення, в тому числі зброї, створення груп для дестабілізації в регіоні [5, с. 368-374]. На фоні цього діяльність антимайданівськи налаштованих особистостей, політичних діячів, деяких представників Партії Регіонів, проросійських організацій, та

прихильників ідеї федералізації завдавало катастрофічного удару новосформованій центральній владі, яка не контролювала ситуації в повній мірі. Відсутність контролю дозволяла посилювати вплив Російської Федерації та присутність «заготованих» кадрів для подальшого отримання контролю над південним сходом України. Важливо також враховувати фактор впливу РФ на владу України часів Януковича, що дозволило на всіх рівнях управління, забезпечити собі лояльне керівництво, особливо в регіонах з традиційно високим рівнем симпатії до Росії.

Після початку активної фази дестабілізації, важливу роль у захопленні влади зіграли військові підрозділи російського «козацтва» та група бойовиків під керівництвом І. Гірка (Стрелкова), колишнього співробітника ФСБ РФ, яка складалася приблизно з 50 бійців і перетнула в такому складі кордон. Групою були захоплені адміністративні будівлі у декількох містах Донецької області та організована вербовка сепаратистів. Близько 1200 осіб, громадян України, Росії, Білорусі, перебували у складі «самооборони», сформованої ще в лютому 2014 року під керівництвом місцевих сепаратистів. Таким чином, після захоплення адміністративних будівель СБУ в Донецьку та Луганську сепаратисти отримали додаткове озброєння та захопили владу в інших містах. Формувалася армія південного сходу України. В ряді інших міст південно-східної України йшла боротьба за контроль. Стає зрозумілим, що на початковому етапі бойових дій основну роль відігравали нерегулярні озброєні підрозділи, які діяли методом терору і захоплення влади на містах. Наприклад, на територію Луганщини весною 2014 прибули з території РФ військові підрозділи «Всевеликого Війська Донського», які активно діяли та захопили ряд міст у Луганській області під керівництвом Атамана Козиціна, учасника подій конфлікту в Придністров'ї, Абхазії [7]. Через існуючі парамілітарні, незаконні формування, які прибували з території РФ формувалися канали доставки добровольців на Донбас, їх озброєння та підготовки. Питання кількості таких організацій та рівень їх співробітництва з владою РФ є предметом окремого дослідження.

Таким чином, вже до середини весни використовуючи ЗМІ, кризову ситуацію, проросійські організації, нерегулярні військові формування, місцеві антиукраїнські настрої, державних службовців-зрадників, сепаратистам вдалося захопити контроль над частиною території суверенної держави і оголосити в квітні місяці утворення так званих «республік». Треба зазначити, що в цей період ще був популярним в сепаратистських колах та мав загрозу втілення план створення «Новоросії» – масштабнішого проекту окупації та відділення від території України південно-східної частини.

Наступними вагомими чинниками війни на сході, методами її ведення є участь регулярних військ Російської Федерації, матеріальне забезпечення республік, системний інформаційний вплив.

У травні 2014 року на непідконтрольних Україні територіях був проведений незаконний референдум в результаті якого 11 травня було оголошено про створення «ЛДНР». Результати фіктивного референдуму були не визнані Україною та міжнародною спільнотою, але, фактично, прискорили процес втрати частини території та остаточного розколу в суспільстві. Після проведення на підконтрольній бойовиками території референдуму, почалося таке ж нелегітимне «державне будівництво». У першу чергу, мова йде про перетворення терористичних формувань, банд, воєнізованих підрозділів та «самооборон» у чітку організацію армійського з'язка. В цьому процесі була необхідна допомога професіоналів, людей з досвідом роботи в армійській структурі, при чому на всіх рівнях керівництва, як офіцерів низької ланки, так і середньої, вищої. У цьому процесі активно брали участь кадрові російській військові [8, с. 25-30]. Механізм залучення військових був таким, що кадрові службовці Армії РФ, використовувались на всіх рівнях армійської структури в якості «радників». Кадри для «відпустки» або «відрадження» набиралися з усієї території РФ, де проходили через «інструктаж» та «підготовку» дванадцятого резервного командування у місті Новочеркаськ і після цього відправлялися на Донбас [9]. Очевидно, що така присутність особового складу, як і техніки регулярних військ маскувалась. Таким чином, було неофіційно підпорядковано армію бойовиків керівництву РФ. За даними, представленими в книзі Т. Кузьо, управління здійснювалося командування Південного військового округу РФ 8-ї армії, в м. Новочеркаськ [5, с. 412].

У період травня-червня активізується поставки техніки бойовикам через неконтрольовані Україною ділянки кордонів, посилюється присутність нерегулярних військових та «добровольчих» формувань, створюються «батальйони». На територіях Донецької і Луганської областей терористи захоплюють міста, встановлюють блокпости [8, с. 39].

У червні-липні сили АТО України успішно відновлюють контроль над декількома містами, протидіють наступу ворога. В липні місяці групу Гіркіна вдалося вибити та відтиснути до Донецьку. На Луганському напрямку, закріпити позиції в Луганському та Донецькому аеропортах, за які йшли тяжкі бої. Саме в цей період РФ вдалася до обстрілу позицій Українських військових на тих ділянках, де бойовиків відтиснули до кордонів. З цього часу це стає систематичним заходом як фізичного знищення Українських сил, так і деморалізації і знищення політичної волі Українського керівництва.

Не вдаючись до подробиць тактики ведення наступу українських сил, що є предметом іншого дослідження, треба зазначити, що до серпня 2014 року українським військам вдалося відновити контроль над Северодонецьком, Лисичанськом, Дебальцевим, Іловайськом, Міусинськом, та зайняти стратегічну висоту – Савур-Могили.

У цей період, було значно нарощено технічний потенціал бойовиків та здійснювалось безпосереднє проникнення через кордон регулярних військ армії Російської Федерації [10]. У результаті порушення кордону, прямого військового втручання силам РФ та бойовикам протягом 24–29 серпня вдалося оточити українські війська біля Іловайська та Савур-Могили. Сторонами було досягнуто домовленостей стосовно виводу Українських сил з оточення, але 29 серпня терористи та сили РФ порушили умови та розстріляли українські війська, які виходили з оточення двома колонами. За весь час АТО українська сторона понесла найбільші втрати. Після наступу та відтиснення позицій Українських сил АТО в вересні був підписаний «Мінський протокол», що встановлював режим припинення вогню [11].

У подальшому найзапекліші бої відновилися з листопада місяця, та точилися за Донецький аеропорт до кінця січня, відомому завдяки його стійким захисникам-кіборгам, та під час наступу сил бойовиків за підтримки РФ на Дебальцеве. Для відтягування сил противника українська сторона здійснила контрнаступ у напрямку Широкине, до Новоазовська. Активний наступ терористів був фактором впливу на Українську владу перед черговими Мінськими переговорами. 12 лютого 2015 року було підписано «Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод» з метою припинення вогню та врегулювання бойових дій на Донбасі. Можна стверджувати, що даний переговорний процес призвів до переходу бойових дій у стан позиційної війни з періодичним загостренням та систематичними порушенням умов домовленостей.

Протягом літа 2014 р. – зими 2015 р. завдяки прямій, але не офіційній, підтримці РФ, було сформовано армійські корпуси «ЛДНР», оновлено склад керівництва незаконно оголошених «республік» та забезпечено успішний тиск на українську владу. «Співпраця» з терористами здійснювалась як і шляхом «делегування» до формувань своїх офіцерів та командирів, так і безпосереднім використанням регулярних підрозділів і техніки, намагаючись приховати це [12, с. 17].

Незважаючи на досягненні цілі, треба визнати, що масштабний наступ не вдався, політичний план створення більшого проекту, ніж захоплення частин території двох областей, створення на значній території південного-сходу України «Новоросії» – зазнав краху. Це стало реальним завдяки протидії українських сил, успішній дипломатичній діяльності, патріотичному сплеску в суспільстві, не дивлячись на всі складнощі, з якими довелося мати справу ЗСУ, добровольчим формуванням, волонтерам, українській владі.

Боротьба за контроль над українською територією та суспільством точилася не тільки на бойових фронтах, а й в інформаційному полі. Пропаганда стала однією з головної зброї масового ураження як російського, так і українського суспільств. Пропаганда на російському інформаційному просторі

формувала образ ворога, «нацистської» маріонетки, недодержави України, якою керує Захід. Цим виправдовувалася допомога «потерпаючим республікам». Абсолютно фейкові новини й абсурдні сюжети мали спонукати частину населення співчувати «народу Донбасу» та мотивувати частину людей, готових взяти участь у бойових діях. Інформаційна боротьба з метою викривлення ситуації у вигідному для РФ руслі почалася ще з початку подій на майдані в 2013 році. За результатами досліджень, станом на травень 2014 року кількість згадувань в ефірі телебачення РФ організації «правий сектор» перебільшила показники «єдиної Росії» — президентської партії, лідируючої партії країни [12, с. 10]. Організація «правий сектор» чудово вписувалася у історично сформовану ще за радянських часів міфологізацію українського націоналізму, що було успішно використано в інформаційній війні вже ХХІ сторіччя.

Провладні канали та ЗМІ в РФ не нехтували використовувати й просто вигадані сюжети з метою емоційно-психологічного впливу на глядача. Тут доречно згадати і постановочні сюжети про «добровольців», які кинулися захищати «братський народ Донбасу» від київської хунти, і злочини української «фашистської» армії. Чого тільки вартий вигаданий сюжет про розп'ятого хлопчика на вулицях Слов'янська солдатами ЗСУ [12, с. 11].

Треба відмітити вплив пропагандистської діяльності в інтернет мережі. В соціальних мережах масово виникали групи «Антимайдан», «Новоросія», «Юго-Восток Украины» і т.д., що активно використовували популістські лозунги, російську пропаганду, «зливали» в мережі дані учасників патріотичного руху та військових України. В період придушення сепаратистського руху на південному сході України фіксувалися випадки поширення газет на кшталт «Новини Новоросії» й ін.

Можна прослідкувати, що РФ сьогодні використовує деякі традиційні для Радянського Союзу та успішно апробовані методи впливу на суспільство — цензура, формування образу ворога, використання так званої карти «українського націоналізму», міфологізація якого доходить просто до абсурду.

Мета цих системних інформаційних атак з одного боку виправдати дії політичного керівництва Росії в очах власного народу, не допустити поширення інформаційного впливу іншої держави, а з іншого — злам політичної волі керівництва української держави, виклик панічного страху, створення розколу серед української нації, повна деморалізація сил України.

Висновки.

Проаналізувавши джерела, які свідчать про події кінця 2013 — 2015 років в Україні, зокрема «революції гідності», війни на сході України, можна дійти певних висновків.

По-перше, Російська Федерація, як головний організатор та спонсор незаконно оголошених організацій «ЛДНР», веде в Україні війну, яку

можна називати гібридною, зважаючи на те, як визначати це поняття.

По-друге, починаючи з подій Майдану, почалося активне використання методів створення політичної дестабілізації у країні та суспільстві. Головна мета цих дій — створення хаосу, в якому буде значно легше досягти контролю за значною територією України, в першу чергу — південним сходом, щоб не допустити кардинальної зміни геополітичної ситуації біля своїх кордонів, що несе велику небезпеку для РФ.

По-третє, РФ використовувала і продовжує використовувати цілий комплекс методів ведення війни:

- використання напіввійськових, парамілітарних націоналістичних, терористичних формувань;

- економічне забезпечення терористів;

- забезпечення захисту незаконних утворень на території України — «Луганської та Донецької народних республік».

- порушення територіальної цілісності України, використання військової техніки проти підрозділів «АТО», використання регулярних військ на території України, використання військовослужбовців РФ, в тому числі офіцерів різного рівня, на території України з метою створення армійської структури так званих «ЛДНР»;

- системний інформаційний вплив як на російське населення, так і на українське, викривлення реальної інформації, а тому числі створення абсолютно вигаданих нових, які активно поширювалися на офіційних каналах. Активно залучалися ЗМІ терористичних угруповань з метою дезінформації та пропаганди на території України;

- використання прийомів історичної міфологізації, емоційно-психологічний тиск на російське та українське населення;

- використання найбільш поляризованих тем української історії, паразитування на емоціях населення з метою посилення розколу в українському суспільстві.

- економічне постачання через кордон утворенням «ЛДНР»;

- постійний тиск на українську владу з метою зламу політичної волі.

Таким чином, описані та згадані лише деякі елементи прояву та форми ведення «нетрадиційної» війни в Україні.

Такі дослідження необхідні з метою комплексного вивчення проблем вразливості державної безпеки України. Варто приділяти увагу таким аспектам, як нетрадиційні форми, прояви ведення війни в Україні, цільові групи впливу, мотиви прихильників терористів, дослідження соціально-психологічного портрету сепаратистів, прихильників терористичних формувань, військових РФ на території України. Необхідне виокремлення та опис всіх використаних дій противника та прорахунків української держави, що призвели до фактичної втрати контролю над частиною території України. Такі дані допоможуть дослідити вразливі місця, сформувати сучасну та

діючу стратегію оборони, створити механізм ураження державної безпеки та повторення превентивної діяльності з метою недопущення трагічного сценарію.

ATTEMPTS TO BREAK THE INTEGRITY OF THE WORLD ECONOMY BY APPLYING MODERN METHODS OF WARNING NON-TRADITIONAL WAR: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Hanna Panasenko, Ph.D (Political Science), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: panasenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Mykyta Shmanatov, student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: Shmanatov25@outlook.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4667-7853>

The article analyzes the concept of hybrid war, defines the criteria of the term and how it can be applied to the war in eastern Ukraine. By using historical, journalistic, scientific, publiced sources, the article in retrospect considers the events since the end of 2013, the emergence and activities of terrorist groups in Ukraine, the formation of illegally proclaimed organizations "LPR" - "DPR" and the start of war. The role of the leadership of the Russian Federation in the creation of an atmosphere of chaos in Ukraine, the formation of unrecognized military groups and organizations, the split of Ukrainian society and role in the hostilities in Ukraine has been studied. The article research the methods of activity of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which led to increased destabilization in the country, losing of control over part of the territories, and subsequent formation of illegal state formations in these territories. The manifestations of such activity, its evidence, which proof to its purposeful and systemic nature, but not accidental, are studied. Using the whole complex of measures, the Russian Federation forms distorted form of the situation in Ukraine, which helps to justify criminal activity and give a logical meaning to actions on the territory of another sovereign state. Research of recent events can be useful for analyzing of the mistakes of the government and understanding why these events have become real. Its also helps to research this problem in detail, to analyze the security system for forming an effective mechanism in the future to counter and prevent similar scenarios. Research activities of this nature may be useful in the development and implementation of mechanisms to protect own state in the law, military and information fields.

Keywords: war, hybrid warfare, destabilization, terrorist groups, information influence, propaganda, Ukraine.

ПОПЫТКИ НАРУШЕНИЯ ЦЕЛОСТНОСТИ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА ПУТЕМ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ВЕДЕНИЯ НЕТРАДИЦИОННОЙ ВОЙНЫ: ОПЫТ УКРАИНЫ

Панасенко Анна Сергеевна, канд. полит. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: panasenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Шманатов Никита Сергеевич, студент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: Shmanatov25@outlook.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4667-7853>

В статье проанализировано понятие нетрадиционной (гибридной войны), определены критерии термина и выяснено насколько удачно применять его к войне на востоке Украины. При проведении исследования были использованы исторические, журналистские, научные, публицистические источники информации. Предметом статьи являются события начиная с конца 2013 года, «революции достоинства» возникновения и деятельности на территории Украины террористических формирований, становления незаконно провозглашенных организаций «ЛНР»-«ДНР» и начало боевых действий, которые рассмотрены в ретроспекции. Задачей является проанализировать источники доказательств ведения гибридной войны, определить причины, особенности и перспективы развития этой войны. Исследована роль руководства Российской Федерации в создании в Украине атмосферы хаоса, формировании непризнанных образований, раскола украинского общества и в военных действиях на территории Украины. В статье анализируются методы, которые были применены для достижения этих целей. Исследованы проявления такой деятельности и проанализированы доказательства, свидетельствующие о ее целенаправленном и системном характере, а не случайном. Российской Федерацией с помощью целого комплекса мероприятий формируется искаженная картина ситуации в Украине, что помогает перед мировым сообществом оправдать преступную деятельность и придать логического содержания действиям на территории другого суверенного государства. Таким образом, статья посвящена исследованию современных методов ведения нетрадиционной или гибридной войны на территории Украины. Такое исследование помогает детально изучить проблему, проанализировать состояние безопасности, чтобы сформировать в будущем действенный механизм противодействия и недопущения схожих сценариев. Исследовательская деятельность такого характера, может быть полезна при разработке и воплощении механизмов защиты собственного государства в правовом, военном и информационном полях.

Ключевые слова: война, боевые действия, дестабилизация, террористические группировки, информационное воздействие, пропаганда, Украина.

References

1. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington: Potomac Institute for policy studies, 2007.
2. Rushhenko I. P. (2015) Pidryvni socialjni tekhnologhiji (z dosvidu rosijsjko-ukrajinsjkoji ghibrydnoji vijny) [Subversive social technologies (from the experience of the Russian-Ukrainian hybrid war)] (electronic journal) *Bulletin of Lviv University. Sociological series*. Vol.11, no. 115, pp. 35-43. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2015_9_5
3. Pershin Y. Y. (2016) Zapiski o hibridnoy voyne [Security issues] - vol. 4., pp. 63 – 85. (in Russian)
4. Ghorbulin V. P. (ed.) (2017) Svitova ghibrydna vijna: ukrajinsjkyj front [World Hybrid War: Ukrainian Front]. Kyiv : NISD. (in Ukrainian)
5. Kuzjo T. (2018) Vijna Putina proty Ukrajinj. Revoljucija, nacionalizm i kryminalitet. [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism and crime]. Kyiv: DUKh I LITERA. (in Ukrainian)
6. Organization for Security and Co-operation in Europe (2014) [Misija po ocinci polozhennja v oblasti prav ljudyny v Ukrajinj, polozhennja v oblasti prav ljudyny i prav nacionalnykh menshynstv], Ghaagha/Varshava: Osce. <https://www.osce.org/ru/odhr/122194?download=true>

7. Ataman Kozitsyn ob'yavil sbor kazakov-dobrovol'tsev dlya zashchity Donbassa. Posylannja na mediareсур. Lenta.ru - <https://lenta.ru/news/2017/01/31/ataman/>
8. Mykola Balaban, Oljha Voljanjuk, Krystyna Dobrovoljsjka, Boghdan Balaban, Maksym Majorov (2017) Donbas v oghni. Putivnyk zonoju konfliktu. Centr doslidzhennja bezpekovogho seredovyshha «Prometej» [Donbas in the fire. Travel in Conflict Zone]. Lviv: Prometej. Available at: <https://prometheus.ngo/works/donbas-v-ogni/>
9. Sluzhba Bezpeky Ukrainy. (2014) SBU nadala novi bezzaperechni dokazy uchasti rosijsjkykh vijsjkovykh u bojovykh dijakh v Ukraїni [Security Service of Ukraine has provided new incontrovertible evidence of Russian military involvement in hostilities in Ukraine]. YouTube-kanal Sluzhby bezpeky Ukrainy. Available at: <https://youtu.be/ZvBBBhhB5Jw>
10. O.Gharbar, A.Konopkin, O.Korenjkov, S.Movchan, Za red.: O.Pavlichenka, O.Martynenka. (2018) Zbrojnyj konflikt v Ukraїni: vijsjkova pidtrymka nezakonnnykh zbrojnykh formuvan'j «DNR» ta «LNR» z боку Rosijskoi Federaciji [Armed conflict in Ukraine: military support for the illegal armed formations "DPR" and "LPR" on the part of the Russian Federation. Ukrainian Helsinki human rights union]. Kyiv: Ukrainsjka Gheljsinsjka spilka z prav ljudy. Available at: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/New.pdf>
11. Informacijne aghentstvo Unian (2014) OBSJe opublikovala minsjkyj protokol (dokument) [OSCE publishes Minsk protocol (document)]. Kyiv: Unian. Available at: <https://www.unian.ua/politics/959986-obse-opublikovala-minskiy-protokol-dokument.html>
12. P'ya Yashin, Ol'ga Shorina (ed.) (2015) Nezavisimyy ekspertnyj doklad «PUTIN. VOYNA» [Independent expert report "PUTIN. WAR"]. Moskva: putin-itogi. Available at: https://www.putin-itogi.ru/cp/wp-content/uploads/2015/05/Putin.Voina_.pdf
13. M. Doroshko (ed.) (2018) Ghibrydna vjna Rosiji proty Ukrainy pislja Revoluciji ghidnosti [Russia's hybrid war against Ukraine after the Revolution of Dignity] Kyjiv : Nika-Centr, 2018. (in Ukrainian)
14. Majdan zakordonnykh sprav (2013) Media – resurs. Rozdil sajtu Publikaciji za temoju «Skhid Ukraїny» [Site section - Publications on the topic «East of Ukraine»]. Kyiv: Maidan of Foreign Affairs. Available at: <https://www.mfaua.org/uk/publications?category=east-ukraine>

Література

1. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington: Potomac Institute for policy studies, 2007.
2. Рущенко І. П. Підривні соціальні технології (з досвіду російсько-української гібридної війни). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2015_9_5.
3. Першин Ю.Ю. Записки о «гибридной войне». *Вопросы безопасности. Электронный журнал*. 2016. № 4. URL: https://e-notabene.ru/nb/article_19510.html
4. Світова гібридна війна: український фронт / за ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.
5. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / наук. ред.: В. Ліхачов, І. Винокуров. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.
6. Організація з безпеки і співробітництва в Європі – Місія з оцінки стану справ із дотримання прав людини, стан справ із дотримання прав людини і прав національних меншинств / Гаага – Варшава: ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/122193?download=true>
7. Атаман Козицын объявил сбор казаков-добровольцев для защиты Донбасса. URL: <https://lenta.ru/news/2017/01/31/ataman/>
8. Балабан М., Волянюк О., Добровольська К., Балабан Б. Донбас в огні. Путівник зоною конфлікту. Центр дослідження безпекового середовища. Львів: «Прометей», 2017 100 с.
9. СБУ надала нові беззаперечні докази участі російських військових у бойових діях в Україні: YouTube-канал Служби безпеки. URL: <https://youtu.be/ZvBBBhhB5Jw>
10. Гарбар О., Конопкін А., Кореньков О., Мовчан С. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації / за ред. О.Павліченка, О.Мартиненка. К.: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2018. 40 с.
11. Інформаційне агентство Уніан: ОБСЄ опублікувала мінський протокол (документ). URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/New.pdf>
12. Яшин І., Шоріна О., Кашин С., Алексащенко С. Незалжена експертна доповідь «Путін. Війна». М.: Путин-итоги, 2015. URL: https://www.putin-itogi.ru/cp/wp-content/uploads/2015/05/Putin.Voina_.pdf
13. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / наук. ред. М. Дорощка і В. Балюка. Київ : Ніка-Центр, 2018. 279 с.
14. Майдан закордонних справ: Медіа – ресурс URL: <https://www.mfaua.org/uk/publications?category=east-ukraine>

APPLICATION OF THE EU EXPERIENCE OF THE FINANCIAL SYSTEMS' TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF THE DEBT CRISIS FOR UKRAINE

Maryna Shuba

PhD (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: marinashuba@karazin.ua
ORCID: orcid.org/0000-0003-2581-6914

Iryna Derid

PhD (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: i.a.derid@karazin.ua
ORCID: orcid.org/0000-0002-1593-3132

Olena Khanova

PhD (Geography), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: e.v.khanova@karazin.ua
ORCID: orcid.org/0000-0002-0681-4860

Kateryna Makarchuk

PhD (Economics), Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: k.makarchuk.@karazin.ua
ORCID: orcid.org/0000-0002-7712-3071

Transformation of financial systems is an extremely important process because the stability of the world economy depends on their adequacy, balance and efficiency. The financial systems of the EU countries have undergone a number of transformations, during which new mechanisms to strengthen economic governance were created. However, not all problems have been solved yet. The debt crisis has revealed existing weaknesses in the structure, thus provoking the need to strengthen the financial architecture by solving existing problems, while identifying and preventing possible future threats. The subject of research of the article is main directions of the transformation of the European financial system in the context of the debt crisis. The goal is to summarize the EU financial systems' main directions of transformation in the context of the debt crisis and to identify the possibilities of their application for Ukraine. General scientific methods are used, such as system analysis which allowed to collect and systemize statistical data on EU countries and Ukraine for further analysis, correlation analysis and trend analysis, which allowed to determine the cumulative effect of unsecured bank loans and long-term government bonds yields of the EU countries and Ukraine on the level of their public debt. The following results were obtained: correlation analysis show the existence of correlation between unsecured bank loans and long-term government bonds yields of the EU countries and Ukraine with the level of their public debt. Conclusions: there are quite a lot of possibilities of application of the EU experience of the financial systems' transformation for Ukraine. One of the basic is introduction of annual banks stress testing; further convergence of banking sector regulation to the requirements of Basel 3 and implementation of LCR; initiation of the process of creating a single mega regulator of the financial market.

Keywords: financial system; transformation; debt, debt crisis.

Introduction.

The debt crisis in the euro area has highlighted the need for a more stable EU financial system. The current stage of transformation of the financial systems of the EU countries provides for the emergence of new supranational institutions, as well as a change in the old ones that operated on the previous stages. New mechanisms have been created to strengthen economic governance through sustainable monitoring of fiscal and economic policies and restoring public confidence in the financial system. However, there still appears to be a number of problems. Mechanisms should be reviewed regularly to ensure that they meet current realities, and confirm that they actually achieve tasks for which they were

established while simultaneously they should be applied on an even basis in all member states to ensure equal conditions.

The formation of the basis of post-crisis development of the Ukrainian financial system needs to be implemented, taking into account the global financial and institutional transformations, especially the transformation of the EU countries' financial systems, and the prospects for the European integration of our state, which will result, firstly, in the liberalization of Ukrainian market, secondly, in the need to join European systems of regulation and supervision of financial markets. Today, Ukraine is actively using the experience of EU countries in the transformation of the financial system. However, it is

necessary to take into account the differences in the economic development of EU countries and Ukraine and to adapt the European experience to Ukrainian realities. So the study is of both scientific and practical interest.

Literature review.

The writings of many scientists are dedicated to the study of the EU financial system transformation. Basically, they can be divided into three groups: the first is comprised of the pre-crisis period papers, the second consists of the writings that explore specific aspects of the financial system transformation in the EU countries and do not consider these issues as a whole, the third group includes systemic research of the financial systems transformation in the EU countries in response to the debt crisis. To the first group we can include the research Allen *et al.* [1], in which the authors examine the financial systems development of all member states, the changes that have occurred, and compare the old members with the new ones after the enlargement of the EU in 2004. Among the publications, the ECB collected works Transformation of the European Financial System Conference [4] and the paper of P. Mooslechner [16] should be noted. The writings examine in detail the changes in the financial systems of the EU countries that took place during the pre-crisis period, and further prospects for transformation.

As for the second group of studies, great attention is paid to identifying prospects for the reformation of the banking system [11; 12; 14; 19]. Also today, there are many studies on the impact of Brexit on the EU financial market [2; 8; 17].

We believe that there is not much research of the third group. Among them, we should highlight the research by J. Kundera [9], which examines the institutional reforms of the EU financial system, which should make it more stable. The Summary of the 44th OeNB Economics Conference on the topic "The Financial System of the Future" systematizes the views of researchers on the feasibility of ongoing reforms and directions for the future transformation of the EU financial systems [18].

Nowadays, in our opinion, insufficient attention is paid not to the study of individual aspects of the

financial systems transformation in EU countries but to the study in general. In addition, given the European direction chosen by Ukraine, we consider it necessary to determine what measures of reformation of the EU financial system should be carried out in our country.

The aim and objectives of the study. The scientific objective of this paper is to summarize the EU financial systems' main directions of transformation in the context of the debt crisis and to identify the possibilities of their application for Ukraine.

Research methodology. We used the hypothesis about the interrelation between the components of the country's financial system in the context of its transformation, which covers the time period from 2007 to 2017. System analysis was used in the study, which allowed to collect and systemize statistical data on EU countries and Ukraine for further analysis; trend analysis and its results helped to determine the growth or decline trends of the key components of Ukrainian financial systems and the EU countries; the correlation analysis and its results helped to substantiate the impact of the state budget revenue on such indicators of the country's financial system as government expenditures, government budget surplus, public debt, as well as the cumulative effect of the ratio of unsecured bank loans and long-term government bond yields on countries public debt. However, as to the promising areas of research, it should be noted that this methodology does not take into account the identification of factor loadings and does not allow us to determine which component of the financial system of the studied countries is the most significant from the point of view of the national financial system development prospects. To this end, we suggest carrying out factor analysis once more in the further research.

Results. Measures, aimed to transform the national financial systems of the EU countries began when the debt crisis became a threat to the existence of the union itself. According to the Maastricht Treaty, the ratio of the state deficit to the gross domestic product should not exceed 3%. However, for example, only Denmark, Estonia, Luxembourg, Finland and Sweden retained this standard in 2009.

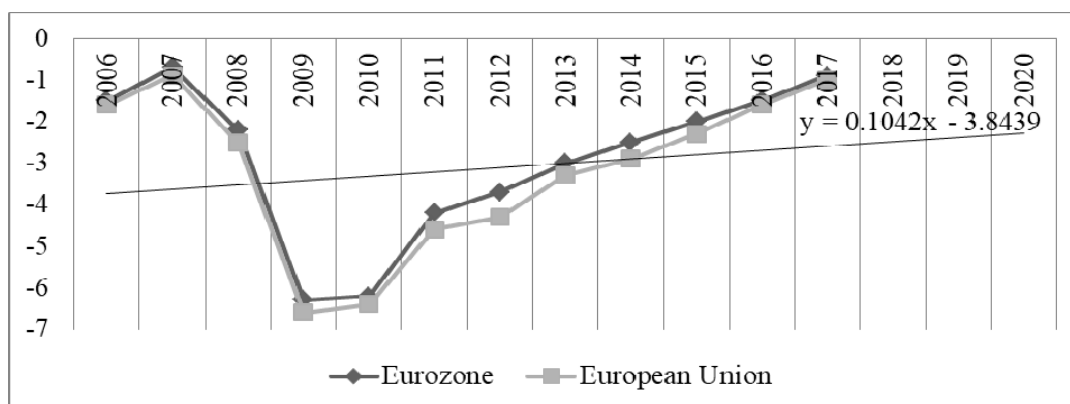

Fig. 1. Government deficit (% of GDP) [6]

In Figure 1 it can be seen that the state deficit in the EU and Eurozone in 2009-2010 exceeded the Maastricht Treaty of 3% more than twice. Thus, the

state deficit of the Eurozone was 6.3% and 6.2% respectively, while in the EU it was 6.6% and 6.4% respectively.

Another criterion for the Maastricht Treaty, which was not followed by most EU countries, is the ratio of public debt to GDP, which should not exceed 60% of GDP in European countries (Figure 2). This criterion was also violated in pre-crisis years, but since 2008, the growth of public debt in general in the EU has taken a threatening nature. Of course, over time, this led to an increase in profitability of government bonds, which had to compensate investment risks by increasing profitability. In turn, this had led to an increase of public debt.

The difference in the EU debt crisis from other regional debt crises is that most countries have a common currency, so the spread of negative impacts of the debt crisis of the PIIGS countries to other European Union countries is more rapid and significant. Therefore, it seems advisable to consider the impact of the level of unsecured bank loans and the profitability of long-term government bonds on

public debt of the EU countries, whose financial systems were most vulnerable to crises in the world economy, the so-called PIIGS countries (which include Portugal, Italy, Ireland, Greece and Spain), and those countries which are considered to be locomotives of the EU - Germany and France. Also, in the framework of our study, it is worthwhile to conduct similar calculations for Ukraine.

In some EU countries, there has been an increase in the volume of loans with high risk, that is, unsecured loans. Almost all PIIGS countries have a rather high level of bad loans (Figure 3). It is particularly high in Greece - 45.6% in 2017. Only Spain has a moderate level of unsecured loans in total loans - 4.5% in 2017, which is close to the French indicator of 3.7%. This level remained acceptable in Germany and France during the study period. In Ukraine, since 2013, the share of unsecured loans has been growing at a very fast rate.

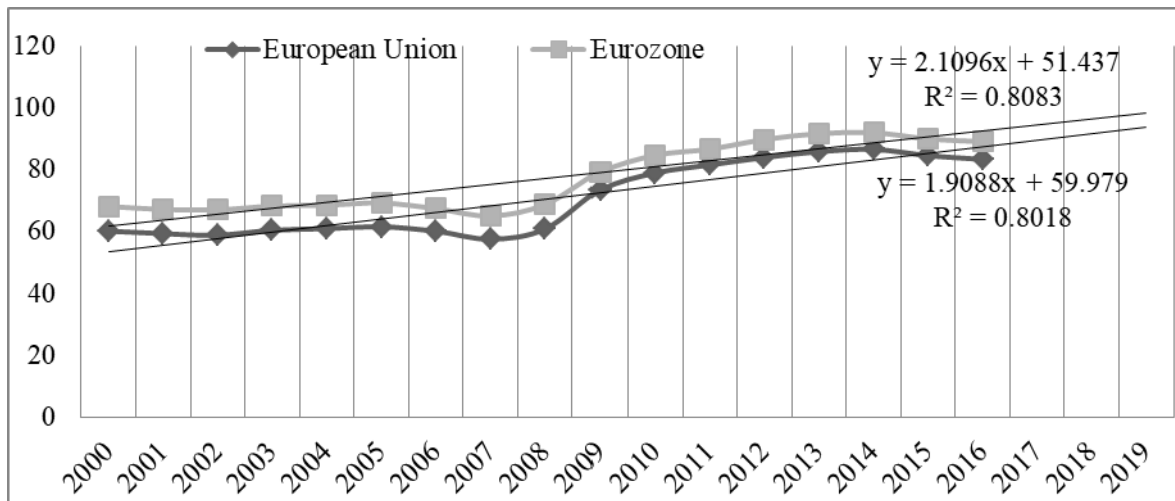

Fig. 2. General government debt (% of GDP) [6]

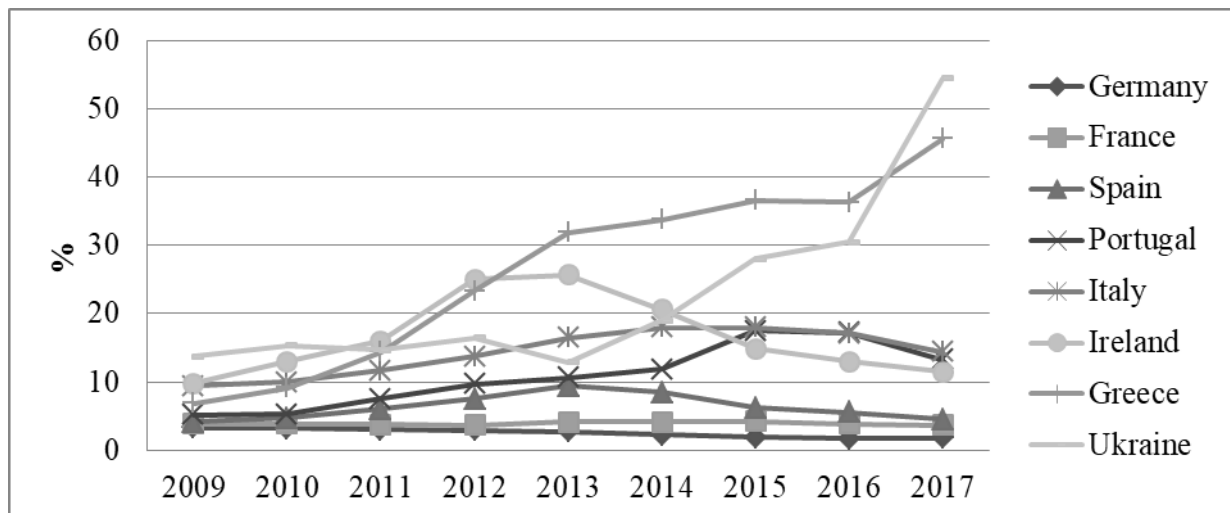

Fig. 3. Ratio of unsecured bank loans to their total number in some EU countries and Ukraine (%) [23]

The Figure 4 shows the dynamic of the long-term government bonds profitability of the EU countries. It was the highest in the study period in Greece. If the profitability of France's government bonds declined from 3.25 to 0.3% between 2009 and 2016,

during the same period, similar Greek government bonds were offered with profitability of 5-25%, that indicates a loss of investors' interest and attempts by the Greek government to raise funds for financing the state budget deficit, which in 2009 was more than

15%. The profitability of government bonds in Ireland in 2009-2011 was increasing, the government urgently attracted funds to finance the state budget deficit, which was 12-32% during this period (instead of the criterion within 3%). Then profitability was gradually decreasing. Similar measures for raising funds through government bonds were also carried

out by the Portuguese government, and profitability rates were also significant. The state budget deficit in Italy was not as significant as in the reviewed countries but government debt servicing forced the government to increase the profitability on government bonds since 2012, which in turn led to even more debt growth.

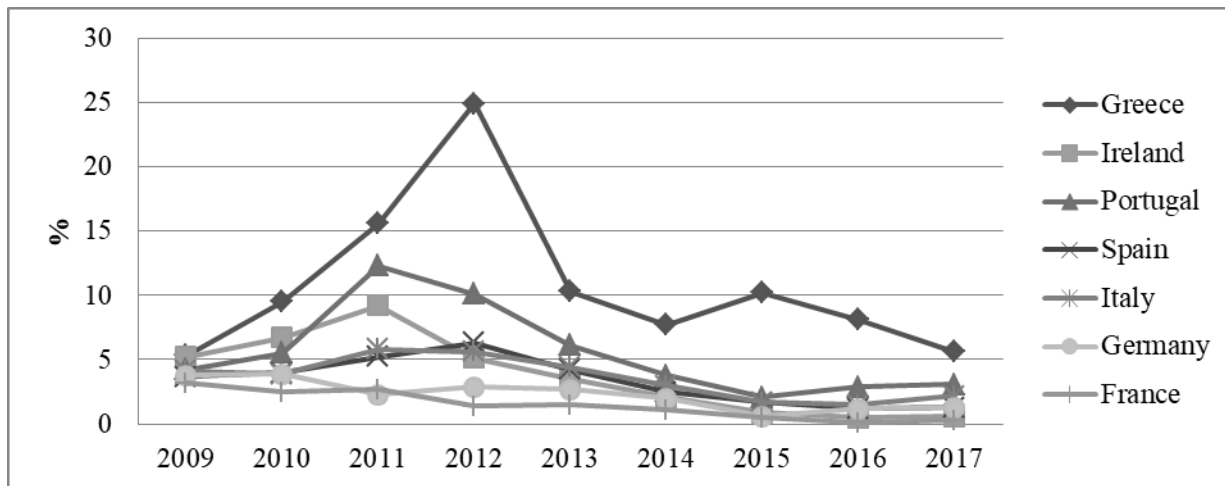

Fig. 4. Dynamics of the average government bond yields of some EU countries (%) [7]

In 2002 and 2003, the Federal Republic of Germany and France, which were among the founders of the European Union, first broke the public debt criterion (Figure 5). The ratio of public debt to the GDP of Greece and Italy significantly exceeded the criteria of the Maastricht Treaty for the entire study period. In Ireland, Spain and Portugal, the index had been increasing until 2014, since 2015 there has been a gradual decline, but the ratio in Portugal and Spain is still very high. And only Ireland is approaching the limit of 68%.

In Ukraine, the state of the debt sphere has features of a chronic crisis, which was exacerbated by, in particular, the financial and economic losses of Ukraine from the annexation of the Crimea by the Russian Federation and military actions in the Donbass. In 2014-2016, there was a tendency of increasing the level of public debt to GDP of Ukraine. However, by the end of 2017, this indicator had fallen

for the first time since 2011 and had become closer to the 60% determined by the Maastricht Treaty. However, the ratio remains at a dangerous level, Ukraine is a part of a group of countries with high debt load and a significant negative balance of payments.

In a study Lajtkepová, the results of the correlation analysis concluded that there is «moderate agreement between the ranking of indebtedness and share of social benefits in GDP, and between indebtedness and unemployment rate. The ranking of countries by economic level is only very weakly correlated with the ranking of countries by indebtedness» [10]. To determine the combined effect of the ratio of unsecured banks loans and long-term government bond yields of the countries on their state debt level we have calculated the multiple correlation coefficient.

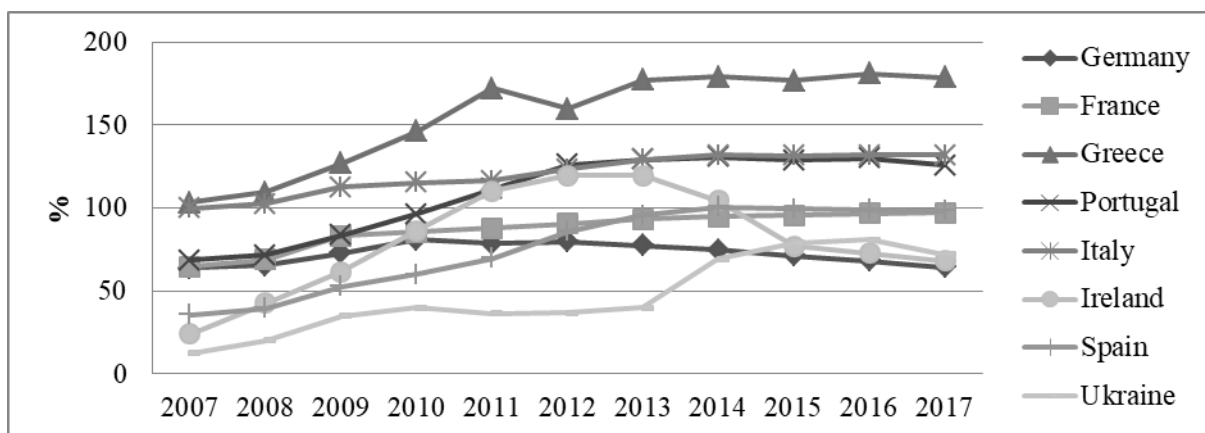

Fig. 5. The government debt of some EU countries and Ukraine (% of GDP) [6; 15]

As a result, the following data was obtained: coefficient of multiple correlation is $R = 0.86$ for Greece, $R = 0.98$ for Ireland, $R = 0.70$ for Portugal, $R = 0.90$ for Spain and $R = 0.96$ for Italy. This means that the cumulative impact of the two above-mentioned factors on the investigated countries' public debt is significant for all countries, but the lowest – 70% is in Portugal and the highest – 98% – in Ireland. The coefficient of multiple correlation is $R = 0.81$ for Germany and $R = 0.96$ for France, which means that the combined effect of the two above-mentioned factors is significant and is 81% and 96% respectively. For Ukraine, the result of the calculation showed $R = 0.70$, which means that the studied indicators show a sufficiently high level of relation.

That means that a significant amount of high-risk loans that threatens the banking sector and a rise in the profitability of government bonds for supporting investment interest had a direct connection with the

public debt of the EU and Ukraine. This confirms the existing economic concept. There is no reason in order for the state debt should have decrease during the economic downturn. When the monthly payment of a portion of the debt is appropriate, the government does not cut expenditures or raise taxes to provide the funds required. Rather, it refinances the debt by selling new bonds and using the proceeds to pay holders of the maturing bonds. The new bonds are in strong demand because lenders can obtain higher interest return [13].

Also, a correlation analysis was carried out, the results of which allowed to assess the volume of state budget revenue effect on such indicators of the country's financial system function such as: the state budget spending, state surplus, public debt. The calculations were made for the EU countries (Germany, France, Greece, Ireland, Portugal, Spain and Italy) and Ukraine, Table 1 and Figure 6.

Table 1

An assessment of the relationship between the main components of the functioning of the financial system of some EU countries and Ukraine

	Germany	France	Greece	Ireland	Portugal	Spain	Italy	Ukraine
State budget revenues / state budget expenditures	-0.14	0.53	0.19	0.59	0.11	-0.50	0.69	0.40
State budget revenues / state surplus	0.55	0.47	0.61	-0.31	0.538	0.78	0.14	-0.67
State budget revenues / state debt	-0.11	0.84	0.87	0.01	0.79	0.17	0.83	0.48

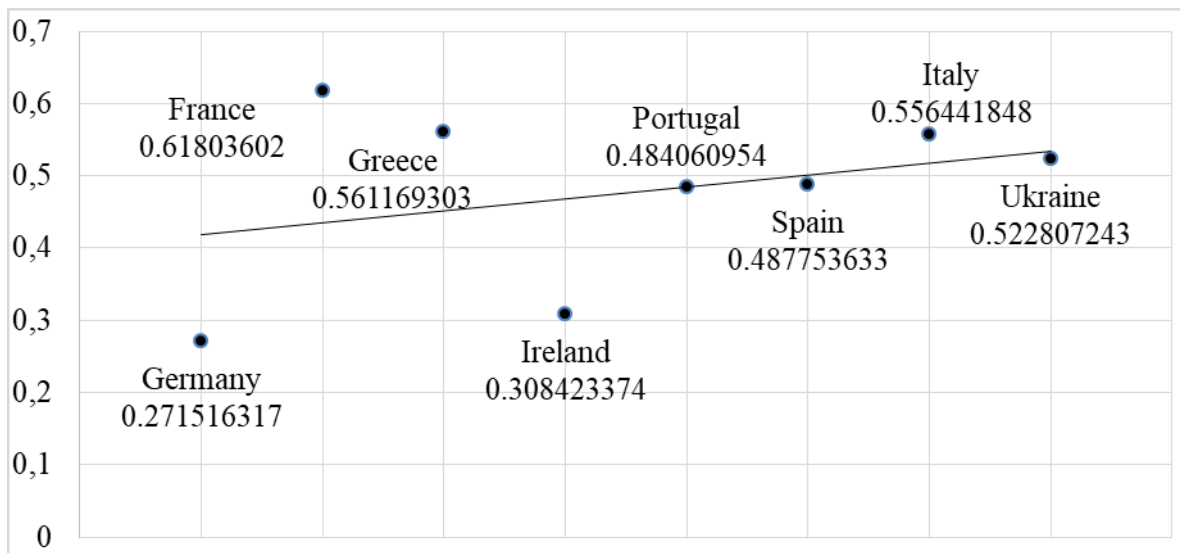

Fig. 6. Degree of relation of financial systems of some EU countries and Ukraine from the revenue part of the state budget

The results indicate the following:

1. For most of the countries studied (France, Greece, Portugal, Italy), there is a direct strong relation between the revenues of the state budget and the volume of public debt. It can also be noted that there is a correlation between the state budget revenues and the state surplus in Spain, between the

revenues of the state budget and the state budget spending in Italy.

2. Analyzing the obtained data in general, it can be noted that for all the countries studied, the greatest correlation exists between the state budget revenues and the volume of public debt (the average value of the correlation coefficient is equal to 0.5).

3. It should be noted that Spain is characterized by a significant inverse effect of the state budget revenues on the state budget spending, and in Ukraine significant inverse is observed between the revenues of the state budget and the state surplus.

4. In Germany and Ireland there is no correlation between the components of the financial system function. For other studied countries, a significant relation between the components is distinctive.

Taking into account the fact that the financial systems of the PIIGS countries, which had rather

different levels of development and stability, were at the epicenter of the debt crisis, which negatively affected all the EU countries, without exception, in 2007 it was decided to radically strengthen supervision of financial sector. The result should be a gradual transformation of the financial systems of the EU countries, in which more stringent regulation rules will be applied, and the risks will appear at an early stage.

The main directions of the transformation of the modern European financial system in the context of the debt crisis are presented in Table 2.

Table 2

The main directions of the transformation of the European financial system [3]

Direction of the transformation	Year	Main point
Creation of new control systems for financial institutions	2010	The European System of Financial Supervision (ESFS) has been introduced, which includes the European Systemic Risk Board (ESRB) and three European Supervisory Authorities (ESAs), namely: The European Banking Authority (EBA); The European Securities and Markets Authority (ESMA); The European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA) [5]
Creation of The European Stability Mechanism (ESM)	2012	It is the successor of the EFSF (as a successor to the European Financial Stability Facility EFSF). It was created as an international financial institution by state-members of the euro zone. It provides emergency loans, but instead, countries must carry out reform programs [22]. In recent years, the European Parliament has been considering several options for reforming the ESM. One of the key ideas is to transform ESM into 'European Monetary Fund' [25]
Formation of supranational system of banking's institutions regulation	2009 2009 2012 2013 2014 2014	- The Single Rulebook was created. It aims to provide a single set of harmonized prudential rules which institutions through out the EU must respect. This will ensure uniform application of Basel 3 in all Member States [20]; - Large-scale stress tests (EU-wide Stress Tests) are being implemented to ensure the stable functioning of financial systems; - A decision was made to establish a European Banking Union to support the stability and unity of the banking sector in the Eurozone and the EU. However, since the agreement on the creation, all stages have not yet been completed, that predicting a large-scale banking reform (the creation of the Single Supervisory Mechanism, the Single Resolution Mechanism and the introduction of the European Deposit Insurance Scheme [22]); - The European Union adopted a legislative package to strengthen the regulation of the banking sector and to implement the Basel 3 agreement in the EU legal framework [22]; - The proposals of the European Commission to solve the problem of "too big banks" by the EU regulatory authorities, in particular by the European Commission (Too big to fail - TBTF), have been developed: structural changes predicting reducing the risk of instability, reducing the risk of banks becoming TBTF [19]; - Asset quality rating program started (Asset quality Review): the ECB estimates the banks and, according to its results, provides a list of banks that are fall under rehabilitation.
Increasing of integration of settlement and clearing sector	2008	- The beginning of the project T2S (TARGET-2 Securities), which is one of the largest infrastructure projects that were started Eurosystem.

Direction of the transformation	Year	Main point
Formation of a common regulatory program in the EU	2012 2014	- Adoption of an order on derivatives in the unorganized market, central counterparties (SSR) and trade repositories (EMIR); - Adoption of an order on central securities depositories (SDD).
Improving the security, transparency and efficiency of financial markets	2011	- «The European Commission adopted a legislative proposal for the revision of MiFID (Directive on Markets in Financial Instruments) which took the form of a revised Directive and a new Regulation. After more than two years of debate, the Directive on Markets in Financial Instruments repealing Directive 2004/39/EC and the Regulation on Markets in Financial Instruments, commonly referred to as MiFID II and MiFIR, were adopted by the European Parliament and the Council of the European Union» [21]. They were published in the EU Official Journal in 2014 and were applied in 2018.

One of the key measures of the EU countries financial systems transformation is institutional reforming, which could correct the shortcomings which complicated the process and delayed the resolution of the Eurozone crisis in 2008, and prevent similar deep crises in the future. But at the same time, the creation of powerful institutions of the Eurozone will promote the formation of a nucleus of closely integrated member states. The President of the French Republic E. Macron repeatedly proposed the creation of a separate budget and its own Eurozone parliament, as well as the post of Minister of Finance and Economics of the EU. However, the Federal Chancellor of the Federal Republic of Germany, A. Merkel, supported the logic of small steps, which is also typical for the Netherlands and for the Northern Europe states because of Germany's growing financial obligations to finance the debts of other countries. However, the Franco-German compromise was reached and its boundaries are outlined in the Meseberg Declaration. Germany and France have agreed to create a single Eurozone budget since 2021, but it has not been decided how it will be filled (regular transfers from individual countries or financial transactions tax), questions about its size and purpose. It is expected that the budget will be used to strengthen economic convergence in the euro zone, which was almost disrupted due to a debt crisis [25].

The priority direction of the EU countries financial systems transformation is the formation of a sustainable financial system. Sustainable growth is one of the greatest challenges of the 21st century, as the UN Sustainable Development Goals evidenced [26]. As in previous structural transformations, the financial system will play one of the most important roles in this process: the full potential of the financial system should be used as a tool for the world economy's transition to sustainable development.

The European Commission believes that reaching the goals of the EU 2030 Strategy for smart, sustainable and inclusive economic growth will require about 2 trillion euro. The scale of the investment challenge gave a new view at the strategic role and regulation of the EU financial system. In this context, the establishment of a sustainable financial system can help to restore the economy by allocating capital to new industries, as well as increasing the

efficiency of the capital mediation process by upgrading risk management, improvement of information flows and adjustment of key areas with long-term social goals [24].

Experts point out five key priorities for modeling a sustainable financial system in the EU, the so-called "5 R of Sustainable Finance" (Capital Reallocation and Raising, Risk, Responsibility, Reporting, Strategic Reset). A central challenge to finance sustainable development in the EU is the redistribution of capital [27]. Improving the risk management framework, clarifying the main responsibilities of financial institutions and upgrading reporting and disclosure of information through these aspects will be necessary for the full disclosure of sustainable funding flows.

This approach involves activating the entire financial system for providing sustainable development, both public finance institutions (government bodies) and commercial financial intermediaries, mobilizing public funds to invest in long-term economic growth goals. In order to continue to work effectively in this direction, in 2016 the European Commission set up an expert group on issues of sustainable financing and to prepare a roadmap for a stable financial system [24].

Until recently, the EU's efforts to promote sustainable financing have focused mainly on public finance through the European Investment Bank and the EU budget. Such an approach has added value with the start of the EU recovery plan after the financial crisis: it is expected that at least 40% of the European Investment Fund will be directed towards projects contributing to the objectives of the Paris Accord in the fight against climate change [28]. At the same time, sustainability factors have also been included in EU financial regulation, in particular with regard to corporate disclosure and pension regulation. In addition, there is a growing interest in incorporating the sustainable development dimension into the EU Capital Markets Union, which seeks to find new ways to mobilize funding for infrastructure both for small and medium-sized enterprises, for example, with the use of innovative technologies.

With regard to other perspectives of the financial systems transformation of the European Union, they can include the following:

- Continuing the trend towards integration of financial systems of individual EU member states;

- Strengthening the influence of supranational bodies;
 - Unification of financial infrastructure;
 - Continuing integration of control over financial market sectors: banking, insurance and securities markets;
 - Extending the powers of supranational supervisory authorities to maximize transparency and improve the quality of information relating to the financial activity of market participants and ensure the unity of prudential supervision practices in the EU;
 - Harmonization of the principles of fiscal policy implementation in the EU member states, etc.
- Thus, today one of the main drivers of the transformation of the financial systems transformation

of the EU is the need to build a sustainable financial system that will be able to produce financial services taking into account socio-environmental factors and provide efficient financing for the needs of sustainable development. One of the most important characteristics of the process of transformation of the EU financial system is that it is being reformed on the basis of the principle of delegating the authorities to supranational institutions and other relevant organizations, both from national states and from the EU regulating institutions.

The study attempts, based on the results of calculations of authors, to use the European experience of transforming financial systems to find ways to create a financial system capable of confronting crises and ensuring sustainable economic development of Ukraine.

Ensuring the transparency and reboot of the financial system includes:

- removing insolvent banks from the market;
- expanding the list of mandatory disclosure information, banks disclosing their financial and prudential reporting;
- transition to FINREP / COREP standards and the unified digital reporting standard;
- conducting the stress-testing of banks in accordance with the recommendations of the Basel Committee on Banking Supervision, the Council for Financial Stability, the Council on European Banking Supervision;
- legislative and technological support for the reformation of the stock exchange infrastructure of capital markets in order to protect the interests of investors through the gradual introduction of standards for the functioning of the capital markets infrastructure. In particular, implementation of the requirements of MiFID II and MiFIR;
- improving the clearing and settlement infrastructure of capital markets through the gradual introduction of international standards for the functioning of the capital markets infrastructure, in particular the requirements of CSDR, EMIR, PFMI; introduction of consolidated transaction reporting system unified for different classes of assets, taking into account requirements of EU acts, in particular MMSR, EMIR, SFTR, CSDR, REMIT;
- initiation of the process of creating a unified megacelator of the financial market on the basis of the Banking Supervision Department of the National Bank of Ukraine and the National Commission performing state regulation in the field of financial services markets.

Ensuring sustainable development includes:

- harmonization of banking regulations with Basel recommendations and EU directives;
- the introduction of an effective method of banking supervision on the basis of risks, in accordance with the rules of the ECB;
- taking measures at the national level to include sustainability in the strategy of the financial system;
- the correspondence of lending and financing of the banking sector with the goals of sustainable development;
- financial inclusion.

Fig. 7. The main directions of transformation of the financial system of Ukraine [3]

The adoption of EU experience is carried out in all segments of the financial sector. In order to make effective use of the experience of financial systems transformation of the EU countries and in order to create a financial system capable of ensuring sustainable economic development based on the development of a fully-fledged market competitive

environment in accordance with the EU standards, in 2015, a Complex Program for the Development of the Financial Sector of Ukraine was elaborated and supplemented in 2018 by 2020 (Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated June 18, 2015, No. 391 (as amended by the decision of the Board of the National Bank of Ukraine of May 31,

2018 № 304)). Transformation efficiency will be achieved through complex changes in financial sector regulators and participants in the financial sector (different forms of ownership) (Figure 7).

Conclusions.

Summarizing the existing measures aimed at transforming the financial systems of the EU countries, it was concluded that they are conducted simultaneously in the following directions:

1) the creation of fundamentally new control systems for the activities of financial institutions;

2) a large-scale banking reform, in which the banking sector continues to comply with the requirements of Basel 3, as well as measures to expand the functions of the banking union are taken. Measures related to the banking sector include, for example, the introduction of three new leverage ratios and two liquidity ratios, as well as strengthening the requirements for banks' equity; conducting large-scale stress tests (EU-wide Stress Tests); solving the problem of "too big banks" (Too big to fail) and others;

3) unification of the common regulatory platform (derivatives on the unorganized market, depositary, clearing and settlement activities, etc.).

The purpose of the financial systems transformation of the EU countries, within which the

further unification of national financial systems takes place, is to build a financial system that supports the sustainable development of the economy of all EU countries. That is why the experience of European countries can be used and is already used to find ways to create a financial system capable of ensuring sustainable economic development of Ukraine. In particular, further approximation of regulation of the banking sector to the requirements of Basel 3, as well as with the requirements of the Regulations for The Financial Instruments Markets, called MiFID II and MiFIR, are provided for. It seems reasonable to phase out the implementation of international standards for the functioning of the capital markets infrastructure, in particular the requirements of CSDR, EMIR, PFMI; implementation of reporting standards FINREP, COREP; introduction of annual stress testing of banks. In addition, it is worth considering the possibility of initiating the process of creating a single mega regulator of the financial market. Based on the conducted analysis, it can be concluded that there is a need to further adaptation of the European experience of transformation of financial systems under Ukrainian realities. Looking ahead, a key question is to understand the main obstacles to the formation of a sustainable financial system in Ukraine and ways to overcome them.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЄС З ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ БОРГОВОЇ КРИЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Шуба Марина Володимирівна, канд. екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: marinashuba@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0003-2581-6914

Дерід Ірина Олександрівна, канд. екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0002-1593-3132

Ханова Олена Вячеславівна, канд. геогр. наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: e.v.khanova@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0002-0681-4860

Макарчук Катерина Олексіївна, канд. екон. наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: k.makarchuk.@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0002-7712-3071

Трансформація фінансових систем є надзвичайно важливим процесом, оскільки стабільність світової економіки залежить від їх адекватності, збалансованості та ефективності. Фінансові системи країн ЄС зазнали низку трансформацій, під час яких були створені нові механізми посилення економічного управління. Однак ще не всі проблеми вирішені. Боргова криза виявила наявні недоліки в структурі, тим самим спровокувавши необхідність зміцнення фінансової архітектури шляхом вирішення існуючих проблем, одночасно виявляючи та запобігаючи можливим майбутнім загрозам. Предметом дослідження є основні напрями трансформації європейської фінансової системи в умовах боргової кризи. Мета - узагальнити основні напрями трансформації фінансових систем ЄС в умовах боргової кризи та визначити можливості їх застосування для України. Використовуються загальнонаукові методи, такі як системний аналіз, який дозволив збирати та систематизувати статистичні дані про країни ЄС та Україну для подальшого аналізу, кореляційний аналіз та тренд-аналіз, що дозволило визначити сукупний вплив незабезпечених банківських кредитів та прибутковості довгострокових державних облігацій країн ЄС та України на рівень їх державного боргу. Отримано наступні результати: кореляційний аналіз показує наявність зв'язку між незабезпеченими банківськими кредитами та прибутковістю довгострокових державних облігацій країн ЄС та України з рівнем їх державного боргу. Висновки: існує досить багато можливостей застосування досвіду ЄС щодо трансформації фінансових систем для України. Одним із основних напрямів є впровадження щорічних стрес-тестів банків; продовження наближення регулювання банківського сектору до вимог Базеля 3 та впровадження коефіцієнту покриття ліквідністю (LCR); ініціювання процесу створення єдиного мега-регулятора фінансового ринку.

Ключові слова: фінансова система; перетворення; борг, боргова криза.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА ЕС ПО ТРАНСФОРМАЦИИ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В КОНТЕКСТЕ ДОЛГОВОГО КРИЗИСА ДЛЯ УКРАИНЫ

Шуба Марина Владимировна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: marinashuba@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0003-2581-6914

Дерид Ирина Александровна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: i.a.derid@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0002-1593-3132

Ханова Елена Вячеславовна, канд.геогр.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: e.v.khanova@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0002-0681-4860

Макарчук Екатерина Алексеевна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: k.makarchuk.@karazin.ua; ORCID: orcid.org/0000-0002-7712-3071

Трансформация финансовых систем является чрезвычайно важным процессом, поскольку стабильность мировой экономики зависит от их адекватности, сбалансированности и эффективности. Финансовые системы стран ЕС прошли ряд

трансформаций, во время которых были созданы новые механизмы усиления экономического управления. Однако еще не все проблемы решены. Долговой кризис выявил имеющиеся недостатки в структуре, тем самым спровоцировав необходимость укрепления финансовой архитектуры путем решения существующих проблем, одновременно выявляя и предотвращая возможные будущие угрозы. Предметом исследования являются основные направления трансформации европейской финансовой системы в условиях долгового кризиса. Цель - обобщить основные направления трансформации финансовых систем ЕС в условиях долгового кризиса и определить возможности их применения для Украины. Используются общенаучные методы, такие как системный анализ, который позволил собирать и систематизировать статистические данные о странах ЕС и Украину для дальнейшего анализа, корреляционный анализ и тренд-анализ, что позволило определить совокупное влияние необеспеченных банковских кредитов и доходности долгосрочных государственных облигаций стран ЕС и Украины на уровень их государственного долга. Получены следующие результаты: корреляционный анализ показывает наличие связи между необеспеченными банковскими кредитами и доходностью долгосрочных государственных облигаций стран ЕС и Украины с уровнем их государственного долга. Выводы: существует достаточно много возможностей применения опыта ЕС по трансформации финансовых систем для Украины. Одним из основных направлений является внедрение ежегодных стресс-тестов банков; продолжение приближения регулирования банковского сектора с требованиями Базеля 3 и внедрения коэффициента покрытия ликвидностью (LCR); инициирование процесса создания единого мега-регулятора финансового рынка.

Ключевые слова: финансовая система; трансформация; долг, долговой кризис.

References

1. Allen, F., Bartiloro, L., & Kowalewski, O. (2005). The financial system of the EU 25. WFIC Working Paper. doi:10.2139/ssrn.871454.
2. Babenko, V.A., Sidorov, V.I., Savin, R.S. (2018). Activities of international agrohholdings in the world market of foreign investments: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. *Technology audit and production reserves*, № 4/4(42), pp. 18-24. doi: 10.15587/2312-8372.2018.141135
3. Davies, R., & Studnicka, Z. (2018). The heterogeneous impact of Brexit: Early indications from the FTSE. *European Economic Review*, 110 (C). doi: 10.1016/j.eurocorev.2018.08.003.
4. Derid I., Khanova O., Makarchuk K., Shuba M. (2019) Transformation of the financial systems of the EU countries in the context of the debt crisis: experience for Ukraine. *Contemporary issues in economy*. Proceedings of the 10th International Conference on Applied Economics Contemporary Issues in Economy: Finance. Toruń, Poland. P. 31-44. doi: 10.24136/eep.proc.2019.2
5. European Central Bank. The Transformation of the European Financial System: Second ECB Central Banking Conference (October 2002). Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/transformationeuropeanfinancialsystemen.pdf?6e768151ee38d21d95bc69d456fe4f94>.
6. European Commission (2018). The European system of financial supervision. Available at: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/financial-supervision-and-risk-management/european-system-financial-supervision_en.
7. Eurostat (2017). Statistics. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat>.
8. Fred Economic Data (2017). Long-Term Government Bond Yields: 10-year for: Germany, France, Greece, Ireland, Italy, Portugal, Spain. Available at: <https://fred.stlouisfed.org/series/IRLTLT01DEM156N>.
9. Hohlmeier, M., & Fahrholz, C. (2018). The Impact of Brexit on Financial Markets – Taking Stock. *International Journal of Financial Studies*, 6 (3). doi:10.3390/ijfs6030065.
10. Kundera, J. (2013). Euro Crisis and the EMU Institutional Reforms. *Equilibrium. Quarterly. Journal of Economics and Economic Policy*, 8 (1). doi:10.12775/EQUIL.2013.001.
11. Lajtkepová, E. (2016). Differences and similarities in the indebtedness of EU member states after last financial crisis. *Oeconomia Copernicana*, 7 (4). doi:10.12775/OeC.2016.031
12. Llorent, J., Melgar, M., Ordaz, J., & Guerrero, F. (2013). Stress Tests and Liquidity Crisis in the Banking System. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 8 (2). doi:10.12775/EQUIL.2013.012.
13. Maier, M. (2013). Potential Instruments That the ECB Could Take in Order to Face the Euro Zone Crisis. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 8 (1). doi.org/10.12775/EQUIL.2013.002.
14. McConnell, C. R., Brue, S. L., & Flynn, S. M. (2009). *Economics: Principles, Problems, and Policies*. New York. McGraw-Hill/Irwin.
15. Miklaszewicz, S. (2016). Sovereign debt crisis of the Eurozone countries. *Oeconomia Copernicana*, 7 (3). doi:10.12775/OeC.2016.021.
16. Ministry of Finance of Ukraine (2017). Government debt. Available at: <https://www.minfin.gov.ua/>.
17. Mooslechner, P. (2004). The Transformation of the European Financial System. A Brief Introduction to Issues and Literature. *OeNB Workshops*, 1, 7 – 22.
18. Núñez-Ferrer, J., & Rinaldi, D. (2016). The Impact of Brexit on the EU Budget: A Non-Catastrophic Event. CEPS Policy Brief, 347. Available at: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2859407.
19. Oesterreichische Nationalbank (May 2017). The financial system of the future. Available at: https://www.suerf.org/docx/r_ec1c59141046cd1866bbcbdfb6ae31d4_4657_suerf.pdf.
20. Perevozova I., Babenko V., Kondur O., Krykhoveretska Z. and Daliak N. (2019). Financial support for the competitiveness of employees in the mining industry. *SHS Web of Conferences*, 65 (2019) Pp. 1-6. doi: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196501001>
21. Perevozova, I., Daliak, N., Babenko, V. (2019). Modeling of Financial Support for the Competitiveness of Employees in the Mining Industry. *CEUR Workshop Proceedings*, No. 2422, pp. 444-454. Available at: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper36.pdf>

22. Shuba, M. (2017). The unification of national banking systems regulation in the EU countries: experience for Ukraine. *Economic Annals-XXI*, 168 (11-12). doi: 10.21003/ea.V168-03.
23. The European Banking Authority (EBA) (2019). Available at: <https://eba.europa.eu/regulation-and-policy/single-rulebook>.
24. The European Securities and Markets Authority (ESMA) (2018). MiFID II/MiFIR. Available at: <https://www.esma.europa.eu/policy-rules/mifid-ii-and-mifir>.
25. The European Stability Mechanism (2012). Available at: <https://www.esm.europa.eu/about-us/history#context>.
26. The World Bank (2017). Bank nonperforming loans to total gross loans. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS>.
27. UNEP Inquiry (March 2016). Building a Sustainable Financial System in the European Union: the five 'R' s of market and policy innovation for the green transition. Available at: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/04/Building_a_Sustainable_Financial_System_in_the_European_Union.pdf.
28. Zoppè, A., & Dias, C. (2019). The European Stability Mechanism: Main Features, Instruments and Accountability. Available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2014/497755/IPOL-ECON_NT\(2014\)497755_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2014/497755/IPOL-ECON_NT(2014)497755_EN.pdf).

Література

1. Allen F., Bartiloro L., Kowalewski O. The financial system of the EU 25. WFIC Working Paper, 2005. doi:10.2139/ssrn.871454.
2. Babenko V.A., Sidorov V.I., Savin R.S. Activities of international agroholdings in the world market of foreign investments: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. Technology audit and production reserves. 2018. № 4/4(42). P. 18-24. doi: 10.15587/2312-8372.2018.141135
3. Davies R., Studnicka Z. The heterogeneous impact of Brexit: Early indications from the FTSE. *European Economic Review*. 2018. № 110. doi: 10.1016/j.eurocorev.2018.08.003.
4. Derid I., Khanova O., Makarchuk K., Shuba M. Transformation of the financial systems of the EU countries in the context of the debt crisis: experience for Ukraine. *Contemporary issues in economy*. Proceedings of the 10th International Conference on Applied Economics Contemporary Issues in Economy: Finance. Toruń, Poland, 2019. P. 31-44. DOI: 10.24136/eep.proc.2019.2
5. European Central Bank. The Transformation of the European Financial System: Second ECB Central Banking Conference (October 2002). URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/transformationeuropeanfinancialsystemen.pdf?6e768151ee38d21d95bc69d456fe4f94>.
6. European Commission. The European system of financial supervision. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/financial-supervision-and-risk-management/european-system-financial-supervision_en.
7. Eurostat. Statistics. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>.
8. Fred Economic Data. Long-Term Government Bond Yields: 10-year for: Germany, France, Greece, Ireland, Italy, Portugal, Spain. URL: <https://fred.stlouisfed.org/series/IRLTLT01DEM156N>.
9. Hohlmeier M., Fahrholz C. The Impact of Brexit on Financial Markets – Taking Stock. *International Journal of Financial Studies*. 2018. № 6 (3). doi:10.3390/ijfs6030065.
10. Kundera J. Euro Crisis and the EMU Institutional Reforms. *Equilibrium. Quarterly. Journal of Economics and Economic Policy*. 2013. № 8 (1). doi:10.12775/EQUIL.2013.001.
11. Lajtkepová E. Differences and similarities in the indebtedness of EU member states after last financial crisis. *Oeconomia Copernicana*. 2017. № 7 (4). doi:10.12775/OeC.2016.031
12. Llorent J., Melgar M., Ordaz J., Guerrero F. Stress Tests and Liquidity Crisis in the Banking System. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*. 2013. № 8 (2). doi:10.12775/EQUIL.2013.012.
13. Maier M. Potential Instruments That the ECB Could Take in Order to Face the Euro Zone Crisis. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*. 2013. 8 (1). doi.org/10.12775/EQUIL.2013.002.
14. McConnell C. R., Brue S. L., Flynn S. M. Economics: Principles, Problems, and Policies. New York. McGraw-Hill/Irwin, 2009.
15. Miklaszewicz S. Sovereign debt crisis of the Eurozone countries. *Oeconomia Copernicana*, 2016. № 7 (3). doi:10.12775/OeC.2016.021.
16. Ministry of Finance of Ukraine. Government debt. URL: <https://www.minfin.gov.ua/>.
17. Mooslechner P. The Transformation of the European Financial System. *A Brief Introduction to Issues and Literature*. OeNB Workshops. 2004. № 1. Pp. 7 – 22.
18. Núñez-Ferrer, J., & Rinaldi, D. The Impact of Brexit on the EU Budget: A Non-Catastrophic Event. CEPS Policy Brief, 347. URL: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2859407.
19. Oesterreichische Nationalbank. The financial system of the future. URL: https://www.suerf.org/docx/r_ec1c59141046cd1866bbcbdfb6ae31d4_4657_suerf.pdf.
20. Perevozova I., Babenko V., Kondur O., Krykhovetska Z. and Daliak N. Financial support for the competitiveness of employees in the mining industry. *SHS Web of Conferences*. 2019, 65, pp. 1-6. doi: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196501001>
21. Perevozova, I., Daliak, N., Babenko, V. Modeling of Financial Support for the Competitiveness of Employees in the Mining Industry. *CEUR Workshop Proceedings*. 2019, No. 2422, pp. 444-454.
22. Shuba M. The unification of national banking systems regulation in the EU countries: experience for Ukraine. *Economic Annals-XXI*. 2017. № 168 (11-12). doi: 10.21003/ea.V168-03.

23. The European Banking Authority (EBA). URL: <https://eba.europa.eu/regulation-and-policy/single-rulebook>.
24. The European Securities and Markets Authority (ESMA). MiFID II/MiFIR. URL: <https://www.esma.europa.eu/policy-rules/mifid-ii-and-mifir>.
25. The European Stability Mechanism. URL: <https://www.esm.europa.eu/about-us/history#context>.
26. The World Bank. Bank nonperforming loans to total gross loans URL: <https://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS>.
27. UNEP Inquiry. Building a Sustainable Financial System in the European Union: the five 'R' s of market and policy innovation for the green transition. URL: http://unepinquiry.org/wp-content/uploads/2016/04/Building_a_Sustainable_Financial_System_in_the_European_Union.pdf.
28. Zoppè A., Dias C. The European Stability Mechanism: Main Features, Instruments and Accountability. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2014/497755/IPOL-ECON_NT\(2014\)497755_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2014/497755/IPOL-ECON_NT(2014)497755_EN.pdf).

УДК 339.548

ТОРГОВЕЛЬНЕ ПРОТИСТОЯННЯ США ТА КИТАЮ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Якубовський Сергій Олексійович

докт. екон. наук, професор

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна, 65081

email: syakubovskiy@onu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1193-0241>

Scopus Author ID: 57210283171

Родіонова Тетяна Андріївна

канд. екон. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна, 65081

email: t.rodionova@onu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6752-5958>

Scopus Author ID: 57207941284

Бабінчук Олександра Сергіївна

студентка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна, 65081

e-mail: babinchuk.alexandra@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2634-0906>

На сучасному етапі розвитку міжнародних економічних відносин дослідженню взаємовідносин між країнами, що є світовими лідерами за обсягами ВВП та зовнішньої торгівлі – США та Китаю, приділяється особлива увага. Це пов'язане з тим, що протягом останніх років США запровадили низку заходів щодо протидії зростанню китайського експорту, що призвело до зворотних дій з боку Китаю. Предметом дослідження є зовнішньоторговельні відносини США і Китаю. Мета статті – проаналізувати вплив протекціоністських заходів, що застосовуються США та Китаєм, на розвиток їх зовнішньоекономічних зв'язків. В статті вирішено наступні завдання: визначити ступінь економічної взаємозалежності США та КНР, дослідити їх вплив на взаємні торговельні потоки та проаналізувати динаміку двосторонньої торгівлі країн в умовах обмежувальних заходів. Методами, що застосовувалися для досягнення мети дослідження, були: порівняльний аналіз, систематизація та узагальнення, побудова економетричних моделей. У результаті дослідження було виявлено, що динаміка поточних рахунків США та КНР є протилежною: США протягом багатьох років демонструють стабільний дефіцит, а Китай – профіцит. Крім того, структура їх поточних рахунків також значно відрізняється: США – цілком орієнтовані на надання послуг, тоді як Китай є масштабним експортером товарів. Результати аналізу свідчать, що з 2018 року обидві країни у сфері зовнішньоекономічної діяльності увійшли у рецесію, оскільки сальдо їх поточних рахунків істотно зменшилося, що є наслідком взаємних тарифних бар'єрів. Крім того, через торговельне протистояння двосторонній товарообіг між країнами значно скорочується, тому зараз Китай та США змушені шукати нові експортні ринки. Висновки на основі регресійних моделей свідчать про те, що імпорт товарів з Китаю дійсно спричиняє негативний вплив на обсяг експорту США, що обумовило запровадження США обмежень на імпорт з Китаю. Разом з тим, запровадження взаємних обмежень не призвело до покращення зовнішньоторговельних позицій США.

Ключові слова: Китай, США, експорт, імпорт, платіжний баланс, торгова війна.

Постановка проблеми.

США та КНР – найбільш залучені у міжнародну торгівлю країни: Китай – найбільший світовий експортер, а США – імпортер. США утримують статус лідируючої економіки світу ще з середини ХХ століття, але останні десятиріччя особливо стрімкий розвиток демонструє КНР, виборовши собі лідерство на ринках більшості країн світу. Втрата США експортних ринків, від'ємний торговельний баланс та залежність від імпорту з Китаю поглиблюються й надалі, що стало одним із поштовхів американської влади до запровадження протекціоністських заходів і розв'язання торгової війни [1]. Безперечно, ведення торгової війни економічними країнами-

гігантами може призвести до неочікуваних наслідків для всієї світової економіки, саме тому аналіз торгових потоків США з КНР та відстеження їх динаміки по мірі поглиблення протекціоністських заходів є дуже важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Існує чимало досліджень українських та зарубіжних авторів, в яких з одного боку здійснюється аналіз сучасного стану міжнародної конкурентоспроможності окремих економік в умовах глобалізації [2-6], з іншого – застосовуються різні способи аналізу та моделювання потенційних наслідків саме торгової війни для економік США, КНР та усього світу, як, наприклад робота науковців Тан Д. і Чен Ч. «Моделювання економічного впливу торгового

протистояння Китаю та США: глобальна перспектива» [7]. Дане дослідження передбачає, що будь-які торговельні регулювання заважають розвитку світової економіки, тому мета авторів – визначити масштаб втрат і можливі шляхи їх зменшення. Розуміючи, що спрогнозувати точні дії США та Китаю неможливо, дослідники розробили декілька сценаріїв різної інтенсивності та тривалості із врахуванням різних можливих кроків країн, щоб визначити діапазон потенційних наслідків для світової, китайської та американської економік на майбутнє десятиліття, використовуючи G-кубічне моделювання.

Висновком моделювання авторів стало те, що торгова війна погіршить економічний стан в обох країнах, ніж він був би в альтернативі, без торгового протистояння. Дослідження показало, що торгова війна може скоротити розмір обох економік в середньому на 0,5 відсотка протягом наступного десятиліття. І хоча спочатку Китай страждатиме більше через його більші масштаби експорту, негативний вплив на США матиме значніші прояви у середньостроковій перспективі. А-от треті країни, такі як Німеччина, Японія і Південна Корея, на думку авторів, навпаки виграють від збільшення їх частки на ринку в Китаї і США.

«Торгова війна США та Китаю: чи було це справді потрібно?» (2019) – праця Хусейна С. та його співавторів, у якій розглядаються протекціоністські заходи Сполучених Штатів, які були вжиті по відношенню до КНР з метою зменшення дефіциту їх двосторонньої торгівлі, та їх можливі наслідки [8]. На думку авторів, чистим результатом даного протистояння може стати істотне скорочення двосторонньої торгівлі між двома країнами, при чому Сполучені Штати схильні заміщувати китайський імпорт, купуючи альтернативні товари в інших державах, що є причиною потенційного зростання торговельного дефіциту США з третіми країнами, через що, навіть за зменшення негативного сальдо торгівлі з Китаєм, загальний торговельний баланс США суттєво не зміниться. Більшість експертів та економістів стверджують, що комбінований дефіцит торгівлі з рештою світу може бути зменшений лише за рахунок збільшення внутрішнього попиту та задоволення цього попиту місцевою продукцією (менший імпорт із зовні), або просто вищими показниками експорту до інших країн.

Автори стверджують, що оскільки Китай – це найбільший ринок багатьох споживчих та промислових товарів, для США існує величезний потенціал збільшення експорту як сільськогосподарської продукції та енергетики, так і освітніх та туристичних послуг на китайський ринок. Бізнес середовище американських виробників сільськогосподарської, автомобільної, авіаційної та хімічної продукції є під серйозною загрозою і стане набагато більш напруженим, якщо Китай запровадить відповідні тарифи. На думку авторів, економіка США значно не постраждає через порівняно невелику частку її експорту до Китаю, принаймні в найближчому

майбутньому. Але інші негативні ефекти, які важко піддаються кількісній оцінці, можуть наносити шкоду американським експортерам, як наприклад, послаблення фондового ринку (що траплялося вже кілька разів).

Формулювання цілей статті.

Пряме торгове протистояння США та Китаю, яке почалося з 2017 року, безперечно, вже встигло вплинути на економічний розвиток цих держав. Метою даної роботи є дослідження динамік платіжних балансів США та КНР в умовах торгової війни, визначення міри взаємної залежності торговельних потоків цих країн і перевірка того, чи дійсно, як стверджують Сполучені Штати, експортне домінування Китаю має негативний вплив на торговельний баланс США.

Вклад основного матеріалу дослідження.

Тарифне регулювання та залучення США і КНР у торгову війну повинне, перш за все, мати відображення на платіжних балансах цих держав, а особливо на рахунку поточних операцій.

Аналіз статей торговельного балансу США та КНР (рис. 1) свідчить про його значний дефіцит у Сполучених Штатах у той час, коли Китай протягом багатьох років стабільно демонструє профіцит за рахунок вагомого переважання експорту над імпортом. На графіку можна побачити, що початок тарифного тиску США на Китай у 2018 році не вплинув на його експорт негативно, а навпаки КНР лиш збільшив обсяги продажів національної продукції на 9,07%. Проте варто зауважити, що темп приросту китайського експорту все ж знизився порівняно з минулорічним показником, який складав 11,39%, а об'єм імпорту виріс на 16%, що може бути шкідливим наслідком торгового протистояння.

Імпорт США також зростає швидше, ніж експорт, через що дефіцит торгового балансу постійно поглиблюється, не дивлячись на першочергову мету тарифної політики президента Дональда Трампа – захист національного виробника. Деякий об'єм закупівель з Китаю, від якого відмовилися американські імпортери, було замінено на більш дорогий імпорт з інших країн, що залишило негативний відбиток на торговому балансі Сполучених Штатів у 2018 році.

Китай виробляє багато споживчих товарів за меншою собівартістю, ніж інші країни, тому американське населення приваблюють низькі ціни. Більшість економістів погоджуються, що конкурентоспроможні ціни в Китаї є результатом двох факторів: більш низький рівень життя, який дозволяє компаніям в Китаї платити нижчу заробітну плату працівникам та занижений обмінний курс національної валюти.

Коли Сполучені Штати імплементували політику протекціонізму стосовно низки китайських товарів, споживачам в США довелося платити більше за продукцію внутрішнього виробництва, тому ймовірність, що торговий дефіцит країни зменшиться, дуже невелика, адже населення схильне купувати товари за нижчими цінами, навіть якщо це, гіпотетично, призведе до втрати іншими американцями робочих місць.

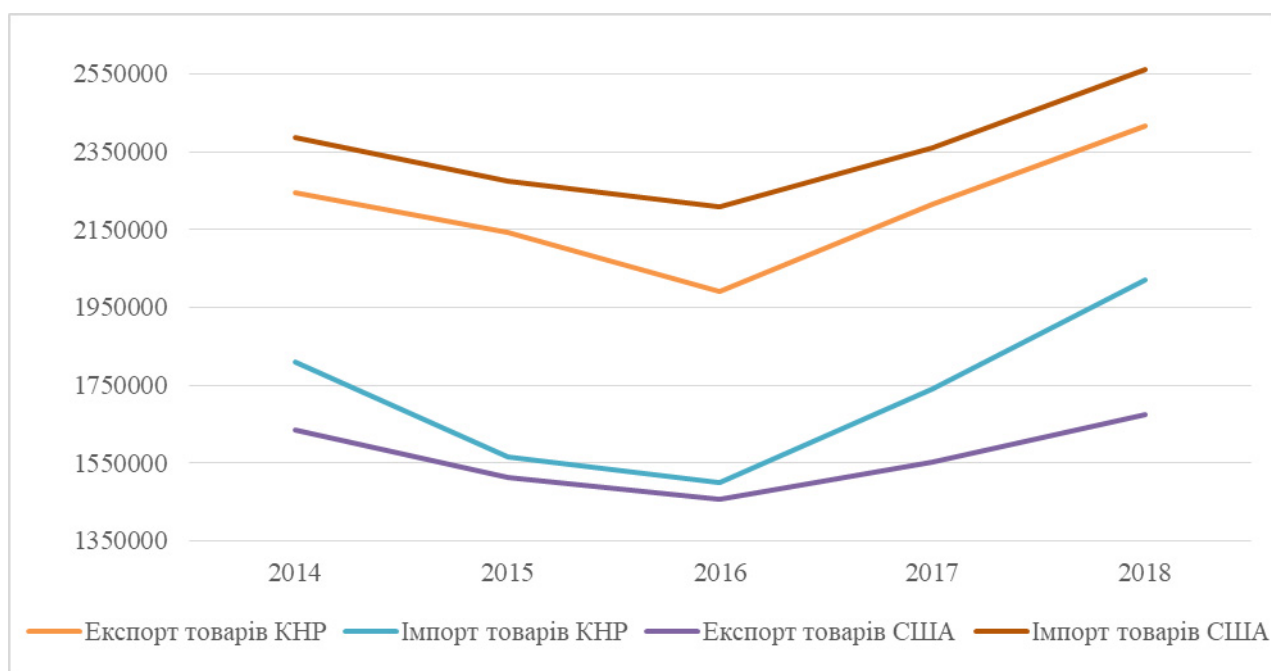

Рис. 1. Динаміка статей торговельних балансів КНР та США, дані в млн. дол. США
Джерело: складено авторами на основі [9-10]

Започаткувавши торгіву війну, американський президент не додав послуги до переліку об'єктів, які підлягають додатковому накладенню мита, адже дана стаття є стабільно профіцитною у платіжному балансі США, чого не можна сказати про Китай, який імпортує значно більше послуг, ніж експортує (рис. 2). Об'єм закупівель американських послуг Китаєм

у 2018 році становив 58,9 млрд. дол. США, що складає більше 10% від усього китайського імпорту послуг, і що на 2,2% більше відповідного показника за 2017 рік. Провідними експортними галузями послуг з США до Китаю були сфера подорожей, інтелектуальної власності (торгові марки, комп'ютерне програмне забезпечення) та транспортний сектор.

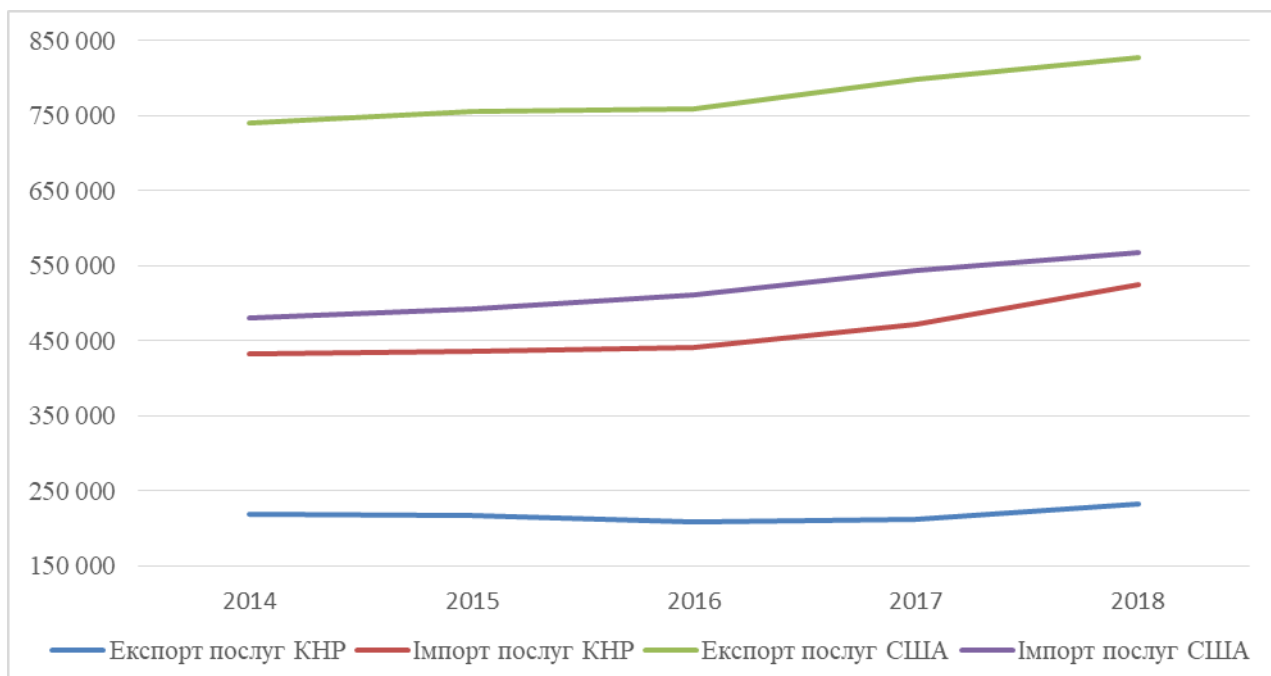

Рис. 2. Динаміка статей балансів послуг КНР та США, дані в млн. дол. США
Джерело: складено авторами на основі [10]

Сальдо первинних доходів (рис. 3) в США демонструє стабільне позитивне значення і навіть зростає, формуючись, насамперед, за рахунок

дивідендів, які отримують резиденти від інвестиційної діяльності за межами країни, а також оплати праці резидентів за кордоном. У Китаї дана

стаття склала дефіцит у 2018, що свідчить про більші доходи нерезидентів у цій країні, ніж резидентів КНР за кордоном.

І Сполучені Штати, і Китай демонструють від'ємні сальдо вторинних доходів, факт чого

означає, що на міжнародній арені дані країни виступають більше донорами безоплатних трансфертів, ніж реципієнтами, але слід зауважити, що більший дефіцит можна спостерігати у США.

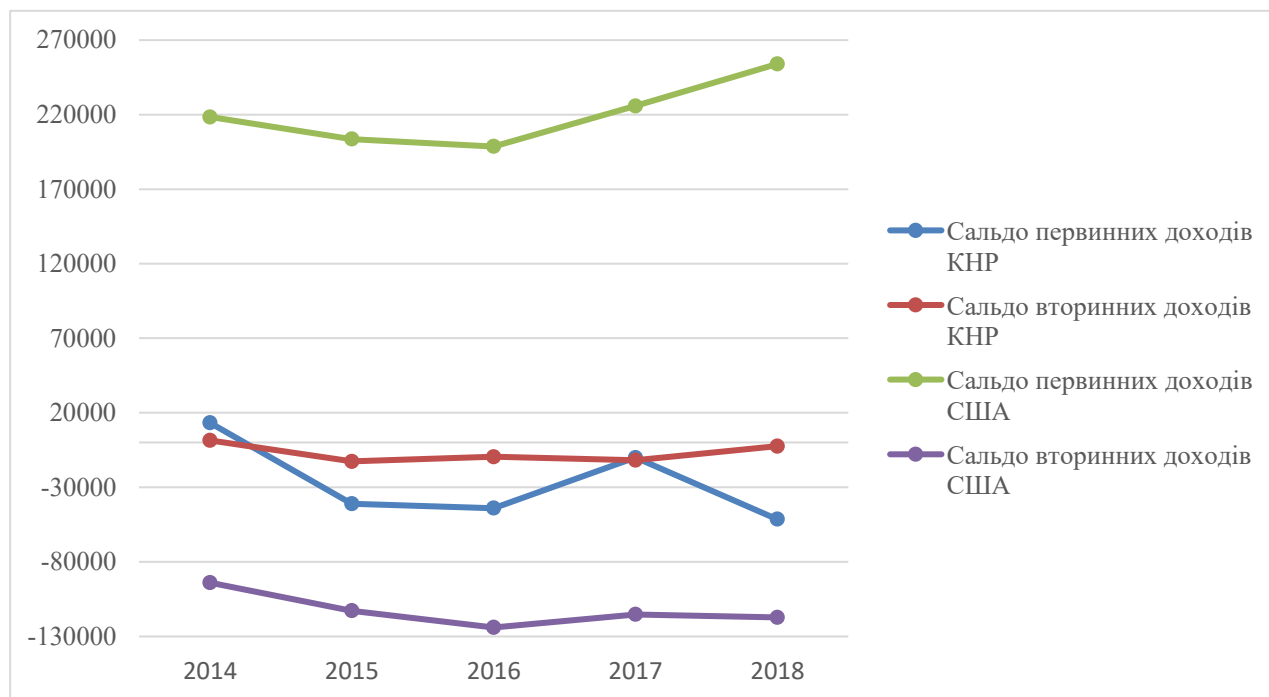

Рис. 3. Динаміка статей балансів первинних та вторинних доходів КНР та США, дані в млн. дол. США
Джерело: складено авторами на основі [10]

Аналізуючи рахунки поточних операцій США та Китаю (рис. 4), можна побачити стрімке падіння профіциту даної статті платіжного балансу в КНР на близько 75% у 2018 році. Така зміна переважно є результатом помітного зростання товарного імпорту Китаю. Дефіцит у США також значно

погіршився, що є свідченням того, що тарифна політика Трампа призвела лише до негативних наслідків для національної економіки, й одна із головних цілей імплементації тарифних обмежень – зменшення торгового дефіциту Сполучених Штатів – не була досягнута.

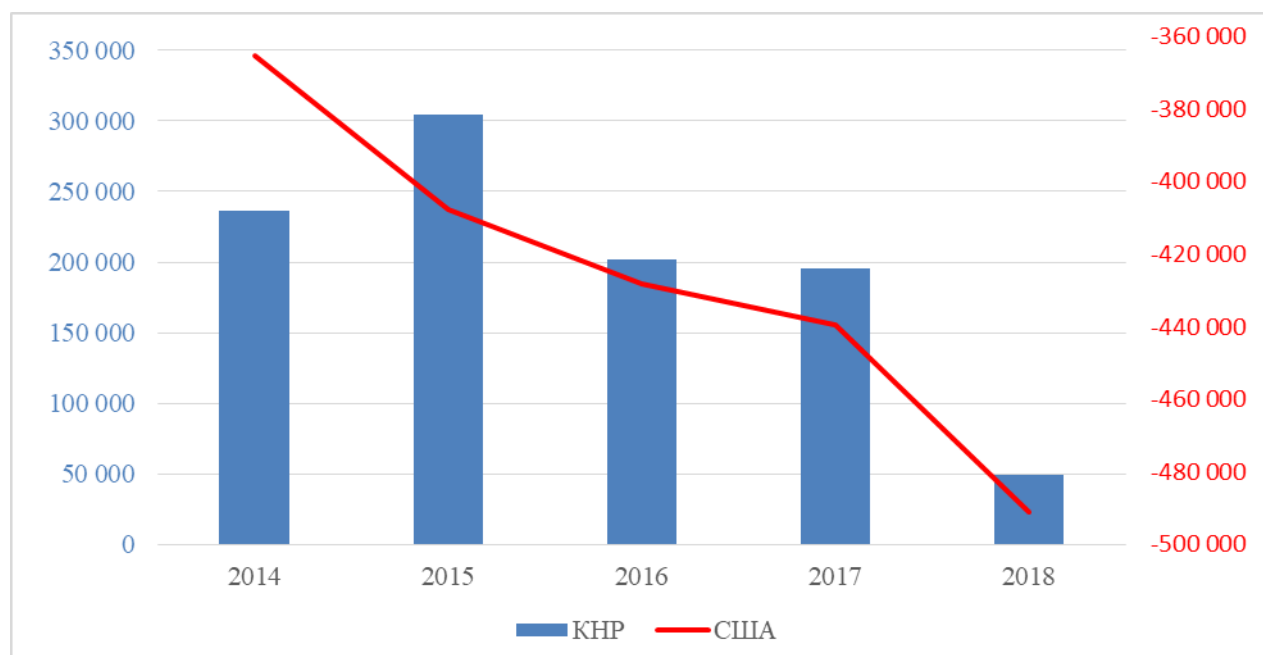

Рис. 4. Динаміка рахунків поточних операцій КНР та США, дані в млн. дол. США
Джерело: складено авторами на основі [10]

Двостороння торгівля товарами та послугами США з Китаєм у 2018 році становила 737,1 млрд. дол. США, із яких 179,3 млрд. становив експорт з США, а імпорт – 557,9 млрд, тому дефіцит торгівлі товарами та послугами Сполучених Штатів з КНР у 2018 році становив 378,6 млрд дол. (рис. 5). На даний момент Китай є найбільшим партнером США з торгівлі товарами, адже товарообіг між ними протягом 2018 року склав 659,8 млрд. дол., з яких 419,2 млрд. дол. – це торговий дефіцит США у 2018 році [11-12].

Торгівля послугами США з Китаєм у 2018 році становила 77,3 млрд. дол. США. Варто зауважити, що, на відміну від товарного балансу, торгівля послугами складає стабільний профіцит з боку Сполучених Штатів, який у 2018 році становив 40,5 мільярда доларів. За даними американського Міністерства торгівлі, експорт товарів та послуг в Китай підтримував в США приблизно 911 000 робочих місць станом на 2015 рік.

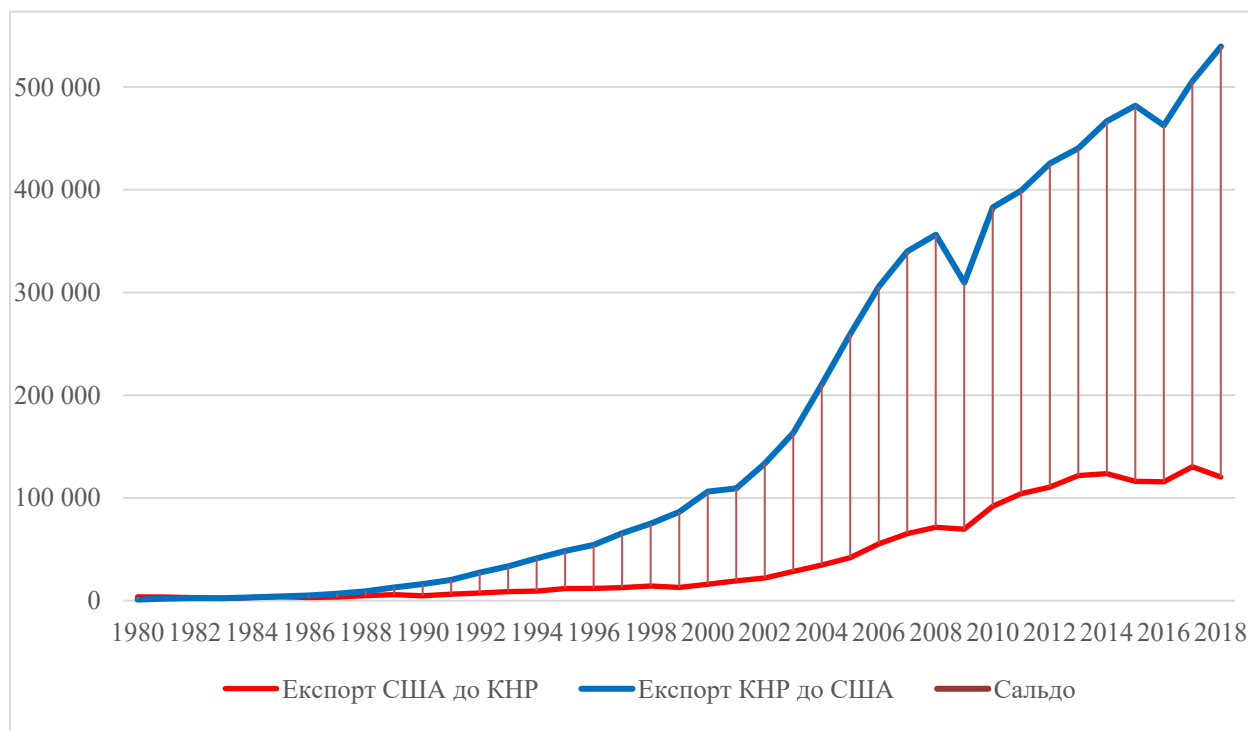

Рис. 5. Динаміка торгового балансу США та КНР дані в млн. дол. США

Джерело: складено авторами на основі [10]

Китай був найбільшим постачальником товарів США у 2018 році, головними категоріями стали електротехнічне обладнання, машини, меблі та постільні принадлежності, іграшки та спортивне спорядження та пластмаси. На рисунку 6 можна побачити вплив накладених тарифних бар'єрів на китайський експорт, який відображається на значному зниженні відсотку експорту продукції КНР до США у перших трьох кварталах 2019 року у порівнянні з аналогічними періодами минулих років. Проте загальний експорт Китаю до інших країн світу мав не значне зниження у 2019, що означає, що КНР відкрила нові ринки збуту для своїх товарів, які раніше йшли на експорт у США.

Китай – це також один з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції до США, провідні категорії постачання включають: перероблені фрукти та овочі, фруктові та овочеві соки, закусоці продукти, спеції та свіжі овочі. США оцінювали імпорт послуг з Китаю в 2018 році на 18,4 млрд. дол. Імпорт провідних послуг з Китаю до США був у транспортній, туристичній та науково-дослідній галузі.

Розглядаючи експортні потоки з США до Китаю, який став 3-м по величині ринком

експорту товарів США у 2018 році, можна побачити значне його зниження упродовж останніх двох років (рис. 7). Основними категоріями експорту США до КНР у 2018 році були: літаки, машини, електричні машини, оптичні та медичні інструменти та транспортні засоби.

Загальний обсяг експорту сільськогосподарської продукції до Китаю в 2018 році становив 9,3 мільярда доларів, що є четвертим за величиною ринком експорту сільськогосподарської продукції з США. Провідні категорії китайського імпорту із Сполучених Штатів включають сою, бавовну, шкури, свинину та вироби зі свинини та зернові культури.

Підсумовуючи аналіз двосторонніх торговельних відносин Китаю та Сполучених Штатів, можна побачити, що тісне торгове співробітництво двох країн почало тенденцію до зниження у 2018 році. Спостереження за торговельними потоками та платіжними балансами країн показало, що тарифне протистояння ще не призвело економіки США та КНР до невідворотних наслідків, проте ознаки рецесії вже відображаються на статтях торговельних балансів держав.

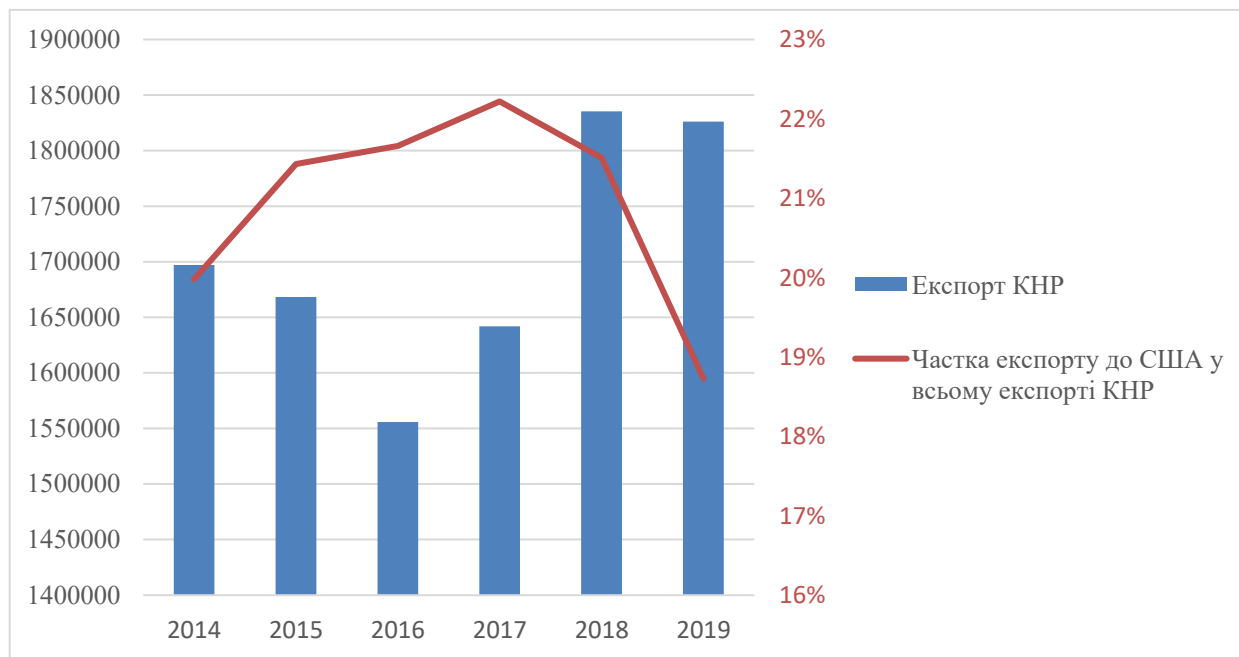

Рис. 6. Динаміка загального експорту КНР і частки експорту в США в загальному експорті КНР, дані в млн. дол. США

Джерело: складено авторами на основі [10]

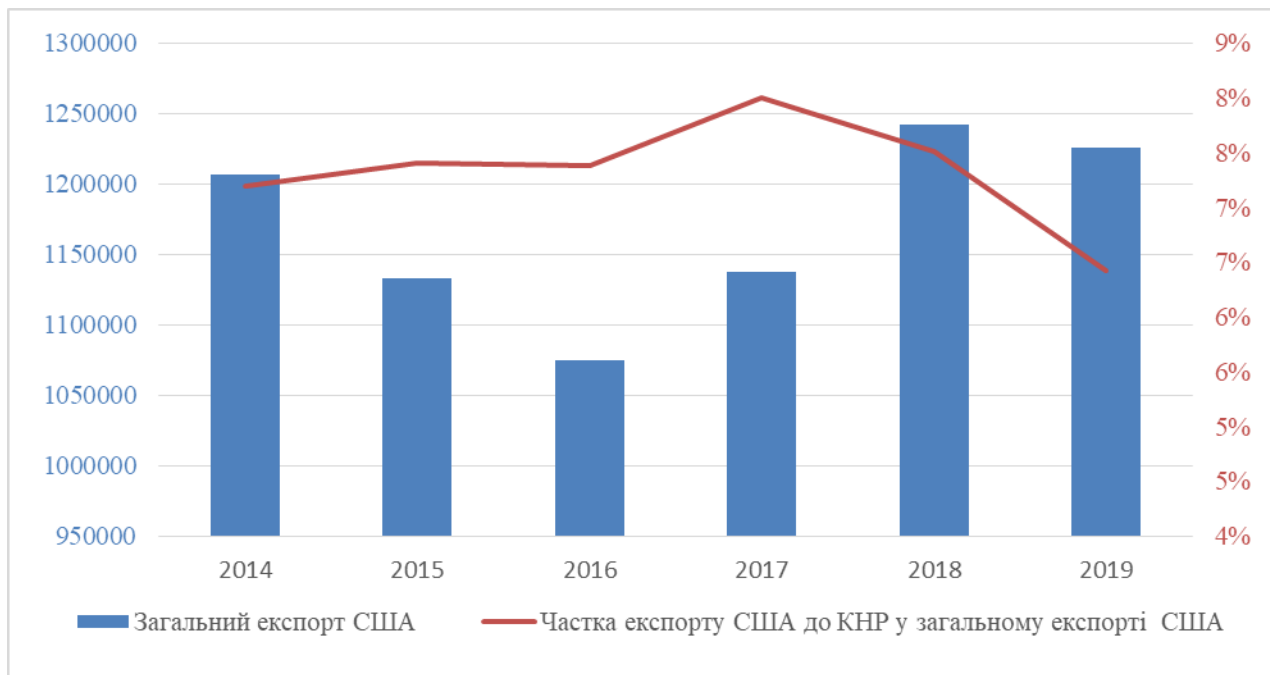

Рис. 7. Динаміка загального експорту США і частки експорту в КНР в загальному експорті США, дані в млн. дол. США

Джерело: складено авторами на основі [10]

Для визначення міри взаємної залежності торговельних потоків США та КНР було побудовано дві регресійні моделі, використовуючи в якості змінних статті з торговельних балансів США та КНР, які були оцінені на підставі квартальних статистичних даних МВФ за період з 1-го кварталу 2014 року по 3-й квартал 2019 року включно.

Перша модель включає три незалежні індикатори, які, теоретично, матимуть певний вплив на залежну змінну – експорт США (US_Exp): загальний імпорт США (US_Imp); загальний імпорт КНР (Ch_Imp); експорт КНР до США (C_to_US).

Отже, модель має вигляд:

$$US_Exp = \beta_1 \cdot US_Imp + \beta_2 \cdot C_Imp + \beta_3 \cdot C_to_US \quad (1)$$

Модель припускає, що із збільшенням US_Imp буде спостерігатись і збільшення US_Exp; зростання C_Imp призведе також до зростання US_Exp; збільшення C_to_US призведе до збільшення US_Exp.

Перш за все можна відзначити високу якість моделі через досить високий коефіцієнт детермінації R^2 , близький до 1 (0,869), що означає, що вибрані фактори пояснюють залежну змінну на 86,9%.

По-друге, аналізуючи стандартизовані бета-коефіцієнти, представлені у таблиці 1, можна зазначити, що імпорт Китаю має найбільший вплив на змінну, оскільки його модульне значення є найвищим. Даний факт може свідчити про те, що китайський ринок має вагоме значення для товарів з США, тому при збільшенні імпорту Китаю на одне стандартне відхилення експорт США також збільшується на 0,579. Другий за величиною вплив демонструє імпорт США.

Таблиця 1

Коефіцієнти моделі 1

	Бета	T_{stat}	p-значення	VIF
US_Imp	0,494	2,034	0,056	8,557
Ch_Imp	0,579	2,603	0,017	7,169
C_to_US	-0,230	-2,092	0,050	1,758

Джерело: підраховано авторами

І хоч величина китайського експорту до США має найменший вплив на змінну, даний показник проявляє зворотний напрямок причинності. Це означає, що при збільшенні експорту КНР до США, експортний потенціал самих Сполучених Штатів падає, іншими словами, збільшення імпорту китайської продукції шкодить розвитку експорту США і призводить до погіршення торговельного балансу. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що протекціоністські заходи з боку американської влади по відношенню до Китаю, мають, теоретично, зменшити торговий дефіцит США.

Оскільки експорт – не єдина складова торговельного балансу, було побудовано другу регресійну модель з метою визначення факторів, які впливають на імпорт США (US_Imp) з наступними незалежними індикаторами: загальний експорт США (US_Exp), експорт США до КНР (US_to_C) і експорт КНР до США (C_to_US).

Отже, модель має вигляд:

$$US_Imp = \beta_1 \cdot US_Exp + \beta_2 \cdot US_to_C + \beta_3 \cdot C_to_US \quad (2)$$

Модель припускає, що із збільшенням US_Exp буде спостерігатись і збільшення US_Imp;

зростання US_to_C призведе також до зростання US_Imp; збільшення C_to_US призведе до збільшення US_Imp.

Дана модель демонструє дуже високий коефіцієнт детермінації R^2 на рівні 0,933, який означає, що обрані індикатори пояснюють змінну на 93,3%. Іншими ознаками високої якості моделі є рівень значущості всіх коефіцієнтів на рівні 1% (табл. 2), перевищення t-критерію Стьюдента та відсутність мультиколінеарності, про що свідчить низький індикатор VIF. Такі ж якісні показники були продемонстровані і в першій моделі.

Бета-коефіцієнти даної моделі показують, що найбільший вплив на імпорт Сполучених Штатів має їх експорт. Причому зі збільшенням експорту на одне стандартне відхилення імпорт буде зростати лише на 0,750, що говорить про те, що торговельний баланс має покращуватися, адже приріст експорту перевищує приріст імпорту. Експорт США до Китаю демонструє від'ємний коефіцієнт, що свідчить про наявність протилежної залежності змінних. Таким чином, збільшення експорту США до Китаю призведе до скорочення імпорту США, що буде позитивно впливати на торговельний баланс країни.

Таблиця 2

Коефіцієнти моделі 2

	Бета	T_{stat}	p-значення	VIF
US_Exp	0,750	11,493	0,000	1,200
C_to_US	0,453	6,399	0,000	1,412
US_to_C	-0,265	-4,009	0,001	1,227

Джерело: підраховано авторами

Отже, після інтерпретації всіх результатів, було отримано наступні емпіричні моделі:

$$US_Exp = 0,49 \cdot US_Imp + 0,58 \cdot C_Imp - 0,23 \cdot C_to_US \quad (3)$$

$$US_Imp = 0,75 \cdot US_Exp - 0,27 \cdot US_to_C + 0,453 \cdot C_to_US \quad (4)$$

Виходячи з результатів отриманих моделей, можна зробити висновок, що, теоретично,

встановлення торгових бар'єрів Китаю призведе до зростання експорту США, а домовленості по збільшенню закупівель Китаєм американської продукції допоможуть скоротити імпорт, що має призвести до покращення торговельного балансу США.

Висновки.

Проаналізувавши рахунки поточних операцій США та Китаю, було виявлено значні зміни в їх структурах та динаміках. Насамперед, через масштабне зростання імпорту КНР спостерігалось стрімке падіння профіциту рахунку поточних операцій цієї країни. Не менш важливо, що дефіцит США також показав помітне поглиблення, що є свідченням того, що тарифна політика Трампа призвела лише до негативних наслідків для національної економіки, й одна із головних цілей імплементації тарифних обмежень – зменшення торгового дефіциту Сполучених Штатів – не була досягнута.

Аналіз двосторонніх торговельних відносин Китаю та Сполучених Штатів, продемонстрував, що тісне торгове співробітництво двох країн почало тенденцію до зниження у 2018 році, що є наслідком жорсткого двостороннього тарифного регулювання. Спостереження за торговельними потоками та платіжними балансами країн

показало, що торгова війна ще не призвела до невідворотних наслідків в економіках США та КНР, проте ознаки рецесії вже яскраво помітні на статтях торговельних балансів держав.

Результати регресійних моделей, наведених у статті, свідчать про те, що імпорт товарів з Китаю дійсно спричиняє негативний вплив на обсяг експорту США, що обумовило запровадження США обмежень на імпорт з Китаю. Разом з тим, запровадження взаємних обмежень не призвело до покращення зовнішньоторговельних позицій США, бо, по-перше, частину закупівель з Китаю, від якої відмовилися американські імпортери, було замінено на більш дорогий імпорт з інших країн, по-друге, зростання цін на китайський імпорт призвело до збільшення витрат вже американських експортерів, які використовують імпорتنі складові у своєму виробництві.

Виходячи з результатів моделювання, можна зробити ще один висновок: саме підписання нових торгових угод між США і КНР з домовленостями по нарощенню закупівель Китаєм американської продукції, що відбулось наприкінці 2019 року, має допомогти США покращити свій торговельний баланс, на відміну від збільшення імпорتنих тарифів, що призвело до негативних результатів.

US-CHINA TRADE CONFLICT: CAUSES AND CONSEQUENCES

Sergey Yakubovskiy, D. Sc. (Economics), Professor, Odessa I. I. Mechnikov National University, 2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine, 65081, e-mail: syakubovskiy@onu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1193-0241>; Scopus Author ID: 57210283171

Tatyana Rodionova, PhD (Economics), Associate Professor, Odessa I. I. Mechnikov National University, 2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine, 65081, e-mail: t.rodionova@onu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6752-5958>; Scopus Author ID: 57207941284

Oleksandra Babinchuk, student, Odessa I. I. Mechnikov National University, 2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine, 65081, e-mail: babinchuk.alexandra@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2634-0906>

At the present stage of development of international economic relations special attention is paid to the study of the relations between the countries that are the world leaders in terms of GDP and foreign trade – the USA and China. This is due to the fact that in recent years the US have introduced a number of measures to counteract the growth of Chinese exports, which has led to backlash from China. The subject of the study is the foreign trade relations of the USA and China. The goal is to analyze the influence of protectionist measures applied by the US and China on the development of their foreign economic relations. The following objectives are set: to determine the level of economic interdependence of the USA and the PRC, to investigate their impact on mutual trade flows and to analyze the dynamics of bilateral trade of countries under restrictive measures. The following methods are: comparative analysis, systematization and generalization, construction of regression models. The results of the analysis revealed that the US and PRC current accounts show reverse dynamics: the United States demonstrates stable deficit, while China has had surplus for many years. Moreover, the structures of the current accounts do differ a lot as well: the US is totally services-oriented country, whereas China is a major exporter of goods. It can be observed that both countries have experienced a recession of foreign economic activity since 2018, as far as their current account balances decreased substantially, which is likely to be the consequence of tariff barriers imposed by the US and PRC. Furthermore, due to trade confrontation, bilateral trade between these countries declines significantly as well, so that now China and the United States are forced to look for new export markets. The results of the regression models allow concluding that import from China is indeed having a negative impact on US exports, which has led to the US restrictions on imports from China. However, the introduction of mutual restrictions did not lead to an improvement of the US foreign trade.

Keywords: China, USA, export, import, balance of payments, trade war.

ТОРГОВОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ США И КИТАЯ: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Якубовский Сергей Алексеевич, докт. экон. наук, профессор, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, Одесса, Украина, 65081, e-mail: syakubovskiy@onu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1193-0241>; Scopus Author ID: 57210283171

Родионова Татьяна Андреевна, канд. экон. наук, доцент, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, Одесса, Украина, 65081, e-mail: t.rodionova@onu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6752-5958>; Scopus Author ID: 57207941284

Бабинчук Александра Сергеевна, студентка, Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, Одесса, Украина, 65081, e-mail: babinchuk.alexandra@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2634-0906>

На современном этапе развития международных экономических отношений исследованию взаимоотношений между странами, которые являются мировыми лидерами по объемам ВВП и внешней торговли – США и Китаю, уделяется особое внимание. Это связано с тем, что в последние годы США ввели ряд мер по противодействию росту китайского экспорта, что привело к обратным действиям со стороны Китая. Предметом исследования являются внешнеторговые отношения США и

Китая. Цель статьи – проанализировать влияние протекционистских мер, применяемых США и КНР, на развитие их внешнеэкономических связей. В статье решены следующие задачи: определить степень экономической взаимозависимости США и КНР, исследовать влияние на взаимные торговые потоки и проанализировать динамику двусторонней торговли стран в условиях ограничительных мер. Методами исследования являются: сравнительный анализ, систематизация и обобщение, построение эконометрических моделей. В результате исследования было выявлено, что динамика текущих счетов США и КНР является разнонаправленной: США в течение многих лет демонстрируют стабильный дефицит, а Китай – профицит. Кроме того, структура их текущих счетов также значительно отличается: США – ориентированы на оказание услуг, тогда как Китай является масштабным экспортером товаров. Результаты анализа свидетельствуют, что с 2018 года обе страны в сфере внешнеэкономической деятельности вошли в рецессию, поскольку сальдо их текущих счетов существенно уменьшилось, что является следствием взаимных тарифных барьеров. Кроме того, из-за торгового противостояния двусторонний товарооборот между странами значительно сократился, поэтому сейчас Китай и США вынуждены искать новые экспортные рынки. Выводы на основе регрессионных моделей свидетельствуют о том, что импорт товаров из Китая действительно оказывает негативное влияние на объем экспорта США, что обусловило введение США ограничений на импорт из Китая. Вместе с тем, введение взаимных ограничений не привело к улучшению внешнеторговых позиций США.

Ключевые слова: Китай, США, экспорт, импорт, платежный баланс, торговая война.

References

1. CNBC Newsletter: US trade deficit with China grows to a record and it's likely even worse than the data show (2018). Available at: <https://www.cnbc.com/2019/01/14/china-2018-full-year-december-trade-exports-imports-trade-balance.html>
2. Babenko V., Koniaieva Y. (2019). Prospects for improving technology in non-conventional energy development. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism"*, 9, 92-99. doi: 10.26565/2310-9513-2019-9-11
3. Babenko, V., Gaponova, E., Nehrey, M., Ryzhikova, N., Zaporozhets, E. (2019). Life Expectancy of Population of the Country: the Role of Health Services Effectiveness. *Research in World Economy*, Vol. 10, No. 4 (Special Issue), pp. 86-91. doi: <https://doi.org/10.5430/rwe.v10n4p86>
4. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. (2017). The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 15, Issue 1, pp. 80-92. doi: 10.21511/ppm.15(1).2017.08
5. Yakubovskiy, S., Lomachynska, I., Hriaznova, V. North American insurance markets: features and experience for Ukraine. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*, Т. 24 (2019). Available at: http://visnyk-onu.od.ua/journal/2019_24_1/4.pdf
6. Yakubovskiy, S., Rodionova, T., Kyfak, A. (2019) Inflow of Foreign Capital as a Factor of the Development of Current Accounts of the Eastern European Countries. *Journal Transition Studies Review*, No.26(2), pp. 3-14. DOI: 10.14665/1614-4007-26-001
7. Modelling the economic impact of the Sino – US trade dispute: A global perspective. Deborah H. Y. Tan and Chen Chen (2019). Available at: https://www.jstor.org/stable/j.ctvp7d4j8.18?seq=1#metadata_info_tab_contents
8. Hosain, Sajjad and Hossain, Saddam, US-China Trade War: Was It Really Necessary? (March 14, 2019). *International Journal of Business and Economics*, Vol. 4, No. 1, 2019, pp. 21-32. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3352549>
9. Howmuch.net: Mapping The World's Trade Domination: USA & China's Clout Since 1980 (2019) Available at: <https://howmuch.net/articles/trade-timelapse-usa-china>
10. IMF database (2020). Available at: <http://data.imf.org>
11. Office of the United States Trade Representative (2020). Available at: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>
12. The balance: US Trade Deficit With China (2020). Available at: <https://www.thebalance.com/u-s-china-trade-deficit-causes-effects-and-solutions-3306277#causes>

Література

1. CNBC Newsletter: US trade deficit with China grows to a record and it's likely even worse than the data show. URL: <https://www.cnbc.com/2019/01/14/china-2018-full-year-december-trade-exports-imports-trade-balance.html>
2. Babenko V., Koniaieva Y. Prospects for improving technology in non-conventional energy development. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism"*, 2019, No. 9, pp. 92-99 doi: 10.26565/2310-9513-2019-9-11
3. Babenko, V., Gaponova, E., Nehrey, M., Ryzhikova, N., Zaporozhets, E. Life Expectancy of Population of the Country: the Role of Health Services Effectiveness. *Research in World Economy*, 2019, Vol. 10, No. 4 (Special Issue), pp. 86-91. doi: <https://doi.org/10.5430/rwe.v10n4p86>
4. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*, 2017, Vol. 15, Issue 1, pp. 80-92. doi: 10.21511/ppm.15(1).2017.08
5. Yakubovskiy, S., Lomachynska, I., Hriaznova, V. North American insurance markets: features and experience for Ukraine. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*, 2019, 24. Available at: http://visnyk-onu.od.ua/journal/2019_24_1/4.pdf
6. Yakubovskiy, S., Rodionova, T., Kyfak, A. Inflow of Foreign Capital as a Factor of the Development of Current Accounts of the Eastern European Countries. *Journal Transition Studies Review*, 2019, No.26(2), pp. 3-14. doi: 10.14665/1614-4007-26-001

7. Modelling the economic impact of the Sino – US trade dispute: A global perspective Deborah H. Y. Tan and Chen Chen, 2019 URL: https://www.jstor.org/stable/j.ctvp7d4j8.18?seq=1#metadata_info_tab_contents
8. Hosain, Sajjad and Hossain, Saddam, US-China Trade War: Was It Really Necessary? (March 14, 2019). International Journal of Business and Economics, Vol. 4, No. 1, 2019, pp. 21-32. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3352549>
9. Howmuch.net: Mapping The World's Trade Domination: USA & China's Clout Since 1980 (2019) Available at: <https://howmuch.net/articles/trade-timelapse-usa-china>
10. IMF database. Available at: <http://data.imf.org> Office of the United States Trade Representative. 2020. URL: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>
11. Office of the United States Trade Representative (2020). Available at: <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>
12. The balance: US Trade Deficit With China. URL: <https://www.thebalance.com/u-s-china-trade-deficit-causes-effects-and-solutions-3306277#causes>

EKOONOMIKA

ПРОБЛЕМА СТІЙКОСТІ КЕРОВАНОГО ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Воронін Анатолій Віталійович

канд. техн. наук, доцент

кафедра вищої математики та економіко-математичних методів

Харківський національний університет імені Семена Кузнеця

проспект Науки 9а, м. Харків, Україна, 61166

e-mail: anatolii.voronin@m.hneu.edu.ua

ORCID <http://orcid.org/0000-0003-2570-0508>

Железнякова Еліна Юріївна

канд. фіз.-мат. наук, доцент

кафедра вищої математики та економіко-математичних методів

Харківський національний університет імені Семена Кузнеця

проспект Науки 9а, м. Харків, Україна, 61166

e-mail: elina.zhelezniakova@m.hneu.edu.ua

ORCID <http://orcid.org/0000-0001-6409-4761>

Пропоноване дослідження присвячене проблемі керування інноваційними процесами на рівні державних виконавчих механізмів. Метою роботи є побудова математичної моделі регульованого інноваційного процесу й дослідження структурної стійкості положень рівноваги відповідної нелінійної динамічної системи. У методології технічного прогнозування значну роль відіграє так звана логістична модель, яка має суцільно нелінійні властивості – насичення і кумулятивність. Відомо, що одночасно із прискоренням економічного розвитку підсилюється вплив протидіючих факторів, які або стабілізують ріст інноваційної продукції, або процес набуває циклічний характер. Це, у свою чергу, актуалізує комплекс заходів щодо регулювання інноваційної діяльності новаторів. Виникає необхідність у зміні місткості ринку інновацій. Це можна реалізувати шляхом уведення керування зі зворотним зв'язком по технологічно значимому показникові інноваційної діяльності в традиційну логістичну модель поширення інновацій. Важливо відзначити, що наявність вбудованого лінійного інерційного регулятора в нелінійну систему не гарантує автоматично стійкість досягнутих положень рівноваги. Для цього в роботі отримані математичні умови стійкості на площині параметрів динамічної системи. Зокрема виявлений нестійкий режим автоколивань в околиці бажаного положення рівноваги. Такий режим вважається небезпечною границею втрати стійкості й необхідно реалізувати підстроювання параметрів регулятора щоб уникнути небажаних біфуркацій і катастроф. Це робить актуальним у загальній методології техніко-економічного прогнозування пророкування циклів і інших кризових явищ, своєчасне виявлення й ідентифікацію негативних тенденцій динаміки нововведень. Запропонований у даній роботі підхід дозволить більш якісно діагностувати проблемні стани досліджуваних систем, а також реалізувати пошук ефективних шляхів виходу з них з метою синтезу антикризових програм інноваційного розвитку.

Ключові слова: інновація, державне керування, регулятор, кумулятивність, логістична модель, біфуркація, стійкість, автоколивання.

Постановка проблеми.

Інноваційна система нашої держави перебуває в кризовому стані відповідно до політичних подій останніх років. Безперервний перерозподіл сфер впливу на рівні вищої виконавчої влади вкрай утрудняє функціонування й удосконалювання системи організаційного, економічного й інформаційного забезпечення розвитку інноваційних процесів на державному рівні в ринковому середовищі. При цьому необхідно враховувати, що ринок інновацій має власні тенденції розвитку неорієнтованими на державну підтримку й спрямованими на просування інноваційних продуктів у реальну економіку. Державна політика в сфері інноватики повинна бути спрямована на реалізацію ряду дій:

- 1) створення сприятливих умов для впровадження інновацій у виробничу діяльність;
- 2) формування потенційних умов для збільшення попиту на інноваційну продукцію на внутрішньому ринку;
- 3) послідовне зростання бюджетних витрат для потреб науково-технічної діяльності.

Розробка стратегії інноваційного розвитку і її можливості впливати на формування частки

нововведень у структурі ВВП (валового внутрішнього продукту) вимагає розробки алгоритму взаємодії ендогенних і екзогенних значущих показників у вигляді єдиної економіко-математичної моделі. Зазначена модель допомагає зрозуміти еволюцію інноваційних процесів і виявити причинно-наслідкові зв'язки.

Аналіз досліджень і публікацій.

У сучасній економічній науці приділяється велика увага вивченню технологічних змін в економічному середовищі на феноменологічному рівні. Дослідженню різноманітних інноваційних процесів присвячено велику кількість робіт. Так, наприклад, у роботі Грудциної Ю. В. [1] виконаний аналіз поточного стану й тенденцій розвитку інноваційної діяльності в Україні на прикладі динаміки об'ємів реалізованої інноваційної продукції за допомогою декількох видів трендових моделей. Єршова Г. В. [2] надала статистику й структуру фінансування інноваційних розробок із вказівкою рекомендацій для розробки системи пріоритетів державних інноваційних проектів. З більш ранніх робіт українських учених слід зазначити статтю Булєєва В. П. [3], що стосується соціально-

економічних проблем інноваційного розвитку, а також фундаментальну монографію Гесца В. М. і Семиноженка В. П. [4], що узагальнює цілий ряд методологічних підходів до дослідження інноваційних процесів разом із синтезом управлінських розв'язків у даній сфері. У якості фундаментальної базової основи економічного (інноваційного) прогнозування є теорія передбачення Кондратьєва Н. Д. [5] і теорія інноватики Шумпетера Й. [6], розвинені Яковцом Ю. В. [7]. У роботі Вороніна А. В. [8] запропоновано модель синергетичного керування інноваційним процесом з обліком істотних нелінійностей при завданні керуючих впливів і досліджено стійкість відповідних положень рівноваги. Проте, незважаючи на цілий ряд відносних досягнень, при розв'язку конкретних приватних задач опис ефектів, пов'язаних з інноватикою, залишається недостатньо дослідженим ряд структурних взаємозв'язків, що визначають глобальну еволюцію інноваційного розвитку.

Метою роботи є дослідження структурної стійкості математичної моделі поширення інновацій при наявності динамічного регулюючого впливу.

Методи дослідження.

У статті використаний сучасний апарат математичної теорії стійкості нелінійних динамічних систем у рамках синергетичної парадигми.

Результати.

Феномен нерівномірного технічного розвитку різних економічних систем досить добре відомий і представлений у великій кількості емпіричних досліджень інноваційної еволюції. У практиці технічного прогнозування існує множина математичних моделей, що відбивають специфічну форму динаміки інноваційних процесів. Найбільш простим з них є так звана логістична модель, якої притаманні типово нелінійні ефекти – кумулятивність і насичення. Для нелінійних динамічних моделей, що описують логістичними кривими, характерно, що на однакові прирости незалежної змінної та сама нелінійна (у нашому випадку квадратична) функція відгукується по-різному залежно від того, якому значенню незалежної змінної надається приріст. Зазначені моделі економічних систем головним чином відрізняються від класичних лінійних економічних моделей з постійними приростами наявністю бістабільності, особливо при наближенні характерних параметрів до критичних меж, для розглянутого об'єкта відбуваються фазові переходи, що супроводжуються важливими структурними перетвореннями.

У самій спрощеній формі процес еволюції нової технології може бути описаний за допомогою логістичної кривої, обумовленої звичайним диференціальним рівнянням:

$$\dot{u} = \alpha(u - l_1)(l_2 - u), \quad (1)$$

де t – часовий ресурс для розвитку нової технології, $u = u(t)$ – технологічно й економічно

значущий показник, що характеризує нову технологію (інновацію), α – постійна часового масштабу, що характеризує час перехідного процесу, l_1, l_2 – позитивні числа, що є двосторонніми обмежниками значущого показника поширення інновації.

Нижня границя l_1 характеризує вихідні, стартові можливості для зростання інноваційного продукту, а l_2 можна вважати верхньою межею зростання для інноваційного показника $u(t)$. Ємністю інноваційного ринку вважається різниця між l_2 і l_1 [9].

Зі збільшенням витрат на освоєння даної нової технології її значущий показник може тільки зростати й, отже, $u(t)$ є монотонно зростаючою функцією. Швидкість зростання величини $u(t)$, згідно з явним виглядом рівняння (1), прямо пропорційна різниці цієї величини й нижнього рівня l_1 й демонструє, що $u(t)$ зростає тим швидше, чим більше ця різниця. З іншого боку, наявність у правій частині рівняння (1) множника $(l_1 - u)$ визначає стримування зростання $u(t)$ за мірою наближення до технологічного максимуму. У цьому випадку слід урахувати, що математична форма диференціального рівняння (1) є модельним механізмом дії фазових переходів стосовно кумулятивних процесів.

Диференціальне рівняння (1) може бути приведено до вигляду, що містить менше число параметрів. Якщо $\alpha = 1, y = u - l_1$, одержимо інше зображення для (1):

$$\dot{y} = y(l - y), \quad (2)$$

де параметр $l = l_2 - l_1 > 0$ має сенс місткості ринку інноваційного продукту.

Очевидно, що диференціальне рівняння (2) має два особливі розв'язки $y_1^* = 0, y_2^* = l$, що є положеннями рівноваги процесу поширення інновацій. При цьому слід зазначити, що $y_1^* = 0$ є нестійке положення рівноваги (repeller), а $y_2^* = l$ – стійке (attractor). Таким чином, має місце самоорганізація інноваційного процесу без яких-небудь зовнішніх впливів.

Цілоком реалістична ситуація, коли слід урахувати певні фактори, що виявляють вплив на швидкість поширення інновацій. Прикладом такого фактору може служити сукупність заходів щодо регулювання інноваційної активності підприємств з боку органів державної влади. При цьому найбільш важливою метою державного регулювання інноваційними процесами є досягнення деякого нового положення рівноваги, відмінного за величиною від значення місткості

ринку l для даного продукту. Тут доречно відзначити, що досягнути цього нового положення рівноваги можна двома способами. Якщо в якості керуючого впливу використовувати регулятор з позитивним зворотним зв'язком, то нове положення рівноваги збільшає місткість ринку. У випадку застосування негативного зворотного зв'язку регулювання значущого показника буде досягнутий інший ефект.

Формалізуємо керування у вигляді додаткового доданка в правій частині рівняння (2):

$$\dot{y} = y(l - y) + w, \quad (3)$$

де $w = w(y)$ – регулятор, реалізований у вигляді негативного зворотного зв'язку за відхиленням значущого показника $y(t)$.

Структура регулятора задається в наступному вигляді:

$$w = -k \cdot x, \quad x(t) = \int_0^t \Phi(\tau) y(t - \tau) d\tau. \quad (4)$$

Тут величина $x(t)$ є вихідною характеристикою лінійного регулятора з імпульсною перехідною функцією $\Phi(t)$, $k > 0$ – постійний коефіцієнт.

Функція $\Phi(t)$ конкретизує явну форму керуючого впливу й по суті є інерційною ланкою відповідного порядку з умовою нормування:

$$\int_0^{+\infty} \Phi(\tau) d\tau = 1.$$

Нехай $\Phi_1(t) = ae^{-at}$. Дана функція являє собою перехідну функцію лінійного фільтра першого порядку, де $a > 0$ – характеристика інерційності лінійного регулятора. З (3) і (4) одержимо інтегро-диференціальне рівняння:

$$\dot{y} = y(l - y) - k \int_0^t a \cdot e^{-a\tau} y(t - \tau) d\tau. \quad (5)$$

Шляхом елементарних перетворень рівняння (5) можна надати у формі системи двох звичайних диференціальних рівнянь:

$$\begin{aligned} \dot{y} &= y(l - y) - kx, \\ \dot{x} &= a(y - x). \end{aligned} \quad (6)$$

Система (6) має два положення рівноваги:

$$\begin{aligned} 1) & y_1^* = 0, \quad x_1^* = 0; \\ 2) & y_2^* = l - k, \quad x_2^* = l - k, \quad l > k. \end{aligned} \quad (7)$$

Перепишемо систему (6) у нових позначеннях $\tilde{y} = y - y^*$, $\tilde{x} = x - x^*$, які є відхиленнями від рівноваги значень вихідних змінних x і y :

$$\begin{aligned} \dot{\tilde{y}} &= (l - 2y^*) \tilde{y} - k\tilde{x} - \tilde{y}^2, \\ \dot{\tilde{x}} &= a\tilde{y} - a\tilde{x}. \end{aligned} \quad (8)$$

Матриця лінійної частини системи (8) має характеристичний поліном:

$$\lambda^2 + (2y^* + a - l)\lambda + a(k - l + 2y^*) = 0, \quad (9)$$

корені якого λ_1 й λ_2 є власними значеннями вихідної системи диференціальних рівнянь.

У випадку тривіального положення рівноваги $y_1^* = 0$ квадратне рівняння (9) запишеться так:

$$\lambda^2 + (a - l)\lambda + a(k - l) = 0. \quad (10)$$

З умови $l > k$ випливає, що вільний член (10) є негативним числом, тобто корені λ_1 й λ_2 мають різні знаки. Це означає, що є хитка рівновага типу «сідло».

Розглянемо поведінкові властивості системи (8) в околі нетривіального положення рівноваги $y_2^* = l - k$. У цьому випадку спектральне рівняння (9) набуває вигляду:

$$\lambda^2 + (l + a - 2k)\lambda + a(l - k) = 0. \quad (11)$$

Графічне зображення динамічної системи (8) в околі положення $y_2^* = l - k$ для області стійкості, обумовленої коефіцієнтами характеристичного рівняння (11) має вигляд (див. рис.1):

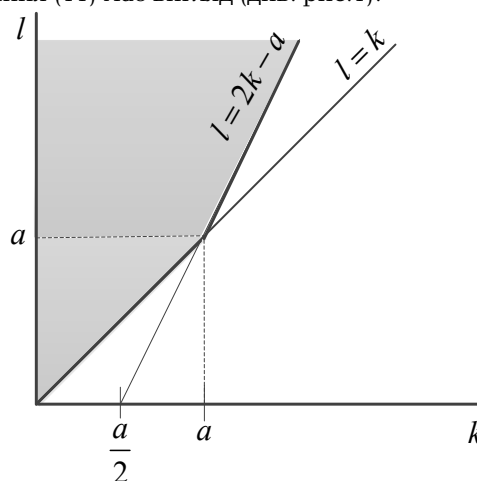

Рис. 1. Параметрична область стійкості динамічної системи (8)

Очевидно, що в околі особливої точки y_2^* вільний член у рівнянні (11) завжди позитивний і може мати місце положення рівноваги вузлового або фокусного типу. Розглянемо більш детально ситуацію, коли коефіцієнт при змінній у першому ступені в рівнянні (11) є малою знакозмінною величиною.

Нехай $\mu = 2k - l - a$. Припускаючи $l = 2k - a - \mu$ перепишемо рівняння (11) у форму:

$$\lambda^2 - \mu\lambda + a(l - k) = 0. \quad (12)$$

Визначимо розв'язки (12) у такий спосіб

$$\lambda_{1,2} = \alpha(\mu) \pm i\omega(\mu), \quad (13)$$

де:

$$\alpha(\mu) = \frac{\mu}{2},$$

$$\omega(\mu) = \sqrt{a(k-a)} - \frac{1}{2} \sqrt{\frac{a}{k-a}} \mu, \quad i^2 = -1.$$

Якщо $\mu = 0$ маємо $\alpha(0) = 0$,

$\omega(0) = \sqrt{a(k-a)}$ і розв'язки (12) стануть чисто уявними $\lambda_{1,2}(0) = \pm i\omega(0)$.

Можна вважати, що при переході значення μ через критичне $\mu^* = 0$ відбувається зміна стійкості положення рівноваги y_2^* : стійкий фокус стає нестійким і навпаки. Такий тип зміни стійкості супроводжується біфуркацією Хопфа (10) з появою (або знищенням) граничного циклу й відповідними періодичними розв'язками.

Якщо продиференціювати за параметром μ власні числа (13), то якщо $\mu = 0$ одержимо:

$$\alpha'(0) = \frac{1}{2}, \quad \omega'(0) = -\frac{1}{2} \sqrt{\frac{a}{k-a}} = -\frac{a}{2\omega} \quad (14)$$

і, з урахуванням того, що $\omega(0) > 0$ маємо дотримання всіх умов біфуркаційної теореми Хопфа.

Із системи (8) виключимо біфуркаційний параметр $l = 2k - a$. Тоді (8) запишеться у вигляді:

$$\begin{aligned} \dot{y} &= a\tilde{y} - k\tilde{x} - \tilde{y}^2, \\ \dot{\tilde{x}} &= a\tilde{y} - a\tilde{x}. \end{aligned} \quad (15)$$

Для детального вивчення властивостей біфуркації Хопфа необхідно перетворити систему (15) до виду нормальної форми Пуанкаре [11] за допомогою змінних: $\tilde{y} = av_1 - \omega v_2$, $\tilde{x} = av_1$. Тут і далі $\omega = \omega(0)$.

Після необхідних перетворень система двох звичайних диференціальних рівнянь (15) набуде вигляду відповідної нормальної форми:

$$\begin{aligned} \dot{v}_1 &= -\omega v_2, \\ \dot{v}_2 &= \omega v_1 + \frac{a^2}{\omega} v_1^2 - 2av_1 v_2 + \omega v_2^2. \end{aligned} \quad (16)$$

Представляється зручним систему двох диференціальних рівнянь (16) перетворити до одного комплексного диференціального рівняння щодо змінної $z = v_1 + iv_2$.

У загальному вигляді рівняння запишеться так:

$$\dot{z} = i\omega z + g_{20} \frac{z^2}{2} + g_{11} z \cdot \bar{z} + g_{02} \frac{\bar{z}^2}{2}, \quad (17)$$

де $\bar{z} = v_1 - iv_2$ – спряжена змінна. Постійні коефіцієнти при нелінійних доданках (17) визначаються із системи (16) за допомогою формул:

$$\begin{aligned} g_{20} &= -\frac{a}{2} + \frac{i}{2} \left(\frac{a^2}{\omega} - \omega \right); \\ g_{11} &= \frac{i}{2} \left(\frac{a^2}{\omega} + \omega \right); \\ g_{02} &= \frac{a}{2} + \frac{i}{2} \left(\frac{a^2}{\omega} - \omega \right). \end{aligned} \quad (18)$$

Для визначення основних характеристик граничного циклу необхідно за допомогою (18) знайти явне зображення для першої величини Ляпунова $c_1(0)$. Загальною формулою для неї є наступний комплексний вираз:

$$c_1(0) = \frac{i}{2\omega} \left(g_{20}g_{11} - 2|g_{11}|^2 - \frac{1}{3}|g_{02}|^2 \right).$$

З урахуванням явних зображень (18) одержимо конкретні значення для дійсної й уявної частин $c_1(0)$.

$$\begin{aligned} \text{Re } c_1(0) &= \frac{a}{8} \left(\left(\frac{a}{\omega} \right)^2 + 1 \right); \\ \text{Im } c_1(0) &= -\frac{\omega}{8} \left(\left(\frac{a}{\omega} \right)^4 - \frac{11}{3} \left(\frac{a}{\omega} \right)^2 + \frac{1}{3} \right). \end{aligned} \quad (19)$$

З умови $\text{Re } c_1(0) > 0$ випливає, що граничний цикл є нестійким. Для визначення малої амплітуди ε й періоду T циклічних коливань необхідно знайти допоміжні параметри μ_2 й τ_2 за алгоритмом:

$$\begin{aligned} \mu_2 &= -\frac{\text{Re } c_1(0)}{\alpha'(0)} = -\frac{a}{4} \left(\left(\frac{a}{\omega} \right)^2 + 1 \right), \\ \tau_2 &= -\frac{1}{\omega} (\text{Im } c_1(0) + \mu_2 \omega'(0)) = \\ &= \frac{1}{8} \left(2 \left(\frac{a}{\omega} \right)^4 - \frac{8}{3} \left(\frac{a}{\omega} \right)^2 + \frac{1}{3} \right). \end{aligned} \quad (20)$$

Тоді мала амплітуда коливань приблизно дорівнює

$$\varepsilon \approx \left(\frac{2k - a - l}{\mu_2} \right)^{\frac{1}{2}}. \quad (21)$$

Значення періоду циклу визначається виразом:

$$T \approx \frac{2\pi}{\omega} (1 + \tau_2 \varepsilon^2). \quad (22)$$

Періодичний розв'язок малої амплітуди комплексного диференціального рівняння (17) має вигляд:

$$z \approx \varepsilon \cdot e^{\frac{2\pi i t}{T}} + i\varepsilon^2 \left[g_{02} e^{\frac{4\pi i t}{T}} - 3g_{20} e^{\frac{4\pi i t}{T}} + 6g_{11} \right]. \quad (23)$$

Повертаючись до дійсних змінних $\tilde{x}(t)$ і $\tilde{y}(t)$ й з урахуванням того, що $v_1 = \text{Re } z$, $v_2 = \text{Im } z$, одержимо результат для відхилень значущого показника $\tilde{y}(t)$ й регулятора $\tilde{x}(t)$ від рівноважних значень:

$$\begin{aligned} \tilde{y}(t) &= a \cdot \text{Re } z(t) - \omega \cdot \text{Im } z(t), \\ \tilde{x}(t) &= a \cdot \text{Re } z(t). \end{aligned} \quad (24)$$

Раніше було встановлено, що в результаті субкритичної біфуркації Хопфа виникаючий граничний цикл є нестійким і існує сімейство нестійких періодичних орбіт навколо стійкого фокусу. Даний жорсткий автоколивальний режим супроводжується катастрофічною втратою стійкості й гістерезисом (незворотністю).

На рис. 2 представлено результати моделювання автоколивального режиму в динамічній системі (16) при значенні параметрів $a = 1$, $\omega = 1$.

Припустимо, що лінійний регулятор $x(t)$ має інерційність другого порядку з імпульсною перехідною характеристикою $\Phi_2(t) = a^2 \cdot t \cdot e^{-at}$.

Тоді інтегро-диференціальне рівняння (5) перетвориться до вигляду:

$$\dot{y} = y(l - y) - k \int_0^t a^2 \cdot \tau \cdot e^{-a\tau} y(t - \tau) d\tau. \quad (25)$$

Рівняння (25) перетвориться до вигляду системи диференціальних рівнянь:

$$\begin{aligned} \dot{y} &= y(l - y) - ky, \\ \dot{\tilde{x}}(t) &= a \cdot \text{Re } z(t). \end{aligned} \quad (26)$$

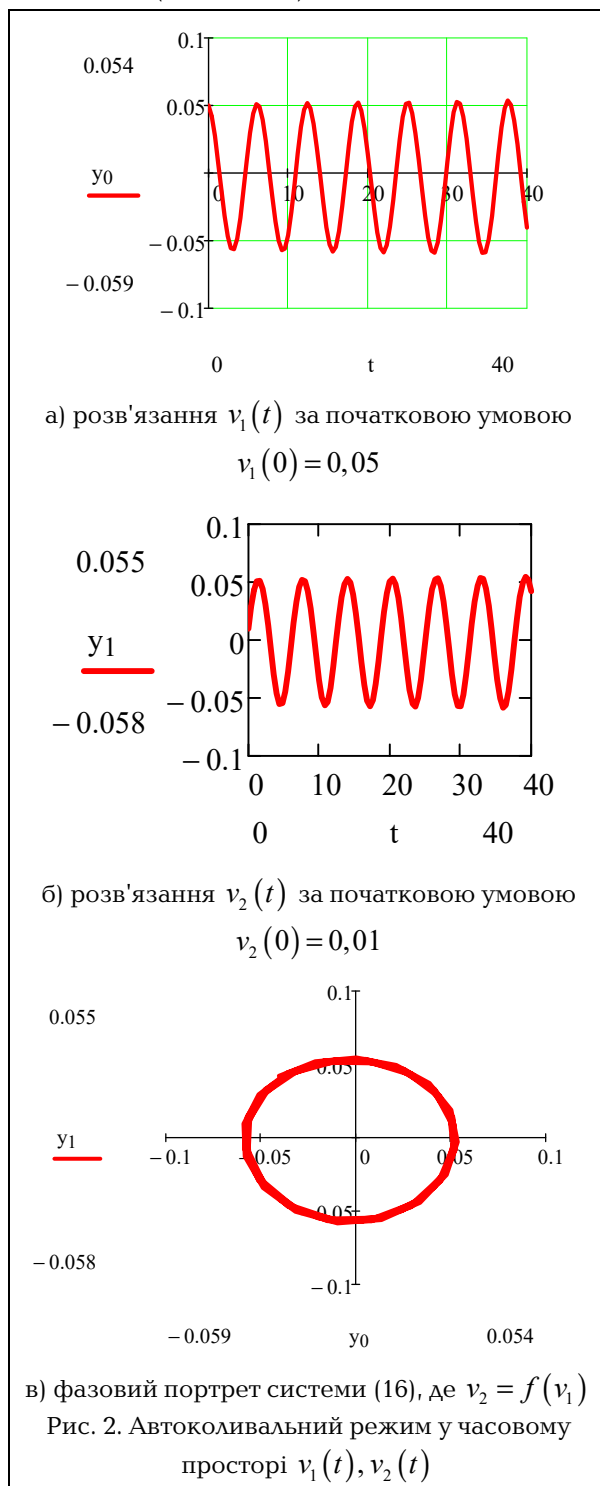
Система диференціальних рівнянь (26) має такі ж положення рівноваги як і система (6), що обумовлені за допомогою (7).

Уведемо нові змінні $x_1 = y - y^*$, $x_2 = x - x^*$, $x_3 = \dot{x}_2$, що мають те саме розуміння відхилень від рівноваги і перетворимо (26) до вигляду системи трьох звичайних диференціальних рівнянь першого порядку. За допомогою елементарних перетворень одержимо наступну систему:

$$\begin{aligned} \dot{x}_1 &= (l - 2y^*)x_1 - kx_2 - x_1^2, \\ \dot{x}_2 &= x_3, \\ \dot{x}_3 &= a^2 \cdot x_1 - a^2 \cdot x_2 - 2a \cdot x_3. \end{aligned} \quad (27)$$

Лінійна частина системи (27) має характеристичний багаточлен третього порядку для визначення власних чисел $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$:

$$\lambda^3 + (2y^* - l + 2a)\lambda^2 + (a^2 + 2a)\lambda + a^2(2y^* - l + k) = 0. \quad (28)$$

У випадку тривіальної рівноваги $y_1^* = 0$ кубічне рівняння (28) перепишеться у вигляді:

$$\lambda^3 + (2a - l)\lambda^2 + (a^2 + 2a)\lambda + a^2(k - l) = 0. \quad (29)$$

Виходячи зі співвідношення $l > k$ вільний член (29) є негативним, що свідчить про порушення умов стійкості рівноваги $y_1^* = 0$. Для

нетривіальної особливої точки $y_2^* = l - k$ маємо явне зображення для характеристичного рівняння:

$$\lambda^3 + (l - 2k + 2a)\lambda^2 + (a^2 + 2a)\lambda + a^2(l - k) = 0 \quad (30)$$

Умови стійкості для нетривіального положення рівноваги згідно із критерієм Гурвіца [11] набувають вигляд:

$$\begin{aligned} l - 2k + 2a &> 0, \\ l - k &> 0, \\ (l - 2k + 2a)(a + 2) &> a(l - k). \end{aligned} \quad (31)$$

Система нерівностей (31) може бути представлена в такий спосіб:

$$\begin{aligned} l - k &> 0, \\ l - k &> k - 2a, \\ l - k &> \left(\frac{a}{2} + 1\right)(k - 2a). \end{aligned} \quad (32)$$

У такому випадку друга нерівність поглинається третьою і для параметрів l і k , уважачи a фіксованим, маємо систему двох нерівностей

$$\begin{aligned} l &> k, \\ l &> \left(\frac{a}{2} + 2\right)k - a^2 - 2a. \end{aligned} \quad (33)$$

Дані прямі мають загальну точку з координатами $l = 2a$, $k = 2a$ і на рис. 3 зображена область стійкості динамічної системи (27) в околі положення рівноваги $y_2^* = l - k$.

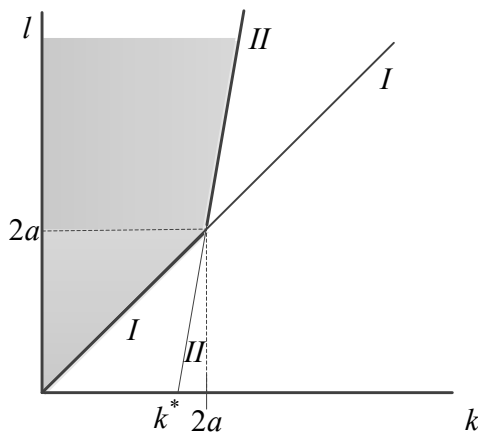

Рис. 3. Область стійкості системи (27)

Тут промінь $I: l = k$, промінь $II:$

$$l = \left(\frac{a}{2} + 2\right)k - a^2 - 2a.$$

Точка $k^* = 2 \cdot a \left(1 - \frac{2}{a+4}\right)$ є початковою для

променя II в позитивній області параметрів. На

границі I області стійкості $l = k < 2a$ характеристичне рівняння (30) набуває вигляду:

$$\lambda^3 + (2a - k)\lambda^2 + (a^2 + 2a)\lambda = 0. \quad (34)$$

З (34) очевидно, що є корінь $\lambda = 0$. Система (27) є негрубою.

На іншій межі області стійкості $l = \left(\frac{a}{2} + 2\right)k - a^2 - 2a > 2a$ спектральне рівняння (30) перетвориться у форму:

$$\lambda^3 + (l - 2k + 2a)\lambda^2 + (a^2 + 2a)\lambda + (l - 2k + 2a)(a^2 + 2a) = 0 \quad (35)$$

Вираз (35) факторизується очевидним чином:

$$(\lambda + l - 2k + 2a)(\lambda^2 + a^2 + 2a) = 0. \quad (36)$$

Рівняння (36) має явний розв'язок:

$$\lambda_{1,2} = \pm i\omega_0, \lambda_3 = 2k - l - 2a < 0, \omega_0^2 = a^2 + 2a.$$

При наявності таких спектральних значень у системі (27) можлива біфуркація Хопфа з появою періодичних розв'язків. Поведінкові властивості даного автоколивального режиму можливо досліджувати за допомогою методу центрального многостатності.

Найцікавішу динамічну поведінку в системі (27) можна спостерігати в точці перетинання променів I і $II: l = 2a, k = 2a$. Кубічне рівняння (30) набуває дворазового виродження:

$$\lambda^3 + (a^2 + 2a)\lambda = 0 \quad (37)$$

з власними значеннями $\lambda_{1,2} = \pm i\omega_0, \lambda_3 = 0$.

При наявності малих коливань у параметрах вихідної динамічної системи (27) можна виявити інваріантні тори й нерегулярну хаотичну поведінку в малому околі $y_2^* = l - k$.

Висновки.

У роботі предметно розглянуто проблему регулювання процесу розповсюдження інновацій в економічному середовищі. Побудовано відповідну математичну модель як результат об'єднання традиційної логістичної системи з лінійним інерційним регулятором. Проаналізовано вплив параметрів керуючих змінних на нелінійні динамічні властивості досліджуваного об'єкта. Отримано аналітичними методами на якісному рівні умови виникнення жорсткого автоколивального режиму. Дані явища слід уважати небезпечними режимами функціонування регульованого інноваційного процесу й вони пов'язані з різкими стрибкоподібними порушеннями рівноваги, з катастрофічними руйнуваннями інноваційного ринку. Подібні ефекти можна пояснити за допомогою методів аналізу стійкості нелінійних динамічних систем.

THE PROBLEM OF SUSTAINABILITY OF THE CONTROLLED INNOVATION PROCESS

Anatoliy Voronin, PhD (Technical Sciences), Associate Professor, Department of Higher Mathematics and Economic and Mathematical Methods, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, pr-t Nauki, 9-a, Kharkov, Ukraine, 61166, e-mail: anatolii.voronin@m.hneu.edu.ua; ORCID <http://orcid/0000-0003-2570-0508>

Elina Zhelezniakova, PhD (Physics and Mathematics Sciences), Associate Professor, Department of Higher Mathematics and Economic and Mathematical Methods, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, pr-t Nauki, 9-a, Kharkov, Ukraine, 61166, e-mail: elina.zhelezniakova@m.hneu.edu.ua; ORCID <http://orcid/0000-0001-6409-4761>

The present study is devoted to the problem of managing innovative processes at the level of state executive structures. The aim of the work is to build a mathematical model of a regulated innovation process and study of the structural stability of the equilibrium positions of the corresponding nonlinear dynamic system. An important role in the methodology of technical forecasting is played by the so-called logistics model, which has purely non-linear properties - saturation and cumulateness. It is known that simultaneously with the acceleration of economic development, the influence of opposing factors is increasing, which either stabilize the growth of innovative products, or the process takes on a cyclical character. This, in turn, actualizes a set of measures to regulate the innovative activities of innovators. The need for changing the capacity of the innovation market occurs. This can be achieved by introducing feedback management on a technologically significant indicator of innovation in the traditional logistic model of diffusion of innovation. It is important to note that the presence of a built-in linear inertial controller in a nonlinear system does not automatically guarantee the stability of the achieved equilibrium positions. For this, the mathematical stability conditions on the plane of the parameters of the dynamical system are obtained. In particular, an unstable mode of self-oscillations was revealed in the vicinity of the desired equilibrium position. Such a regime is considered a dangerous boundary for loss of stability, and it is necessary to realize adjustment of the regulator's parameters in order to avoid undesirable bifurcations and catastrophes. This makes it relevant to detect and identify negative trends in innovation dynamics. The approach proposed in this paper will make it possible to better diagnose the problems of the state of the systems under study, as well as to search for effective ways out of them in order to synthesize anti-crisis innovative development programs.

Keywords: innovation, government, regulator, cumulative, logistic model, bifurcation, stability, self-oscillation.

ПРОБЛЕМА УСТОЙЧИВОСТИ УПРАВЛЯЕМОГО ИННОВАЦИОННОГО ПРОЦЕССА

Воронин Анатолий Витальевич, канд. техн. наук, доцент, кафедра высшей математики и экономико-математических методов, Харьковский национальный университет имени Семена Кузнеця, проспект Науки 9а, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: anatolii.voronin@m.hneu.edu.ua; ORCID <http://orcid/0000-0003-2570-0508>

Железнякова Элина Юрьевна, канд. физ.-мат. наук, доцент, кафедра высшей математики и экономико-математических методов, Харьковский национальный университет имени Семена Кузнеця, проспект Науки 9а, г. Харьков, Украина, 61166, e-mail: elina.zhelezniakova@m.hneu.edu.ua; ORCID <http://orcid/0000-0001-6409-4761>

Настоящее исследование посвящено проблеме управления инновационными процессами на уровне государственных исполнительных механизмов. Целью работы является построение математической модели регулируемого инновационного процесса и исследование структурной устойчивости положений равновесия соответствующей нелинейной динамической системы. В методологии технического прогнозирования значительную роль играет так называемая логистическая модель, обладающая сугубо нелинейными свойствами – насыщением и кумулятивностью. Известно, что одновременно с ускорением экономического развития усиливается влияние противодействующих факторов, которые либо стабилизируют рост инновационной продукции, либо процесс принимает циклический характер. Это, в свою очередь, актуализирует комплекс мер по регулированию инновационной деятельности новаторов. Возникает необходимость в изменении емкости рынка инноваций. Это можно реализовать путем введения управления с обратной связью по технологически значимому показателю инновационной деятельности в традиционную логистическую модель распространения инноваций. Важно отметить, что наличие встроенного линейного инерционного регулятора в нелинейную систему не гарантирует автоматически устойчивость достигнутых положений равновесия. Для этого в работе получены математические условия устойчивости на плоскости параметров динамической системы. В частности выявлен неустойчивый режим автоколебаний в окрестности желаемого положения равновесия. Такой режим считается опасной границей потери устойчивости и необходимо реализовывать подстройку параметров регулятора во избежание нежелательных бифуркаций и катастроф. Это делает актуальным в общей методологии технико-экономического прогнозирования предсказание циклов и других кризисных явлений, своевременное обнаружение и идентификацию негативных тенденций динамики нововведений. Предложенный в данной работе подход позволяет более качественно диагностировать проблемные состояния исследуемых систем, а также реализовывать поиск эффективных путей выхода из них с целью синтеза антикризисных программ инновационного развития.

Ключевые слова: инновация, государственное управление, регулятор, кумулятивность, логистическая модель, бифуркация, устойчивость, автоколебания.

References

1. Grudtsina Yu. V. (2019) Innovatsiina diyal'nist' v Ukraïni: analiz ta prognozuvannya [Innovation activity in Ukraine: analysis and forecasting] *Biznes Inform*, 2, pp. 78-84. (in Ukraine)
2. Iershova H. V. (2017) Innovatsiina diyal'nist' v Ukraïni: osnovni tendentsii ta problemi [Innovation activity in Ukraine: main trends and problems] *Ekonomika i prognozuvannya*, 4, pp.137-148. (in Ukraine)
3. Buleev I. P. (2007) Sotsial'nye aspekty innovatsionno-investitsionnoi deyatel'nosti v Ukraine [Social aspects of innovation and investment in Ukraine] *Biznes Inform*, 7, pp.33-39.
4. Geets' V. M., Seminozhenko V. P. (2006) *Innovatsiini perspektivi v Ukraïni [Innovative prospects in Ukraine]*. Kh.: Konstanta (in Ukraine)
5. Kondrat'ev N. D. (2002) *Bol'shie tsikly kon'yunktury i teoriya predvideniya [Big business cycles and foresight theory]*. M.:Ekonomika (in Russian)
6. Shumpeter Y. A. (1939) *Business Cycles*. New York.
7. Yakovets Yu. V. (1999) *Tsikly. Krizisy. Prognozy [Cycles. Crises. Forecasts]*. M.: Nauka. (in Russian)

8. Voronin A. V. (2007) Sinergeticheskoe upravlenie innovatsionnym protsessom [Synergetic management of the innovation process] *Biznes Inform*, 7. pp. 96-100. (in Russian)
9. Glaz'ev S. Yu. (1990) *Ekonomicheskaya teoriya tekhnicheskogo razvitiya [Economic Theory of Technical Development]*. M.: Nauka. (in Russian)
10. Voronin A. V. (2006) *Tsikly v zadachakh nelineinoi makroekonomiki [Cycles in the problems of nonlinear macroeconomics]*. Kh.: ID «INZhEK». (in Russian)
11. Khessard B., Kazarinov N., Ven I. (1985) *Teoriya i prilozheniya bifurkatsii rozhdeniya tsikla: Per. s angl [Theory and applications of bifurcation of the birth cycle: Per. with english]*. M.: Mir. (in Russian)

Література

1. Грудцина Ю. В. Інноваційна діяльність в Україні: аналіз та прогнозування. *Бізнес Інформ*. 2019. №2. С.78-84.
2. Єршова Г. В. Інноваційна діяльність в Україні: основні тенденції та проблеми. *Економіка і прогнозування*. 2017. №4. С.137-148.
3. Булеев И. П. Социальные аспекты инновационно-инвестиционной деятельности в Украине. *Бизнес Информ*. 2007. №7. С.33-39.
4. Геєць В. М., Семиноженко В. П. Інноваційні перспективи в Україні. Х.: Константа, 2006. 272с.
5. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Экономика, 2002. 767с.
6. Shumpeter Y. A. *Business Cycles*. New York, 1939. 1128 p.
7. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. М.: Наука, 1999. 308с.
8. Воронин А. В. Синергетическое управление инновационным процессом. *Бизнес Информ*. 2007. № 7. С.96-100.
9. Глазьев С. Ю. Экономическая теория технического развития. М.: Наука, 1990. 284с.
10. Воронин А. В. Циклы в задачах нелинейной макроэкономики. Х.: ИД «ИНЖЭК», 2006. 136 с.
11. Хэссард Б., Казаринов Н., Вэн И. Теория и приложения бифуркации рождения цикла: Пер. с англ. М.: Мир, 1985. 280с.

ЕНЕРГЕТИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ: НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ САМОЦІЛЬ?

Деркач Тетяна Вадимівна

докт. екон. наук, доцент,

завідувач кафедри менеджменту

Міжнародного гуманітарного університету

65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 33

E-mail: rubinodessa@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1431-7300>

У статті розглянуті питання забезпечення енергетичної ефективності з позицій зменшення енергоємності ВВП України. Мета статті полягає в виявленні впливу споживання різних видів паливно-енергетичних ресурсів на утворення номінальної величини ВВП України з урахуванням національних особливостей та рівня розвитку економіки та наявності власної сировинної бази, а також забезпечення економічної основи незалежності країни та добробуту населення. Завдання полягає в дослідити залежність величини номінального ВВП від споживання різних видів паливно-енергетичних ресурсів. Отримано результати: визначено, що Україна має найменший номінальний ВВП на душу населення в Європі та займає 58 місце в світі за величиною номінального ВВП. Встановлено, що маючи в достатній кількості серед паливно-енергетичних ресурсів тільки вугілля та атомну енергетику, національна економіка України дуже сильно залежить від експорту нафти та природного газу. Постачання цих енергоресурсів здійснюється в основному з Росії або через посередників – інші країни, що принципово не змінює походження цих енергоресурсів. Відсутність диверсифікації джерел постачання паливно-енергетичних ресурсів ставить під загрозу енергетичну безпеку та незалежність країни. Встановлено аналітичну залежність величини номінального ВВП від споживання різних видів паливно-енергетичних ресурсів, яка описується рівнянням множинної регресії та є адекватною за критеріями математичної статистики. Висновки: отримане рівняння вказує, величина ВВП України прямо пропорційна обсягам споживання вугілля та атомної енергії та обернено пропорційна обсягам споживання нафти, нафтопродуктів та природного газу. Virішення проблеми зменшення енергоємності ВВП повинне здійснюватися з одночасним збільшенням ВВП, а не тільки зменшенням споживання паливно-енергетичних ресурсів.

Ключові слова: енергетична ефективність, енергоємність, ВВП, паливно-енергетичні ресурси, енергетична безпека

JEL classification: H800; P 000; Q320; Q430

Актуальність теми.

Енергетична ефективність є однією з основних складових забезпечення енергетичної безпеки та незалежності для будь якої країни. Особливо гостро питання енергетичної ефективності виникає для країн, які не мають достатньої кількості власних паливно-енергетичних ресурсів, а отже залежать від постачання зовнішніх енергоресурсів, що автоматично робить національну економіку дуже вразливою будь яким змінам та коливанням цін на енергоресурси на світовому ринку. Враховуючи, що Україна не має достатньої кількості власних енергоресурсів для сталого розвитку національної економіки питання забезпечення енергетичної ефективності визначає актуальність досліджень в цій статті.

Аналіз останніх досліджень.

Дослідженню проблем енергетичної ефективності національної економіки присвячено багато праць відомих вчених таких як О. Амоша, С. Аптекарь, В. Бевз, Т. Бень, А. Дейна, Я. Дробот, В. Захожай, Г. Забарний, А. Завербний, Н. Касьянова, І. Клопов, Ю. Костін, Д. Лазаренко, О. Літвінов, О. Малярченко, Р. Подолець, Д. Понаровкін, О. Суходоля, Л. Хижняк, І. Шкрабак та ін. В працях зазначених вчених енергетична ефективність розглядається як на макрорівні [2-4, 8, 12, 13-17], так і в розрізі окремих галузей, що є достатньо енергоємними [9-11]. Серед наукових робіт, що присвячені проблемам зниження енергоємності ВВП та національної економіки, слід виділити останні досить ґрунтовні

дослідженнях А. Завербного [8], В. Галасюка [2], А. Дейни [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Попри наявність дуже значної кількості наукових досліджень вітчизняних та іноземних вчених, що присвячені проблемам енергетичної ефективності, залишилися не остаточно вирішене питання, щодо впливу споживання різних видів паливно-енергетичних ресурсів на утворення номінальної величини ВВП України з урахуванням національних особливостей та рівня розвитку економіки та наявності власної сировинної бази, а отже і забезпечення економічної основи незалежності країни та добробуту населення.

Метою статті є визначення впливу споживання різних видів паливно-енергетичних ресурсів на формування ВВП України, проаналізувати енергетичну ефективність функціонування національної економіки та економічну безпеку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Питання енергетичної безпеки було завжди одним з основних для економіки України з часів здобуття незалежності. Через наявність сировинного характеру економіки, який залишився Україні в спадок від колишнього СРСР, який мав майже замкнуту економіку, орієнтовану на повне самозабезпечення, та одночасно недостатність власних паливно-енергетичних ресурсів після розвалу СРСР створили цілу низку проблем для національної економіки України.

Однією з головних проблем є залежність від постачання зовнішніх паливно-енергетичних ресурсів, в основному природного газу та нафти, та недиверсифікованості постачальників. Особливо економіка України залежить від постачання природного газу з Росії або

російського газу через інші країни, що принципово не зменшує потребу в ньому.

Крім явної залежності від імпортних енергоносіїв Україна має дуже низький розмір ВВП (табл. 1), що безумовно впливає на економічну безпеку країни та добробут населення.

Таблиця 1

Номинальний ВВП у 2018 році країн світу, млн. доларів

Місце	Країна	ВВП (млн.\$)	Місце	Країна	ВВП (млн.\$)	Місце	Країна	ВВП (млн.\$)
	Світ	84 740 322	10	Канада	1 711 387	22	Польща	586 015
1	США	20 494 050	11	Росія	1 630 659	23	Швеція	551 135
—	ЄС	18 750 052	12	Австралія	1 418 275	24	Бельгія	533 153
—	Єврозона	13 669 167	13	Південна Корея	1 619 424	25	Аргентина	518 092
2	КНР	13 407 398	14	Іспанія	1 425 865	26	Таїланд	487,239
3	Японія	4 971 929	15	Мексика	1 223 359	27	Австрія	457 637
4	Німеччина	4 000 386	16	Індонезія	1 022 454	28	Іран	452 275
5	Велика Британія	2 828 644	17	Нідерланди	912 899	29	Норвегія	434 937
6	Франція	2 775 252	18	Саудівська Аравія	782 483	30	ОАЕ	424 635
7	Індія	2 716 746	19	Туреччина	766 428	
8	Італія	2 072 201	20	Швейцарія	703 750	58	Україна	130 832
9	Бразилія	1 868 184	21	КНР	589 391			

Джерело: складено автором за даними [1]

Як витікає з даних таблиці 1, Україна займає 58 місце серед країн світу за величиною номінального ВВП за даними МВФ. Однак більш показовим для характеристики країни та добробуту населення є не номінальний ВВП, а його величина, що припадає на душу населення (табл. 2). За цим показником Україна займає 128 місце в світі та є найбіднішою країною в Європі.

Багато чинників визначають такий низький рівень ВВП на душу населення. Одним з найважливіших з них є саме енергоємність ВВП.

Енергоємність валового внутрішнього продукту — узагальнюючий макроекономічний показник, що характеризує рівень витрат паливно-енергетичних ресурсів на одиницю виробленого валового внутрішнього продукту [5].

Таблиця 2

ВВП на душу населення за країнами світу в 2018 році, тис. доларів

Місце	Країна	ВВП (млн.\$)	Місце	Країна	ВВП (млн.\$)	Місце	Країна	ВВП (млн.\$)
1	Люксембург	114,234	—	Гонконг	48,517	30	Кувейт	30,839
2	Швейцарія	82,950	16	Німеччина	48,264	31	Іспанія	30,697
—	Макао	82,388	17	Бельгія	46,724	32	Кіпр	28,340
3	Норвегія	81,695	18	Канада	46,261	33	Словенія	26,243
4	Ірландія	76,099	19	Франція	42,878	34	Бахрейн	25,851
5	Ісландія	74,278	20	Велика Британія	42,558	-	Аруба	25,466
6	Катар	70,780	21	Ізраїль	41,644	-	КНР	24,971
7	Сінгапур	64,041	22	Нова Зеландія	41,267	35	Саудівська Аравія	23,566
8	США	62,606	23	ОАЕ	40,711	36	Португалія	23,186
9	Данія	60,692	24	Японія	39,306	37	Естонія	22,990
10	Австралія	56,352	25	Італія	34,260	38	Чехія	22,850
11	Швеція	53,873	26	Багамські Острови	34,003	39	Греція	20,408
12	Нідерланди	53,106	27	Бруней	32,414	40	Словаччина	19,582
13	Австрія	51,509	—	Пуерто-Ріко	31,939	60	РФ	11,327
14	Фінляндія	49,845	28	Південна Корея	31,346	88	Білорусь	6,306
15	Сан-Марино	48,946	29	Мальта	31,058	128	Україна	2,963

Джерело: складено автором за даними [1]

Енергоємність ВВП визначається як відношення загальних обсягів споживання паливно-енергетичних ресурсів виробничою і невиробничою сферами до ВВП країни за певний період

$$E = \text{ПЕР} / \text{ВВП}, \quad (1)$$

де ПЕР – обсяг споживання ПЕР для задоволення енергетичних виробничих і невиробничих потреб країни

В географічній структурі світу найбільшу енергоємність економік, як правило, мають сировинні країни, що володіють значними запасами енергетичних ресурсів. І навпаки — найменшу: розвинуті країни, здебільшого

імпортери ПЕР. Це твердження не зовсім є справедливим для економіки України.

Україна в повній мірі забезпечена тільки власним природним вугіллям, а запаси нафти та природного газу не перевищують 40% від власних потреб на рівні споживання до 2012 року (табл.3), а рівень енергоємності є дуже високим. Після того, як у 2014 році на непідконтрольній частині Донбасу залишилися значна частина промислового потенціалу країни значно зменшилося споживання нафти та газу, але зменшилася кількість вугілля, що видобувається на підконтрольній території. Тому в структурі забезпечення власними паливними ресурсами відбулися суттєві зміни.

Таблиця 3

Забезпечення економіки України власними паливно-енергетичними ресурсами, %

Рік	Види палива й енергії		
	Вугілля й торф	Сира нафта	Природний газ
1990	104,52	8,99	24,60
1991	100,14	9,08	20,30
1992	96,57	11,50	19,65
1993	92,37	17,74	19,34
1994	95,24	20,98	20,74
1995	83,88	23,50	22,24
1996	84,33	30,49	20,73
1997	89,68	31,52	22,93
1998	89,58	28,46	25,33
1999	95,61	32,37	23,51
2000	94,29	39,10	24,09
2001	96,12	21,57	24,69
2002	95,11	16,52	25,48
2003	89,81	15,55	22,88
2004	93,92	16,54	24,01
2005	92,98	22,17	23,81
2006	88,03	29,32	28,12
2007	89,12	30,00	28,54
2008	90,05	38,93	30,53
2009	97,46	34,98	39,60
2010	88,14	31,23	27,93
2011	97,24	37,44	33,15
2012	94,24	67,60	35,81
2013	98,46	79,61	40,62
2014	89,64	92,57	44,96
2015	63,72	91,83	56,86
2016	70,47	82,11	59,27
2017	53,17	65,90	63,01
2018	51,06	64,41	64,27

Джерело: складено автором за даними [3]

Однак не дивлячись на ці зміни рівень енергоємності ВВП залишається дуже високим, але поступово зменшується. Якщо на початку 90-х енергоємність ВВП України становив 0,888 кг н.е. (у світі середній показник складав 0,370-0,350 кг н.е.), то у 2010 році енергоємність вдалося не лише зменшити до 0,390 кг н.е, але й значно наблизити до середнього світового [7].

Наразі економіка України залишається другою найбільш енергоємною у світі після Росії та на рівні з ОАЕ. Враховуючи, що на відміну від Росії

та ОАЕ, Україна є енергозалежною від зовнішніх імпортих енергоносіїв (рис. 1) ситуація є вкрай несприятливою.

Згідно результатів аналізу, який виконано в межах розробленої Енергетичної стратегії України до 2030 року [7], на момент її розробки енергетична залежність України від зовнішніх поставок органічного палива становила 60,7%, країн ЄС – 51%. Подібною або близькою до української є енергозалежність таких розвинутих країн Європи, як Німеччина – 61,4%, Франція –

50%, Австрія – 64,7%. Багато країн світу мають значно нижчі показники забезпечення власними первинними паливно-енергетичними ресурсами, зокрема Японія використовує їх близько 7%, Італія – близько 18%.

Незважаючи на те, що рівень енергетичної залежності України є середньоєвропейським, структура споживання енергоносіїв економікою України значно відрізняється від структури енергоспоживання світу (табл. 4).

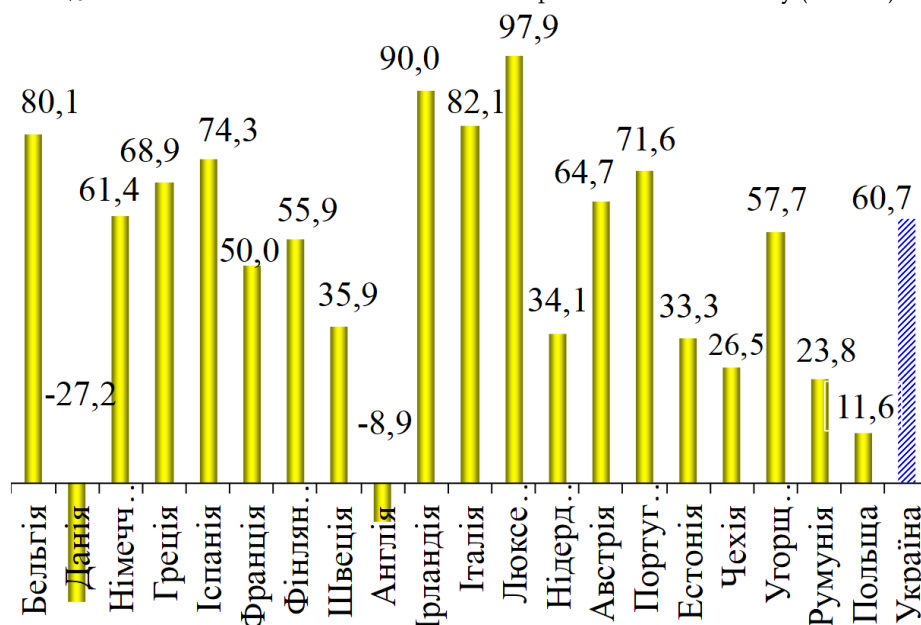

Рис. 1. Енергетична залежність України та деяких країн світу (згідно енергетичної стратегії до 2030 року)

Джерело: складено автором за даними [4]

Як видно з таблиці 4, структура споживання паливно-енергетичних ресурсів України істотно відрізняється від світової, перш за все, споживанням тої енергії, майже у 4 рази більше ніж у світі. Природний газ споживається дещо менше ніж у середньому у світі. Частка вугілля в паливно-енергетичному балансі майже співпадає зі світовим показником, однак вона значно нижча, ніж в країнах які мають значні поклади вугілля (Китай, Індія, Австралія, ПАР, Польща).

Після втрати частини території на Сході, а саме території Донбасу, де розташована більше

ніж 2/3 всіх промислових запасів енергетичного вугілля, енергоємність ВВП зменшилася, але це не досягнення зміни енергетичної складової у ВВП, а наслідок недостатності власних ресурсів. Тому енергоємність ВВП у розмірі 0,318 кг н.е є не стільки досягненням у порівнянні з минулими роками, скільки - наслідком втрати значної кількості енергетичного вугілля на непідконтрольних територіях.

Крім того, це безумовно вплинуло на зміну розмірів ВВП (рис. 2).

Таблиця 4

Структура енергоспоживання економіки України та світу у 2017 році, %

Вид палива	Україна	Світ
Розподіл, %	100	100
Природний газ	27,45	34,21
Нафта	14,9	23,36
Вугілля	28,79	27,62
Атомна енергія	25,09	4,41
Гідроенергія	0,86	6,80
Енергія з відновлюваних джерел	2,91	3,60

Джерело: складено автором за даними [3]

Після подій 2014 року була розроблена нова енергетична стратегія України до 2035 року, де енергоємність характеризується цифрами наведеними у таблиці 5.

Згідно з останнім варіантом Енергетичної стратегії країни до 2035 року, яка не одного разу переглядалася через різні макро- та мікроекономічні

чинники (світова фінансова криза, втрата частини території через війну на Донбасі та ін.), енергоємність ВВП України планується на рівні значень, що наведені у таблиці 5.

Виникає питання чи справді можливо досягти таких показників енергоємності і наскільки це потрібно та якою «ціною» це буде досягнуто?

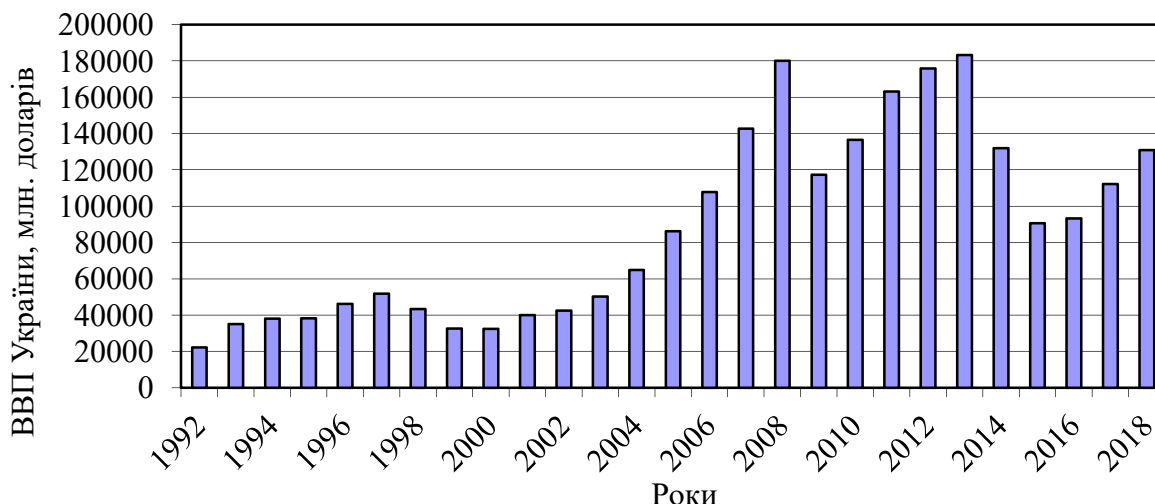

Рис. 2. Динаміка ВВП України за 1992-2018 рр., млн. доларів

Джерело: побудовано автором, за даними МВФ [18]

Таблиця 5

Енергоємність ВВП України до 2035 року згідно Енергетичної стратегії до 2035 року [5]

Показник	Роки				
	2010	2020	2025	2030	2035
Енергоємність ВВП, у т н.е./тис. дол. ВВП	0,39	0,20	0,18	0,15	0,13

Щоб відповісти на ці питання, слід визнати той факт, що Україна досі відноситься до країн з сировино орієнтовною економікою і немає достатньо інвестиційних ресурсів для корінної зміни характеру національної економіки. Крім того, виходячи з початку нової світової фінансової кризи, яка розпочалася навесні 2020 року, отримати нові запозичення від МВФ та залучення нових іноземних інвесторів для перебудови енерговитратної економіки України є проблематичним.

Крім того зменшення енергоємності за рахунок зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів без енергетичної модернізації національної економіки призводить до зменшення ВВП.

Залежність між ВВП України та споживанням основних видів паливно-енергетичних ресурсів описуються рівнянням множинної регресії (2), яке отримане експериментальним шляхом за даними держкомстату та МВФ за 1992-2018р.

$$Y = 3,8317X_1 - 4,3649X_2 - 2,9749X_3 - 1,1493X_4 + 17,7874 X_5 - 318744,096, \quad (2)$$

де Y – номінальний ВВП, млн. дол.;

X_1 – споживання вугілля й торфу, тис. тонн н. е.;

X_2 – споживання сирої нафта, тис. тонн н. е.;

X_3 – споживання нафтопродуктів, тис. тонн н. е.;

X_4 – споживання природного газу, тис. тонн н. е.;

X_5 – споживання атомної енергії, тис. тонн н. е.;

Адекватність отриманого рівняння (2) та надійність коефіцієнтів регресії, що входять у це рівняння підтверджені відповідно за критеріями Фішера та Стьюдента.

З отриманого рівняння очевидно, що величина ВВП України прямо пропорційна обсягам споживання вугілля та атомної енергії та обернено пропорційна обсягам споживання нафти, нафтопродуктів та природного газу. Це пояснюється тим, що вугілля та атомна енергія є власними енергоресурсами, а нафта та природний газ в переважній - частині імпортованими.

Таким чином, правомірно зробити висновок, що зменшення енергоємності ВВП є вкрай необхідним стратегічним завданням для забезпечення конкурентоспроможності національно виробництва, але ця проблема повинна вирішуватися в поєднанні зі збільшенням ВВП, що є основою добробуту населення та незалежності країни.

Висновки В результаті виконаного дослідження встановлено, що зменшення енергоємності ВВП є однією з найважливіших складових забезпечення енергетичної безпеки та незалежності України. Однак сучасних стан економіки України, її інвестиційні можливості не дозволяють здійснити радикальну перебудову енергетичного сектору без зовнішніх інвестицій, які дуже складно отримати через початок нової світової економічної кризи. Одночасно зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів призведе до відповідного зменшення ВВП та реального добробуту населення. Тому зменшення енергоємності ВВП повинне спиратися на власні паливно-енергетичні ресурси з поступовою перебудовою структури паливно-енергетичного комплексу та диверсифікацію зовнішніх джерел паливно-енергетичних ресурсів.

ENERGY EFFICIENCY: A NECESSITY OR AN END IN ITSELF?

Tatyana Derkach, D. Sc. (Economics), Head of the Department of Management, International Humanitarian University, 65009, Odessa, st. Fountain Road, 33, e-mail: rubinodessa@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1431-7300>

The article considers the issues of ensuring energy efficiency from the standpoint of reducing the energy intensity of Ukraine's GDP. The purpose of the article is to study the impact of the consumption of various types of fuel and energy resources on the formation of the nominal value of Ukraine's GDP, taking into account national characteristics, the level of economic development and the availability of its own raw material base, as well as providing the economic basis for the country's independence and the welfare of the population. The task is to study the dependence of the nominal GDP on the consumption of various types of fuel and energy resources. The results were obtained: it was found that having enough coal and nuclear energy among the fuel and energy resources, the national economy of Ukraine is very dependent on oil and natural gas exports. The supply of these energy resources is carried out mainly from Russia or through intermediaries to other countries, which does not fundamentally change the origin of these energy resources. The lack of diversification of sources of fuel and energy resources threatens the country's energy security and independence. An analytical dependence of the nominal GDP on the consumption of various types of fuel and energy resources is obtained, which is described by the multiple regression equation and is adequate by the criteria of mathematical statistics. Conclusions: the resulting equation indicates that Ukraine's GDP is directly proportional to the consumption of coal and nuclear energy and inversely proportional to the consumption of oil, oil products and natural gas. The solution to the problem of reducing the energy intensity of GDP should be carried out with a simultaneous increase in GDP, and not just a decrease in the consumption of fuel and energy resources.

Keywords: energy efficiency, energy intensity, GDP, fuel and energy resources, energy security.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ: НЕОБХОДИМОСТЬ ИЛИ САМОЦЕЛЬ?

Деркач Татьяна Вадимовна, докт. экон. наук, доцент, заведующая кафедрой менеджмента Международного гуманитарного университета, г. Одесса, ул. Фонтанская дорога, 33, 65009, e-mail: rubinodessa@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1431-7300>

В статье рассмотрены вопросы обеспечения энергетической эффективности с позиций уменьшения энергоёмкости ВВП Украины. Цель статьи заключается в исследовании влияния потребления различных видов топливно-энергетических ресурсов на образование номинальной величины ВВП Украины с учетом национальных особенностей, уровня развития экономики и наличия собственной сырьевой базы, а также обеспечение экономической основы независимости страны и благосостояния населения. Задача состоит в исследовании зависимости величины номинального ВВП от потребления различных видов топливно-энергетических ресурсов. Получены результаты: установлено, что имея в достаточном количестве среди топливно-энергетических ресурсов только уголь и атомную энергетику, национальная экономика Украины очень сильно зависит от экспорта нефти и природного газа. поставка этих энергоресурсов осуществляется в основном из России или через посредников - другие страны, что принципиально не меняет происхождения этих энергоресурсов. Отсутствие диверсификации источников топливно-энергетических ресурсов ставит под угрозу энергетическую безопасность и независимость страны. Получена аналитическая зависимость величины номинального ВВП от потребления различных видов топливно-энергетических ресурсов, которая описывается уравнением множественной регрессии и является адекватной по критериям математической статистики. Выводы: полученное уравнение указывает, что величина ВВП Украины прямо пропорциональна объемам потребления угля и атомной энергии и обратно пропорциональна объемам потребления нефти, нефтепродуктов и природного газа. Решение проблемы уменьшения энергоёмкости ВВП должно осуществляться с одновременным увеличением ВВП, а не только уменьшением потребления топливно-энергетических ресурсов.

Ключевые слова: энергетическая эффективность, энергоёмкость, ВВП, топливно-энергетические ресурсы, энергетическая безопасность

References

1. Valovyj vnutrishnij produkt [Gross Domestic Product]. www.seosait.com. Retrieved from: <https://seosait.com/dinamika-vvp-ukrainy-s-2002-po-2016-gody/> (in Ukrainian).
2. Galasjuk V. V. (2019). Strukturna transformatsiia ekonomiky Ukrainy yak peredumova yevrointehratsii ta pryskorenoho ekonomichnoho rozvytku [Structural transformation of the Ukrainian economy as a precondition for european integration and accelerated economic growth]. *Vcheni zapysky: KNEU. Vyp. 20. S. 113-121* (in Ukrainian).
3. Dejna A. Ju. (2018). Energetychna nezalezhnist Ukrainy: statystychna ocinka, modeljuvannja ta prognozuvannja [Energy independence of Ukraine: statistical estimation, modeling and forecasting]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: The State. Statistics Service of Ukraine. National Academy of statistics, accounting and auditing (in Ukrainian).
4. Drobot Ja. V. (2012). Energetyчне pytannja jak odna zi skladovyh ekonomichnoi' kryzy v Ukrai'ni [Energy issue as one of the components of economic crisis in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovs'kogo universytetu. Serija «Ekonomika» - Bulletin of the Dnipropetrovsk University. «Economics» Series, 6 (3), Vol. 20, 10/1, 11-22* (in Ukrainian).
5. Energojemnist VVP [GDP energy consumption]. www.wikipedia.org. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Energojemnist'_VVP (in Ukrainian).
6. Energetychnyj balans Ukrainy [Energy balance of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/energ.htm (in Ukrainian).
7. Energetychna strategija Ukrainy na period do 2030 roku ta podalshu perspektyvu [Ukraine's Energy Strategy for the Period to 2030 and the Future]. www.kmu.gov.ua. Retrieved from: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=32299946 (in Ukrainian).
8. Zaverbnyj A. S. (2019). Ekonomichna polityka Ukrainy v sferi energetyky v umovah jevrointegratsii [Economic Policy of Ukraine in the Field of Energy in the Conditions of European Integration]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lviv: Lviv Polytechnic University (in Ukrainian).
9. Kostin Ju. D., Pustovyj O. D., (2014). Energozberzhennja ta energoefektyvnist: osnovni naprjamy rozvytku mashynobudivnogo kompleksu v rynkovykh umovah [Energy Saving and Energy Efficiency: Basic Directions for

Development of Machine-Building Complex in Market Conditions]. *Energoberezhnye. Energetyka. Energoaudit – Energy Saving. Energy. Energy audit*, 9, 10-19. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2014_9_3 (in Ukrainian).

10. Krutogors'kyj Ja. V. (2017). Mehanizm stymuljuvannja vprovadzhennja tehnologij energoberezhennja na promyslovyh pidpryjemstvah [Mechanism of stimulation of introduction of energy-saving technologies at industrial enterprises]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kramators'k (in Ukrainian).

11. Litvinov O. S. (2004). Faktory ta stymuly reguljuvannja energoemnosti produkcii promyslovogo pidpryjemstva [Factors and incentives for regulating the energy intensity of industrial production]. *Candidate's thesis*. Odessa: Odessa State Economic University (in Ukrainian).

12. Maljarenko O. Je. (2008). Pro metodologiju rozrobky program energoefektyvnosti ta energoberezhennja i nedoliky pry ih stvorenni [About the methodology of development of programs of energy efficiency and energy saving and shortcomings in their creation]. *Probl. zag. energetyky – Problems of general energetics*, 18, 66-72 (in Ukrainian).

13. Podolec R. Z. (2005). Efektyvnist ta optymizacija energetychnogo balansu Ukrainy [Efficiency and optimization of the energy balance of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Economics prognostication (in Ukrainian).

14. Babenko V., Konjaieva Y. (2019). Prospects for improving technology in non-conventional energy development. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism"*, 9, 92-99 doi: 10.26565/2310-9513-2019-9-11

15. Rozporjadzhennja Kabinetu ministriv Ukrainy № 605-r vid 18.08.2017 «Pro shvalennja Energetychnoi strategii Ukrai'ny na period do 2035 roku «Bezpeka, energoefektyvnist, konkurentospromozhnist» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 605-r from 18.08.2017 «On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 «Security, energy efficiency, competitiveness»]. www.zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> (in Ukrainian).

16. Babenko, V., Sidorov, V., Konjaieva, Y., Kysliuk, L. (2019). Features in scientific and technical cooperation in the field of non-conventional renewable energy. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 5(Special issue), pp. 105-112. doi: <http://dx.doi.org/10.22034/gjesm.2019.05.SI.12>

17. Suhodolja O. M. (2006). Teoretyko-metodologichni zasady mehanizmiv derzhavnogo upravlinnja formuvannjam energoefektyvnoi ekonomiky Ukrainy [Theoretical and methodological foundations of the mechanisms of state management of the formation of the energy-efficient economy of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv: National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. (in Ukrainian)

18. Mizhnarodnyi valiutnyi fond. URL: www.imf.org

Література

1. Валовий внутрішній продукт. URL: <https://seosait.com/dinamika-vvp-ukrainy-s-2002-po-2016-gody/>

2. Галасюк В. В. Структурна трансформація економіки України як передумова євроінтеграції та прискореного економічного розвитку. *Вчені записки: КНЕУ*. 2019. Вип. 20. С. 113-121

3. Дейна А. Ю. Енергетична незалежність України: статистична оцінка, моделювання та прогнозування автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.10 Держ. служба статистики України, Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. Київ, 2018. 20 с.

4. Дробот Я. В. Енергетичне питання як одна зі складових економічної кризи в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2012. № 6. Т. 20. № 10/1. С. 11 – 22.

5. Енергоємність ВВП. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Енергоємність_ВВП (дата звернення: 12.03.2020)

6. Енергетичний баланс України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/energ.htm (дата звернення: 15.03.2020)

7. Енергетична стратегія України на період до 2030 року та подальшу перспективу. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=32299946 (дата звернення: 15.03.2020)

8. Завербний А. С. Економічна політика України в сфері енергетики в умовах євроінтеграції: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03; Нац. ун-т "Львів. політехніка". Львів, 2019. 47 с.

9. Костін Ю. Д. Енергозбереження та енергоефективність: основні напрями розвитку машинобудівного комплексу в ринкових умовах *Енергосбережение. Энергетика. Энергоаудит*. 2014. № 9. С. 10-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2014_9_3.

10. Крутогорський Я.В. Механізм стимулювання впровадження технологій енергозбереження на промислових підприємствах автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04; Донбас. держ. машинобуд. акад. Краматорськ, 2017. 20 с.

11. Літвінов О.С. Фактори та стимули регулювання енергоємності продукції промислового підприємства дис... канд. екон. наук: 08.06.01; Одеський держ. економічний ун-т., 2004. 228 с.

12. Маляренко О.Є. Про методологію розробки програм енергоефективності та енергозбереження і недоліки при їх створенні. *Проблеми загальної енергетики*. 2008. № 18. С. 66-72.

13. Подолець Р. З. Ефективність та оптимізація енергетичного балансу України : дис... канд. екон. наук: 08.03.02 ; НАН України, Ін-т екон. прогнозування. К., 2005. 198 с.

14. Babenko V., Konjaieva Y. Prospects for improving technology in non-conventional energy development. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism"*, 2019, No. 9, pp. 92-99 doi: 10.26565/2310-9513-2019-9-11

15. Розпорядження Кабінету міністрів України № 605-р від 18.08.2017 «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність"». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>.

16. Babenko, V., Sidorov, V., Koniaieva, Y., Kysliuk, L. Features in scientific and technical cooperation in the field of non-conventional renewable energy. *Global Journal of Environmental Science and Management*. 2019. № 5 (Special issue). P. 105-112. doi: <http://dx.doi.org/10.22034/gjesm.2019.05.SI.12>

17. Суходоля О. М. Теоретико-методологічні засади механізмів державного управління формуванням енергоефективної економіки України дис. ... д-ра наук з держ. управління: 25.00.02; Національна академія держ. Управління при Президентові України. К., 2006. 483 с.

18. Міжнародний валютний фонд. URL: www.imf.org

DEVELOPMENT OF THE THEORY OF INNOVATIONS IN THE CONTEXT OF THE NEW INDUSTRIAL REVOLUTION

Elena Dovgal

D. Sc. (Economics), Professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: e.dovgal@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Liliia Makhova

Postgraduate

V.N. Karazin Kharkiv National University

Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022

makhova@karazin.ua

The relevance of the study is due to the fact that increase of proportion of high technology production in the aggregate product of the world economy, as a consequence of the new industrial evolution mid XX-early XXI century, defines a completely new, in terms of world experience, range of system views on the global economic system. The subject of research of the article is a process of developing of the theory of innovation system, an analysis of impact of the theory of long wave cycles on the innovative development of society. The goal of the article is to analyze the development of the theory of global and national innovative high-tech systems in time, considering the hypothesis of the existence of a rigid connection between long waves and the periods of basic innovation occurrence at various phases of the waves, in order to recognize the possible options for the development of events and to model the appropriate reaction to ensure the uninterrupted functioning of the national innovation system in the context of the new industrial revolution. The objective is to research the patterns of the life cycle of innovations and their diffusion to identify the advantages and disadvantages of a transfer of high technology products for the national innovation system and also to identify the development trends and new factors, which define the essence of modern efficient high-tech system in terms of the new industrial revolution. General scientific methods are used, such as system analysis - to determine the patterns of the life cycle of innovations and their diffusion to identify the advantages and disadvantages of a transfer of high technology products for the national innovation system, factor analysis – to formalize the cause-and-effect relationships of the investigated factors of the development of modern effective high-tech system. The following results were obtained: on the basis of the analysis of the impact of the long waves theory on the innovative development of society is proved the necessity of the fastest access of domestic enterprises to world network markets not only to develop the sales network, but also to search for innovative solutions and creative interactions. These practices are suitable for most countries, which have adopted the experience of world's innovative leaders and now are competitive players of the world market of high technologies. Conclusions: the urgency to create a strong national innovation system in Ukraine, considering the specificity of those elements that are now the basis of functioning of innovative systems.

Keywords: innovation, innovation development, global challenges, national competitiveness, innovative potential, new industrial revolution.

Introduction.

The significant increase of proportion of high technology production in the aggregate product of the world economy, as a consequence of the new industrial evolution mid XX-early XXI century, defines a completely new, in terms of world experience, range of system views on the global economic system. Updating of implements, methods of production and improving the level of qualification characteristics of an aggregate worker, goes far beyond the simple renovation of physical capital, increase the efficiency of production and productivity, capital, etc.

The high rates of reconfiguration of the main parameters of productive forces, market "rules of the game" and growth of value of economic relations in the intellectual property sphere, indicates a natural transformation of rare innovations that took place in the past, into a complete differentiated global innovation system. The socio-economic welfare of any modern economy depends on the business activity of national agents in this system, especially in the context of high-tech product commercialization.

Therefore, the purpose of the research is a sequential analysis of innovative concepts and stages

of formation of the principles of functioning of global and national innovation systems for the purpose of country's further participation in the international division of labor, namely effective high-tech product commercialization.

Literature review and problem statement.

D. Breznitz [2], C. Freeman [5-6], J. Kao [7], M. Kastels [8], A. Kleinknecht [9], G. Mensh [10-12], J. Schumpeter [15], J. Van Duijn [16] and others have dedicated their works to the research of national innovation systems functioning principles in terms of world global development.

Despite numerous researches of innovative high-tech systems' economic nature, there are significant differences in views of different scientific schools, in particular on their factors that shape the system, namely the lifecycle of innovations, i.e. stage of their occurrence in the period of long wave, which causes large-scale discussions on propensity for investment and an importance of investment risk factor, economic relations in the network economy, etc.

These disagreements slow down and sometimes make it impossible the process of forming a slender theoretical base for building integrated models of

national innovation systems and their interaction in the context of the new industrial revolution.

The aim of the study is to analyze the development of the theory of global and national innovative high-tech systems in time, considering the hypothesis of the existence of a rigid connection between long waves and the periods of basic innovation occurrence at various phases of the waves, in order to recognize the possible options for the development of events and to model the appropriate reaction to ensure the uninterrupted functioning of the national innovation system in the context of the new industrial revolution.

Substantial statement of the problem.

Another important assignment of the study is to research the patterns of the life cycle of innovations and their diffusion to identify the advantages and disadvantages of a transfer of high technology products for the national innovation system and also to identify the development trends and new factors, which define the essence of modern efficient high-tech system in terms of the new industrial revolution.

Qualitative socio-economic transformations and the modern multi-dimensional innovation system formation and recognition of innovations as one of the main tools for meeting the needs of society is directly dependent on the scientific and technological progress which caused these changes. The emergence of new base (which significantly intensifying the production process) inventions is a qualitatively new stage of social development, it also generates new needs and renewed production changes, which is responsible for it.

The term "technical progress" was put into circulation in the XX century, in the context of the substantiation of the traditional scientific and engineering picture of the world, which characterizes the interconnected and mutually stimulating development of science and technology.

The goal of technological progress is to meet the ever-growing human needs, and to meet these needs with the implementation of natural sciences and equipment. At the same time, the prerequisite stage of a slow and independent development of science and technology, and the stage of scientific and technical revolutions are different.

According to the researchers, there were three industrial revolutions in the past, and now the world community is experiencing the fourth one.

Industrial revolution is a transition to a qualitatively new level of equipment and technology, leading to a sharp increase in productivity and production.

The First Industrial revolution occurred in different countries not at the same time, but in general is assumed, that it began in the second half of the XVIII century and lasted till the beginning of the XIX century and was associated with the invention of weaving machines.

The first industrial revolution led to replacement of human hands in almost all areas of production and caused a colossal rise in labor productivity on the basis of the large machine industry. Since the first industrial revolution, the term technology is

inextricably linked with the mechanization of production processes.

The Second Industrial Revolution (it is also called technological) is a transformation in the world industry, covering the second half of the XIX century and the beginning of the XX century. The beginning of the revolution is connected with the introduction of The Bessemer process -the first inexpensive and high-performance method of industrial production of fine steel in the 1860-90s. The peak of this revolution was introduction and distribution of conveyor belt production and production lines. In 1860-1870s technological revolution quickly covered Western Europe, USA, Russian Empire and Japan.

The Third Industrial Revolution was accompanied by automation, robotics and computerization of production, the creation of automatic factories. It is usually denoted as "digital revolution" - a widespread transition to the usage of information and communication technologies in production, which contributed to the formation of postindustrial society. It continues now on in major industries.

Despite the fact that the concept of the third industrial revolution at the beginning of the XXI century has not yet been sustainable, there is already an idea of The Fourth Industrial Revolution. German privately-state program Industrie 4.0 is associated with the term. Large German concerns, supported by the Federal government grants, within the framework of the program, create fully automated production, lines and products that interact with each other and consumers, due to CPS, in the factory processes [1]. CPS is a comprehensive term that is widely used in everyday life, when it comes to integrating small Internet connected devices and mechanical systems. Executives of enterprises do not just reassess the principle of conveyor assembly technology, but also actively create hybrid technological systems that will not only produce goods with fewer errors, but also be able to independently change the production templates, remaining highly effective.

In other words, the Industrie 4.0 is the production side, equivalent to user-friendly "Internet of Things", where household items, such as cars and toasters, will be connected to the Internet and managed by artificial intelligence [3].

Obviously, all of industrial revolutions had innovations as driving forces. Innovation economics has also come a long way of development.

J. Schumpeter, Austrian political economist, is considered as a founder of Innovation economics, he investigated long-term Kondratiev waves and linked them with the evolution of science. The patterns of interdependence of science and economic activity dynamics, determined by Schumpeter, were called the Theory of innovative cycles (business cycles).

J. Schumpeter built his theory on the basis of numerous observations of M. Kondratiev for the dynamics of economic conjuncture, thathe connected with ascending phases of Kondratiev long wave with a mass introduction of innovations.

According to Schumpeter, the clusters of innovations cause the destruction of investment demand in modernized basic capital on the ascending phase of the long waves, causing a radical trans

formation in the economy and destabilize it, when no recovery is expected; a new cycle will begin with the downward phase (the depression stage) of a large wave, but at a different point of equilibrium, different from the previous one.

Innovations disturb the economic system, unbalance it and bring an element of unpredictability, increase the vibrations, causing a "rocking swing" (accurate explanation of circularity of P. Samuelson), at the same time making a path to a qualitatively new stage of the system development.

This process the scientist characterized as a creative destruction, because with the introduction of many innovations, parameters of the system and its main structural elements are modified - economic relations and productive forces, irrelevant and outdated connections and components are reestablished.

Schumpeter suggested a classifying model of business cycles, combining short, medium and long-term cycles of Kitchin, Juglar and Kondratiev together to form a single model of innovative cycles. According to the scientist, radical inventions make the main impetus for the spread of each wave, which greatly influenced the further development of society and formed a new vision of economic configuration of the economy [14].

Radical innovations, designed to carry out a technological coup, by J. Schumpeter, arise in the previous cycle, it means, that the discovery comes significantly earlier, than the stage of its mass consumption, which eventually leads to a decline stage. This feature is explained by inertia in making decisions by the owners of capital, management and state functionality, high risk of investment projects and stereotype thinking of agents: the main motive of a firm is to maximize profits and reduce costs.

An innovative breakthrough takes place in selected countries and industries, with higher risk readily, which causes disproportion of social reproduction. Over time, other entrepreneurs, realizing the success of implemented projects with a high norm of profits, begin to "catch up" competitors in the pursuit of a high norm of profit; as follows, on the market of goods there is a huge number of improving innovations, which in content is analogous to basic (radical) innovation and are carry a few, but noticeable consumer improvements. Such a catching-up policy is typical for markets of monopolistic competition [2].

The Theory of innovations by J. Schumpeter was worked out and augmented by a number of his followers – «neo-Schumpeterians», such as G. Mensh, A. Klyankhneht and Y. van Dein.

G. Mensh, like J. Schumpeter, explored the dynamics of economic growth based on the theory of long-term Kondratiev waves and connected the cyclical development with the emerge of basic innovations, which have an exhaustive potential. According to G. Mensh, the situation, when the basic innovations exhaust their capabilities, is called the "technological draw", in this case, the economy goes to a depressive state [12].

This situation is explained by the emergence of radical basic innovations leads, in turn, to the

emergence of a large number of new enterprises with interconnected development cycles and modifies market infrastructure.

First, the demand for new products will significantly exceed the offer, what will be accomplished by the high rate of economic growth, and the high rate of profits will stimulate the transfusion of capital from other industries, new enterprises will enter the market; in course of time, basic innovations will exhaust its potential, and firms, in order to preserve high profit margin, in terms of competitive market (monopolistic competition) will improve products, without affecting its functional characteristics (such innovations were called "improving innovations", or "innovation-process") [11]; at high prices and a large number of competitors, the demand for products will be less than the supply. This situation would force the company to enter unexplored international markets, the rate of return on investment will subside, which will lead to a significant transfer of capital to financial markets.

Anyway, speculative transactions at the financial markets will reach huge turnover and, as the result, profits compared to the real sector will fall, what will signal the readiness of production to receive investment.

In another scenario, speculative operations will be completed by the financial crisis and recession, when the new wave and growth phase begin. G. Mensh believed, that economy becomes structurally ready to large-scale innovations-products in the stage of depression; at this stage, clusters of innovations are being formed, and they will have an embodiment as new wave products [10].

The scientist associates discrete nature of producing basic innovations with market mechanism particular qualities of functioning and its inherent contradictions, such as: low sensitivity to reorientation of the functioning of companies in the "old" areas and their transition to "new", more risky areas; contradictions between short-term goals, aimed at maximizing profits, and long-term objectives that are essential for new innovations; minimization of innovation costs; contradictions of communication "principal – agent – engineer", which shows a controversy of goals and diametrically opposite understanding of behavior and strategy of a company.

According to G. Mensh, GDP dynamics is S-logistic curve shaped, correlated with long waves phases and appears as a life-cycle indicator of production technology. At the final stage of the old technological method, old curve smoothly changes into a new one; the imposition of S-logistic curves causes instability, which is the "technological draw" [12].

The economic cycles analysis is also devoted to Y. van Dein, who investigated the theory of long waves and its "Schumpeter" interpretation. Recognizing the importance of the impact of technological innovation on economic development and their dependence on business activity, the scientist has identified three components of the innovation process: technological innovations; life cycle of innovations; market infrastructure [16].

Y. van Dein, similarly to G. Mensh and K. Freeman, highlighted the "innovations-products"

and "innovations-processes", emphasized on the importance of restructuring the market's infrastructure and stimulating investments, in order to uniform the innovation processes in time. But the study of circularity of the innovative processes of scientists did not find empirical confirmation.

Based on the achievement of «neo-Schumpeterians» predecessors in the research of the innovative processes of long waves, A. Klyankhneht qualitatively expanded the concept of innovations, complementing it with a factor of risk: in the phase of a recession of a long wave, new clusters of radical innovations appear, these clusters can replace the existing technological production method and significantly affect the preferences of consumers in future. This phenomenon is directly related to the increasing tendency to invest and reducing the risk of losing profitability by companies, because entrepreneurs "have nothing to lose" in the stage of production decline.

On the other hand, in the phase of growth of consumer demand, stimulated by radical innovations, and, consequently, profitability standards, entrepreneurs are restrained from risky investment decisions in the field of innovation, therefore, firms prefer to improve the technical characteristics of existing products, without affecting the content of the product significantly.

Although, A. Klyankhneht has also noticed, that the period of producing radical innovations tends to continue at the initial stage of the long wave lifting phase, i.e. high concentration of innovations promotes prolongation of the innovation period [9].

Researches of K. Freeman, D. Clark and L. Suiyte were an important and logical stage of development of science of innovations in the context of international cooperation [6].

K. Freeman and his followers, in contrast to «neo-Schumpeterians», introduced the concept of technological system, which is a set of interrelated technological and social innovations. The scientists also investigate the life cycle of innovations and associate it with diffusion, i.e. the ability to spread in space-time. Dynamics and uneven dissemination of innovations is observed in this case: the emergence of innovations in certain areas stimulates economic growth and acceleration of production. Further diffusion will facilitate the establishment of unified technological system in a country.

However, the further spatial expansion of innovation, as a rule, takes place at the stage of maturity of the technological system, that is, the flowering of technological systems in some countries will be accompanied by ageing of these systems in their countries of origin. This explains the uneven development, lags, and exhaustive possibilities of cooperation between countries with different levels of technical readiness. The transition to a new technological conclusion is impossible without reidentification and revision of the basic provisions of the determinants and components of the system, relations between them and the system as a whole.

This process was determined as a change in the technological paradigm and was detailed by

K. Freeman: "Technical and economic paradigm is a concentration of interrelated technical organizational and managerial innovations, the advantages of which to look for not only in a new range of products and systems, but most of all in the dynamics of relative structure of costs for all possible investments in production. Each new paradigm has a particular attachment, that can be called a "key factor" of this paradigm, characterized by falling relative expenses and universal availability. The modern paradigm shift can be seen as a transition from a technology, «based on a cheap energy», to a technology, «based mostly on cheap attachments of information, borrowed from microelectronics success and telecommunications technology» [5].

As can be seen from the definition, the analysis of paradigm shifts and innovative transformations led the researcher to an audit of the cost category: the value of innovations depends on is their ability to minimize production costs in the long-term perspective.

There is a significant difference between «neo-Schumpeterians» and K. Freeman and their views: Freeman believed that the base technology cluster is formed not in the recession phase, but in the lifting phase (ascending segment): during the period of rising of employment, prices and volume of costs. Enterprises, expecting further growth of production, will invest into fundamental development (induced investment), which will contribute to the innovation cluster formation and to a new technological system in future.

M. Castels, famous technocrat researcher, highlighted such features of the modern socio-technical paradigm of the global techno-innovation system [8]: information is a new system material; technologies affect information, not vice versa, which has been a characteristic of the previous STR; an embodiment of the new paradigm has a comprehensive effect, because the integral impact of information on the collective and individual consciousness (and consequently, their activity) spreads the paradigm on all aspects of the system functioning; the presence of network logic as a set of relations based on information technology; network morphology easily adapts to the complexity of interactions and unpredictable development models arising from the creative power of these interactions; network logic is designed to structure something unstructured, keeping itself elastic, as unstructured elements are main attractors of development; the technological paradigm is based on elasticity; ability of the system to reconfiguration; growing technology convergence in highly integrated system, and outdated technological trajectories of development are not different among themselves.

In contrast to the systemic approach of K. Freeman in 1980-ies of the University of Santa Fe (New Mexico, USA) formed a union of scientists whose views are brought together relevant theory of chaos and bifurcations; the scientists formulated their joint, epistemological approach, which was identified by analysts as "complexity". The main attention was paid to the conditions of self-forming structures, which create complexity from the elementary, the highest

order from chaos through several levels of interactivity after the formation of the basic structures. The problem of the method is to prevent the construction of integration, structuring frameworks and strong random and functional relations, so the concept of scientists can be understood as a way of thinking about the diverse and ambiguous, both society and the technological system in general; It is the epistemological value of the method [13].

Conclusion.

The primary conclusion of the research is the urgency to create a strong national innovation system in Ukraine, considering the specificity of those elements that are now the basis of functioning

of innovative systems. It is very important to detect the innovative boom and react to newly created inventions with improving innovations in time, at the stage of the origin of new innovation system. Another important conclusion is to understand economic relations of the global network system. The fastest access of domestic enterprises to world network markets not only to develop the sales network, but also to search for innovative solutions and creative interactions. These practices are suitable for most countries, which have adopted the experience of world's innovative leaders and now are competitive players of the world market of high technologies.

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ІННОВАЦІЙ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Довгаль Олена Андріївна, докт. екон. наук., професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: e.dovgal@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Махова Лілія Володимирівна, аспірант Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: makhova@karazin.ua

Актуальність дослідження обумовлена тим, що значне збільшення частки наукоємкого виробництва в сукупному продукті світового господарства як наслідок нової промислової революції середини ХХ – початку ХХІ ст. визначає абсолютно новий із погляду світового досвіду спектр системи поглядів на світову економічну систему в цілому. Предметом дослідження в статті є процес розвитку теорії інноваційної системи, аналіз впливу теорії «довгих хвиль» на інноваційний розвиток суспільства. Мета - аналіз розвитку теорії глобальної та національної інноваційних високотехнологічних систем у часі з урахуванням гіпотези існування жорсткого зв'язку між довгими хвилями та періодами виникнення базових інновацій на різних фазах хвиль із метою усвідомлення можливих варіантів розвитку подій та формування відповідної реакції для забезпечення безперервного процесу функціонування національної інноваційної системи у контексті нової промислової революції. Завданнями дослідження є визначення закономірностей життєвого циклу інновацій та їх дифузії для виявлення переваг та недоліків трансферу високотехнологічних продуктів для національної інноваційної системи, а також тенденцій розвитку та нових чинників, які в умовах нової промислової революції визначають сутність сучасної ефективної високотехнологічної системи. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз - для визначення закономірностей життєвого циклу інновацій та їх дифузії для виявлення переваг та недоліків трансферу високотехнологічних продуктів для національної інноваційної системи, факторний аналіз - для формалізації причинно-наслідкових взаємозв'язків досліджуваних факторів розвитку сучасної ефективної високотехнологічної системи. Отримано такі результати: на основі проведеного аналізу впливу теорії «довгих хвиль» на інноваційний розвиток суспільства доведено необхідність якнайшвидшого виходу на світові мережеві ринки вітчизняних підприємств із метою не лише освоєння збутової мережі, а й пошуку інноваційних рішень та творчих взаємодій. Згадані практики є адекватними для більшості країн, що перейняли досвід світових інноваційних лідерів і нині є конкурентоздатними акторами світового ринку високих технологій. Висновки: нагальність створення потужної національної інноваційної системи в Україні з урахуванням специфіки тих елементів інноваційних систем, що нині є основою їх функціонування.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, глобальні виклики, національна конкурентоспроможність, інноваційний потенціал, нова промислова революція.

РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ ИННОВАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Довгаль Елена Андреевна, докт. экон. наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: e.dovgal@karazin.ua; ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3219-9731>

Махова Лилия Владимировна, аспирант, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: makhova@karazin.ua

Актуальность исследования обусловлена тем, что значительное увеличение доли наукоёмкого производства в совокупном продукте мирового хозяйства как следствие новой промышленной революции середины ХХ - начала ХХІ в. определяет совершенно новый с точки зрения мирового опыта спектр системы взглядов на мировую экономическую систему в целом. Предметом исследования в статье является процесс развития теории инновационной системы, анализ влияния теории «длинных волн» на инновационное развитие общества. Цель - анализ развития теории глобальной и национальной инновационных високотехнологических систем во времени с учетом гипотезы существования жесткой связи между длинными волнами и периодами возникновения базовых инноваций на разных фазах волн с целью осознания возможных вариантов развития событий и формирования ответной реакции для обеспечения бесперебойного процесса функционирования национальной инновационной системы в контексте новой промышленной революции. Задачами исследования является определение закономерностей жизненного цикла инноваций и их диффузии для выявления преимуществ и недостатков трансфера високотехнологических продуктов для национальной инновационной системы, а также тенденций развития и новых факторов, которые в условиях новой промышленной революции определяют сущность современной эффективной високотехнологической системы. Используются общенаучные методы: системный анализ - для определения закономерностей жизненного цикла инноваций и их диффузии для выявления преимуществ и недостатков трансфера високотехнологических продуктов для национальной инновационной системы, факторный анализ - для формализации причинно-следственных взаимосвязей исследуемых факторов развития современной эффективной високотехнологической системы. Получены следующие результаты: на основе проведенного анализа влияния теории «длинных волн» на инновационное развитие общества доказана необходимость скорейшего выхода на мировые сетевые рынки отечественных предприятий с целью не только освоения сбытовой сети, но и поиска инновационных решений и творческих взаимодействий. Упомянутые практики являются адекватными для большинства стран переняли опыт мировых инновационных лидеров и сейчас являются конкурентоспособными актерами мирового рынка высоких технологий. Выводы: необходимости создания мощной

национальной инновационной системы в Украине с учетом специфики тех элементов инновационных систем, в настоящее время является основой их функционирования.

Ключевые слова: инновации, инновационное развитие, глобальные вызовы, национальная конкурентоспособность, инновационный потенциал, новая промышленная революция.

References

1. Babenko, V., Boichenko, O., Koniaieva, Y. (2019). Efficiency of Human Resource Management in Industrial Automation Enterprises with Prospects of Innovative Susceptibility. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management (SMTESM 2019). Atlantis Press, vol. 95, 119-124. doi: <https://doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.24>
2. Breznitz D. (2007). *Innovation and the State : Political Choice and Strategies for Growth in Israel, Taiwan, and Ireland*. New Haven and London, Yale University Press.
3. Danyliuk, M., Babenko, V., Krykhyvska, N., Oryshchyn, T. (2019). Forming an Innovative Exopreneurship Model to Achieve Strategic Goals. *Advances in Economics, Business and Management Research*, Proceedings of the 2019 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019), vol. 99. doi: <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.16>
4. Dovgal O., Dovgal G. (2017). Hlobalnyi innovatsiynyi prostir: peredumovy, spetsyfika ta instrumenty formuvannia [Global Innovation Space: Prerequisites, Specifics and Tools of Formation], *Problems of Economy*. 1, 15-20. Available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-1_0-pages-15_20.pdf (in Ukrainian)
5. Freeman C. (1987). *Technical Innovation, Diffusion and Long Cycles of Economic Development The Long-Wave Debate*. Berlin.
6. Freeman C., Clark J., Soete L. (1982). *Unemployment and Technical Innovation. Study of Long Waves and Economic Development*. London : Frances Pinter.
7. Kao J. (2007). *Innovation Nation: How America is Losing Its Innovation Edge, Why It Matters, And What We Can Do To Get It Back*. N.Y., Free Press.
8. Kastels M. (2000). *Informatsionnaya epoha: ekonomika, obschestvo i kultura [Information age: economy, society and culture] / per. s angl. pod nauch. red. O.I. Shkaratana*. Moskva : GU VShE (in Russian).
9. Kleinkneht A. (1987). *Innovation Patterns in Crisis and Prosperity: Schumpeter's Long Cycle Reconsidered*. London : Macmillan.
10. Mensh G. (1971). O dinamike tehničeskogo progressa [On the dynamics of technical progress]. *Zhurnal ekonomiki predpriyatiya*, 41, 295 – 314. (in Russian)
11. Mensh G. (1972). Bazisnye innovatsii i innovatsii sovershenstvovaniya [Basic innovations and innovations of improvement]. *Zhurnal ekonomiki predpriyatiya*, 42, 291 – 297. (in Russian)
12. Mensh G. (1979). *Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression*. Cambridge : Mass.
13. Ramazanov, S., Antoshkina, L., Babenko, V., Akhmedov, R. Integrated model of stochastic dynamics for control of a socio-ecological-oriented innovation economy (2019). *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, vol. 7, no. 2, pp. 763-773. doi: <http://dx.doi.org/10.21533/pen.v7i2.557> Available at: <http://pen.ius.edu.ba/index.php/pen/article/view/557>
14. Santa Fe Institute. URL: <http://www.santafe.edu>.
15. Schumpeter J. (1939). *Bussiness Cycle. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process*. New York : MacGraw-Hill.
16. Van Duijn J.J. (1983). *The Long Wave in Economic Life*. London.

Література

1. Babenko, V., Boichenko, O., Koniaieva, Y. Efficiency of Human Resource Management in Industrial Automation Enterprises with Prospects of Innovative Susceptibility. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management (SMTESM 2019). Atlantis Press, 2019, vol. 95, 119-124. doi: <https://doi.org/10.2991/smtesm-19.2019.24>
2. Breznitz D. *Innovation and the State : Political Choice and Strategies for Growth in Israel, Taiwan, and Ireland*. New Haven and London, Yale University Press, 2007.
3. Danyliuk, M., Babenko, V., Krykhyvska, N., Oryshchyn, T. Forming an Innovative Exopreneurship Model to Achieve Strategic Goals. *Advances in Economics, Business and Management Research*, Proceedings of the 2019 7th International Conference on Modeling, Development and Strategic Management of Economic System (MDSMES 2019), 2019, vol. 99. doi: <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.16>
4. Dovgal O., Dovgal G. Глобальний інноваційний простір: передумови, специфіка та інструменти формування. *Проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 15-20. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-1_0-pages-15_20.pdf (in Ukrainian)
5. Freeman C. *Technical Innovation, Diffusion and Long Cycles of Economic Development The Long-Wave Debate*. Berlin, 1987.
6. Freeman C., Clark J., Soete L. *Unemployment and Technical Innovation. Study of Long Waves and Economic Development*. London : Frances Pinter, 1982.
7. Kao J. *Innovation Nation: How America is Losing Its Innovation Edge, Why It Matters, And What We Can Do To Get It Back*. N.Y., Free Press, 2007.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. М. :ГУ ВШЭ, 2000.

9. Kleinknecht A. Innovation Patterns in Crisis and Prosperity: Schumpeter's Long Cycle Reconsidered. London : Macmillan, 1987.
10. Менш Г. О динамике технического прогресса. *Журнал экономики предприятия*. 1971. № 41. С. 295 – 314.
11. Менш Г. Базисные инновации и инновации совершенствования. *Журнал экономики предприятия*. 1972. № 42. С. 291 – 297.
12. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. Cambridge : Mass, 1979.
13. Ramazanov, S., Antoshkina, L., Babenko, V., Akhmedov, R. Integrated model of stochastic dynamics for control of a socio-ecological-oriented innovation economy. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 2019, vol. 7, no. 2, pp. 763-773. doi: <http://dx.doi.org/10.21533/pen.v7i2.557> URL: <http://pen.ius.edu.ba/index.php/pen/article/view/557>
14. Santa Fe Institute. URL: <http://www.santafe.edu>.
15. Schumpeter J. Business Cycle. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process. New York : MacGraw-Hill, 1939.
16. Van Duijn J.J. The Long Wave in Economic Life. London, 1983.

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF THE ASSOCIATION WITH EU

Igor Matyushenko

Doctor of Economic Sciences, Professor
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: imatyushenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000000198669025>

Nataliia Redko

Student

V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: natalia.redko98@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1085-5673>

The signing of the Association Agreement in 2014 provides for the development of innovation cooperation between Ukraine and the EU, so it is appropriate to analyze the development of innovation in Ukraine since the signing to assess the effectiveness of the agreement and identify weaknesses and strengths of Ukraine as an innovator and make appropriate recommendations. **The object** of the research of the article is the innovative development of country and accordingly the **subject** is the current state of the innovative development of Ukraine in the conditions of implementation of the Association agreement with European Union. **The goal** of the research is to determine the level of innovation development in Ukraine, highlight the main advantages and disadvantages and provide appropriate recommendations for improving the conditions of innovation development in the country in the framework of the Association Agreement.

To achieve the **goal** of the the research analysis of the dynamics of indicators that characterize the level of innovation development in the country since the signing of the Agreement was conducted. The database is international rankings such as the Global Innovation Index, the Bloomberg Innovation Index, the Global Competitiveness Index and the EU Innovation Scoreboard.

Results: based on the analysis of the dynamics of indicators of the level of innovation development in Ukraine, weaknesses that prevent Ukraine from realizing its innovation potential are identified and a correlation coefficient to assess the relationship between GDP per capita and the level of innovation development is calculated. **Conclusions:** despite the current Agreement between Ukraine and the EU, which should stimulate the development of technology in Ukraine, the level of innovative development in the country still remains low and lags far behind the level of EU states. Thus, Ukraine does not take full advantage of the Association Agreement. The given recommendations for increasing the level of innovation development in Ukraine based on european experience should help develop a strategy for the creation and implementation of innovations, find ways to increase the competitiveness of the Ukraine's economy by implementation its innovation potential.

Keywords: : Association Agreement with EU, european integration, indicators of the level of innovation development, innovation potential.

Formulation of the problem. Sustainable development of Ukraine's economy is impossible without the intensification of innovation within the country. The developed innovation system of the country allows it to combine economic and social relations, knowledge and technological innovations. Effective innovation potential is not only a way of dynamic development, but also a means of ensuring the security and sovereignty of the country and its competitiveness in the modern world. In 2014 Ukraine signed the Association Agreement with the EU, which provides for the creation of a free trade area and is the first step to deepen Ukraine's European integration. The text of the agreement also refers to cooperation in the field of innovation. Section V states that cooperation between Ukraine and the EU in the field of technology and science provides mutual exchange of information on programs that enable the implementation of joint projects at the level of governments, research institutions, enterprises, as well as the participation of Ukrainian organizations in various areas of the EU Framework Program for Research and Innovation "Horizon" [3]. Therefore, the analysis of the level of innovative development of Ukraine will allow to develop a strategy for the implementation of innovations, find ways to increase

the competitiveness of the economy by realization of its innovation potential. This is currently very important for Ukraine, as Ukraine is most interested in the development of innovative cooperation with the EU, as it provides an opportunity for economic development, which is one of the main factors for Ukraine's European integration choice.

Analysis of research and publications. Many domestic economists have considered the problem of assessing the readiness of countries for innovative change. Thus, M. Kyzym in his works [13] considers the problems of assessing Ukraine's readiness for innovation transformations and assessed the possibility of forming innovation clusters; I. Egorov, I. Odotyuk and O. Salikhova [9] consider the possibility of implementing high technologies in the economy of Ukraine and evaluated the indicators of ICT development, biotechnology, nanotechnology, new materials and nuclear technologies. Alla Rusnak and Svitlana Prokhorchuk study the innovative capacity of Ukraine's economy in the international context [2]. Ye.I. Maslennikov and M.I. Dimitrieva in their work analyze innovative development of the industry [19]. A. Kniazevych, V. Kyrylenko and L. Golovkova in their work study how to improve innovation infrastructure of Ukraine [1].

Many foreign economists have studied the innovative development of the state, in particular: K. Schwab, W. Bainbridge, E. Brinolfsson, J. Ito, S. Greengard, K. Kelly, D. Ross, D. Rose, J. Howe, etc.

The **object** of research of the article is the innovative development of Ukraine, and accordingly the **subject** is the current state of development of innovations in the country.

The **purpose** of the research is to determine the level of innovation development in Ukraine, highlight the main advantages and disadvantages and provide appropriate recommendations for improving the conditions of innovation development in the country in the framework of the Association Agreement.

Results. Determining the level and state of development of innovations in Ukraine in the international context, in particular in the framework of European integration processes will be performed in accordance with international ratings that assess innovation potential, technological and innovative

competitiveness. To do this, we studied and analyzed the most authoritative ratings in determining the innovation potential of the economy, namely: the Global Innovation Index, the Bloomberg Innovation Index, the Global Competitiveness Index and the EU Innovation Scoreboard.

The Global Innovation Index is being prepared jointly by Cornell University, INSEAD Business School and the World Intellectual Property Organization. In 2019, the Global Innovation Index covered 129 world economies based on 82 indicators, which are divided into seven areas: institutions, human capital and research, infrastructure, market sophistication, business sophistication, knowledge and technology outputs, creative outputs. Therefore, consider the dynamics of these sub-indices for Ukraine since the signing of the association agreement, ie since 2014.

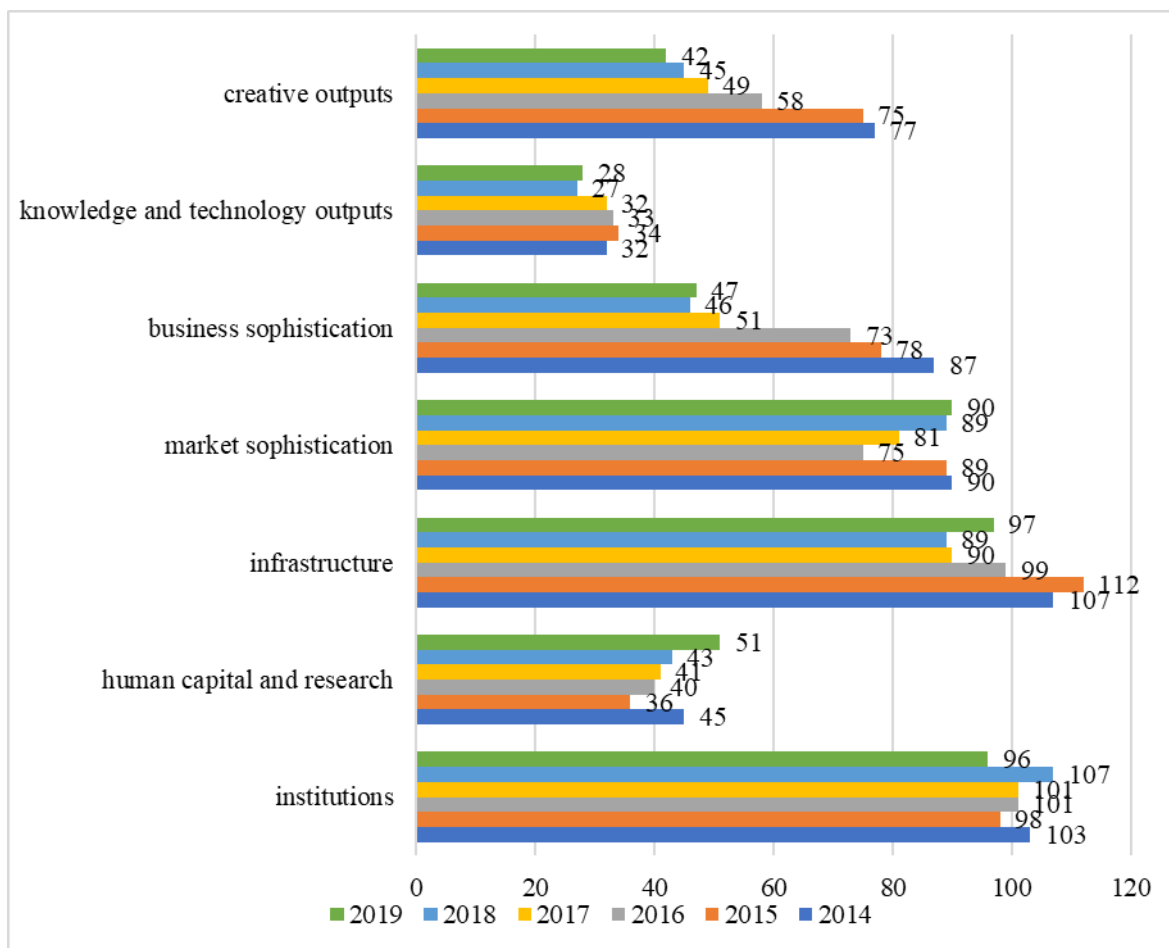

Fig. 1. Dynamics of sub-indices of the Global Innovation Index for Ukraine 2014-2019
Developed by the authors based on [16]

If we look at the dynamics as a whole, we can see that since the signing of the Association Agreement, Ukraine has improved its performance in almost all sub-indices of the Global Innovation Index rating. So, the greatest achievements can be seen in the development of the sub-index of creative potential. While in 2014 Ukraine ranked only 77th in this indicator, in 2019 the country ranks 42nd among 129

countries. Over the past five years, Ukraine has risen 35 positions, which is currently its best result.

According to the sub-index of knowledge and technology creation, Ukraine ranks 28th, ahead of EU countries such as Slovenia (40), Slovakia (29), Poland (39), Romania (41), Bulgaria (37), Portugal (43), and Latvia (45). So, in five years, Ukraine has improved its results by four steps, compared to 2014, when Ukraine

ranked 32nd, however, the best result was in 2018, when Ukraine took 27th place. In addition, it can be seen that Ukraine has the highest position among all other sub-indices in terms of knowledge and technology creation, which shows that the country's scientific and educational potential, knowledge of the population are the greatest advantages of Ukraine that currently ensure the country's competitiveness in innovation.

Analyzing the business development indicator, we can say that Ukraine has also improved its results here. Thus, in 2019, Ukraine ranks 47th against 87th in 2014, ahead of Croatia (49), Romania (51) and Greece (59). The country rose by 40 positions over the past five years, but still lags far behind most EU countries.

Speaking about the degree of market development in Ukraine, it is worth noting that Ukraine remained at the level of 2014 and ranks 90th among all studied economies. This is the lowest figure compared to all EU countries. Ukraine had the best result in 2016, when it took the 75th place.

In terms of infrastructure development, Ukraine has the worst result among all seven indicators - 97th place. Although the country improved its results compared to 2014 (107th place), it lost 8 positions compared to 2018, when it took 89th place, which is currently the best result of Ukraine in terms of infrastructure development. Therefore, it can be said that the state of development of the infrastructure necessary for the development of innovations remains at an openly low level. Ukraine also lags far behind all EU countries. Thus, the worst result in terms of infrastructure development among all EU countries belongs to Latvia, which ranks 51st. Thus, Ukraine lags behind the worst indicator of the EU by 46 positions.

According to the sub-index of human capital and research, Ukraine ranked 51st in 2019, which is the best indicator of the country after knowledge and technology outputs and creative outputs. However, compared to 2014, the country lost six positions (51st place against 45th). The best result was 36th place in 2015. Then the country began to gradually lose its position: 40th, 41st, 43rd and 51st places, respectively. Although Ukraine is ahead of Bulgaria (62nd) and Romania (69th) and still lags behind the European Union. Thus, human capital is the driving force of innovation, but needs considerable attention from the public and private sectors, as the country may lose one of its strongest competitive advantages.

In terms of the quality of institutions, Ukraine ranks 96th, which is the second worst result of Ukraine after the indicator of infrastructure development. Compared to 2014, Ukraine has risen seven places (106th place in 2014), which is its best result in five years. However, compared to the EU in 2019, Ukraine lags behind the worst result, which belongs to Greece by 45 positions (Greece in 2019 took 51st place). Thus, the quality of institutions is not a strong point of Ukraine as an innovator and is well behind all EU countries.

Next, we turn to the place of Ukraine for indicator of the development of innovations in the ranking of global competitiveness. A large number of different criteria determines the competitiveness of national

economies. The Global Competitiveness Index consists of more than 100 indicators that assess the competitiveness of almost all countries. All these variables are combined into 12 benchmarks, which determine the competitiveness of a country.

Thus, the 12th indicator is the country's innovation capacity, which, in turn, consists of a number of sub-indicators. Consider the dynamics of the most important in our opinion indicators that directly affect the development of innovation in the country.

It is worth noting that in 2018 there were changes in the methodology for calculating the GCI, which was used for the last 12 years. The update of the methodology in 2018, according to the WEF, should help countries better take into account the factors of competitiveness in the fourth industrial revolution. However, because of this it is difficult to conduct a retrospective analysis of the dynamics of various indicators of competitiveness in the period more than one year ago. Therefore, we conducted two analyzes on different indicators in the period from 2014 to 2017 and from 2018-2019.

Considering the sub-indicator of the availability of a qualified workforce in the country, namely engineers and scientists, we can see that here Ukraine has the best results and in 2017 took 25th place, which is the highest result for 5 years. Since 2014, the country has improved its position by 23 steps, ahead of countries such as Portugal, Cyprus, Austria, Italy and Spain. The first place here was taken by the EU country - Finland.

Next, we turn to the analysis of the quality of cooperation between institutions and business in the field of R & D. Here, Ukraine has one of the worst results, ranking 73rd among 137 countries studied. In addition, the dynamics show that since 2014, Ukraine has risen only one position higher. Thus, in Ukraine there is almost no cooperation between the state, business and research institutions. At the same time, the EU member states: Finland, the Netherlands, Germany, Belgium and Sweden are in the top ten.

Analysis of the sub-indicator of companies' R&D expenditures showed that in the period from 2014 to 2017, Ukraine only worsened its position. Thus, in 2014, Ukraine ranked 66th, and in 2017 - 76, thus worsening its performance by 10 positions. Ukraine had the best result in 2015, when it took 54th place. The top 10 countries are Switzerland, the United States, Israel, Germany, Japan, Sweden, Finland, the Netherlands, Belgium and Taiwan. That is, half of the top positions belongs to EU member states.

The dynamics of the quality indicator of research institutions indicates that in 2017 Ukraine ranked 60th in the ranking, which is 7 positions higher than in 2014, when Ukraine was in 67th place. Ukraine has overtaken EU countries such as Greece, Croatia and Slovakia and lags behind all other EU member states, including its neighbors Bulgaria (59) and Poland (49). However, compared to 2016, the country lost 10 positions, and compared to 2013 - 17, when it ranked 54th, which is the best result for the period from 2014 to 2017.

Next, we consider the sub-indicators of Ukraine in terms of innovation capacity for 2018-2019, which are calculated according to the new WEF methodology,

adapted to modern conditions of the fourth industrial revolution.

Thus, in terms of the number of patent applications per 1 million inhabitants in 2019, Ukraine was in 62nd place, or in quantitative terms 1.5-1.6 patents per 1 million of Ukrainians. This is the lowest rate in comparison with the countries of the European Union. The lowest rate among the EU

countries belongs to Romania, which is in 49th position, where there are 3.6 patent applications per 1 million inhabitants. In countries such as the United Kingdom, Belgium, Luxembourg, France and the Netherlands, this figure exceeds 100 applications per million inhabitants, and in Denmark, Sweden, Austria, Finland and Germany - 200 applications per million inhabitants.

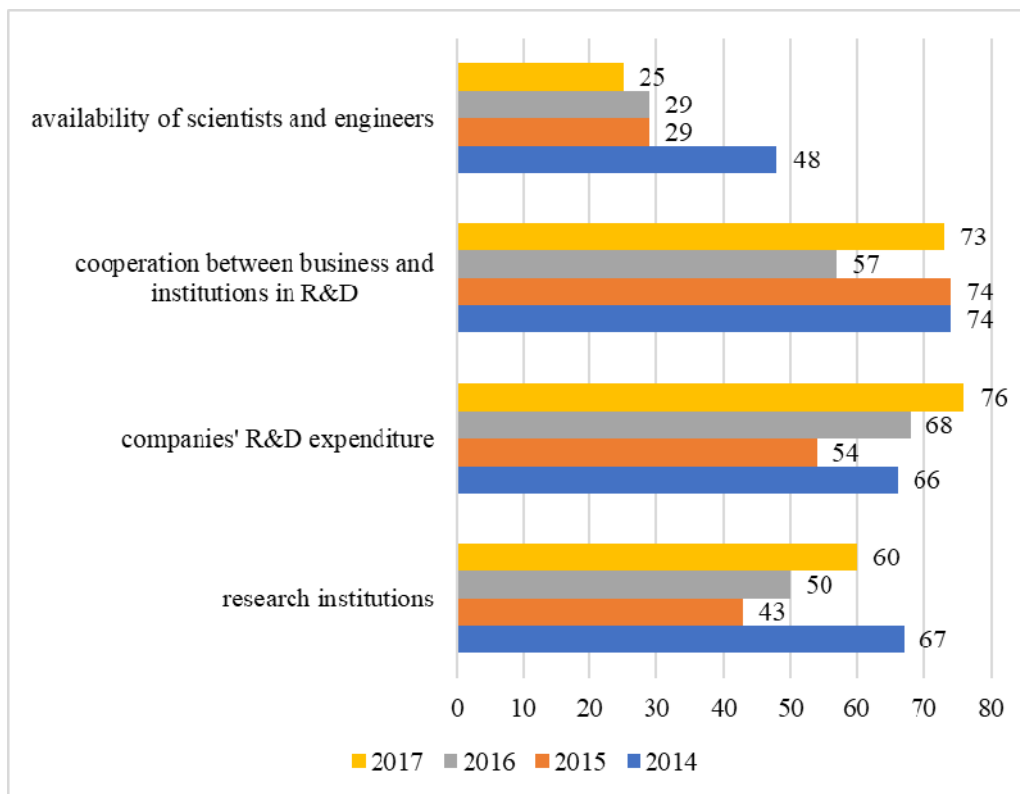

Fig. 2. Dynamics of sub-indicators of the innovation capacity in GCI for Ukraine for 2014-2017
Developed by the authors based on [17]

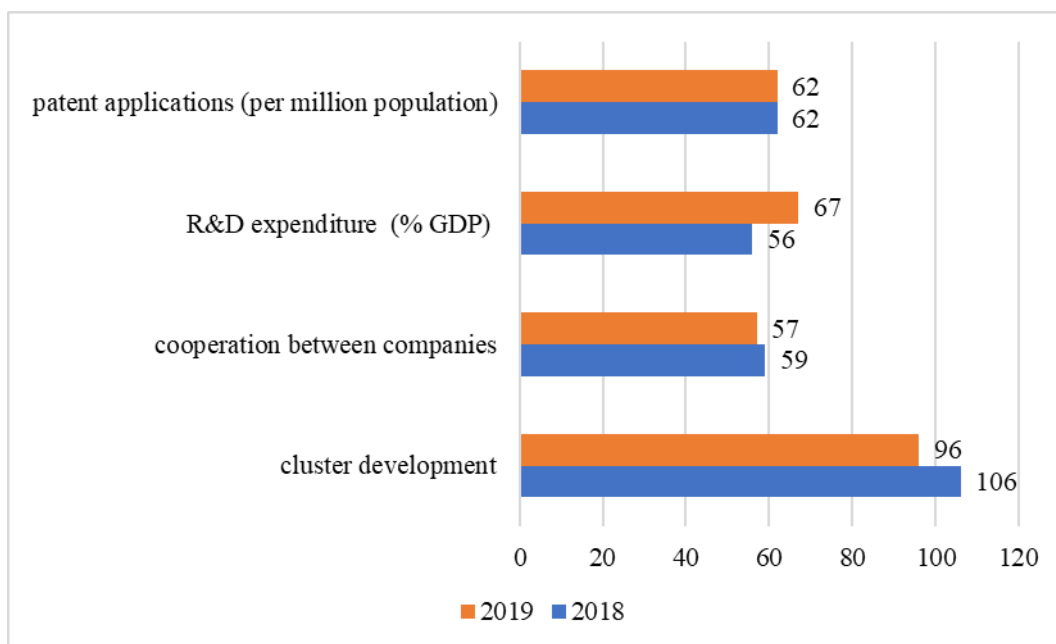

Fig. 3. Dynamics of sub-indicators of the innovation capacity in GCI for Ukraine 2018-2019.
Developed by the authors based on [17]

Regarding the government's expenditure on R&D in % of GDP, the country lost 11 positions, so in 2018 Ukraine was in 56th place when R&D expenditure was 0.6% of GDP, in 2019 Ukraine from 67th place spent on R&D 0.4% of GDP. This is the lowest figure among all European Union countries. Among all EU member states, Sweden spends the most on R&D - 3.4%, Austria - 3.2% and Germany - 2.9%, Denmark - 2.9% and Finland - 2.8%. The lowest expenditures among the EU countries are in Malta - 0.5% and Bulgaria - 0.8% of GDP.

Analyzing the level of cooperation of companies in the field of R&D, we can see that Ukraine has improved the situation by only two positions in a year - 59th place in 2018 against 57th in 2019. Among the EU countries, the closest interaction and cooperation of companies is observed in Germany, the Netherlands, Sweden, Finland and Denmark, which took 3rd, 5th, 6th, 7th and 13th places. The lowest positions are occupied by Hungary, Croatia, Greece, Poland and Cyprus, which belong to the last four decades in the ranking.

Now we turn to the analysis of the sub-indicator of the level of cluster development in countries. In one

year, Ukraine was able to improve its position in the ranking by 10 steps at once, but it still remains quite low. In 2018, Ukraine was in 106th place, and in 2019 - in 96th. The worst results are only in Lithuania, Romania, Greece and Croatia, which took 97th, 108th, 129th and 132nd places. Among all the studied countries clusters are developed best in Italy (first place), Germany is on the 4th place and the Netherlands is on the 7th place.

Next, we turn to Ukraine's ranking in the European Innovation Scoreboard. The country's innovation efficiency is determined by the consolidated innovation index, which, in turn, consists of more than 25 indicators, which are divided into main groups: framework conditions, investment, innovation and effects.

We selected five key indicators from each group: human resources, the attractiveness of the research system, the level of funding, the valuation of intellectual property, and the export of medium- and high-tech products. The dynamics of the consolidated innovation index in the period from 2014 to 2018 is also given.

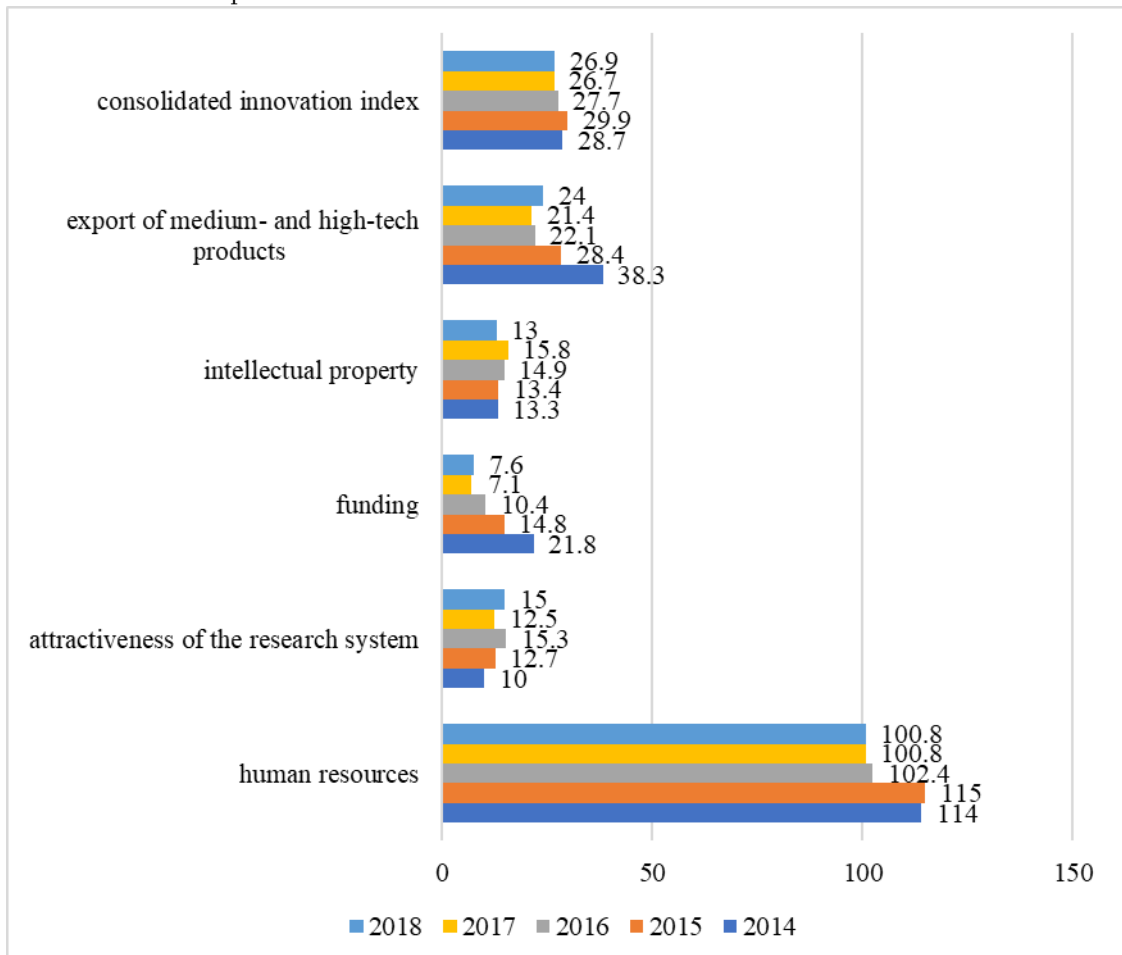

Fig. 4. Dynamics of Ukraine's indicators in the European Innovation Scoreboard 2014-2018
Developed by the authors based on [6]

Thus, analyzing the human resources development indicator, which includes indicators of life expectancy, doctoral graduates and people with higher education, we can see that in 2018 it was

100.8 points, which is on a par with Germany, but less than in 2014, when this figure was 114 points. In general, it is quite a high result. Ukraine is significantly ahead of Bulgaria (64.4 points),

Romania (16.7 points), Croatia (60.9 points), Hungary (53.6 points), and lags far behind France, Sweden, Finland and the Netherlands, which have 156, 213, 192 and 174 points.

Next, we turn to the analysis of the attractiveness of the research system, which includes indicators of international publications, foreign doctoral students, and citations of scientific publications. Thus, according to this indicator, Ukraine has 15 points, which is five points more than in 2014. Despite progress, Ukraine has very low rates. The country lags slightly behind the countries of Eastern Europe: Bulgaria (23.1 points), Romania (27.2 points), Poland (34.6 points), but has a huge gap with the countries of Western and Northern Europe: France (129 points), UK (177 points), Denmark (207 points), Sweden (189 points).

Regarding the financing of innovations in the country, the dynamics show that since 2014, financial infusions have decreased significantly. In 2018, this indicator received 7.6 points, while in 2014 it had 21.8 points. You can also see that this is the worst result of all the analyzed indicators. Thus, the neighboring countries: Poland, Hungary, Romania and Slovakia in 2018 have 39, 45, 29, and 26 points. Denmark, the Netherlands, Great Britain, France and Germany have more than 100 points.

Considering the dynamics of the intellectual property indicator that characterizes patent activity, we can say that here Ukraine compared to 2014 has not

changed its position - 13 points in 2018 against 13.3 points in 2014, but compared to 2017 Ukraine lost three points. Ukraine's results on this indicator are the worst among the EU countries. Romania has also low results - 23 points and Croatia has 29 points. In Eastern Europe (Poland, Hungary, Slovenia, Slovakia, the Czech Republic) this figure exceeds 39 points and in most countries of Western, Southern and Northern Europe (Germany, France, Great Britain, Italy, Denmark, Sweden, Finland) the indicator exceeds 79 points.

The dynamics of exports of medium- and high-tech products of Ukraine shows that Ukraine is also gradually losing its position. In 2018, Ukraine had 24 points, and in 2014 - 38, ie lost 14 points. Only Greece has the worse results - 9 points. In the Baltic countries - Lithuania, Latvia and Estonia, this figure is at the level of 50-60 points; In Finland, the Netherlands, Belgium, Great Britain - at the level of 80-100 points; in France, Germany, Ireland, Austria, Finland - more than a hundred points.

Thus, considering the dynamics of the overall consolidated innovation index, it should be noted that the country lost 2 points since 2014 - in 2018 the Index was only 27 points, which is the lowest figure among all EU member states. At the same time, the average index is about one hundred points. Countries with a low Index are Romania with a score of 34 points and Bulgaria with a score of 49 points.

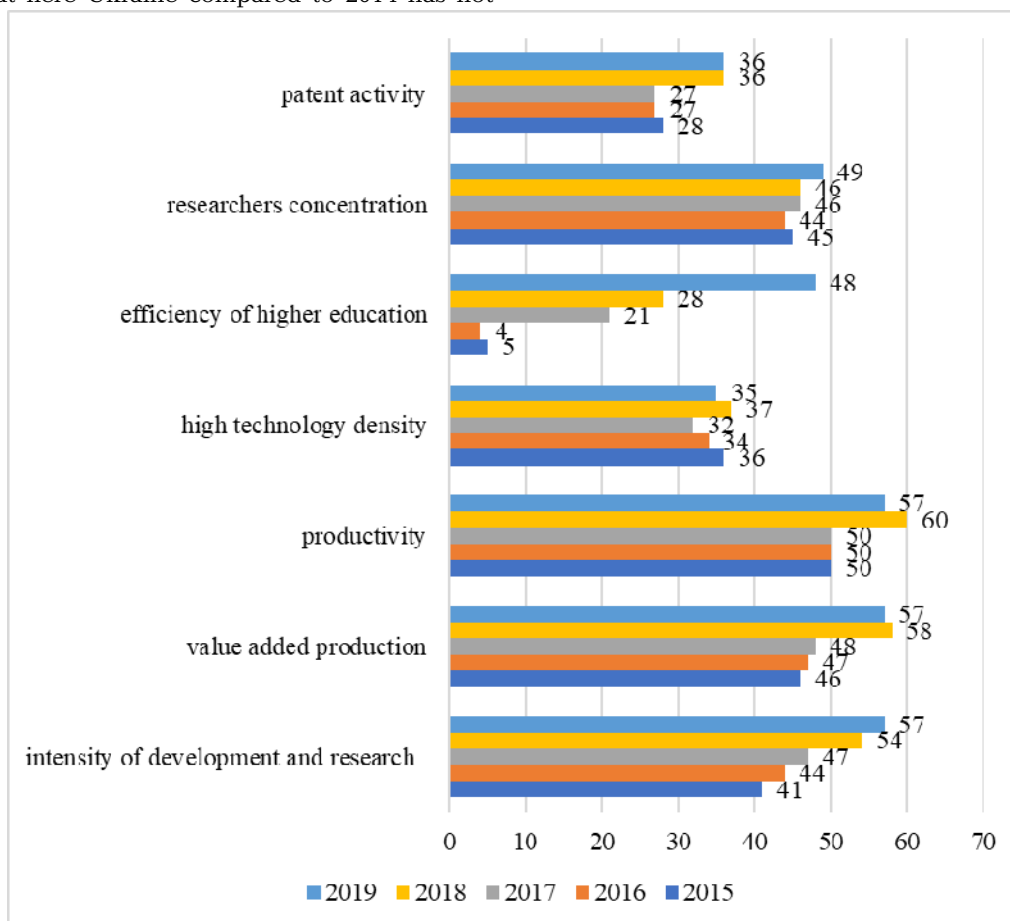

Fig. 5. Dynamics of Ukraine's rating according to the Bloomberg Innovation Index 2015 - 2019
Developed by the authors based on [15]

Then we go to the analysis of indicators of innovative development of Bloomberg. This index is derived from the evaluation of seven indicators: the intensity of development and research, value added production, productivity, high technology density, efficiency of higher education, researchers concentration and patent activity.

As can be seen from the dynamics of the patent activity indicator, which includes the number of patent applications of residents, the total volume of applications and valid patents per million population; the number of applications for 100 billion dollars of GDP and the share of total patent grants from the world, since 2014, Ukraine has lost eight positions and in 2019 took 36th place. The leader among the EU countries is Germany, which is in the third place.

In terms of the concentration of researchers, which is the number of professionals employed in R&D per million population, Ukraine has also dropped four places since 2015 and ranks 49th out of 60. In the first place is the EU country - Denmark.

Analyzing the quality of higher education, it should be noted that education, which was the driving force of innovative development, has lost its effectiveness. This indicator includes: the total number of students in the higher education system as % of the number of school graduates; minimum share of labor force, with higher education; annual number of new graduates of engineering faculties, as % of the total number of university graduates and % of those who were employed. Thus, in 2016, Ukraine ranked fourth out of 50 countries, and in 2019 - only 48th. Regression for the last four years amounted to 43

positions. Lithuania ranks second among all countries, which is the best indicator among the EU countries.

In terms of the density of high technologies (the share of registered high-tech public companies from the global level) in 2019, Ukraine ranked 35th, which is one mark better than in 2015. The second place belongs to France and the third one belongs to Germany.

The dynamics of the productivity indicator (the magnitude and three-year change in GDP and GNP per employee at the age of 15+) shows that here Ukraine has the worst results, ranking 57th among 60 countries. Ireland is in first place, Denmark is in sixth place, Finland is in ninth place and Luxembourg is in tenth one.

In terms of value added production (% of PPP GDP per capita), Ukraine has lost 11 positions in four years, bringing the country to 57th place out of 60. This is the worst result for the five-year period. In first place is Ireland, Germany is in fourth place, and the Czech Republic is in seventh one.

In terms of R&D intensity (R&D expenditures, % of GDP), Ukraine is 57th out of 60 countries. In four years, the country has lost 16 positions, that indicates a reduction of R&D funding in the country. Sweden spends on research more than other EU countries ranking fourth out of 60 and followed by Austria and Denmark, which rank sixth and seventh.

Next, we move on to a comparative analysis of the overall place of Ukraine and the EU states in GII, GCI and Bloomberg II in 2019, as well as compare their GDP per capita (thousand US dollars).

Table 1

Indicators of GDP and the place of Ukraine and EU countries in international rankings 2019

	Country	GDP per capita (thousand \$)	GII	GCI	Bloomberg II
1	Austria	53,50	50,90	76,60	82,4
2	Belgium	49,50	50,20	76,40	79,93
3	Bulgaria	24,60	40,30	64,90	56,59
4	Hungary	34,00	44,50	65,10	68,24
5	United Kingdom	46,60	61,30	81,20	76,03
6	Greece	33,30	38,90	62,60	66,3
7	Denmark	53,80	58,40	81,20	83,22
8	Estonia	35,80	50,00	70,90	62,79
9	Ireland	83,40	56,10	75,10	78,65
10	Spain	41,50	47,90	75,30	65,11
11	Italy	40,40	46,30	71,50	75,76
12	Cyprus	41,40	48,30	66,40	66,3
13	Latvia	31,40	43,20	67,00	62,03
14	Lithuania	36,70	41,50	68,40	61,97
15	Malta	44,40	49,00	68,50	53,48

	Country	GDP per capita (thousand \$)	GII	GCI	Bloomberg II
16	The Netherlands	58,30	61,40	82,40	81,28
17	Germany	53,60	58,20	81,80	88,21
18	Poland	33,90	41,30	68,90	69,98
19	Portugal	33,70	44,60	70,40	65,08
20	Romania	28,00	36,80	64,40	65,15
21	Slovakia	36,60	42,00	66,80	59,36
22	Slovenia	38,40	45,30	70,20	73,93
23	Finland	48,00	59,80	80,20	84
24	France	47,20	54,20	78,80	82,75
25	Czech Republic	38,80	49,40	70,90	70
26	Croatia	27,70	37,80	61,90	55
27	Sweden	54,60	63,70	81,20	85,5
28	Ukraine	9,80	37,40	57,00	48,24

Developed by the authors based on [7, 12-14]

Analyzing the indicators in Table 1, we can say that Ukraine ranks last in almost all indicators compared to EU countries. Thus, the GDP of Ukraine is only 9.8 thousand dollars, which is more than 2 times less than in Bulgaria which the lowest result among EU countries. In the GII rankings, Ukraine is ahead of only Romania, and in the GCI and Bloomberg II rankings Ukraine ranks last.

To determine the impact of innovation in the country on the state of its economic development, we conducted a correlation analysis, where GDP - Y, GII - X1, GCI - X2, Bloomberg II - X3.

The correlation analysis was performed according to the following formula [12]:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \times \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}$$

Where X_i , Y_i are the numerical values of the quantities between which the correlation is established, \bar{X} , \bar{Y} are their arithmetic mean values. For

independent values $r = 0$, for functional dependences $r = \pm 1$. We obtained the following results which are presented in table 2.

Table 2

The results of cluster analysis

	GII (X1)	GCI (X2)	Bloomberg II (X3)
GDP per capita (Y)	0,7861	0,7768	0,7513

Developed by the authors

As can be seen from the table, each correlation coefficient, which shows the dependence of Y on X1, X2 and X3 is greater than 0.75, which indicates a very strong dependence of the level of economic development on the level of innovation development in the country.

After analyzing the state of innovation development of Ukraine, it is reasonable to consider in detail what factors prevent Ukraine from implementation of its innovation potential and what advantages the country has that can positively affect its innovation development. To do this, we conducted a SWOT-analysis, the matrix of which is presented in table 3.

From the SWOT matrix you can see that Ukraine has many unrealized opportunities in the field of innovation development. In order to realize the existing opportunities and avoid potential threats, it is reasonable to consider the experience of EU member states in realizing their innovation potential, which may be applied to Ukraine.

First of all, the creation, development, implementation and support of innovation capacity in the EU is achieved through the stimulation of innovation in the framework of strategic programs at various levels. The first such program was the Lisbon Strategy, launched in 2000 by EU Heads of States and Governments.

The goal of the Lisbon Strategy was to make Europe the most competitive and dynamic growing knowledge-based economy and capable of sustainable development.

After the implementation of the Lisbon Strategy, the European Union adopted a new program in 2010,

called Europe 2020, which is an updated large-scale EU development strategy until 2020. And in 2014 the Horizon 2020 framework program was created to implement the Europe 2020 strategy.

Table 3

SWOT analysis matrix

Strengths	Weaknesses
1. Employment in science-intensive industries 2. Population with complete secondary and higher education 3. Number of graduates in science and technology 4. Expenditures on education 5. Creative potential 6. Ease of obtaining a loan	1. Lack of a mechanism for protecting foreign investors 2. Low development of clusters 3. Low quality of research institutions 4. R&D expenditures 5. Low share of exports of creative and high-tech products 6. Use and access to ICT 7. The share of medium and small business with innovative products
Opportunities	Threats
1. Implementation the third and fourth generation mobile technologies 2. Creation regulatory framework to protect investors 3. Development of modern national and international clusters 4. Involvement of qualified specialists in the creation of innovative technologies 5. Preferential lending for innovative strata 6. Providing educational institutions with modern material and technical equipment	1. Brain drain due to non-realization of abilities in Ukraine 2. Increasing the gap with the EU in the field of innovation 3. Lack of up-to-date information on technological progress in the world due to low use of ICT 4. Consolidation of the status of a raw materials supplier country 5. Impossibility to occupy a niche in the world market of innovative goods 6. Loss of confidence of foreign investors

Developed by the authors

Ukrainian organizations also joined Horizon 2020 in 2014. So far (as of January 2019), Ukrainian participants have received 171 grants totaling 30 million euros. Overall, domestic institutions and enterprises have participated 238 times since 2014 [8].

Thus, mainly innovative ideas and projects in Ukraine originate in research organizations - universities, research institutes and independent laboratories, because the largest number of patents belong to them. However, despite their relatively large number, the number of inventions is much smaller due to the fact that the implementation of innovative ideas and projects requires the participation of many other structures, which involve qualified engineers, managers and representatives of a number of other professions. The most effective form of cooperation in this case are regular live contacts of the main participants in the innovation process. This is the form of cooperation inherent in clusters.

Today the policy of EU countries is aimed at helping clusters through the development of innovation infrastructure, strengthening networking and training, investment, spreading knowledge among the participants of clusters, which leads to

increased productivity of firms. Using the benefits of European integration potential now allows clusters of different countries in Europe to consolidate, thus creating an association of international clusters. This allows them to move from sharing experiences to practical cooperation.

Thus, the EU experience can form the basis for the formation of national cluster regulation mechanisms in Ukraine, the development of national strategic development programs and cooperation in the European Economic Area, for example, through the creation of national and international clusters and active participation in future EU framework programs.

Conclusions. Examining the state of development of Ukraine's innovations on the basis of international rankings, it was found that according to the Global Innovation Index, the Global Competitiveness Index, the Bloomberg Innovation Rating and the European Innovation Scoreboard, six years after signing the association agreement, Ukraine has improved its creative potential, succeeded in the development of the business environment, and educational potential is consistently at the level of most European countries. However, the country has a low level of development of institutes, research institutions,

clusters and infrastructure. There are no mechanisms to protect copyright, intellectual property or investors.

In order to solve the existing problems in the field of innovation development in the country, the main tasks of the state innovation policy of Ukraine should be the creation of effective institutions of government,

a transparent tax system and mechanisms to protect foreign investors, copyright and intellectual property, increase funding for research and development, the establishment of technology transfer centers on the basis of universities and the full use of the benefits and opportunities of the Association Agreement with the EU.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

Матюшенко Ігор Юрійович, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, Харків, Україна, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000000198669025>

Редько Наталія Сергіївна, студент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, Харків, Україна, 61022, e-mail: natalia.redko98@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1085-5673>

Підписання у 2014 році Угоди про асоціацію передбачає розвиток інноваційного співробітництва між Україною та країнами ЄС, тож доцільно провести аналіз розвитку інновацій в Україні з моменту підписання Угоди задля оцінки дієвості даного договору та виявлення слабких та сильних сторін України як країни-новатора, а також надання відповідних рекомендацій. **Об'єктом** дослідження статті є інноваційний розвиток країни, відповідно, **предметом** є сучасний стан інноваційного розвитку України в умовах реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. **Метою дослідження статті** є визначення рівня розвитку інновацій в Україні, виділення основних переваг та недоліків та надання відповідних рекомендацій для поліпшення умов інноваційного розвитку в країні в рамках реалізації Угоди про Асоціацію.

Задля досягнення мети дослідження було проведено аналіз динаміки показників, що характеризують рівень розвитку інновацій в країні з моменту підписання Угоди. Базою даних є міжнародні рейтинги, такі як Глобальний індекс інновацій, Індекс інноваційного розвитку Bloomberg, Глобальний індекс конкурентоспроможності і Табло інноваційного розвитку ЄС.

Отримано такі **результати**: на основі проведеного аналізу динаміки досліджуваних показників рівня розвитку інновацій в Україні виявлено слабкі сторони, що заважають Україні реалізувати свій інноваційний потенціал, та розраховано коефіцієнт кореляції для встановлення взаємозв'язку між розміром ВВП на душу населення та рівнем розвитку інновацій. **Висновки**: незважаючи на діючу Угоду між Україною та ЄС, що має стимулювати розвиток технологій в Україні, рівень інноваційного розвитку України все ще залишається низьким та значно відстає від рівня країн ЄС. Таким чином Україна використовує переваги від Асоціації з ЄС не у повному обсязі. Розроблені рекомендації, щодо підвищення рівня розвитку інновацій в Україні, засновані на європейському досвіді, повинні допомогти виробити стратегію створення та впровадження інновацій, знайти шляхи підвищення конкурентоспроможності економіки держави шляхом реалізації свого інноваційного потенціалу.

Ключові слова: європейська інтеграція, інноваційний потенціал, показники рівня інноваційного розвитку, Угода про Асоціацію з ЄС.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ СОГЛАШЕНИЯ ОБ АССОЦИАЦИИ

Матюшенко Игорь Юрьевич, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, Украина, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000000198669025>

Редько Наталья Сергеевна, студент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, Украина, 61022, e-mail: natalia.redko98@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1085-5673>

Подписание в 2014 году Соглашения об ассоциации предусматривает развитие инновационного сотрудничества между Украиной и странами ЕС, поэтому целесообразно провести анализ развития инноваций в Украине с момента подписания Соглашения для оценки эффективности данного Соглашения и выявления слабых и сильных сторон Украины как страны-новатора и предоставления соответствующих рекомендаций. **Объектом** исследования статьи является инновационное развитие страны, соответственно, **предметом** является современное состояние инновационного развития Украины в условиях реализации Соглашения об ассоциации с Европейским Союзом. **Целью исследования** статьи является определение уровня развития инноваций в Украине, выделение основных преимуществ и недостатков, а также предоставление соответствующих рекомендаций по улучшению условий инновационного развития в стране в рамках реализации Соглашения об Ассоциации.

Для достижения цели исследования был проведен анализ динамики показателей, характеризующих уровень развития инноваций в стране, с момента подписания Соглашения. Базой данных является международные рейтинги, такие как Глобальный индекс инноваций, Индекс инновационного развития Bloomberg, Глобальный индекс конкурентоспособности и Табло инновационного развития ЕС.

Получены следующие **результаты**: на основе проведенного анализа динамики исследуемых показателей уровня развития инноваций в Украине выявлены слабые стороны, которые мешают Украине реализовать свой инновационный потенциал. Также рассчитан коэффициент корреляции для установления взаимосвязи между размером ВВП на душу населения и уровнем развития инноваций. **Выводы**: несмотря на действующее Соглашение между Украиной и ЕС, что должно стимулировать развитие технологий в Украине, уровень инновационного развития Украины все еще остается низким и значительно отстает от уровня стран ЕС. Таким образом, Украина использует преимущества от Ассоциации с ЕС не в полном объеме. Разработанные рекомендации по повышению уровня развития инноваций в Украине, основанные на европейском опыте, должны помочь выработать стратегию создания и внедрения инноваций, найти пути повышения конкурентоспособности экономики государства путем реализации своего инновационного потенциала.

Ключевые слова: европейская интеграция, инновационный потенциал, показатели уровня инновационного развития, Соглашение об Ассоциации с ЕС.

References

1. A. Kniazevych, V. Kyrylenko, L. Golovkova. (2019). Innovation infrastructure of Ukraine: assessment of the effectiveness of the action and ways of improvement. Available at:

https://www.researchgate.net/publication/325648797_INNOVATION_INFRASTRUCTURE_OF_UKRAINE_ASSESSMENT_OF_THE_EFFECTIVENESS_OF_THE_ACTION_AND_WAYS_OF_IMPROVEMENT

2. A. Rusnak, S. Prokhorchuk. (2018). Innovative capacity of Ukraine's economy in the international context. Available at:

https://www.researchgate.net/publication/328287094_INNOVATIVE_CAPACITY_OF_UKRAINE'S_ECONOMY_IN_THE_INTERNATIONAL_CONTEXT

3. Association Agreement between the European Union and Ukraine (2014). Available at: <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>

4. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. (2017). The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 15, Issue 1, pp. 80-92. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15\(1\).2017.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(1).2017.08)

5. Babenko, V., Perevozova, I., Kravchenko, M., Krutko, M., and Babenko, D. (2020). Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. *E3S Web Conf.*, 166 (2020) 12001. doi: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016612001>

6. European innovation scoreboard. (n.d.). (2014-2019). European innovation scoreboard. Available at: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/scoreboards_en

7. GDP per capita (current US\$) (n.d.). (2019). Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

8. Горизонт 2020. (n.d.). (2019). [Horizon 2020]. MON of Ukraine. Available at <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020>. (in Ukrainian).

9. I. Yegorov, I. Odotiuik, O. Salihova (Eds.) (2015). *Implementatsiya vysokykh tekhnolohiy v ekonomiku Ukrayiny* [Implementation of high technologies in the economy of Ukraine]. NAS of Ukraine. (in Ukrainian).

10. I. Yu. Matiushenko. (2016). The Methodical Approach to Evaluating the Innovation Potential of Ukraine as a Prerequisite for Implementing the Fourth Industrial Revolution and the Association with the EU. *Business inform*, №11, 70 – 76.

11. I. Yu. Matyushenko, N. Redko. (2019). The assessment of Ukraine's readiness for innovations in the conditions of the spread of technologies of the new industrial revolution. *Acta Innovations*, № 33, 5 – 19.

12. Korelyatsiya. *Koefitsiyent korelyatsiyi*. (n.d.). [Correlation. Correlation coefficient]. Available at: <https://teta.at.ua/statustuka/lekcija13.pdf> (in Ukrainian).

13. M. Kyzym. (2011). *Promyslova polityka ta klasteryzatsiya ekonomiky Ukrayiny*. [Industrial policy and clustering of Ukrainian economy] PH INZHEK. (in Ukrainian).

14. Ramazanov, S., Antoshkina, L., Babenko, V., & Akhmedov, R. (2019). Integrated model of stochastic dynamics for control of a socio-ecological-oriented innovation economy. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, vol. 7, no. 2, pp. 763-773. doi: <http://dx.doi.org/10.21533/pen.v7i2.557>

15. The Bloomberg Innovation Index. (n.d.). (2015-2019). The Bloomberg Innovation Index. Available at: <https://www.bloomberg.com/>

16. The Global Competitiveness Report. (n.d.). (2014-2019). The Global Competitiveness Report. Available at: <https://www.weforum.org/>

17. The Global Innovation Index. (n.d.). (2014-2019). The Global Innovation Index. Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.

18. V. Khaustova. (2015). *Promyslova polityka v Ukrayini: formuvannya ta prohozuvannya* [Industrial Policy in Ukraine: Formation and Forecasting]. PH INZHEK. (in Ukrainian).

19. Ye.I. Maslennikov, M.I. Dimitrieva. (2016). Analytical providing of monitoring innovative development of industry the southern region. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/analytical-providing-of-monitoring-innovative-development-of-industry-the-southern-region/viewer>

Література

1. Kniazevych A., Kyrylenko V., Golovkova L. Innovation infrastructure of Ukraine: assessment of the effectiveness of the action and ways of improvement. URL: https://www.researchgate.net/publication/325648797_INNOVATION_INFRASTRUCTURE_OF_UKRAINE_ASSESSMENT_OF_THE_EFFECTIVENESS_OF_THE_ACTION_AND_WAYS_OF_IMPROVEMENT

2. Rusnak A., Prokhorchuk S. Innovative capacity of Ukraine's economy in the international context. URL: https://www.researchgate.net/publication/328287094_INNOVATIVE_CAPACITY_OF_UKRAINE'S_ECONOMY_IN_THE_INTERNATIONAL_CONTEXT

3. Association Agreement between the European Union and Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>

4. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*. 2017. Vol. 15, Issue 1. P. 80-92. doi: [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15\(1\).2017.08](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(1).2017.08)

5. Babenko V., Perevozova I., Kravchenko M., Krutko M., Babenko D. Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. *E3S Web Conf.* 2020. 166 (2020) 12001. doi: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016612001>

6. European innovation scoreboard. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/scoreboards_en

7. GDP per capita (current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

8. Горизонт 2020 / МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/gorizont-2020>.

9. Імплементация високих технологій в економіку України : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук, проф. І.Ю. Єгорова, д-ра екон. наук І.В. Одолюка, д-ра екон. наук О.Б. Саліхової ; НАН України, ДУ «Інститут екон. та прогнозів. НАН України». К., 2016. 166 с.
10. Matiushenko I. Yu. The Methodical Approach to Evaluating the Innovation Potential of Ukraine as a Prerequisite for Implementing the Fourth Industrial Revolution and the Association with the EU. *Business inform.* 2016. № 11. С. 70 – 76.
11. Matyushenko I. Yu., Redko N. The assessment of Ukraine's readiness for innovations in the conditions of the spread of technologies of the new industrial revolution. *Acta Innovations* 2019. № 33. С. 5 – 19.
12. Кореляція. Коефіцієнт кореляції. URL: <https://teta.at.ua/statustuka/lekcija13.pdf>
13. Кизим М.О. Промислова політика та кластеризація економіки України: монографія. Х.: ВД «Інжек», 2011. 304 с.
14. Ramazanov S., Antoshkina L., Babenko V., Akhmedov R. Integrated model of stochastic dynamics for control of a socio-ecological-oriented innovation economy. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences.* 2019. vol. 7, no. 2. P. 763-773. doi: <http://dx.doi.org/10.21533/pen.v7i2.557>
15. The Bloomberg Innovation Index. URL: <https://www.bloomberg.com/>
16. The Global Competitiveness Report. URL: <https://www.weforum.org/>
17. The Global Innovation Index. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.
18. Хаустова В. Промислова політика в Україні: формування та прогнозування: монографія. Х.: ВД «Інжек», 2015. 384 с.
19. Maslennikov Ye.I., Dimitrieva M.I. Analytical providing of monitoring innovative development of industry the Southern region. *Economics: time realities.* 2016. № 2 (24). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analytical-providing-of-monitoring-innovative-development-of-industry-the-southern-region/viewer>

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОСИСТЕМИ СТАРТАПІВ В УМОВАХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Моїсеєнко Тетяна Євгенівна

канд.екон.наук, доцент
доцент кафедри міжнародної економіки,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
03056 м. Київ, пр. Перемоги, 37, корпус 1
e-mail: t.e.moiseenko@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2074-8062>
Scopus Author ID: 56677863400

Корогодова Олена Олександрівна

канд.екон.наук, доцент
доцент кафедри міжнародної економіки,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
03056 м. Київ, пр. Перемоги, 37, корпус 1
e-mail: korogodova.olena@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

Черненко Наталя Олександрівна

канд.екон.наук, доцент
доцент кафедри міжнародної економіки,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
03056 м. Київ, пр. Перемоги, 37, корпус 1
e-mail: chernenkonatasha0@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7424-7829>

Глущенко Ярослава Іванівна

канд.екон.наук, доцент
доцент кафедри міжнародної економіки,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
03056 м. Київ, пр. Перемоги, 37, корпус 1
e-mail: slavina.ivc@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1454-0369>

Предметом дослідження в статті є теоретико-методологічні засади екосистеми стартапів. Мета полягає у визначенні структурних елементів екосистем стартапів в умовах ендегенних та екзогенних змін підприємницького середовища під впливом Четвертої промислової революції. Завдання: характеристика складників підприємницької та інноваційної екосистем, дослідження сутності дефініції «екосистема стартапів», її деформування, визначення критичних умов формування екосистем стартапів та характеристика виконання зазначених умов в Україні. Використовуються загальнонаукові методи: комплексний підхід та системний метод пізнання об'єкта дослідження - екосистем стартапів, методи індукції і дедукції для визначення взаємозалежності і взаємообумовленості екосистем: підприємницької, інноваційної і екосистеми стартапів, метод декомпозиції для деформування екосистеми стартапів. Отримано певні результати дослідження. Зроблено висновок про термінологічну неоднозначність досліджуваного поняття «екосистема». Досліджено погляди зарубіжних і вітчизняних науковців щодо визначення сутності підприємницької екосистеми, її складників та їх взаємодії. Обґрунтовано важливість вивчення інноваційної екосистем стартапів. Застосовано процесно-ситуаційний, суб'єктно-об'єктний та платформений підходи до визначення елементів інноваційної екосистеми стартапів. Досліджено екзогенні та ендегенні фактори, що впливають на діяльність інноваційної екосистеми стартапів. Доведено, що екосистема стартапів виникає на перетині підприємницької та інноваційної екосистем, і включає такі структурні елементи, як потреба суспільства в інноваційних продуктах; стартапери; інноваційна ідея; вільний фінансовий капітал; принципи, на яких будується співпраця суб'єктів; методи реалізації стартапів. Визначено та охарактеризовано умови досягнення критичної маси стартапів для формування їх екосистеми. Проаналізовано ситуацію щодо розвитку стартапів в Україні. Акцентовано увагу на перспективах розвитку вітчизняних стартапів на IT-ринку. Висновки: застосування процесно-ситуаційного, суб'єктно-об'єктного та платформеного підходів до інноваційної екосистеми й деформування екосистеми стартапів дозволила визначити критичні умови формування зазначеної системи, що може бути застосовано для розробки стратегії розвитку стартап-проектів.

Ключові слова: екосистема стартапу, підприємницька екосистема, інноваційна екосистема, Четверта промислова революція.

Постановка проблеми.

Четверта промислова революція ставить перед людством нові завдання і виклики. Діджиталізація економіки, розвиток штучного інтелекту, робототехніки, віртуальна та доповнена реальність, всі ці елементи революції 4.0 кардинально змінюють життя кожної людини, країн і світу в цілому. Повноцінно спрогнозувати вплив Четвертої промислової революції на світову економіку поки досить складно, але можна однозначно стверджувати, що вона вже зараз є поштовхом інтенсивного розвитку стартапів. Враховуючи результати наукових досліджень, присвячених екосистемам підприємництва і інновацій, як своєрідному середовищу їх функціонування, доцільно структурно проаналізувати екосистему стартапів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічні підходи до класифікації екосистем розглянуто у працях Я. Дідух [1]. Питанням визначення сутності підприємницьких екосистем, їхньої структури, взаємодії окремих елементів присвячені наукові праці Дж. Мура [2], Д. Айзенберга [3]. Інноваційна екосистема як інтерактивна модель визначена Л. Федуловою та О. Марченко [4]. Екосистема стартапів, які підсистема інноваційної системи, її структура, провідні функції суб'єктів досліджувались вітчизняним вченим Н. Ситник [5]. Іншими вітчизняними науковцями І. Литвиним і А. Мельник розглядалися екосистеми стартапів ЗВО, їх елементи, принципи формування і впровадження [6].

Огляд науково-періодичної та ділової літератури показує, що теоретична база і питання практичної реалізації екосистем підприємницьких структур, особливо стартапів, набувають все більшої актуальності. Водночас, зміна умов функціонування, як це відбувається під впливом четвертої промислової революції, потребує подальшого дослідження, як структурних елементів, так і рівнів "екосистеми". Таким чином, становить інтерес визначення теоретико-методологічних засад понять "екосистема", "підприємницька екосистема", "інноваційна екосистема", "екосистема стартапу".

Метою статті є визначення структурних елементів екосистем стартапів в умовах ендегенних та екзогенних змін підприємницького середовища під впливом Четвертої промислової революції.

Методологія.

Основним інструментарієм дослідження є комплексний підхід та системний метод пізнання об'єкта дослідження - екосистем стартапів, методи індукції і дедукції для визначення взаємозалежності і взаємообумовленості екосистем: підприємницької, інноваційної і екосистеми стартапів, метод декомпозиції для деструктуризації екосистеми стартапів.

Викладення основного матеріалу.

Проблематика формування та функціонування екосистем є актуальною та широко досліджуваною у світі. Зазначена дефініція спочатку застосовувалася суто стосовно

досліджень в екологічній площині, і сама наука екологія у середині ХХ ст. розглядається науковцями як вчення про екосистеми. Питання про класифікації екосистем постало перед суспільством з метою втілення у життя програм ООН, що були прийняті у Ріо-де-Жанейро у 1992 р. [1].

Стосовно економічної сфери термін "екосистема" використовується науковцями в межах екосистемного підходу у вигляді моделей, що демонструють еволюцію характеру взаємодій економічних акторів, моделей їхньої інноваційної активності та взаємовідносин із середовищем, в якому вони функціонують [4].

Вперше про ці питання в економічному контексті згадав Дж. Мур 1993 року у публікації для видання Harvard Business Review [2]. Ввівши термін «підприємницька екосистема», він стверджував, що компанії розвиваються не у «вакуумі», а у конкретно визначеному середовищі, в якому відбувається взаємодія компанії із представниками її оточуючого середовища, постачальниками, клієнтами, інвесторами та фінансовими установами. У своїх наукових працях Дж. Мур пропонує розглядати компанію як частину ділової екосистеми, яка перетинає різні галузі, а не є представником однієї. Так, підприємницька екосистема дозволяє компаніям об'єднувати свої можливості. Особливої важливості такий підхід набуває у процесі підтримки і розвитку стартапів, оскільки такі бізнес-одиночки потребують особливих умов функціонування, а екосистема покликана забезпечити такі умови, оскільки всі її складові працюють спільно та конкурентоспроможно, щоб підтримувати інноваційні розробки, ідеї, прогнозувати потреби клієнтів та задовольняти їх.

Загалом, охарактеризувати підприємницьку екосистему доцільно, як сукупність суб'єктів підприємницької діяльності, фінансових установ, бізнес-ангелів, інвесторів, державних установ та інститутів, між якими складається певна система складних взаємозв'язків, що супроводжують процес генерування та розвитку ідеї, та, з рештою, її комерціалізацію.

У сучасному бізнес-просторі існує низка моделей підприємницьких екосистем, проте часто обговорюваною та популярною залишається модель, запропонована Даніелем Айзенбергом, який розглянув її з позиції стратегії економічного розвитку. Науковець визначає, що такий підхід є новою та економічно вигідною стратегією стимулювання росту економіки і налічує шість основних доменів міжнародної підприємницької екосистеми, які включають числені взаємодіючі між собою елементи, а саме: сприятлива культура, політика та лідерство, наявність відповідного фінансування, якісний людський ресурс, капітал, ризиковані ринки збуту продуктів, а також ряд інших інституційних підтримок [3].

Зазначимо, що необхідною умовою функціонування стартапу як явища, є інновація як сутність. Таким чином, постає питання розгляду інновацій як елементу, що формує інноваційну

екосистему. Сучасна модель інновацій наводиться науковцями у вигляді інтерактивної інноваційної моделі, що функціонує на принципах мережевого механізму та мережевої організації науково-технологічної та інноваційної діяльності [4].

Фактично, до інноваційної екосистеми доречно частково віднести екосистему стартапів, що включає певний перелік організаційних та інституційних компонентів, а також їхніх взаємовідносин у процесі ідентифікації, підтримки, розвитку та комерціалізації стартапів. При цьому в інноваційних екосистемах стартапи виконують роль ініціаторів інноваційних змін та генераторів бізнес-ідей. Стартапи комерціалізують інновації, пропонуючи продукти та послуги, споживча вартість яких надає можливість задовольнити наявні потреби суспільства. Нові продукти, послуги та технології забезпечують підвищення рівня життя людей, що спричиняє швидке зростання попиту на зазначену продукцію. Завдяки цьому пропозиції стартапів, як правило, мають емерджентний розвиток.

До інших елементів інноваційної екосистеми відносять: заклади вищої освіти (ЗВО), науково-дослідні організації (НДО), гранти на дослідження та розробки університетам, технопарки, інвесторів та бізнес-ангелів, бізнес-інкубатори, акселератори, хакатони, краудфандинги, програми і платформи розвитку, стартап-спільноти, конференції та неформальні зустрічі, інше. Важливим елементом інноваційної екосистеми є транснаціональні компанії, що є посередниками між створенням суспільної інноваційної цінності та масовим виробництвом товарів-новінок.

З точки зору дослідження теоретико-методичних засад екосистем, на наш погляд, варто виділити декілька підходів до формування елементів інноваційної екосистеми: процесно-ситуаційний, суб'єктно-об'єктний та платформенний (рис. 1). В результаті взаємодії суб'єктів на платформі запускається певний процес.

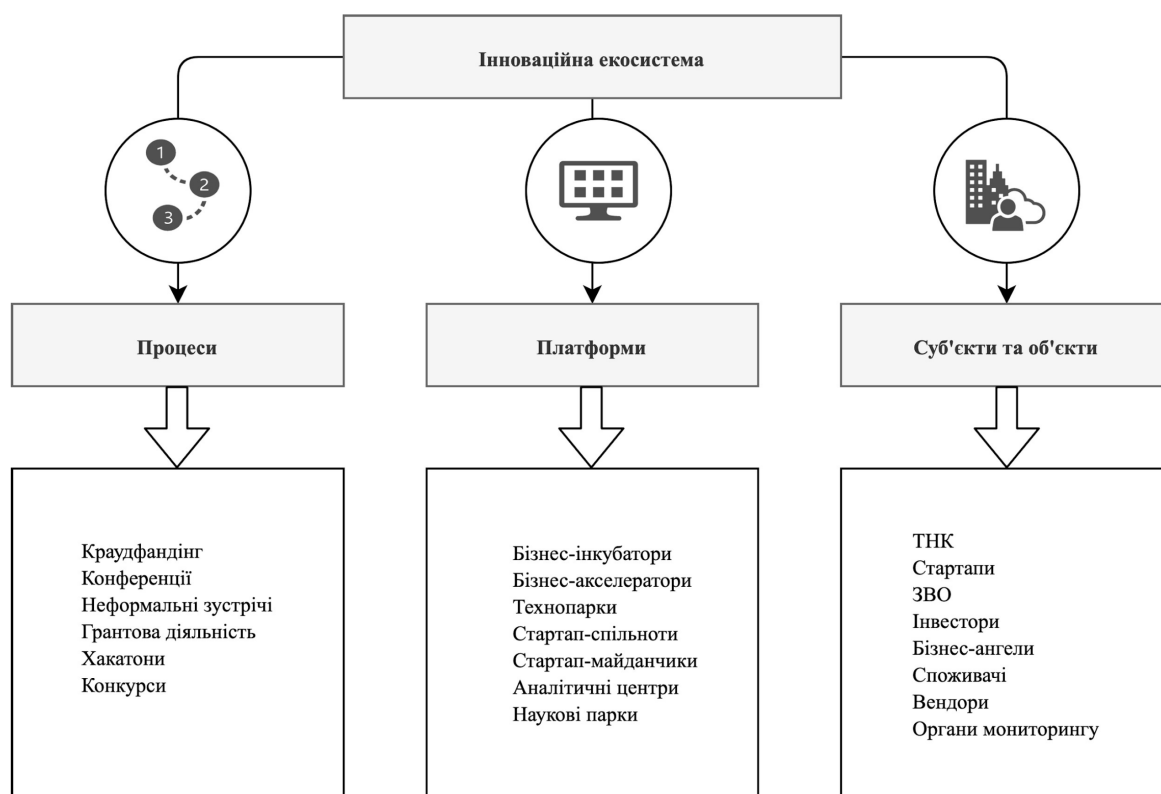

Рис. 1. Триаспектний підхід до формування інноваційної системи *побудовано авторами за [4-10]

Важливим є дослідження екзогенних та ендогенних факторів підприємницького середовища, що прямо чи опосередковано впливають на діяльність інноваційної екосистеми. Серед ендогенних чинників найбільш вагомим є мережа міжнародної підприємницької діяльності, до екзогенних факторів відносимо підтримку з боку державних інституційних утворень, макроекономічну ситуацію, глобальні тенденції у позаекономічній площині (охорона здоров'я, політична ситуація, соціодемографічні чинники, тощо).

Таким чином, продемонстрована на рис. 2 екосистема стартапу виникає на перетині підприємницької та інноваційної екосистем. Для системи зазначеного типу характерними є принципи комплементарності та синергетичності.

Структурними елементами екосистеми стартапу будуть виступати: потреба суспільства в інноваційних продуктах; стартапери (по суті наявність людського ресурсу, здібного генерувати інноваційні ідеї); інноваційна ідея (ідея стартапу), яка за певних умов реалізації стає готовим інноваційним продуктом; вільний фінансовий

капітал, який інвестори, бізнес-ангели, держава готові вкласти у реалізацію ідеї; принципи, на яких будується співпраця суб'єктів; методи реалізації стартапів.

Екосистема стартапів формується тільки після досягнення критичної маси стартапів та інших відповідних елементів підприємницької та інноваційної екосистем. Враховуючи представлену вище структуру екосистеми стартапів, на наш погляд, підґрунтям формування критичної маси слід вважати об'єктивно існуючі потреби в інноваціях і наявність вільного фінансового капіталу у достатньому обсязі для комерціалізації стартап-

ідеї [11]. Четверта промислова революція, як раз наочно демонструє формування попиту у суспільстві на ідеї, реалізацію яких ще декілька десятків років тому, було складно уявити. Наприклад, використання штучного інтелекту для створення безпілотних автомобілів (комп'ютерний зір), засобів діагностики у медицині, що дозволяють ставити діагнози на відстані і т. д. В той же час, неможливо представити собі реалізацію стартап-ідеї при відсутності достатнього обсягу вільних коштів у інвесторів, бізнес-ангелів, або державних установ та інститутів.

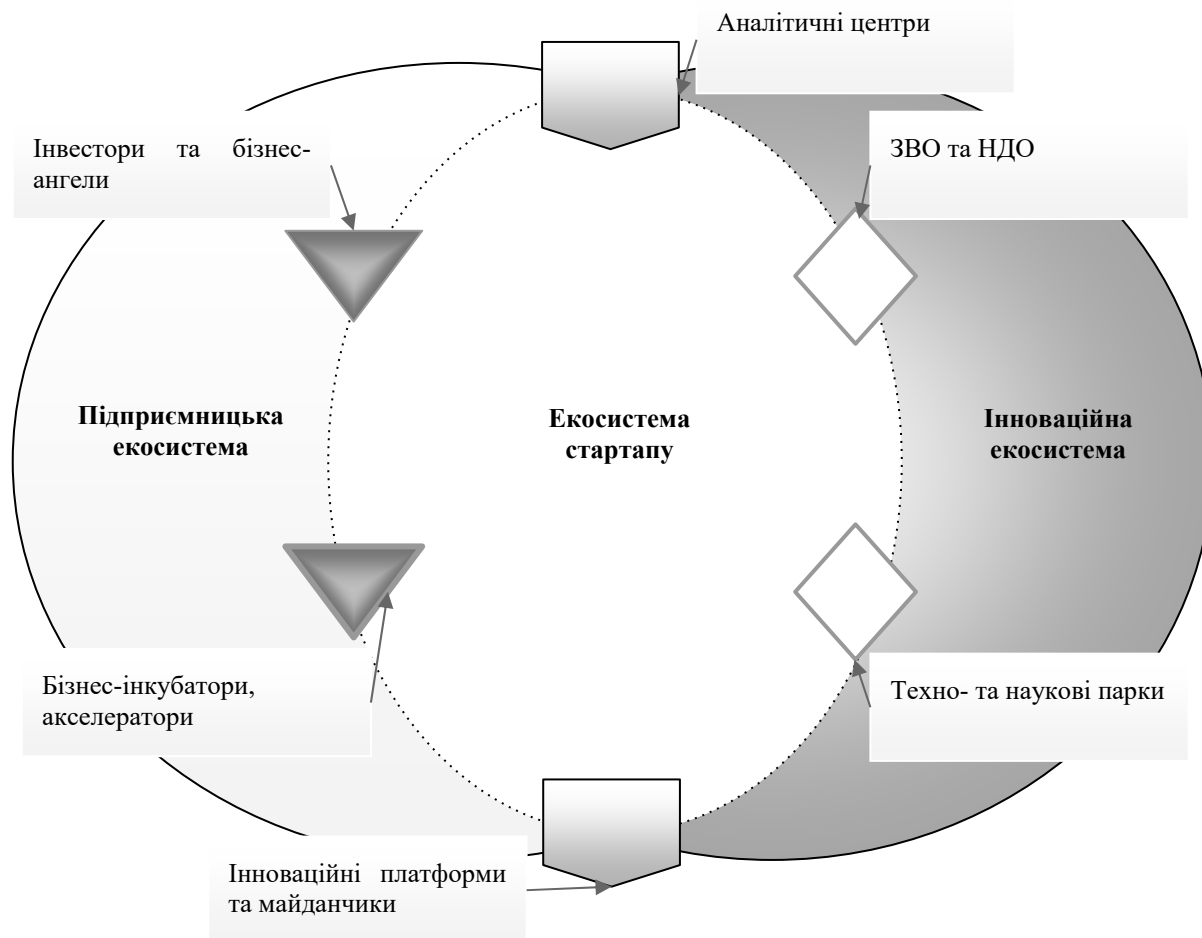

Рис. 2. Екосистема стартапу (побудовано авторами за [4-10])

Не менш важливим для формування екосистеми стартапів є наявність якісного людського капіталу. Це підтверджує той факт, що за рейтингом екосистем, який складається Startup Genome, перше місце посідає Силіконова долина США [12], країни, яка ще у минулому сторіччі почала запрошувати висококваліфікованих фахівців та вчених.

Стосовно екосистеми вітчизняних стартапів слід зазначити наступне. В Україні повільно, але впевнено зароджується нова галузь розробки високотехнологічних пристроїв. Свої ідеї IT-підприємці під керівництвом венчурних інвесторів перетворюють в стартапи. Такі проекти за лічені дні збирають сотні тисяч доларів на міжнародних інноваційних платформах та

майданчиках (краудфандинг) для залучення інвестицій – Kickstarter [13] і Indiegogo [14].

Прийнято вважати, що стартап-проекти – це розвиток бізнесу в IT-сфері. Насправді, присутність стартапів зафіксовано в усіх сферах економіки, що є сприятливими умовами для пошуку потенційних інвесторів. 80% і більше вартості, створеної технологічним сектором, нараховується лише в кількох містах в декількох країнах. Зазначена тенденція посилюється з часом. Так, у 2008 році лише одна з 10 найбільших компаній світу була технологічно орієнтованою, Microsoft. Сьогодні це сім із десяти, і три з них знаходяться у Кремнієвій долині, найвідомішій інноваційній екосистемі світу [12].

Серед особливостей вітчизняних стартапів існує така тенденція, що потенційно успішні проекти створюються в Україні, але подальший їхній розвиток та процес інвестування відбувається в США. Можливо створити в Україні стартапи, які потенційно стануть міжнародною компанією, однак розвивати та поширювати їх за кордоном Україна практично не має змоги на даний момент. Це пов'язано з поточною ситуацією на ринку інформаційних технологій в Україні і відсутністю вільного капіталу у достатньому обсязі у вітчизняних інвесторів та держави.

У всьому світі міжнародні проекти мають класичну схему розвитку: по-перше, вони виникають і зростають там, де існує критична маса людей, які використовують нові технології в повсякденному житті (наприклад, у Каліфорнії). Потім ця технологія поширюється по всьому світу. В Україні лише 10% людей, що мають відношення до ринку інформаційних технологій. У свою чергу, це уповільнює розвиток саме IT-стартапів в Україні.

За даними світових рейтингів стартапів [15; 16], в Україні основна маса проектів такого типу зосереджується в декількох обласних центрах. Більшість стартапів (майже 90%) зосереджена у Києві та Київській області. Основними гравцями київської екосистеми стартапів є інвестиційні фонди, акселератори та організації, коворкінги: TA Ventures, AVentures, EastLabs, Happyfarm, Polyteco, iForum, Seed Forum Ukraine, KyivWorking, тощо.

Сьогодні український IT-ринок знаходиться на тому етапі, коли кількість починає переходити в якість. З'являються успішні компанії та стартапи, які стають відомими за межами країни. За оцінками експертів загальну капіталізацію сотні найбільших масштабних стартапів можна порівняти з обсягом всього ринку IT-аутсорсингу України. Близько половини українських стартаперів з самого початку прагнуть розвивати та реалізувати свій проект на міжнародному ринку.

Слід зазначити, що рівень інновацій у промисловості значно відстає від розвитку стартапів IT-сфери, що обумовлено більшою тривалістю циклу повернення авансованих коштів [11]. Інноваційний розвиток підприємницької екосистеми у промисловості має бути підтриманий державою, тому що приватний капітал неспроможний подолати ризики самостійно. Роль держави має бути реалізована у вигляді органів інтеграції, координації, підтримки

та моніторингу інноваційного розвитку екосистеми.

Синергетичний ефект екосистеми створюється тільки завдяки узгодженим діям та стабільному розвитку всіх її елементів, тому необхідним заходом є підтримка слабких ланок, "вузьких місць". Методи Четвертої промислової революції надають можливість значно скоротити витрати на апробацію інноваційних продуктів через використання адитивних технологій, тощо.

Завдяки високому потенціалу інтелектуального капіталу України та привабливості саме високотехнологічних стартапів для венчурних фондів створюються можливості для того, щоб паралельно поступовому впровадженню методів Четвертої промислової революції у підприємницьку діяльність реалізувати революцію стартапів в Україні. На жаль, в прогнозі [12] ані Київ, ані інші великі міста - інноваційні хаби України не зазначені у числі перспективних майбутніх "Кремнієвих долин", але певні заходи вже дозволили Україні створити якісний стрибок в Глобальному рейтингу інновацій [17] та увійти у топ-50 країн. Таким чином, створення відповідної екосистеми стартапів є необхідним складником для розв'язання завдання створення потужної високотехнологічної інноваційної економіки на засадах 4-ї Промислової революції.

Висновки.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна зробити наступні висновки: екосистема стартапів виникає на перетині підприємницької та інноваційної екосистем, і складається з таких структурних елементів, як потреба суспільства в інноваційних продуктах; стартапери; інноваційна ідея; вільний фінансовий капітал; принципи, на яких будуватиметься співпраця суб'єктів; методи реалізації стартапів. Формування екосистеми стартапів відбувається тільки після досягнення критичної маси, як самих стартапів, так і інших відповідних елементів підприємницької та інноваційної екосистем. Характерною рисою екосистем українських стартапів є відсутність достатнього обсягу вільних коштів у вітчизняних інвесторів і держави, що при наявності стимулюючих умов їх розвитку, призводить до продажу і впровадженню стартап-ідей в країнах з наявним фінансовим капіталом.

Подальші наукові розробки авторів будуть присвячені дослідженню комплементарного та синергетичного принципів екосистеми стартапів.

THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE STARTUPS ECOSYSTEM FORMATION AND FUNCTIONING IN CONDITIONS OF FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION

Tetiana Moiseienko, PhD (Economics), Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv-56, Peremogy Avenue, 37, 03056, e-mail: t.e.moiseienko@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2074-8062>; Scopus Author ID: 56677863400

Olena Korohodova, PhD (Economics), Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" Kyiv-56, Peremogy Avenue, 37, 03056, e-mail: korogodova.olena@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

Natalya Chernenko, PhD (Economics), Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv-56, Peremogy Avenue, 37, 03056, e-mail: chernenkonatasha0@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7424-7829>

Yaroslava Hlushchenko, PhD (Economics), Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv-56, Peremogy Avenue, 37, 03056, e-mail: slavina.ivc@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1454-0369>

The subject of research in the article is theoretical and methodological principles of the startups ecosystem. The goal is to identify the structural elements of the startups ecosystems in terms of endogenous and exogenous changes in the entrepreneurial environment under the influence of the Fourth Industrial Revolution. Objectives: characterization of the components of entrepreneurial and innovative ecosystems, investigation of the essence "startup ecosystem" definition, its destructuring, determination of critical conditions for the formation of startups ecosystems and characterization of the above conditions in Ukraine. Common scientific methods are used: comprehensive approach and the systematic method of cognition of the object of study - startups ecosystems, induction and deduction methods for determining the interdependence of ecosystems: entrepreneurial, innovative and ecosystems of startups, decomposition method for the restructuring of startups ecosystems. The following results were obtained. The conclusion about the terminological ambiguity of the studied concept of "ecosystem" is made. The views of foreign and domestic scientists about determining the essence of the business ecosystem, its constituents and their interaction are investigated. The importance of studying innovative startups ecosystems is substantiated. Process-situational, subject-object and platform approaches to defining elements of an innovative ecosystem of startups are applied. Exogenous and endogenous factors influencing the activity of innovative startups ecosystem are investigated. Startups ecosystem emerge at the intersection of entrepreneurial and innovative ecosystems. In the article proved, that startups ecosystems emerge at the intersection of entrepreneurial and innovative ecosystems. It includes the following structural elements: how society needs innovative products; startups; innovative ideas; free financial capital; principles, which subjects cooperation is built; methods for implementing startups. The conditions for reaching a critical mass of startups for the formation of their ecosystem are identified and characterized. The situation concerning the development of startups in Ukraine is analyzed. Attention is drawn to the prospects of development of domestic startups in the IT market. Conclusions: the process-situational, subject-object and platform approaches to the innovative ecosystem and the restructuring of the startups ecosystem were applied. This allowed us to determine the critical conditions of the specified system formation. It can be applied to refine a strategy for the development of startup projects.

Key words: Startups ecosystem, entrepreneurial ecosystem, innovative ecosystem, Fourth Industrial Revolution.

СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭКОСИСТЕМЫ СТАРТАПОВ В УСЛОВИЯХ ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Моисеенко Татьяна Евгеньевна, канд.экон.наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», 03056 г. Киев, пр. Победы, 37, корпус 1, e-mail: t.e.moiseenko@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2074-8062>; Scopus Author ID: 56677863400

Корогодова Елена Александровна, канд.экон.наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», 03056 г. Киев, пр. Победы, 37, корпус 1, e-mail: korogodova.olena@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

Черненко Наталья Александровна, канд.экон.наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», 03056 г. Киев, пр. Победы, 37, корпус 1, e-mail: chernenkonatasha0@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7424-7829>

Глуценко Ярослава Ивановна, канд.экон.наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского», 03056 г. Киев, пр. Победы, 37, корпус 1, e-mail: slavina.ivc@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1454-0369>

Предметом исследования в статье являются теоретико-методологические основы экосистемы стартапов. Цель статьи состоит в определении структурных элементов экосистем стартапов в условиях эндогенных и экзогенных изменений предпринимательской среды под влиянием Четвертой промышленной революции. Задачи: охарактеризовать составляющие предпринимательской и инновационной экосистем, раскрыть сущность "экосистемы стартапов", провести ее декомпозицию, определить критические условия формирования экосистем стартапов и охарактеризовать выполнения указанных условий в Украине. Используются общенаучные методы: комплексный подход и системный метод познания объекта исследования - экосистемы стартапов, методы индукции и дедукции для определения взаимозависимости и взаимообусловленности экосистем: предпринимательской, инновационной и экосистемы стартапов, метод декомпозиции для деструктуризации экосистемы стартапов. Получены следующие результаты. Сделан вывод о терминологической неоднозначности изучаемого понятия "экосистема". Исследованы взгляды зарубежных и отечественных ученых в отношении сущности понятия "предпринимательская экосистема", ее составляющих и их взаимодействия. Обоснована важность изучения инновационной экосистем стартапов. Применен процессно-ситуационный, субъектно-объектный и платформенный подходы к определению элементов инновационной экосистемы стартапов. Исследована экзогенные и эндогенные факторы, влияющие на деятельность инновационной экосистемы стартапов. Доказано, что экосистема стартапов возникает на пересечении предпринимательской и инновационной экосистем, и включает такие структурные элементы, как потребность общества в инновационных продуктах; стартаперы; инновационная идея; свободный денежный капитал; принципы, на которых строится сотрудничество субъектов; методы реализации стартапов. Определены и охарактеризованы условия критической массы стартапов для формирования их экосистемы. Проанализировано развитие стартапов в Украине. Акцентировано внимание на перспективах развития отечественных стартапов на ИТ-рынке. Выводы: Применение процессно-ситуационного, субъектно-объектного и платформенного подходов к инновационной экосистеме и деструктуризация экосистемы стартапов позволила определить критические условия формирования указанной системы, что может быть применено для разработки стратегии развития стартап-проектов.

Ключевые слова: экосистема стартапа, предпринимательская экосистема, инновационная экосистема, Четвёртая промышленная революция.

References

1. Didukh Ya. P. (2004) Metodolohichni pidkhody do stvorennya klasyfikatsii ekosystem [Methodological approaches to creation of ecosystem classification]. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal*, vol. 61, (1), pp. 7-17. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UBJ_2004_61_1_4 (in Ukraine)
2. Moore, James F. (1996) *The Death of Competition: Leadership & Strategy in the Age of Business Ecosystems*. New York: *HarperBusiness*.
3. Isenberg D. *Introducing the Entrepreneurship Ecosystem: Four Defining Characteristics* Available at: <http://www.forbes.com/sites/danisenberg/2011/05/25/introducing-the-entrepreneurship-ecosystem-four-definingcharacteristics>

4. Fedulova L. I., Marchenko O. S. (2015) Innovatsiini ekosystemy: sutnist ta metodolohichni zasady formuvannia [Innovative ecosystems: essence and methodological principles of formation] *Ekonomichna teoriia ta pravo*, vol. 2 (21), pp. 21-33 (in Ukraine)
5. Sytnyk N. I. (2017) Ekosystema startapiv yak skladova innovatsiinoi ekosystemy [Startup ecosystem as a component of innovative ecosystem] *Biznes Inform*, vol. № 8, pp. 89-94. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_8_13 (in Ukraine).
6. Lytvyn I. V., Melnyk A. V. (2018) Formuvannia innovatsiinih ekosystem startapiv na prykladi vyshchych navchalnykh zakladiv Nimechchyny [Formation of innovative ecosystems of startups on the example of higher education institutions in Germany]. *Molodyi vchenyi*, vol. 4 (56), pp. 799-805 (in Ukraine).
7. Ghlushhenko Ja. I., Kyjatkina Je. V. (2020) Analiz zovnishnjoji zaborghovanosti Ukrainy v konteksti innovacijnoho rozvytku [Analysis of Ukraine's foreign debt in the context of innovative development]. *Mizhnarodne naukovo-tekhnicne spivrobityctvo: pryncypy, mekhanizm, efektyvnistj: zb. nauk. pracj. Kyjiv: KPI im. Ighorja Sikorsjkogho, Vyd-vo «Politekhnika»*, pp. 213-216 (in Ukraine).
8. Moisejenko T. Je., Kiva A. A. (2017) Osoblyvosti rozvytku ekosystemy startapiv v Ukraini [Peculiarities of development of startups ecosystem in Ukraine]. *Mizhnarodna ekonomika: integracija nauky ta praktyky: Zbirnyk nauk. pracj: NTUU "KPI"*, pp. 34 – 39 (in Ukraine).
9. Korohodova O. O. (2018) Vplyv innovacijnykh transnacionalnykh struktur na krajiny, shho rozvyvajutsja, v umovakh Industriji 4.0 [Impact of innovative transnational structures on developing countries in the industry environment of 4.0] *Pidpryjemnyctvo ta innovacii: zhurnal. PVNZ «Mizhnarodnyj universytet finansiv»*. Kyjiv, vol. 6, pp. 125-130. Available at: <http://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/155> (in Ukraine).
10. Chernenko N.O., Lisnjak V.O. (2016) Rozvytok spivrobityctva Ukrainy ta JeS u sferi innovacijno-investycijnoji dijalnosti [Development of cooperation between Ukraine and the EU in the field of innovation and investment activity]. *Visnyk Kyjivskogho nacionalnogho universytetu tekhnologij ta dizajnu. Serija: Ekonomichni nauky*, vol. 6, pp. 128-135. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknutd_2016_6_17 (in Ukraine).
11. Hrabovskyi, Y., Babenko, V., Al'boschij, O., Gerasimenko, V. (2020). Development of a Technology for Automation of Work with Sources of Information on the Internet. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, Vol. 17, 2020, Art. # 25, pp. 231-240. doi: 10.37394/23207.2020.17.25
12. Global Startup Ecosystem Report 2019 Available at: <https://startupgenome.com/reports/global-startup-ecosystem-report-2019> (accessed 27 April 2020).
13. The official site of Kickstarter Available at: <https://www.kickstarter.com/> (accessed 27 April 2020).
14. The official site of Indiegogo Crowdfund innovations in tech and design Available at: <https://www.indiegogo.com/> (accessed 27 April 2020).
15. Startup Ranking. Available at: <https://www.startupranking.com/top/ukraine> (accessed 27 April 2020).
16. Global Map of Startup Ecosystems - StartupBlink. Available at: <https://www.startupblink.com/> (accessed 27 April 2020)
17. The official site of Global Innovation Index Available at: <https://www.globalinnovationindex.org/Home> (accessed 27 April 2020)

Література

1. Дідух Я. П. Методологічні підходи до створення класифікації екосистем. *Український ботанічний журнал*. 2004. Т. 61, № 1. С. 7-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UBJ_2004_61_1_4 (дата звернення 26.04.2020)
2. Moore James F. *The Death of Competition: Leadership Strategy in the Age of Business Ecosystems*. New York: HarperBusiness, 1996.
3. Isenberg D. *Introducing the Entrepreneurship Ecosystem: Four Defining Characteristics* URL: <http://www.forbes.com/sites/danisenberg/2011/05/25/introducing-the-entrepreneurship-ecosystem-four-definingcharacteristics> (accessed 28 April 2020).
4. Федулова Л.І., Марченко О.С. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування. *Економічна теорія та право*. 2015. № 2(21). С. 21-33.
5. Ситник Н. І. Екосистема стартапів як складова інноваційної екосистеми. *Бізнес Інформ*. 2017. № 8. С. 89-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_8_13 (дата звернення: 29.04.2020).
6. Литвин І. В., Мельник А. В. Формування інноваційних екосистем стартапів на прикладі ВНЗ Німеччини. *Молодий вчений*. 2018. Вип. 4 (56). С. 799-805.
7. Глущенко Я.І., Кияткина Є.В. Аналіз зовнішньої заборгованості України в контексті інноваційного розвитку. *Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізм, ефективність: зб. наук. праць*. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2020. С. 213-216.
8. Моїсеєнко Т. Є., Ківа А. А. Особливості розвитку екосистеми стартапів в Україні. *Міжнародна економіка: інтеграція науки та практики: Збірник наук. праць: НТУУ «КПІ»*. 2017. С. 34 – 39.
9. Корогодова О. О. Вплив інноваційних транснаціональних структур на країни, що розвиваються, в умовах Індустрії 4.0. *Підприємництво та інновації: журнал. ПВНЗ «Міжнародний університет фінансів»*. 2018. Вип. 6. С. 125-130.
10. Черненко Н.О., Лісняк В.О. Розвиток співробітництва України та ЄС у сфері інноваційно-інвестиційної діяльності. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2016. № 6. С. 128-135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknutd_2016_6_17.
11. Hrabovskyi, Y., Babenko, V., Al'boschij, O., Gerasimenko, V. Development of a Technology for Automation of Work with Sources of Information on the Internet. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 2020, Vol. 17, 2020, Art. # 25, pp. 231-240. doi: 10.37394/23207.2020.17.25
12. Global Startup Ecosystem Report 2019. URL: <https://startupgenome.com/reports/global-startup-ecosystem-report-2019> (accessed 27 April 2020).

13. The official site of Kickstarter. URL: <https://www.kickstarter.com/> (accessed 27 April 2020).
14. The official site of Indiegogo Crowdfund innovations in tech and design. URL: <https://www.indiegogo.com/> (accessed 27 April 2020).
15. Startup Ranking. URL: <https://www.startupranking.com/top/ukraine> (accessed 27 April 2020).
16. Global Map of Startup Ecosystems - StartupBlink. URL: <https://www.startupblink.com/> (accessed 27 April 2020)
17. The official site of Global Innovation Index. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/Home> (accessed 27 April 2020)

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Фрідман Олена Анатоліївна

здобувач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: gella2703@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7437-6372>

Питання про співвідношення локального та глобального є одним з основних запитань в осмисленні перспектив розвитку сучасного суспільства. Напрями розвитку світової економіки мають досить суперечливий характер та об'єднують дві складові, які відображають її глокалізацію, тобто результат трансформації економічних відносин різних видів, рівнів та форм. **Предметом** дослідження в статті є еволюція інноваційного розвитку підприємництва в умовах глобалізації та локалізації. **Мета** статті полягає у дослідженні й уточненні сутнісного розуміння поняття «глокалізація» та розвитку теоретичних основ формування нового сценарію економічного розвитку з урахуванням тенденцій цифрової економіки. **Завдання:** дослідити етимологію поняття глокалізація та здійснити історичний екскурс у процес його дифузії; сформулювати уявлення про можливість компліментарності глобалізації конкуренції та локалізації джерел конкурентних переваг; визначити основні критерії формування ефективного інноваційного середовища; аргументування необхідності створення нового сценарію економічного розвитку з урахуванням тенденцій глокалізації та в умовах цифрової економіки. Використовуються загальнонаукові методи аналізу та синтезу. Отримано такі **результати:** доведено, що накладання технологічних та інтеграційних процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві потребують уточнення особливостей інноваційного розвитку. Інтеграція економіки України у світовий економічний простір вимагає створення умов для високотехнологічного виробництва та інновацій. **Висновки:** економічні та політичні події останніх років зумовили підвищення актуальності глокалізаційних та фрагментаційних досліджень. Необхідно створити новий сценарій економічного розвитку, а саме інноваційний тип розвитку. Оновлення технологічної основи виробництва, цифровізація економіки та нарощування інтелектуального капіталу – ось основа інноваційного розвитку економіки.

Ключові слова: глокалізація, інновація, інноваційна модель розвитку, інноваційне підприємництво, цифрові технології.

Постановка проблеми. Уявлення про інновації в економічній науці пов'язане з ім'ям австрійського економіста Й. Шумпетера [9]. Інновація – це новий погляд на будь-який відомий процес, успішне використання нового винаходу або відкриття в економіці та інших сферах людської діяльності.

Основною умовою інноваційного розвитку інноваційної економіки є накопичення «критичної маси» інновацій та виникнення відповідних економічних передумов для їх впровадження.

Сучасні технологічні зрушення, становлення цифрової економіки, нового поділу праці, інтеграційні процеси стають не тільки сучасними тенденціями розвитку, але за своїм змістом і глобальними інноваціями.

В епоху цифрових технологій інноваційні способи діяльності трансформуються, а фірми з класичного підприємства перетворюються в складну мережеву структуру, перетворюючись в частину бізнес-екосистеми. Змінюється конфігурація економічних зв'язків та територіального розміщення.

Початок третього тисячоліття у глобальному контексті ознаменувався масштабними зрушеннями в розвитку світової економіки, які ґрунтуються на високих технологіях, економіці знань та інноваціях, що привело до утворення глобальних (світових) ринків і розвитку відкритої мережевої економіки (wikinomics).

Найважливішими процесами у розвитку сучасного світу зараз стали глобалізація і локалізація. Вони не лише суттєво впливають на розвиток економіки, але і спричиняють соціальні, політичні і культурні наслідки. Всі країни світу відчують на собі ці наслідки, зокрема, Україна, яка цілеспрямовано інтегрується у світову спільноту.

Європейська інтеграція, що являє собою логічне продовження процесу світової глобалізації, є одним із ключових стратегічних напрямів розвитку України. Однак рух до Європи означає не лише економічні зміни. Насамперед це – перетворення українського суспільства, розбудова ефективної економічної моделі соціально орієнтованої мережевої економіки з відповідним інституційним та законодавчим забезпеченням. Основою для розвитку України у світі можуть бути соціокультурні та ментальні чинники, регіональне розмаїття.

В умовах розвитку глобалізації необхідно активно удосконалювати модель інноваційного економічного розвитку, розвивати інноваційне підприємництво, посилювати інноваційний характер виробничої діяльності

Інтеграція у світовий економічний простір вимагає підвищення частки інноваційної продукції та збільшення обсягів надання високотехнологічних послуг.

Підтримка інновацій на регіональному рівні виступає основою розвитку глобальних інноваційних процесів. Інновації виступають

основною рушійною силою економічного розвитку держав, а регіони мають провідну роль у здійсненні інноваційних сценаріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато наукових праць присвячені проблемам глобалізації та регіоналізації. Вони дають змогу оцінити сучасні міжнародні трансформаційні процеси та стратегії розвитку глобальної економіки. Теоретичні основи формування процесів глобалізації досліджували такі вчені, як Р. Робертсон, Б. Тернер. Серед учених, які досліджують процеси глобалізації та глокалізації варто відзначити таких українських науковців, як: Гончарова О.В. та Батченко І.В. Проте дослідження щодо впливу глокалізації на сучасні економічні та соціальні процеси варто продовжувати.

Постановка завдання. Основна мета даного дослідження полягає у дослідженні й уточненні сутнісного розуміння поняття «глокалізація» та розвитку теоретичних основ формування нового сценарію економічного розвитку з урахуванням тенденцій цифрової економіки.

З метою досягнення цієї мети у роботі було поставлено та вирішено наступні завдання:

- дослідити етимологія поняття глокалізація та здійснити історичний екскурс у процес його дифузії;
- сформулювати уявлення про можливість компліментарності глобалізації конкуренції та локалізації джерел конкурентних переваг;
- визначити основні критерії формування ефективного інноваційного середовища;
- аргументування необхідності створення нового сценарію економічного розвитку з урахуванням тенденцій глокалізації та в умовах цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Термін «глокалізація» (англ. glocalization) складається з двох слів: «глобалізація» та «локалізація» і в широкому розумінні має визначення «...прояв тенденцій до універсалізації та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем» [4].

Існує кілька версій етимології цього слова. Згідно з однією з них, «глокалізація» походить від японського [dochaku-ka], що означає адаптацію нових сільськогосподарських технологій до умов місцевого середовища. Японське походження є і в іншій версії, що приписує походження глокалізації засновнику корпорації «Sony» А. Морите, який використовував ідею «глобальної локалізації» в маркетингових стратегіях.

Перша достовірно підтверджена згадка терміна «глокальний» зафіксована в промові М. Ланге під час виставки в м. Бонн (Німеччина) у травні 1990 р. для характеристики експонату Г. Бенкінга під назвою «Чорна скринька природи: кубик Рубіка екології» [3]. Автор експонату мав за мету продемонструвати необхідність формування зв'язків між мікро-, мезо- та макрорівнями екологічних досліджень та ініціатив; зазначена багаторівневість, власне, й була охарактеризована епітетом «глокальний».

Англійський соціолог Роланд Робертсон запропонував поняття «глокалізація», що означає феномен нерозривності і взаємодоповнювання зовнішніх суперечливих процесів глобалізації і локалізації, а також їхнє взаємне здійснення у даний час [7, с. 30]. Глокалізація – свого роду метафора, що вказує на те, що глобальне передбачає локальне, і навпаки. На думку Р. Робертсона, глобальне не може протистояти локальному, універсальне – конкретному. Локальне є аспектом глобалізації, глобальне створює локальне. Так, у результаті глобалізації традиційні види діяльності, характерні для локальних суспільств, зникають, а натомість приходять інші види діяльності, далекі від цих локальних контекстів. Тому Робертсон пропонує замінити для більшої точності поняття «глобалізація» поняттям «глокалізація» [8].

В економіці ідея глокалізації отримала розвиток в роботах М. Енрайт, який вказав на співіснування і компліментарність двох, на перший погляд, різноспрямованих тенденцій: глобалізації конкуренції і локалізації джерел конкурентних переваг – стосовно до регіональних кластерів [2].

Ще однією концепцією, що з'єднує глобальний і локальний підходи до розвитку інновацій, є зворотні інновації (reverse innovations).

Бізнес-модель, що отримала назву «зворотна інновація», виникає в 90-ті рр. двадцятого століття і пов'язана з розвитком таких країн як Індія та Китай, споживчий попит яких в силу високих темпів росту населення постійно зростає, а ринок для світового бізнесу стає все більш привабливим.

Термін був введений в науковий і прикладний оборот В. Говіндараяном і К. Трімблом. При цьому автори підкреслюють, що концепція зворотніх інновацій не є окремим випадком глокалізації, а кінцевою стадією еволюційного процесу глобалізації. Автори пропонують компаніям вибудовувати свої стратегії щодо місцевих ринків цих країн, попит на яких відзначиться від попиту розвинених країн. Пройшовши перші дві фази завоювання ринків країн, що розвиваються з домашніми розробками, компанії потім локалізують весь виробничий цикл в місцях концентрації основних покупців, адаптуючи нові продукти під їхні потреби і невисоку купівельну спроможність. У разі успіху нові товари потім виводяться на глобальні ринки.

Базові принципи концепції зворотніх інновацій:

- використання місцевої ресурсної бази, включаючи розробку продукції, маркетинг, виробництво, продаж;
- доступ до світових технологічних центрів;
- постійне навчання на прикладах місцевого середовища [5].

Соціально-економічне зростання регіону багато в чому визначається внутрішніми характеристиками: наявність і якість основних чинників виробництва, стійкий попит і наявність ринків збуту, інституційні умови місцевого середовища, які необхідні, але не достатні в умовах стрімкої глобалізації і зростаючої конкуренції.

В таких умовах інноваційний розвиток потребує особливого інституційного середовища. Воно повинно відповідати, на нашу думку, наступним критеріям: спряженості та інклюзивності. Стосовно спряженості слід зазначити, що її можливо досягти комплементарності норм та правил бізнес-процесів на відповідному форматі господарської діяльності. Інклюзивність створює найвищий рівень зацікавленості суб'єктів господарювання в креативній діяльності, створенні інновацій. Тому багато дослідників підкреслюють особливу роль регіональних інститутів - державних, громадських і приватних - в вибудовуванні саме стратегічних зв'язків з глобальними промисловими мережами (коли потреба останніх в локалізованому в регіоні активі максимальна), а також у створенні механізму впливу на процеси створення, збільшення і, найголовніше, утримання вартості, що створюється в регіоні. У перших двох випадках вплив досягається шляхом інвестицій в розвиток регіональної інфраструктури, підтримку підприємницької активності, освіти, створення венчурних фондів. Гравцям в умовах високої цінової конкуренції простіше погодитися на реінвестицію частини прибутку в розвиток регіону, де базується їх ключовий актив, ніж позбутися доступу до цього активу.

Сфера інновацій все більше залежить від глобалізації, яка охоплює такі напрямки:

- глобалізація досліджень, створення технологій і інновацій;
- міжнародне науково-технічне співробітництво;
- глобальне застосування технологій, створених в окремих країнах.

Подвійна природа просторового фактора регіональних інновацій, необхідність одночасно враховувати вплив процесів, що відбуваються на різних рівнях в діапазоні від локального до глобального, створює потребу у вивченні явища, яке можна охарактеризувати як «глокалізація інновацій».

Характерними особливостями інноваційної глокалізації є всепроникність, миттевість, багаторівневість,

В двадцять першому столітті термін «глокальний» став девізом усіх глобальних процесів (політичних, економічних, культурних тощо), так як вони неодмінно супроводжуються їхньою стрімко зростаючою регіоналізацією (локалізацією) [6]. Глокалізація, на думку Л.В. Батченко, «... характеризується, з однієї сторони, деволуюцією практики регулювання в спрямуванні управління на регіональний рівень, а з іншої — передачею відповідних повноважень інститутам, таким як ЄС, НАФТА й т. ін.» [1, с. 27]. процесу глобалізації на регіональному рівні. Однак економічна сфера — не єдина складова нового етапу глобалізації, який пов'язаний із сучасною регіональною специфікою.

Глокалізація — це відносно нове явище, ризики якого ще не до кінця узагальнені в економічній теорії. У зв'язку з цим вивчення глокалізації світового економічного простору, як результату

синтезу процесів глобалізації та регіоналізації, має практичне значення, оскільки наслідки його впливу на національно-державні системи визначатимуть найближчі перспективи трансформації економічних відносин.

Сучасний ринок розвиває форми єдності різних рівнів економічної системи, веде до розширення трансакцій. До історично перших, які досліджував Р. Коуз, приєдналися соціальна, інформаційна та просторова. Сучасна економіка в цілому стає глокалізаційною. Це не означає, що вона спрощується, навпаки йде процес становлення стратегічного ринку з активною участю світових інвестицій. Актуалізується феномен інтеграції, що формує ефективні структури виробничих факторів, локалізує їх і відповідно спрощує їх. В таких умовах слід зазначити самообмеження принципів конкурентного ринку на безмежних просторах глобального.

Що стосується економіки України, то слід зазначити наступне. Вхідження країни в глобальний простір було ускладнено трансформаційним спадам економіки, незавершеністю її структурної перебудови. В національній економіці за думкою М. Зверькова накопичилося забагато протиріч, які не розв'язані по сей час. До таких дослідник відносить наступне:

- По-перше, держава не переорієнтувала приватний капітал на інвестиційний розвиток за рахунок всебічного розвитку підприємництва. Виникла невідповідність потреби в інвестиціях в країні та втраті особистого інвестиційного потенціалу української економіки.
- По-друге, не були чітко розмежовані сфери державного та приватного підприємництва.
- По-третє, державою не було створено інститути підтримки реального сектору через банки розвитку, інвестиційні фонди та підтримки сфери матеріального виробництва інструментами грошово-кредитної політики.
- По-четверте, держава не зупинила проблему майнової нерівності, що мала зайвий характер [10].

Додамо до переліченого, що на початку ХХІ століття сформувалася ситуація, за якою перехід економіки на інноваційний режим став неможливим за відсутності «критичної маси» інтелектуального капіталу в країні та ефективного інституційного середовища.

Така ситуація потребує створення нового сценарію економічного розвитку, стратегічною метою якого повинен стати інноваційний тип розвитку.

Такий тип розвитку вимагає прискореного оновлення технологічної основи виробництва, цифровізації економіки та обов'язково нарощування інтелектуального капіталу. На нашу думку, саме останнє потребує особливої уваги з боку держави та громадянського суспільства. Інтелектуальний капітал — це високоосвічене суспільство з високим рівнем та якістю життя. Бо тільки за таких умов можливо створити атмосферу, в якій розкривається креативний потенціал нації, існує висока довіра інституційного

та особистого характеру. Вклад новітніх технологій в створення інноваційного типу розвитку необхідно доповнювати комплексом цивілізаційних та інституційних факторів, що супроводжують використання технологічних нововведень. Тільки в такій системній формі технології можуть забезпечити інноваційний стрибок.

Висновки. Розвиток інновацій в сучасному світі відбувається під впливом двох тенденцій з одного боку, посилюється глобалізація економіки знань, що змушує країни і регіони розвивати свої стратегії з урахуванням зарубіжного контексту. Компанії розширюють ланцюжки створення вартості і присутність на ринках, географію рекрутингу та партнерських зв'язків. Інновації вимагають адекватних умов і можливостей для розвитку. Йдеться про поєднання комплементарних компетенцій, які найчастіше доступні на міжнародному рівні, про критичну масу і різноманітності учасників. Об'єднуючи зусилля і ресурси сусідніх регіонів можна розширити місцевий ринок праці і отримати доступ до факторів виробництва, підвищити міжнародну значимість і поліпшити показники діяльності. З іншого боку, для виникнення знання, його перетворення в інноваційний продукт, як і раніше зберігається важливість локальних факторів і просторової близькості. Поєднання локального і глобального підходів до розвитку інновацій складають важливий напрям економіки знань.

Таким чином слід відзначити, що сучасний інноваційний тип розвитку базується на наступних особливостях:

- По-перше, в світовому господарстві актуалізуються інноваційні проекти, що базуються на інтеграційних процесах в економічному

просторі, особливим та найбільш затребуваним його форматом стає глокалізаційний.

- По-друге, локальний формат просторової організації інноваційної діяльності вимагає відповідного інституційного супроводу, створення нових правил гри, що приймаються усіма суб'єктами бізнес-проектів.

- По-третє, сучасний інноваційний тип розвитку дрейфує в бік гуманістичного та інклюзивного принципів його здійснення. Новітні технології: цифрова економіка, штучний інтелект, редагування людського генома та інші несуть в собі не тільки великий потенціал але й загрози. Завдяки поєднанню проривних технологій з гуманітарними знаннями можливо унеможливити негативні наслідки використання новітніх технологій.

Глобальні та локальні кризи, зростання невизначеності та суперечливості розвитку зумовлюють велику кількість викликів, що спонукають наукову спільноту до пошуку ефективних відповідей. Чим активніше йде процес глобалізації, тим більш затребуваною стає локальна або регіональна специфіка, яка трансформує його, перетворює в процес глокалізації. Формування сприятливих умов для організації нових виробництв і реалізації масштабних інноваційних підприємницьких проектів – це основа інноваційного розвитку економіки. При ефективному застосуванні інноваційного потенціалу, а також відповідному використанні механізмів і можливостей, які дає глобалізація та локалізація, вітчизняні підприємства мають досить сприятливі перспективи в майбутньому.

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ В МИРОВОМ ХОЗЯЙСТВЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Фридман Елена Анатольевна, соискатель, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, Украина, 61022, e-mail: gella2703@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7437-6372>

Вопрос о соотношении локального и глобального является одним из основных вопросов в осмыслении перспектив развития современного общества. Направления развития мировой экономики имеют достаточно противоречивый характер и объединяют две составляющие, отражающие ее глокализацию, то есть результат трансформации экономических отношений различных видов, уровней и форм. Предметом исследования в статье является эволюция инновационного развития предпринимательства в условиях глобализации и локализации. Цель статьи заключается в исследовании и уточнении сущностного понимания понятия «глокализация» и развития теоретических основ формирования нового сценария экономического развития с учетом тенденций цифровой экономики. Задача: исследовать этимологию понятия глокализация и осуществить исторический экскурс в процесс его диффузии; сформировать представление о возможности комплементарности глобализации конкуренции и локализации источников конкурентных преимуществ; определить основные критерии формирования эффективной инновационной среды; аргументация необходимости создания нового сценария экономического развития с учетом тенденций глокализации и в условиях цифровой экономики. Используются общенаучные методы анализа и синтеза. Получены следующие результаты: доказано, что наложение технологических и интеграционных процессов, происходящих в современном обществе требуют уточнения особенностей инновационного развития. Интеграция экономики Украины в мировое экономическое пространство требует создания условий для высокотехнологичного производства и инноваций. Выводы: экономические и политические события последних лет обосновали повышение актуальности глокализационных и фрагментационных исследований. Необходимо создать новый сценарий экономического развития, а именно инновационный тип развития. Обновление технологической базы производства, цифровизация экономики и наращивания интеллектуального капитала - вот основа инновационного развития экономики.

Ключевые слова: глокализация, инновация, инновационная модель развития, инновационное предпринимательство, цифровые технологии.

FEATURES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE WORLD ECONOMY IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Olena Fridman, Postgraduate Student, V.N. Karazin Kharkiv National University University, 4 Svobody Square, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: gella2703@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7437-6372>

The issue of the correlation of local and global is one of the main problem in comprehending the development prospects of modern society. The directions of development of the world economy are quite controversial and combine two components that reflect its glocalization, that is, the result of the transformation of economic relations of various types, levels and forms. The subject of this research is the evolution of the innovative development of entrepreneurship in the context of globalization and localization. The purpose of the article is to study and clarify the essential understanding of the concept of "glocalization" and the development of the theoretical foundations of the formation of a new scenario of economic development, taking into account the trends of the digital economy. Objective: to study the etymology of the concept of glocalization and to carry out a historical excursion into the process of its diffusion; to form an idea of the complementarity of the globalization of competition and the localization of sources of competitive advantage; identify the main criteria for the formation of an effective innovation environment; argumentation of the need to create a new scenario of economic development, taking into account the trends of glocalization in the digital economy. General scientific methods of analysis and synthesis are used. The following results were obtained: it was proved that the imposition of technological and integration processes taking place in modern society require clarification of the features of innovative development. Integration of the Ukrainian economy into the global economic space requires the creation of conditions for high-tech production and innovation. Conclusions: economic and political events of recent years have substantiated the increasing relevance of glocalization and fragmentation studies. It is necessary to create a new scenario of economic development, namely, an innovative type of development. Updating the technological base of production, digitalizing the economy and building up intellectual capital is the basis of the innovative development of the economy.

Key words: glocalization, innovation, innovative development model, innovative entrepreneurship, digital technologies

References

1. Batchenko L. V. (2004) Dialektyka hlokalizatsii abo lokalizatsiia yak vidpovid na vyklyky hlobalizatsii [The dialectic of glocalization, or localization in response to the challenges of globalization]. *Prometheus*. vol. 1, no. 13, pp. 25-29, p. 27. (in Russian)
2. Enright M-J. (2000) The Globalization of Competition and the Localization of Competitive Advantage: Policies towards regional clustering. *The Globalization of Multinational Enterprise Activity and Economic Development* / In: N. Hood, S. Young (eds.): Basingstoke: MacMillan,
3. Francois C. (ed.) (1997) *International encyclopedia of systems and cybernetics*, Munchen: K.G. Saur.
4. Glocalization. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (accessed: 12.02.2020).
5. Govindarajan V., Trimble C. (2012) *Reverse Innovation Create Far from Home, Win Everywhere*. Boston: Harvard University Press.
6. Honcharova O. V. (2009) Poniatino-katehoriina sutnist ta osnovni zasady hlokalizatsii [Conceptual and categorical essence and basic principles of glocalization] (electronic journal), Available at: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Formuvannya-rynkovoi-ekonomiky/FRE-2009-22/2009_22-goncharova.pdf (accessed: 03.02.2020). (in Ukrainian)
7. Robertson R. (1995) Glocalization: Time-Space and Homogeneity Heterogeneity. *Global Modernities* / M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson (Eds.). London, pp. 25–44.
8. Robertson R. (2003) Globalization or glocalization? *Globalisation. Critical concept in sociology* / R. Robertson, K. E. White (Eds.) London, pp. 31-51.
9. Shumpeter Y. (2007) *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [Theory of Economic Development]. Moskva : EKSMO. (in Russian)
10. Zverjakov M. Y. (2018) Teoretycheskaja paradyghma ustojchyvogho razvytyja y ukrajnskye realyy [The theoretical paradigm of sustainable development and Ukrainian realities]. *Economy of Ukraine*, vol. 10, pp. 10-31.

Література

1. Батченко Л.В. Діалектика глокалізації, або локалізація як відповідь на виклики глобалізації. Прометей. 2014. № 1 (13). С. 25-29.
2. Enright M-J. The Globalization of Competition and the Localization of Competitive Advantage: Policies towards regional clustering *The Globalization of Multinational Enterprise Activity and Economic Development* / In: N. Hood, S. Young (eds.): Basingstoke: MacMillan, 2000.
3. Francois C. (ed.) *International encyclopedia of systems and cybernetics*, Munchen: K.G. Saur, 1997.
4. Glocalization. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/glocalization> (accessed: 12.02.2020).
5. Govindarajan V., Trimble C. *Reverse innovation, create far from home, win everywhere*. Boston: Harvard Business Review Press, 2012.
6. Гончарова О.В. Понятійно-категорійна сутність та основні засади глокалізації. URL: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Formuvannya-rynkovoi-ekonomiky/FRE-2009-22/2009_22-goncharova.pdf (Дата звернення 03.02.2020).
7. Robertson R. Globalization or glocalization? *Globalisation. Critical concept in sociology* / R. Robertson, K. E. White (Eds.) London, 2003. P. 31-51.
8. Robertson R. Glocalization: Time-Space and Homogeneity Heterogeneity. *Global Modernities*. London, 1995. P. 25–44.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М.: ЭКСМО, 2007.
10. Зверяков М.І. Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України*. 2018. №10. С. 10-31.

**ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ
ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА**

EVALUATING THE BRANDS OF HOSPITALITY INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF ECONOMY AND IMAGE DEVELOPMENT IN UKRAINE AS TOURIST COUNTRY

Olena Bilovodska

D. Sc. (Economics), Assistant Professor
Kyiv National University of Technologies and Design
Nemirovich-Danchenko Str., 2, Kyiv, Ukraine, 01011
e-mail: alenabel79@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3707-0734>

Scopus Author ID: 56677760400

Mark Kravchuk

Student

Kyiv National University of Technologies and Design
Leading Specialist
Department of Food and Beverages
Hotel Management LLC
01001, Kyiv, Great Zhytomirskaya Str., 2A
e-mail: kek@knuutd.com.ua

The international experience shows that development of hospitality industry promotes increase in budget revenues at all levels, creates new jobs and favorable tourist image of Ukraine. Branding of hotel business is a process of adding cost to a hotel product due to its advertising, sale, promotion and positioning of clients. It also defines a hotel product, the personality or the place, that should be improved in order to the buyer or the user feel the special, unique benefit which best of all satisfies their requirements. Though for domestic hotels rather effectively to use brands of the known hotel chains to increase the volume of sale of services and respectively to increase own profit, it is necessary to form individual image among consumers for such hotels in the competitive environment. So the article is devoted to specification of essence and justification of brand's evaluation by the companies in the hospitality industry. It investigates the correct and wrong properties of hotel brands. The comparative analysis of the brands in the luxury market segment in Kyiv is executed. Calculation of the hotel brands' market value is performed and their rank in the rating is determined. The subject of article's research is the branding in the hospitality industry in the regional market. The purpose of the article is to investigate the peculiarities of hotel's branding and to evaluate the hotel brands as a tool for improving hotel services in Kyiv market. General scientific methods are used, such as system analysis – to determine the peculiarities of the brands, expert method – to calculate the BrandBeta index that characterizes brand force, profit's advantage and BrandFinance methods – to evaluate the main hotel brands in the luxury market segment in Kyiv. The following results were obtained: the hotel brands by the levels of their market value were ranked and the advantages of branding were defined, such as generating additional income; facilitating the choice of the hotel product by the consumer; promoting the launch of new products in adjacent markets; opening up the opportunities for investing in the future and others. Conclusions: the results of the evaluating the hotel brand in Kyiv market can be used in the hospitality industry as recommendations for justifying the strategy of sustainable development for tourism business.

Key words: hotel, hospitality industry, hotel business, brand, branding, brand force.

Problem statement.

The hotel sector in Ukraine becomes more and more dynamic and prioritized direction of economic activity in the conditions of deep social and economic transformations. The international experience shows that development of hospitality industry promotes increase in budget revenues at all levels, creates new jobs and favorable tourist image of Ukraine. That is the effect lies both in economic and in the social spheres.

Among the numerous factors affecting the efficiency of the activity in the hospitality industry problems, development and deployment of a hotel brand strategy are essential. The brand warns the consumer about a source of goods and protects both the consumer and the producer from competitors who try to provide goods that seem initially identical.

Formation and advance of the hotels' brands is a part of the general marketing complex. For achieving the maximum influence on the market and for the advancement of a brand, it is necessary to combine

marketing tools correctly. Moreover, marketing practices persistently certify that promotion and sale of hotel services should be considered not as a single action, but as an element of the thought-over long-term strategy of the hotel complex branding.

That is why studying of modern scientific and practical aspects of essence determination and the mechanism of evaluation and promotion of the brand in hospitality industry are the basics of the effective development and functioning of this sector.

Analysis of recent research and publications.

Many domestic and foreign scientists have devoted their works to study marketing tools in the hospitality industry, such as Budnikevych I., Krupenna I., Gavrysh I. [3], Khumarova N., Mykhailiuk O. [10], Kvasniy O. [11], Matsekha D., Buryi S. [12], Mohylova A., Budashko V. [13], Okhota V. [14], Oklander T., Osetyan O., Khidirov S. [15], Parvez Sh., Moyeenudin H., Arun S., Anandan R., Janahan S. [16], Talabi J. [18] and others. The problems to studying the branding in the hotel

business are investigated by Dev C.S., Withiam G. [4], Dick, T.J. [5], Foroudi, P. [6], Gehrels, S.A., Looij J. [7], Ishaq, M.I., Hussain, N., Asim, A.I., Cheema. L.J. [9], Sydoruk, S.V. [17] and others. However, considering the relevance of this subject for economic development and image of Ukraine as a touristic country, it is possible to investigate the process of brands' evaluation in the hospitality industry.

The purpose of the article.

Article purpose is to investigate the peculiarities of hotel's branding and to evaluate the hotel brands as a tool for improving hotel services in Kyiv market.

Results.

Hotel business is a complex system that covers a large number of its compound subsectors and has complicated character, providing existence of various type of attention identification to guests and a set of ways to cope with various professional tasks and difficult situations. Complexes consist of the different functional purposes in the hospitality industry, for example, clubs, hotels, boarding houses. Though they have some general characteristics, they are unique and use various ways of expression. While investigating the hospitality industry, it should be kept in mind that various spheres, sectors, and system interconnections exist between hotel complexes and other companies, in many respects similar to them [8].

The brand is a consecutive set of functional, emotional promises to the target consumer. They are unique and comprehended. Additionally, they form and satisfy needs of consumers. The brand can be described as a set of perception in imagination of the consumer [2, 24].

The product of branding creates in consumers imagination a set of unique associations for each person who quite perhaps do not fit realities of the hotel product. Everyone defines it in own way and forms own representation of a hotel product.

Including the fact that clients can personalize hotel business and brands, the relationships between people and hotel products could be set up similarly to the relations between people. Moreover, experts say that the hotel product can have a position concerning the customer (hotel business and brands of expensive services are created with elements defined advantages before the potential client - "try to buy me, I am very expensive, not for everyone", for example, - "Canary holiday").

There are a number of problems facing a trademark of hotels and restaurants, some of them are major: its difference from others, achievements of competitive advantages and a possibility of setting of a higher price. All of that is possible when the buyer is convinced of superiority for this hotel product. The consumer is ready to pay high price for the best (real or apprehended) quality.

Branding of hotel business is a process of adding cost to a hotel product due to its advertising, branding, sale, promotion and positioning of clients. It also defines a hotel product, the personality or the place, that should be improved in order to the buyer or the user feel the special, unique benefit which best of all satisfies their requirements. Necessary condition of success of a hotel business brand is its ability to

keep this added value in the conditions of the competition [23].

This definition emphasizes the growing cost which continuously increases when the consumer buys a hotel economic brand, but not goods or services of the general type. Fees can be connected with confirmation of quality of a hotel economic brand, or to be from area of the status (when the image of a hotel economic brand passes to the consumer), or from the sphere of conveniences (simplification of behavior, connected with search of a hotel product).

The analysis and practical experience demonstrate what nowadays efficiency of hotel business has to form the strategy of a hotel brand directed to formation of devotion of the client. It is possible to develop a hotel brand in any sphere, and not only the hotel product becomes the part of the sphere, but also actually the area, the state or the resort. Positioning, concentrations, segmentation and promise create a basis of the strategy of development hotel business for an economic brand.

From a position allocate to semiotics four signal types that are peculiar for hotels to become brands [23]:

1) the utilitarian signal that it is connected with applied aspects of a product and contains value compliance to appointment, efficiency, reliability;

2) commercial signal which is connected with exchange of value when forming a hotel product. For example, transfer of knowledge about hospitality level for the necessary money or compliance between cost and service speeds;

3) the sociocultural signal connected with social consequences acquisition (or not purchases) a hotel product, with knowledge of membership in groups to which the buyer seeks to belong, or that the hotel product is suitable for the performance of the planned purposes;

4) signal about the mythical values of a hotel product. Myths are heroic stories about a hotel product, such as monuments (myths about locks, the Greek gods, etc.).

Let's carry out the comparative analysis of brands formation of the companies of hotel business in Kyiv. For example, we will analyze the best network hotel in Kyiv, category of 5 stars, including: «Hayat Ridzhensi Kyiv» hotel, «Hilton Kyiv hotel», «Premier Palace Hotel», «InterContinental Hotels & Resorts» hotel.

Positioning of brands of the studied premium class hotels in segments of hotel services are presented in Table 1.

The analysis of the hotel services' world market shows that leaders have strong brands that allow them to keep their positions with little changes. Changes in rating are connected with global financial crises. Fluctuations of positions in the world market are connected with the fact that the countries of the world were attracted to the world hotel industry, being at radically different stages of social and economic development. It led to the fact that the countries take part in tourist flows at the various levels and their size of the consumer market according to ability of national economies, quality of labor and other factors defines.

Positioning of brands premium hotels in Kyiv [19-22]

Positioning of a brand	Logo of a brand
The Hayat Ridzhensi Kyiv premium hotel is almost located in the historic and business center of Ukraine, in only several minutes from the main cultural and entertaining institutions and luxurious boutiques. The walking distance to the main streets of the capital does hotel by ideal option both for business people, and for those who arrived with the purpose to visit tourist attractions. «Hayat Ridzhensi» has Kyiv 234 apartments, including 25 apartments of luxury range which are one of the most luxurious apartments in Kyiv.	
New luxurious «Hilton Kyiv» H-tower located in the building in Boulevard Shevchenko in the center of Kyiv. Within the agreement on joint management with the company of the article of a sofi Homes the hotel became the very first hotel Hilton in Ukraine. The Hilton Kyiv hotel includes 262 apartments with a control system the Smart home, several restaurants and bars, the fitness center and SPA with the indoor pool, the ballroom with a capacity up to 400 people and also business center with 11 multipurpose conference rooms	
Premier Palace Hotel is the prestigious historical hotel. It reflects the metropolitan essence and it is the best in Premier Hotels and Resorts network. It is one of the leading hotels of Kyiv which visit needs to devote the time. The hotel is located in the center of Kyiv from 150 meters to the main city street - Khreshchatyk. Nowadays Premier Palace Hotel is one of the most beautiful hotels in the capital, with faultless service that is chosen by the famous persons and businessmen, stars of sport and show business. In hotel the international delegations often settle down. And all list of the famous visitors includes more than 200 people.	
The first-ever international brand of magnificent Inter Continental Hotels & Resorts is a leader of world hospitality industry for 70 years. We are proud of the fact that we share the profound knowledge of local cultural features with guests and we apply unique technologies in approach to service. Our guests appreciate that they receive high level of luxury and comfort in any of our hotels.	

In the course of use in own activity of a brand by hotels (this process in the world is called branding) it is necessary to allocate the following positions [1]: making decision on creation the own brand; using the other brand, its development and support.

There are special relations between the largest representatives of Kyiv hotel market, in particular, such known brands as «Hyatt Regency», «Hilton», «Premier Palace», «Inter Continental». Feature of such cooperation is the brands' influence (interference) to their participants in the hotel market.

Source to creating the advantages in profit to the object of research is advance in price of a certain hotel product and increase in sales of services. There were no significant changes in the market during the analyzing period. Definitions of advantage in profit is based on comparison of the prices and volumes to sale in 2017 (without branding) and 2019 (with branding use).

Growth of sales confirms the ability to carry out a main objective of activity in a year by «Hyatt Regency», «Hilton», «Premier Palace» and «Inter Continental» brands. For obtaining qualitative results to evaluation (definition of increase in the selling price) we analysed the selling prices of similar hotel services in the selected market segment. The lowest price of similar services in the market is 7.7 thousand UAH, and the highest rate - 15,2 thousand UAH.

According to methodology of evaluation, the following main assumptions and restrictions of profit's advantage method to the brands «Hyatt Regency», «Hilton», «Premier Palace», «Inter Continental» in the

selected market segment were made:

- hotels in this segment of the market have no other intangible assets which provide advantages in profit;

- hotel are capable to increase the planned volume of realization of services;

- in condition of activity's continuation without application of brands during the planning period hotel have an opportunity to support the volume of realization, the price and cost at the level of 2019.

Calculation by profit's advantage method of discounting the cash flows was performed within five years.

In the international practice (which is even more often used in Ukraine) owners of the leading hotel companies use the BrandFinance method to calculating the discount rate (through BrandBeta index). The main feature of the BrandFinance method is that it considers to development of a brand in dynamics.

For discounting the income flow we use the discount rate [1]:

$$R = R_f + BrandBeta \times (R_m - R_f), \quad (1)$$

where R_f – the risk-free rate of return (discount rate); R_m – average market rate of return; BrandBeta – index for characterizing the brand force.

According to the reference materials for Ukraine: R_f is 8%, R_m on intellectual property is 15%.

To calculating the BrandBeta index we should define the evaluating characteristics of the hotel brands according to expert method (Table 2).

Table 2

Comparative expert estimations of brands «Hyatt Regency», «Hilton», «Premier Palace», «Inter Continental»

Characteristics	Points	Points for separate brands			
		«Hyatt Regency»	«Hilton»	«Premier Palace»	«Inter Continental»
Sale level	0 – 10	5.0	6.0	4.0	3.0
Stay time in the market	0 – 10	4.0	5.0	3.0	3.0
Position in the market	0 – 10	4.0	4.0	3.0	3.0
Fate of the market	0 – 10	4.0	4.0	3.0	4.0
Price premium	0 – 10	7.0	6.0	5.0	4.0
Sale growth level	0 – 10	5.0	3.0	4.0	3.0
Price elasticity	0 – 10	5.0	6.0	3.0	4.0
Advertizing efficiency including on the Internet	0 – 10	6.0	7.0	5.0	4.0
Marketing support	0 – 10	5.0	6.0	5.0	4.0
Brand force	0 – 10	7.0	7.0	7.0	7.0
Together	0 – 100	52.0	54.0	42.0	39.0

Source: own calculations based on the expert's data

The BrandBeta index is determined by the following formula [1]:

$$BrandBeta = 2 - 0.02x,$$

where x – indicator assessment value of a brand.

So, BrandBeta index is 0.96 for «Hyatt Regency» hotel (52 points of expert estimation); for «Hilton» hotel – 0.92 (54 point); for «Premier Palace» – 1.16 (42 points); for «Inter Continental» – 1.22 (39 points).

Thus, according to BrandFinance method [1] and formula 1 the discount rate is:

for Hyatt Regency

$$R_1 = 8 + 0.96 \cdot (15 - 8) = 14.72\%$$

$$\text{for Hilton } R_2 = 8 + 0.92 \cdot (15 - 8) = 14.44\%,$$

for Premier Palace

$$R_3 = 8 + 1.16 \cdot (15 - 8) = 16.2\%,$$

for Inter Continental

$$R_4 = 8 + 1.22 \cdot (15 - 8) = 16.54\%.$$

By means of the fixed discount rate we can calculate the cost of the Hyatt Regency brand, using the profit's advantage method.

The value of the Hyatt Regency brand is given in Table 3.

Table 3

Calculation of market value of «Hyatt Regency» brand

Indicators	Units of measure	the 1st year	the 2nd year	the 3rd year	the 4th year	the 5th year
With using brand «Hyatt Regency»						
Average cost of services	thousand UAH/ unit	11,70	11,70	11,70	11,70	11,70
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	4,80	4,80	4,30	4,30	3,90
Sale volume	thousand UAH	280,80	292,50	339,30	362,70	409,50
Financial result before taxation the general	thousand UAH	115,20	120,00	124,70	133,30	136,50
Without using brand «Hyatt Regency»						
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Sale volume	thousand UAH	260,00	260,00	260,00	260,00	260,00
Financial result before taxation the general	thousand UAH	72,00	72,00	72,00	72,00	72,00
Advantage at financial result (profit)	thousand UAH	43,20	48,00	52,70	61,30	64,50
Discounting coefficient at the rate of 14.72%	-	0.87	0.76	0.66	0.58	0.50
The specified advantage cost in financial result (profit)	thousand UAH	37,60	36,48	34,78	35,55	32,25
Market value of a brand (thousand UAH) 176,66						

Source: own calculations based on the researching data (for business secrecy the data are approximate, but it reflects current trends)

So, calculations of the market value of «Hyatt Regency» brand demonstrate the level 176,66 thousand UAH based on the profit's advantage

method. Determination of the cost of the «Hilton» brand is presented in Table 4.

Table 4

Calculation of market value of «Hilton» brand

Indicators	Units of measure	the 1st year	the 2nd year	the 3rd year	the 4th year	the 5th year
With using brand «Hilton»						
Average cost of services	thousand UAH/ unit	12,50	12,50	12,50	12,50	12,50
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	4,50	4,50	4,20	4,20	4,20
Sale volume	thousand UAH	325,00	350,00	375,00	387,50	412,50
Financial result before taxation the general	thousand UAH	117,00	126,00	126,00	130,20	138,60
Without using brand «Hilton»						
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Sale volume	thousand UAH	260,00	260,00	260,00	260,00	260,00
Financial result before taxation the general	thousand UAH	78,00	78,00	78,00	78,00	78,00
Advantage at financial result (profit)	thousand UAH	39,00	48,00	48,00	52,20	60,60
Discounting coefficient at the rate of 14.44%	-	0.87	0.76	0.66	0.58	0.51
The specified advantage cost in financial result (profit)	thousand UAH	33,93	36,48	31,68	30,34	30,91
Market value of a brand (thousand UAH) 163.34						

Source: own calculations based on the reserching data (for business secrecy the data are approximate, but it reflects current trends)

The market value of «Hilton» brand by profit's advantage method is determined 163,34 thousand UAH.

Determination of cost of the «Premier Palace» brand is presented in Table 5.

Table 5

Calculation of market value of «Premier Palace» brand

Indicators	Units of measure	the 1st year	the 2nd year	the 3rd year	the 4th year	the 5th year
With using brand «Premier Palace»						
Average cost of services	thousand UAH/ unit	12,50	12,70	12,70	13,30	13,50
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	4,50	4,70	4,70	4,90	4,90
Sale volume	thousand UAH	187,50	215,90	254,00	305,90	337,50
Financial result before taxation the general	thousand UAH	67,50	79,90	94,00	112,0	122,50
Without using brand «Premier Palace»						
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Sale volume	thousand UAH	165,00	165,00	165,00	165,00	165,00
Financial result before taxation the general	thousand UAH	45,00	45,00	45,00	45,00	45,00
Advantage at financial result (profit)	thousand UAH	22,50	34,90	49,00	67,70	77,50
Discounting coefficient at the rate of 16.2%	-	0.86	0.74	0.64	0.55	0.47
The specified advantage cost in financial result (profit)	thousand UAH	19,35	25,85	31,36	37,23	36,42
Market value of a brand (thousand UAH) 150,21						

Source: own calculations based on the researching data (for business secrecy the data are approximate, but it reflects current trends)

So, the market value of the «Premier Palace» brand on the basis of a profit's advantage method is determined 150,21 thousand UAH.

Determination of cost of the «Inter Continental» brand it is presented in Table 6.

Таблиця 6

Calculation of market value of «Inter Continental» brand

Indicators	Units of measure	the 1st year	the 2nd year	the 3rd year	the 4th year	the 5th year
With using brand «Inter Continental»						
Average cost of services	thousand UAH/ unit	12,00	12,50	12,70	12,70	12,70
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	4,50	4,50	4,50	4,80	4,80
Sale volume	thousand UAH	228,00	237,50	292,10	292,10	342,90
Financial result before taxation the general	thousand UAH	85,50	85,50	103,50	110,40	129,60
Without using brand «Inter Continental»						
Financial result before taxation	thousand UAH/ unit	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Sale volume	thousand UAH	218,50	218,50	218,50	218,50	218,50
Financial result before taxation the general	thousand UAH	57,00	57,00	57,00	57,00	57,00
Advantage at financial result (profit)	thousand UAH	28,50	28,50	46,50	53,40	72,60
Discounting coefficient at the rate of 16.54%	-	0.86	0.73	0.63	0.54	0.47
The specified advantage cost in financial result (profit)	thousand UAH	24,51	20,81	29,30	28,84	34,12
Market value of a brand (thousand UAH) 137,58						

Source: own calculations based on the researching data (for business secrecy the data are approximate, but it reflects current trends)

Thus, the market value of «Inter Continental» brand on the basis of the profit's advantage method is 137,58 thousand UAH.

The general rating estimation of brands' market value in the luxury market segment is in Table 7.

Таблиця 7

The place of the leading hotel brands in rating on brand force among the main competitors

Name of a hotel brand	Cost of a brand, thousand UAH	The place in rating on brand force
«Hyatt Regency»	176,66	1
«Hilton»	163,34	2
«Premier Palace»	150,21	3
«Inter Continental»	137,58	4

Thus, the calculation results defined that the hotel «Hyatt Regency» brand wins the first place among other hotel brands, which is 176,66 thousand UAH.

Researches showed that the brand provides numerous advantages to the hotel business:

- 1) allows to gain additional income;
- 2) make the process of the choice of a hotel product easier;
- 3) marks the hotel companies and its services among products of competitors;
- 4) promotes the successful launching the new products on the adjacent markets;
- 5) opens a possibility of investment into the future.

Though for domestic hotels rather effectively to use brands of the known hotel chains to increase the volume of sale of services and respectively to increase own profit, it is necessary to form individual image

among consumers for such hotels in the competitive environment.

Conclusion.

Therefore, the leading hotel chains in Kyiv have powerful brands with strong positions in the market and high loyalty of clients that gives to hotels considerable advantages. In particular, it reduces risk of the competition, improves brand's stability to the possible economic or market crises, softens the consumers' reaction to the price fluctuations, opens opportunities for brand's expansion. At the same time the market of hotel services is very crowded. New players appear every year and it's very important to improve managements of the brand constantly. In a complex of the perspective directions of hotels brand development in Kyiv it is necessary to allocate the following: to use the integrated marketing

communications actively; the advertising campaign should be focused on remembering the brand by consumers; to maintain the loyalty of the clients, positive image of the company with sponsor's actions, placement of post materials in outlets; to offer new types of service as consumers become more exacting in the choice of hotel; to improve technology and the organization of placement, paying more attention to each client and quickly answering any questions, problems and shortcomings.

Thus, modern conditions of the competition demand further differentiation of the hotel services

provided under a certain brand taking into account specific needs of separate groups of clients. This specialization provides the creation of various trademarks under one brand focused on the concrete segments of the hotel market and should be the base to the further studying.

The publication contains the results of studies conducted on the state budget research topic «The development of a mechanism for commercialization of innovative products» (0118U003572)

ОЦІНКА БРЕНДІВ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА ІМІДЖУ УКРАЇНИ ЯК ТУРИСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Біловодська Олена Анатоліївна, докт. екон. наук., доцент, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Немировича-Данченка, 2, м. Київ, Україна, 01011, e-mail: alenabel79@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3707-0734>, Scopus ID: 56677760400

Кравчук Марк Олександрович, студент, Київський національний університет технологій та дизайну, провідний спеціаліст відділу харчування та напоїв ТОВ «Готель Менеджмент», 01001, м. Київ, вул. Велика Житомирська, 2А, e-mail: kek@knutd.com.ua

Міжнародний досвід показує, що розвиток готельної індустрії сприяє збільшенню доходів бюджету на всіх рівнях, створює нові робочі місця та сприятливий туристичний імідж України. Брендінг готельного бізнесу – це процес додавання вартості до готельного продукту за рахунок його реклами, брендінгу, продажу, просування та позиціонування клієнтів. Він також визначає готельний продукт, особистість чи місце, які слід вдосконалити, щоб покупець чи користувач відчували особливу, унікальну вигоду, яка найкраще відповідає їхнім вимогам. Хоча для вітчизняних готелів досить ефективно використовувати бренди відомих готельних мереж для збільшення обсягу продажу послуг і відповідно для збільшення власного прибутку, необхідно все ж формувати індивідуальний імідж серед споживачів таких готелів у конкурентному середовищі. Таким чином, стаття присвячена конкретизації сутності та обґрунтуванню підходу щодо оцінювання бренду компаніями в готельній галузі. Досліджено правильні та хибні властивості брендів готелів. Здійснено порівняльний аналіз брендів у сегменті розкошу на ринку Києва. Проведено розрахунок ринкової вартості брендів готелів та визначено їх ранг у рейтингу. Предметом дослідження статті є брендінг в готельній індустрії на регіональному ринку. Мета статті – дослідити особливості брендінгу готелю та оцінити бренди готелів як інструменти для покращення готельних послуг на ринку Києва. Використано загальнонаукові методи, такі як системний аналіз – для визначення особливостей брендів, експертний метод – для розрахунку індексу BrandBeta, який характеризує силу бренду, метод переваги прибутку та BrandFinance метод – для оцінки основних брендів готелів в сегменті розкошу на ринку м. Київ. Отримано такі результати: проранжовано бренди готелів за рівнями їх ринкової вартості та визначено переваги брендінгу, серед яких отримання додаткового доходу; полегшення вибору готельного продукту споживачем; сприяння випуску нових послуг на суміжні ринки; відкриття можливостей для інвестицій у майбутнє тощо. Висновки: результати оцінювання брендів готелів на ринку Києва можна використовувати в готельній індустрії як рекомендації щодо обґрунтування стратегії сталого розвитку туристичного бізнесу.

Ключові слова: готель, готельна індустрія, готельний бізнес, бренд, брендінг, сила бренду.

ОЦЕНКА БРЕНДОВ ГОСТИНИЧНОЙ ИНДУСТРИИ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ И ИМИДЖА УКРАИНЫ КАК ТУРИСТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА

Беловодская Елена Анатольевна, докт. екон. наук., доцент, Киевский национальный университет технологий и дизайна, вул. Немировича-Данченко, 2, Киев, Украина, 01011, e-mail: alenabel79@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3707-0734>, Scopus ID: 56677760400

Кравчук Марк Александрович, студент, Киевский национальный университет технологий и дизайна, ведущий специалист Департамента продуктов питания и напитков ООО «Отель Менеджмент», 01001, г. Киев, ул. Большая Житомирская, 2А, e-mail: kek@knutd.com.ua

Международный опыт показывает, что развитие индустрии гостеприимства способствует увеличению доходов бюджета на всех уровнях, создает новые рабочие места и благоприятный туристический имидж Украины. Брендінг гостиничного бизнеса – это процесс увеличения стоимости гостиничного продукта за счет его рекламы, продажи, продвижения и позиционирования клиентов. Он также определяет гостиничный продукт, индивидуальность или место, которые следует улучшить, чтобы покупатель или пользователь почувствовали особую, уникальную выгоду, которая лучше всего удовлетворяет их требованиям. Хотя для отечественных гостиниц достаточно эффективно использовать бренды известных гостиничных сетей для увеличения объема продаж услуг и, соответственно, для увеличения собственной прибыли, необходимо все же формировать индивидуальный имидж среди потребителей для таких отелей в конкурентной среде. Таким образом, статья посвящена уточнению сущности и обоснованию подхода по оценке бренда компаний гостиничной индустрии. Исследованы правильные и ложные свойства гостиничных брендов. Проведен сравнительный анализ брендов в сегменте люкс рынка в Киеве. Произведен расчет рыночной стоимости гостиничных брендов и определено их место в рейтинге. Предметом исследования статьи является брендінг в гостиничной индустрии на региональном рынке. Целью статьи является исследование особенностей брендінга отелей и оценка гостиничных брендов как инструмента улучшения гостиничных услуг на рынке г. Киев. Используются общенаучные методы, такие как системный анализ – для определения особенностей брендов, экспертный метод – для расчета индекса BrandBeta, который характеризует силу бренда, метод преимущества прибыли и BrandFinance метод – для оценки основных гостиничных брендов в сегменте люкс на рынке г. Киев. Были получены следующие результаты: проранжированы гостиничные бренды по уровням их рыночной стоимости и определены преимущества брендінга, такие как получение дополнительного дохода; облегчение выбора продукта отеля потребителем; содействие выходу новых продуктов на смежные рынки; открытие возможностей для инвестирования в будущее и др. Выводы: результаты оценки гостиничного бренда

на киевском рынке могут быть использованы в гостиничной индустрии в качестве рекомендаций для обоснования стратегии устойчивого развития туристического бизнеса.

Ключевые слова: гостиница, гостиничная индустрия, гостиничный бизнес, бренд, брендинг, сила бренда.

References

1. Avdan, O.G. (2015). Features of the estimating and using the brands of tourism companies. *Technology Audit and Production Reserves*, 1/5(21), pp. 55-60. Available at: <https://docplayer.net/70527477-Osoblivosti-ocinki-vartosti-ta-vikoristannya-brendiv-turistichnih-pidприємств.html> (in Ukrainian).
2. Bogomaz, N.V., Zozuliov, A.V. (2002). The method of integral evaluation of consumer attitude to the brand. *Marketing in Ukraine*, 6 (16), pp. 30–33 (in Ukrainian).
3. Budnikevych, I., Krupenna, I., Gavrysh, I. (2017). New services in the marketing system of hotel businesses: practice of implementation, adaptation and modification. *Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics*, 3(67), pp. 101-116. Available at: http://chtei-knteu.cv.ua/herald_en/content/download/archive/2017/v3/NV-2017-v3_10.pdf (in Ukrainian).
4. Dev, C.S., Withiam, G. (2012). Branding hospitality: Challenges, opportunities and best practices. *Cornell Hospitality Roundtable Proceedings*, 4(5), pp. 6-14. Available at: <https://scholarship.sha.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=chrconf>.
5. Dick, T.J. (2019). The impact of branding on hotel sales prices: A study of upper upscale and luxury hotel properties from 2007 through 2017. *Graduate Theses and Dissertations*. 17000. Available at: <https://lib.dr.iastate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8007&context=etd>.
6. Foroudi, P. (2019). Influence of brand signature, brand awareness, brand attitude, brand reputation on hotel industry's brand performance. *International Journal of Hospitality Management*, 76 (A), pp. 271-285. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.05.016>.
7. Gehrels, S.A., Looij J. (2011). Employer branding: A new approach for the hospitality industry. *Research in Hospitality Management*, 1(1), pp. 43-52. DOI: 10.1080/22243534.2011.11828275.
8. Hotel marketing theory. Study materials online. Available at: https://pidruchniki.com/1640011658908/turizm/marketing_gotelnogo_biznesu.
9. Ishaq, M.I., Hussain, N., Asim, A.I., Cheema, L.J. (2014). Brand equity in the Pakistani hotel industry. *Revista de Administração de Empresas*, 54(3). DOI: <https://doi.org/10.1590/S0034-759020140304>.
10. Khumarova, N., Mykhailiuk, O. (2018). Marketing policy of services promotion in the hotel business of Ukraine. *Socio-Economic Research Bulletin*, 3(67), pp. 53-61. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.3\(67\).2018.53-61](https://doi.org/10.33987/vsed.3(67).2018.53-61) (in Ukrainian).
11. Kvasniy, O.R. (2017). Hotel service as the object of marketing research. *Scientific Bulletin of UNFU*, Vol. 27, No 7, pp. 91-94. DOI: <https://doi.org/10.15421/40270716> (in Ukrainian).
12. Matsekha, D.S., Buryi, S.A. (2014). Marketing in the hotel and tourism business. *Herald of Khmelnytskyi National University*, 5(2), pp. 43-47 (in Ukrainian).
13. Mohylova, A.Yu., Budashko, V.A. (2016). Marketing features in hotel and restaurant business. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic Sciences»*, 17(2), pp. 72-75. Available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_17/2/20.pdf (in Ukrainian).
14. Okhota, V. (2018). Theoretical and practical aspects of loyalty formwave in hotel service". *Ekonomika ta derzhava*, 3, pp. 80–83. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2018/19.pdf (in Ukrainian).
15. Oklander, T., Osetyan, O., Khidirov, S. (2019). Communicative strategies of enterprises of hotel restaurant sphere. *Black sea economic studies*, 37, pp. 112-117. Available at: http://www.bsese.in.ua/journals/2019/37_2019/23.pdf (in Ukrainian).
16. Parvez, Sh.J., Moyeenudin, H.M., Arun, S., Anandan, R., Janahan, S.K. (2018). Digital marketing in hotel industry. *International Journal of Engineering & Technology*, 7 (2.21), pp. 288-290. Available at: https://www.researchgate.net/publication/325117493_Digital_marketing_in_hotel_industry.
17. Sydoruk, S.V. (2016). Specifics of forming brand of hotel services in the region. *Scientific bulletin of Polissia*, 3 (7), pp.117-123 (in Ukrainian).
18. Talabi, J. (2015). The role of marketing in hotel industry case (six successful hotel units in Abuja and Jakobstad). *Thesis Centria University of Applied Sciences Degree Programme in Tourism*. 48 p. Available at: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/103657/Talabi_Juwon.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
19. The official site of the hotel «Hayat Ridzhensi Kyiv». Available at: <https://www.hyatt.com/ru/>.
20. The official site of the hotel «Hilton Kyiv». Available at: <https://www3.hilton.com/en/hotels/ukraine/hilton-kyiv>.
21. The official site of the hotel «Inter Continental Hotel». Available at: <https://www.ihg.com/intercontinental/hotels/ru/>.
22. The official site of the hotel «Premier Palace Hotel». Available at: <https://premier-palace.phnr.com/>
23. Tymoshenko, Z.I., Munin, G.B., Dyshlevy, V.P. (2007). *Marketing of hotel and restaurant business: a guide*. K.: Europe. Univ., 246 p. Available at: <https://tourism-book.com/pbooks/book-37/ua/chapter-1857/>.
24. Zozuliov, A.V. (2002). Branding and anti-branding: what to choose in Ukraine. *Marketing in Ukraine*, 4, pp. 26-28 (in Ukrainian).

Література

1. Авдан О.Г. Особливості оцінки вартості та використання брендів туристичних підприємств. *Technology Audit and Production Reserves*. 2015. № 1/5(21).Р. 55-60. Retrieved from <https://docplayer.net/70527477-Osoblivosti-ocinki-varnosti-ta-vikoristannya-brendiv-turistichnih-pidpriemstv.html>
2. Богомаз Н.В., Зозульов А.В. Метод інтегральної оцінки ставлення споживачів до торгової марки. *Маркетинг в Україні*. 2002. № 6 (16), pp. 30 – 33.
3. Буднікевич І., Крупенна І., Гавриш І. Нові послуги в системі маркетингу готельних підприємств: практика впровадження, адаптації та модифікації. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2017. № 3 (67). С. 101-116.
4. Dev C., Withiam G. Branding hospitality: Challenges, opportunities and best practices. *Cornell Hospitality Roundtable Proceedings*. 2012. № 4(5). P. 6-14. URL: <https://scholarship.sha.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=chrconf>.
5. Dick T.J. The impact of branding on hotel sales prices: A study of upper upscale and luxury hotel properties from 2007 through 2017. Graduate Theses and Dissertations. 17000. 2019. URL: <https://lib.dr.iastate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8007&context=etd>.
6. Foroudi P. Influence of brand signature, brand awareness, brand attitude, brand reputation on hotel industry's brand performance. *International Journal of Hospitality Management*. 2019. №. 76 (A). P. 271-285. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.05.016>.
7. Gehrels S., Looij J. Employer branding: A new approach for the hospitality industry. *Research in Hospitality Management*. 2011. № 1(1). P. 43-52. DOI: 10.1080/22243534.2011.11828275.
8. Hotel marketing theory. Study materials online. URL: https://pidruchniki.com/1640011658908/turizm/marketing/marketing_gotel'nogo_biznesu.
9. Ishaq M., Hussain N., Asim A., Cheema L. Brand equity in the Pakistani hotel industry. *Revista de Administração de Empresas*. 2014. № 54(3). DOI: <https://doi.org/10.1590/S0034-759020140304>.
10. Хумарова Н., Михайлюк О. Маркетингова політика просування послуг у готельному бізнесі України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 3. С. 53-61. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.3\(67\).2018.53-61](https://doi.org/10.33987/vsed.3(67).2018.53-61).
11. Квасній О. Р. Готельна послуга як об'єкт маркетингу. *Науковий вісник НАТУ України*. 2017. Вип. 27(7). С. 91-94. doi: <https://doi.org/10.15421/40270716>.
12. Мацега Д.С., Бурій С.А. 2014 Маркетинг у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 5. Т. 2. С. 43 – 47.
13. Могильова А.Ю., Будашко В.А. Особливості маркетингу у готельно-ресторанному бізнесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 17 (2). С. 72-75. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_17/2/20.pdf.
14. Охота В. І. Теоретичні та практичні аспекти формування споживчої лояльності в сфері готельних послуг. *Економіка та держава*. 2018. № 3. С. 80-83. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2018/19.pdf.
15. Окандер Т., Осетян О., Хидиров С. Комунікативні стратегії підприємств готельно-ресторанної сфери. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 37. С. 112-117. URL: http://www.bses.in.ua/journals/2019/37_2019/23.pdf.
16. Parvez Sh., Moeenudin H., Arun S., Anandan R., Janahan S. Digital marketing in hotel industry. *International Journal of Engineering & Technology*. 2018. № 7 (2.21). P. 288-290. URL: https://www.researchgate.net/publication/325117493_Digital_marketing_in_hotel_industry.
17. Сидорук С.В. Специфіка формування бренду готельних послуг. *Науковий вісник Полісся*. 2016, № 3 (7). С. 117-123.
18. Talabi J. The role of marketing in hotel industry case (six successful hotel units in Abuja and Jakobstad). *Thesis Centria University of Applied Sciences Degree Programme in Tourism*. 2015. 48 p. URL: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/103657/Talabi_Juwon.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
19. The official site of the hotel «Hayat Ridzhensi Kyiv». URL: <https://www.hyatt.com/ru/>.
20. The official site of the hotel «Hilton Kyiv». URL: <https://www3.hilton.com/en/hotels/ukraine/hilton-kyiv>.
21. The official site of the hotel «Inter Continental Hotel». URL: <https://www.ihg.com/intercontinental/hotels/ru/>.
22. The official site of the hotel «Premier Palace Hotel». URL: <https://premier-palace.phnr.com/>
23. Tymoshenko Z.I, Munin G.B., Dyshlevy V.P. Marketing of hotel and restaurant business: a guide. K.: Europe. Univ., 2007. 246 p. URL: <https://tourism-book.com/pbooks/book-37/ua/chapter-1857/>.
24. Зозульов А.В. Брендінг та антибрендінг: що вибрати Україні. *Маркетинг в Україні*. 2002. № 4. С. 26-28.

ЗНАЧЕННЯ БІЗНЕС-ПЛАНУ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В УМОВАХ КРИЗИ

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Євтушенко Олена Віталіївна

канд. екон. наук, доцент

доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: evevtushenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Шамара Ірина Миколаївна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: shamara@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

В наш час розвиток вітчизняного туристичного бізнесу здійснюється в умовах економічної кризи, невизначеності і нестабільного життя суспільства. Така невизначена економічна ситуація вимагає активного пошуку нових ідей і рішень для підвищення конкурентоспроможності та отримання максимального прибутку. У статті встановлюються причини виникнення бізнес-плану та процес його поширення на вітчизняних теренах; досліджуються роль та функції; аналізуються міжнародні дослідження впливу бізнес-плану на функціонування підприємства. Обґрунтовується доцільність та необхідність бізнес-планування в умовах кризи, що спричинена пандемією. Предметом дослідження статті є бізнес-план як складова успіху функціонування туристичного підприємства. Мета полягає у встановленні залежності між наявністю бізнес-плану на підприємстві та його більш ефективному функціонуванні серед конкурентів в умовах кризи. Завдання: визначення необхідності створення бізнес-плану на підприємстві. Використовуються загальнонаукові методи: системний, описовий, порівняльний та структурно-логічний аналіз. Отримано такі результати: на основі проведеного дослідження, було виявлено безпосередню залежність підвищеної ефективності функціонування підприємств, у яких був наявний бізнес-план, у порівнянні з підприємствами без нього. Доведено, що в умовах економічної кризи найбільш доцільно відкривати підприємства, орієнтовані на внутрішній туризм, зокрема медичні тури, сільський зелений та дитячий туризм. Висновки: підприємцям необхідно витратити свій час для складання бізнес-плану, щоб встановити цілі та скласти план для свого бізнесу, якщо вони хочуть більш швидкого росту та вищої рентабельності. Є доцільним оновлювати його періодично щоб створений бізнес залишався конкурентоспроможним та постійно вдосконалювався.

Ключові слова: бізнес-план, внутрішній туризм, економічна криза, пандемія, розробка бізнес-плану, роль бізнес-планування, туристичне підприємство.

Постановка проблеми.

Питання впровадження в практику туристичних підприємств елементів бізнес-планування особливо актуальне в туристичній індустрії в зв'язку з тим, що роботу підприємств, пов'язаних з туризмом, ніхто не планував на відміну від промислових підприємств, які працювали за планами, розробленими в галузевих міністерствах. Туризм не розглядався як значуща галузь народного господарства, в зв'язку з чим виробництво туристичних послуг не було складовим ВВП (валового національного продукту).

У вітчизняній практиці бізнес-план набув поширення починаючи з 90-х рр., коли перехід до ринкового механізму інвестування зажадав зміни принципів фінансування капітальних вкладень. Розвиток нової моделі інвестиційного планування

був викликаний, з одного боку, скороченням державних інвестицій, яке зумовило необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування, причому на зворотних засадах, з іншого боку — завданнями досягнення відповідності проектів, що розробляються міжнародними нормами [1, с.17].

Аналіз досліджень та публікацій.

Проблематикою створення бізнес-плану займалися такі вітчизняні науковці, як Васильців Т.Г., Македон В.В, Мальська М.П., Скібіцькій, О.М. закордонні автори: Торосян Е.К., Сажнева Л.П.. Питання бізнес-планування на підприємствах туристичної індустрії в своїй науковій діяльності підіймають вчені Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Бабенко В.О., Гапоненко Г.І., Євтушенко О.В., Данько Н.І., Довгаль Г.В., Парфіненко А.Ю., Шамара І.М. та ін.

Мета статті полягає у встановленні залежності між наявністю бізнес-плану на підприємстві та його більш ефективному функціонуванні серед конкурентів під час економічної кризи.

Виклад основного матеріалу.

Світова практика свідчить про те, що для успішної діяльності на туристичному ринку будь-яке підприємство або навіть місто – туристичний або курортний центр – повинні розробити системний бізнес-план, який охоплює всі питання – від корекції генерального плану, формування характерних турпродуктів для різних сегментів споживачів до заходів з просування на конкретних ринках. Такий документ, безумовно, буде відрізнятися від раніше прийнятих традиційних планів заходів з розвитку туризму, списаних з єдиного шаблону. Їх розробка повинна вестися з урахуванням загальноприйнятого світового досвіду на основі партнерства центральної і місцевої влади і відповідних об'єднань і організацій, що представляють інтереси реального бізнесу.

Але навесні 2020 р. пандемія коронавірусу вплинула практично на всі сфери економіки. Через карантин у Китаї тимчасово закрилися заводи і фабрики, а промислове виробництво за січень-лютий впало на 13,5% – найбільше за останні 30 років. Таке падіння викликає особливі занепокоєння, якщо враховувати роль Китаю у світовій економіці – це друга за величиною ВВП країна в світі і один з найбільших експортерів товарів. Виробничі потужності в Китаї є у більшості промислових та інноваційних компаній світу. Однак найбільше на їх прибуток вплине не стільки закриття заводів і фабрик, скільки падіння попиту на їх продукцію у всьому світі.

Однак найбільше збитків пандемія завдала туристичного сектору. Через обмеження на пересування між країнами, закриття кордонів і заборону користуватися транспортом ця галузь постраждала від миттєвих збитків. Тільки в США компанії, які працюють в туристичному секторі, не отримують мінімум \$ 24 млрд доходів від іноземних туристів. В Італії – європейському епіцентрі епідемії – очікують зменшення кількості туристів у 2020 р. щонайменше на 30 млн осіб, або на 50%.

За даними Всесвітньої ради з питань подорожей та туризму число іноземних туристів в 2020 р. скоротиться на 20-30% в порівнянні з показниками 2019 р. Подібне зниження числа турпоїздок, згідно з даними організації, може призвести до зниження доходів міжнародного туризму на \$ 300-450 млрд, що становить третину від показника минулого року, який досяг позначки \$ 1,5 млрд. На підставі цих статистичних даних зробили висновок, що пандемія COVID-19 обійдеться світовому туризму втратою показників зростання за 5-7 років та зникнення близько 50 млн робочих місць. Для порівняння організація зазначає, що показник числа міжнародних турпоїздок під час фінансової кризи 2009 р. скоротився на 4%, а під час спалаху атипової пневмонії в 2003 р. – всього на 0,4% [9].

Потрібно відзначити, що при системному підході до індустрії туризму ми можемо віднести весь комплекс матеріально-речових, інформаційних, організаційних та ін. передумов, які забезпечують для туриста умови, що дозволяють йому задовольнити свій інтерес. Особлива роль в цьому належить підприємствам і організаціям, які беруть участь в цьому комплексі. При найзагальнішому розгляді в його складі можна виділити наступні основні елементи: підприємства та організації туристичної індустрії, які надають послуги з розміщення; підприємства та організації, які надають послуги з виробництва та реалізації туристичного продукту і ті, що виконують допоміжні та обслуговуючі функції. Тут можна виділити рекламні агентства, автотранспортні підприємства, перекладацькі бюро, інформаційно-аналітичні служби, підприємства з виробництва сувенірів і товарів з символікою і т.п.

Внутрішній туризм належить до пріоритетних напрямів розвитку державної економіки. Тому створення бізнесу в цій сфері може отримати підтримку інвесторів при наявності грамотного бізнес-плану, а значить, відкрити бізнес по внутрішньому туризму може навіть підприємець-початківець. В той же час внутрішній туризм відноситься до непростих напрямків діяльності турагентств. Пояснити це можна насамперед відносною нерозвиненістю відповідної вітчизняної інфраструктури – готелі, санаторії та бази відпочинку в межах країни істотно відстають за рівнем сервісу від більшості іноземних, тому рівень престижності відпочинку за кордоном, як і раніше більш високий.

Але незважаючи на такі складності, які можуть очікувати організацію внутрішнього туризму, розвиток цього напрямку має і певні об'єктивні передумови і переваги. Ринок внутрішнього туризму останні кілька років почав активно розвиватися. До цього призвели економічна криза 2014 року і інфляція. Доходи українців зменшилися, і вони перейшли з зовнішнього туризму на більш доступний. Крім того, зіграв фактор патріотизму та інтересу до національного надбання. Тепер до цих факторів додається і неможливість покинути межі країни як мінімум до кінця 2020 р.

Для самого ж підприємця орієнтація на внутрішній туризм також передбачає ряд позитивних моментів. В тому числі, створивши грамотну концепцію майбутнього бізнесу і продумавши маркетингові питання, можна стати лідером цієї доволі вільної ніші туристичного бізнесу, отримавши всі відповідні переваги, тим самим домогтися високого рівня прибутку. Відсутність складнощів, візових питань, необхідності укладати договори з іноземними готелями і займатися організацією перельотів туристів – все це переваги, які відрізняють внутрішній туризм як рід підприємницької діяльності. Для початківця бізнесмена такий варіант стане ідеальним методом виходу на ринок, який відрізняє мінімальний рівень фінансових ризиків.

Зазвичай бізнес-план розглядається у якості інструмента залучення фінансових ресурсів, що потрібні аби реалізувати проєкт. Жодні інвестори та кредиторі ніколи не виділять кошти для бізнесу, якщо їм не буде представлений якісно складений бізнес-план. Цей документ повинен запевнити потенційних інвесторів у тому, що досліджуваний інвестиційний проєкт має чітко визначені стратегію, мету, завдання, план та заслуговує на фінансову підтримку.

Також важливою є і внутрішня функція бізнес-плану, у рамках якої можна виокремити дві області його застосування:

1) як інструменту стратегічного планування та оперативного управління діяльністю підприємства. Складання бізнес-плану потребує виокремлення як стратегічних цілей та напрямків діяльності, так і чіткої оперативної діяльності аби їх досягти. Бізнес-план можна назвати базою для поточного планування кожної сторони діяльності закладу, він допомагає найбільш точно досягнути усіма членами команди власних завдань;

2) як механізму аналізу, контролю й оцінки діяльності підприємства. Бізнес-план надає можливість вивчати, стежити та проводити оцінку вдалості діяльності у ході втілення в життя

підприємницького проєкту, знайти невідповідність плану та завчасно спрямовувати у необхідне русло розвиток підприємства.

Таким чином, в умовах ринкової системи господарювання бізнес-план — це активний робочий інструмент управління, відправний пункт усієї планової та виконавчої діяльності підприємства; це документ, який визначає оптимальні за часом і найменш ризиковані шляхи реалізації підприємницького проєкту [2, с. 89].

Бізнес-план допомагає вирішити найважливішу задачу економіки у межах певного підприємства: вибір найбільш успішного методу розмежування факторів виробництва з паралельним рішенням проблем вичерпності ресурсів аби найбільше задовольнити потреби суспільства.

Дослідження, виконане Університетом економіки штату Орегон показало, що бізнес, який має бізнес-план, досягає успіху частіше, ніж бізнес без нього у двох суттєво важливих сферах: у забезпеченні фінансування та росту бізнесу. У першій сфері підприємство з бізнес-планом досягає на 15% більше успіхів, ніж без нього, а у другій сфері бізнес з досліджуваним документом на 18% досягає кращих результатів, ніж без нього (див. рис.1) [4].

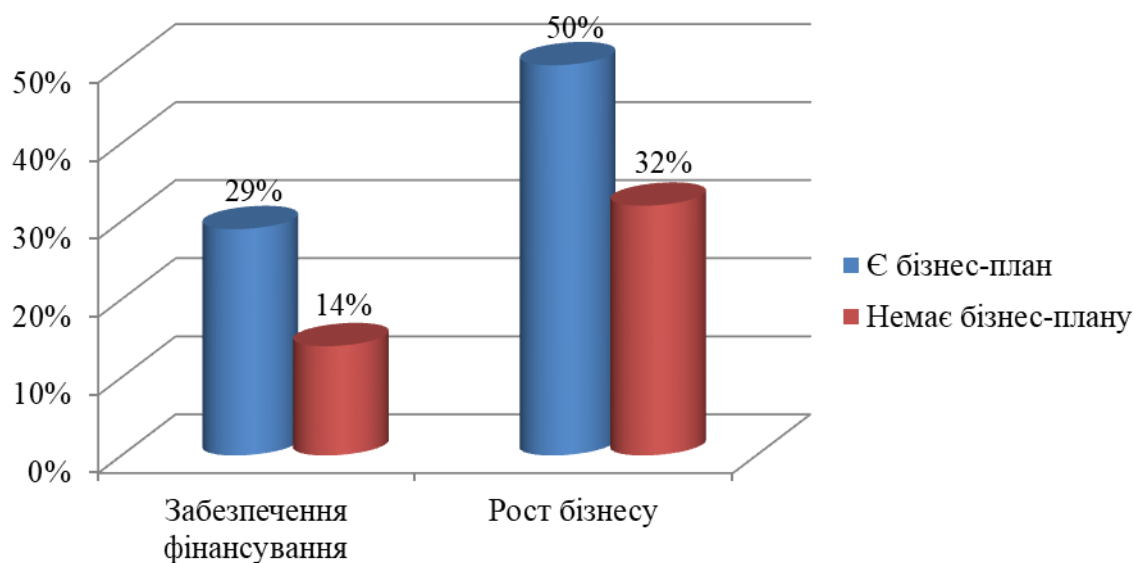

Рис. 1. Вплив бізнес-планування на діяльність підприємства [4]

Дуже схожі данні отримали вчені, що проводили подібне дослідження. Так, Френсіс Дж. Грін, голова кафедри підприємництва в університеті Единбурзької бізнес-школи, та Христіан Хопп, голова кафедри технологічного підприємництва факультету бізнесу та економіки, RWTH Aachen University, вирішили визначити, чи являється наявність бізнес-плану у стартапів запорокою успіху. Для цього вони звернулися до дослідження "Динаміка підприємництва II", що відстежувало репрезентативну вибірку більш ніж 1000 майбутніх підприємців США протягом шестирічного періоду. До речі, в дослідженні були зібрані деякі з найбільш повних даних, які коли-небудь були зібрані щодо характеристик стартапів та їх засновників.

Вони розділили потенційних підприємців на дві групи: ті, хто написав офіційний план, а ті, хто цього не робить. Вчені використовували єдиний статистичний метод, щоб переконатись, що ці дві групи фактично є статистичними близнятами - однакові в усіх відношеннях, за винятком того, що один близнюк пише план, а інший - не. Це означало б можливість встановити, хто з «близнюків» більш схильний до досягнення венчурної життєздатності [7].

Вчені виявили, що мати бізнес-план корисно, бо підприємці, які пишуть їх, на 16% більше шансів на досягнення життєздатності, ніж ті, що не мають планування. Крім того, вони також змогли з'ясувати, що стимулює підприємців до написання документу.

По-перше, підприємці, що орієнтовані на високі темпи росту, на 7% частіше планують свою діяльність, в той час як ті, у кого є інноваційні ідеї, також трохи більше схильні до написання плану (4%), ніж усі інші. Висновок полягає в тому, що планування допомагає краще вирішити серйозні проблеми. По-друге, підприємці, що шукають інвесторів, на 19% більш схильні до написання бізнес-плану, ніж ті, хто не потребує зовнішнього фінансування.

Наприкінці дослідження вчені дійшли висновку, що бізнес-план можливо і не є життєво

необхідним для кожного підприємця, але, якщо він хоче швидко розвивати свій бізнес, то врешті-решт, сам стане в найближчому майбутньому зацікавлений в його написанні [7].

Також декілька років тому Інституціональний альянс Carson проводив дослідження про те, як наявність бізнес-плану впливає на подальший успіх консультативного бізнесу (рис. 2). Його результати виявили, що 60% підприємств цієї області не мають бізнес-плану, а 40% - його склали, і з них лише 7% учасників ринку мають насправді добре складений документ з реально досяжними цілями [5].

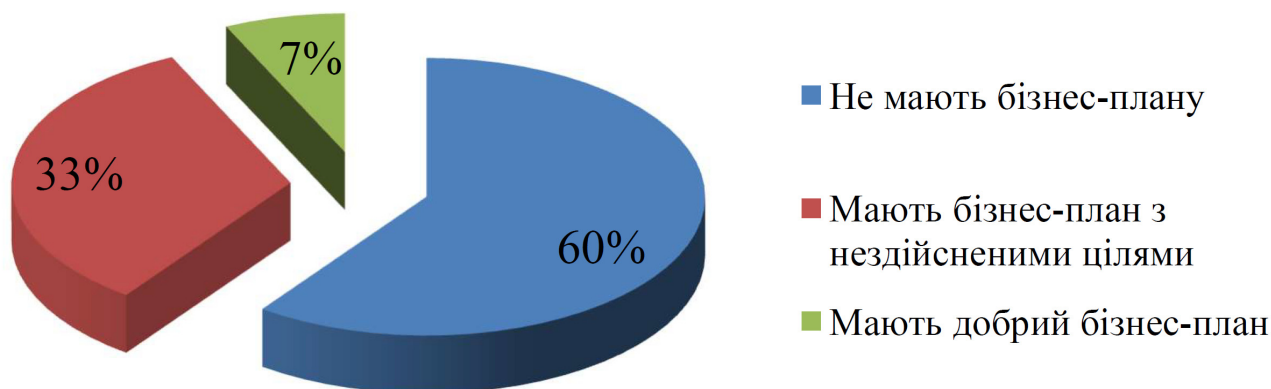

Рис. 2. Результати дослідження ринку консультативного бізнесу [5]

Дослідження показало, що цілих 90% бізнес-планів, що написали підприємці, насправді не пов'язані з реальною вартістю бізнесу. Також було виявлено, що $\frac{3}{4}$ бізнесменів не провели незалежну оцінку своєї діяльності.

Загалом же, консультаційні фірми, що виконували свій бізнес-план мали в 3 рази вищий рівень доходів та були в 2 рази рентабельнішими за фірми, що працювали без документу [5].

Ще одне дослідження AMX Business Survey, що було опубліковано у 2017 році, виявило

закономірності впливу наявності короткострокового/довгострокового бізнес-планів та його відсутності на ріст підприємств (рис. 3). Це дослідження показало, що 51% бізнес-проектів без наявності бізнес-планів не досягли ніякого росту, в той час як при наявності довгострокового бізнес-плану відбувається ріст в 2 рази у 53% та в 4 рази у 30% підприємств, а при короткостроковому – ріст у 61% та 18% відповідно [8].

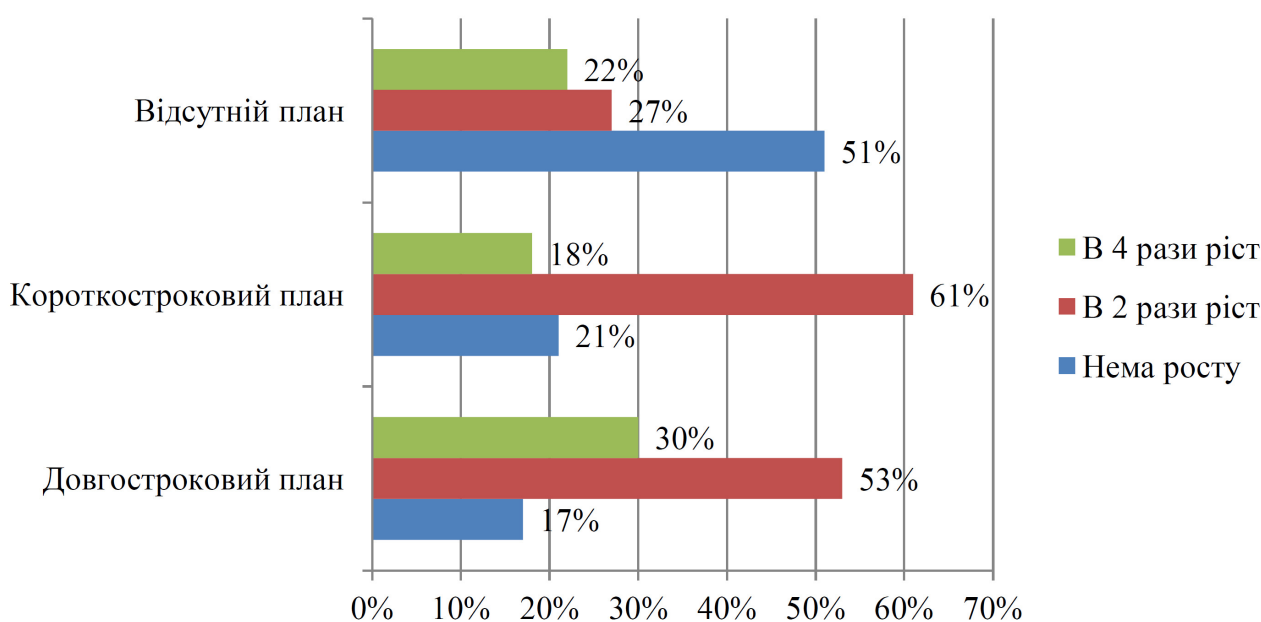

Рис. 3. Результати впливу різнострокових бізнес-планів на підприємство [8]

Засновник і директор Центру Беттані для підприємницької продуктивності і економік у Кренфільдській школі менеджменту професор Ендрю Берк у своїх роботах зазначає, що бізнес-плани дійсно додають велику цінність для бізнесу, як малого, так і великого, і ці ефекти є досить вражаючими. Зростання підприємства збільшується на коефіцієнт приблизно 30% в результаті написання бізнес-планів [8].

Кон'юнктура, що склалася наразі в країні, може бути використана Україною, звичайно при певних умовах, для виходу на якісно новий рівень конкурентоспроможності. Зокрема йдеться про формування пакету пропозицій для ринку медичного і оздоровчого туризму, який, на думку більшості аналітиків, набуває все більшого значення в кризових умовах, як основний мотив подорожі. У цій ситуації вітчизняний санаторно-курортний сектор повинен не тільки активізувати маркетингову діяльність на традиційних ринках СНД але з подвійною енергією працювати з пострадянською діаспорою в Європі і США, арабськими країнами, де є певна довіра до вітчизняної медичної школи.

Кращим способом завоювання нових ринків і створення нового іміджу України на світовому ринку як напрямку медичного туризму може стати формування якісних пакетів лікувальних і профілактичних програм на базі нових SPA-курортів, з використанням унікальних природних лікувальних ресурсів і залученням кращих вітчизняних, а можливо, і зарубіжних фахівців.

Разом з Міністерством енергетики та захисту довкілля необхідно протягом весняних місяців розробити план створення якісного туристичного продукту для любителів екологічного туризму, обладнати маршрути активного туризму в природних заповідниках і зробити перші системні кроки для просування цих продуктів на ринку внутрішнього туризму. Окремі заходи необхідно розробити і впровадити до початку осіннього сезону для популяризації за кордоном можливостей країни в мисливському туризмі, які дозволяють обслужити кілька сотень тисяч туристів в цьому елітному сегменті споживання.

У ряді гірських населених пунктів Західної України туризм фактично став основною сферою економічної діяльності місцевого населення. Але можливості для економічно ефективного сільського туризму існують в більшості регіонів України. Розвиток спектру послуг та інфраструктури рекреації в сільській місцевості слід перетворити в один з головних пріоритетів соціально-економічного розвитку села. Сільський

туризм підвищує якість життя українських селян, сприяє збереженню та відродженню культурного і природного потенціалу, народних традицій, об'єктивно працює на створення позитивного іміджу ідеї життя і роботи в селі — отже, формує нові тенденції в міграційних процесах і велику привабливість сільської місцевості в очах інвесторів.

У поточному році одним із завдань центрального органу влади повинен стати вихід відпочинку в селі на ринок державних замовлень, зокрема, дитячого відпочинку та оздоровлення. Цілий ряд сільських туристичних кластерів вже сьогодні надають набагато більш конкурентоспроможну послугу якісного і різноманітного дитячого відпочинку, ніж багато дитячих таборів відпочинку. Одночасно варто звернути увагу на те, що в умовах кризи відпочинок в селі може стати найбільш вірогідним сценарієм літніх канікул для значної частини українських громадян [6].

Формування в національних парках, лісових масивах маршрутів активного та екологічного туризму сприятиме здешевленню і різноманітності відпочинку практично для всіх груп українського населення, перш за все — для дітей і молоді, і створює додаткові передумови для активного розвитку сільського туризму.

Отже, можемо зробити **висновок**, що підприємцям необхідно витратити свій час, щоб встановити цілі та скласти план для свого бізнесу, якщо вони хочуть більш швидкого росту та вищої рентабельності. Також дуже важливо оновлювати свій план, коли бізнес починає збільшуватися в об'ємах, коли підприємець стає краще розбиратися, дізнається щось нове про свою сферу діяльності та починає краще розуміти потреби своїх клієнтів. Тому бізнес-планування не є діяльністю, якою займаються лише тоді, коли бізнес відкривається та починає працювати. Це повинно бути тим, до чого керівник, знову і знову повертається, переглядає та вдосконалює на основі нових знань.

Але треба мати на увазі, що це не так просто, як може здатися. Тільки наявність плану не гарантує швидкого зростання та усіх інших переваг. Надзвичайно важливо те, який вид бізнес-плану був обраний, як ретельно був складений та чи сумлінно дотримується. Тому тільки тоді, коли підприємець буде володіти та використовувати вище викладену інформацію, він зможе розраховувати на швидке зростання бізнесу, високу рентабельність та життєздатність на ринку.

THE IMPORTANCE OF A BUSINESS PLAN FOR THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE ENTERPRISES OF THE SPHERE OF SERVICES IN THE CONDITIONS OF CRISIS

Hanna Haponenko, PhD (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Olena Yevtushenko, PhD (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: eevtushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Irina Shamara, PhD (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Currently, the domestic tourism business development is carried out in the economic crisis conditions, uncertainty and unstable society life. Such an uncertain economic situation requires an active search for new ideas and solutions to increase competitiveness

and maximize profits. The article establishes the reasons for the business plan emergence and the process of its distribution in domestic spaces; the role and functions are investigated; international studies of the business plan impact on the enterprise operation are analyzed. The feasibility and necessity of business planning in a crisis induced by a pandemic are revealed. The subject of this article is a business plan as a component of the tourism enterprise success. The goal is to establish the relationship between the presence of a business plan in an enterprise and its more efficient functioning among competitors in a crisis. Objective: to determine the need of enterprise business plan creation. General scientific methods are used: systemic, descriptive, comparative and structural-logical analysis. The following results were obtained: on the basis of the study, a direct relationship between the increased efficiency of the enterprises which have a presented business plan compared to enterprises without it was revealed. It is shown that in the conditions of the economic crisis it is the most advisable to open enterprises focused on domestic tourism, in particular medical tours, rural green and children's tourism. Conclusions: entrepreneurs need to spend their time drawing up a business plan to set goals and plan for their business if they want to have faster growth and higher profitability. It seems appropriate to update it periodically so that the business remains competitive and constantly improves.

Keywords: business plan, domestic tourism, economic crisis, pandemic, development of a business plan, the role of business planning, tourism enterprise.

ЗНАЧЕНИЕ БИЗНЕС-ПЛАНА ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

Гапоненко Анна Игоревна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Евтушенко Елена Витальевна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: evevtushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Шамара Ирина Николаевна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

В настоящее время развитие отечественного туристического бизнеса осуществляется в условиях экономического кризиса, неопределенности и нестабильной жизни общества. Такая неопределенная экономическая ситуация требует активного поиска новых идей и решений для повышения конкурентоспособности и получения максимальной прибыли. В статье устанавливаются причины возникновения бизнес-плана и процесс его распространения на отечественных просторах; исследуются роль и функции; анализируются международные исследования влияния бизнес-плана на функционирование предприятия. Обосновывается целесообразность и необходимость бизнес-планирования в условиях кризиса, вызванного пандемией. Предметом исследования статьи является бизнес-план как составляющая успеха функционирования туристического предприятия. Цель заключается в установлении зависимости между наличием бизнес-плана на предприятии и его более эффективным функционированием среди конкурентов в условиях кризиса. Задача: определение необходимости создания бизнес-плана на предприятии. Используются общенаучные методы: системный, описательный, сравнительный и структурно-логический анализ. Получены следующие результаты: на основе проведенного исследования, была выявлена непосредственная зависимость повышенной эффективности функционирования предприятий, в которых присутствовал бизнес-план, по сравнению с предприятиями без него. Показано, что в условиях экономического кризиса наиболее целесообразно открывать предприятия, ориентированные на внутренний туризм, в частности медицинские туры, сельский зеленый и детский туризм. Выводы: предпринимателям необходимо тратить свое время для составления бизнес-плана, чтобы установить цели и составить план для своего бизнеса, если они хотят более быстрого роста и высокой рентабельности. Представляется целесообразным периодически его обновлять чтобы бизнес оставался конкурентоспособным и постоянно совершенствовался.

Ключевые слова: бизнес-план, внутренний туризм, экономический кризис, пандемия, разработка бизнес-плана, роль бизнес-планирования, туристическое предприятие.

References

1. Vasyltsiv, T.H., Kachmaryk, Ya.D., Blonska, V.I. (2013) *Biznes-planuvannia: navchalnyi posibnyk [Business Planning: A Tutorial]*. K.: Znannia. (in Ukrainian)
2. Pokropyvnyi, S. F., Sobol, S.M., Shvydenko, H.O., Derev'ianko, H.O. (2002) *Biznes-plan: tekhnolohiia rozrobky ta obgruntuвання [Business plan: technology development and justification]*. K.: KNEU. (in Ukrainian)
3. Babenko, V., Bondarenko, M., Sidorov, V. (2017). Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No. 2 (2), pp. 70-76. DOI: 10.30837/2522-9818.2017.2.070
4. Business Growth Simplified. Available at: <https://businessgrowthsimpified.com/>
5. Business Plans. Available at: <https://articles.bplans.com/>
6. Haponenko, H. I., Kravchuk, I. I., Kravchuk, I. A., Shamara, I. M., Marchuk, N. A. (2019) The information means to promotion green tourism. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. pp. 497-505. doi: 10.18371/fcaptp.v4i31.191003
7. Harvard Business Review. Available at: <https://hbr.org/>
8. LA Partners. Available at: <https://www.lapartnersaccountants.com.au/>
9. World travel and tourism council (WTTC). Available at: <https://www.wttc.org/>

Література

1. Васильців Т.Г., Качмарик Я.Д., Блонська В.І. Бізнес-планування: навчальний посібник. К.: Знання, 2013.
2. Покропивний С. Ф., Соболев С.М., Швиденко Г.О., Дерев'яно Г.О. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування. К.: КНЕУ, 2002.
3. Babenko V., Bondarenko M., Sidorov V. Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*. 2017. No. 2 (2), P. 70-76. DOI: 10.30837/2522-9818.2017.2.070
4. Business Growth Simplified. URL: <https://businessgrowthsimpified.com/>

5. Business Plans. URL: <https://articles.bplans.com/>
6. Haponenko H. I., Kravchuk I. I., Kravchuk I. A., Shamara I. M., Marchuk N. A. The information means to promotion green tourism. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2019. P. 497-505. DOI: 10.18371/fcaptp.v4i31.191003
7. Harvard Business Review. URL: <https://hbr.org/>
8. LA Partners. URL: <https://www.lapartnersaccountants.com.au/>
9. World travel and tourism council (WTTC). URL: <https://www.wttc.org/>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Шульга Надія Віталіївна

студентка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: nadia.shulga23@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7135-5170>

Інформаційні технології значно спрощують процедуру формування туристичного продукту з використанням комп'ютерних мереж, міжнародних систем бронювання, електронних баз даних з нормативно-правових актів у туризмі, автоматизованих систем взаєморозрахунків тощо. Вплив інформаційних технологій на туризм здійснюється за такими напрямками: підвищення ефективності управління підприємством, підвищення якості обслуговування клієнтів, створення та реалізація нових послуг. Предметом дослідження є впровадження інформаційних технологій в туристичній галузі України. Мета статті полягає у виявленні тенденцій та окресленні перспектив застосування сучасних інформаційних технологій у туристичній галузі. В статті використано наступні методи наукового дослідження: аналіз і синтез для уточнення сутності інформаційних технологій; спостереження і теоретичних узагальнень для розкриття особливостей впровадження інформаційних технологій в діяльність підприємств туристичної галузі; статистичний – для аналізу сучасного стану інформаційних технологій в індустрії туризму; графічні і табличні прийоми – для визначення взаємозв'язку між показниками, їх кількістю й подання результатів дослідження. Отримано наступні результати. Найбільш популярними сайтами в Україні в категоріях «Розміщення», «Подорожі повітрям», «Подорожі наземним транспортом» та «Туристичні пам'ятки» виявилися сайти: booking.com, flyuia.com, blablacar.com.ua та getyourgiede.com. Порівняно зі світовим досвідом, відсоток платного пошуку в Україні вищий, а це означає, що деякі компанії мають не дуже розвинений бренд. Оцінка у мобільних додатках у всіх компаній вище 4, що є гарним показником. Через пандемію туризм зараз знаходиться у важкій ситуації, це також вплинуло на статистику всіх показників на веб-ресурсах, але експерти звертають увагу на історичну стійкість туризму та його здатність виходу з кризових ситуацій. З порівняльної характеристики веб-сторінок у чотирьох категоріях в Україні та світі можна зробити висновки, що в нашій країні бренди цих компаній розвинені на недостатньому рівні, рівень популярності серед туристів нижчий, відсоток пошукового трафіку також нижчий. Для підвищення відвідуваності сайту, рівня впізнаваності туристичним підприємствам слід використовувати соцмережі для надання актуальної інформації туристам та для підтримки зв'язку з клієнтами, а також надсилати поштової розсилки з акціями та знижками.

Ключові слова: інформаційні технології, туристична галузь, туристичні підприємства, веб-сайт, мобільні додатки, прямий трафік, органічний трафік, платний пошук.

Постановка проблеми.

На сучасному етапі ринкових змін управління діяльністю туристичних підприємств в Україні вимагає пошуку нових поглядів та нетрадиційних підходів. Одним з яких є впровадження інформаційних технологій, які дають змогу оперативно реагувати на ринкові зміни за допомогою розроблення та здійснення конкретних заходів щодо вивчення та розвитку ринку, підготовки альтернативних та гнучких рішень і, з рештою, забезпечити прибуткове й довготермінове функціонування. Розвиток туристичного бізнесу стає неможливим без впровадження сучасних інформаційних технологій.

Аналіз досліджень та публікацій.

Дослідження щодо використання новітніх інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної сфери і туризмі в цілому здійснювали: С. Арімов, В. Балута, П. Бурцев, А. Галиновський, О. Губанова, В. Гуляев, А. Демаш, М. Єфремова, І. Зорін, І. Калашников,

В. Квартальнов, Д. Купінський, Ю. Миронов, М. Морозов, Н. Морозова, Т. Новгородцев, Н. Плотнікова, М. Окококов, М. Робсон, М. Скопєнь, О. Тоффлер, Ф. Уллах, М. Хайдегер, А. Шлеєв, С. Чупров та інші.

Мета статті полягає у виявленні тенденцій та окресленні перспектив застосування сучасних інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу.

Туризм як галузь, виконує одну з провідних функцій у світовій економіці, забезпечуючи формування значної частини світового валового продукту. Стрімкий розвиток туристичної галузі згенерував потребу розроблення сучасних інформаційних технологій, що спрямовані на підвищення рівня надання туристичних послуг. Специфіка технології розробки та реалізації турпродукту вимагає таких систем, які в найкоротший термін надавали б актуальні відомості про доступність транспортних засобів і можливості розміщення туристів, забезпечували

б швидке резервування і бронювання місць, а також автоматизацію рішення допоміжних завдань при наданні туристичних послуг (паралельне оформлення таких документів, як квитки, рахунки і путівники, забезпечення розрахункової і довідковою інформацією та ін.). Системи інформаційних технологій, що використовуються в туризмі, можна розділити на наступні функціональні групи інформаційних систем:

- системи бронювання і резервування;
- туристичні віртуальні спільноти;
- інформаційні системи менеджменту;
- електронна комерція;
- геоінформаційні системи;
- інформаційні технології в системах управління готельним комплексом;
- системи підтримки туристичного бізнесу в Інтернет.

Основні завдання, які повинна вирішити запропонована система, це:

- постачання мандрівника детальною і актуальною інформацією щодо найширшого спектра тем;
- надання невеликим туристичним організаціям можливості недорого і ефективно просувати на ринок свої послуги та пропозиції;
- забезпечити недорогий спосіб будь-яким організаціям поширювати інформацію через електронні мережі;
- пропозиція альтернативної системи маркетингу і каналів поширення інформації;

- створення відкритої економічної системи для продажу в електронній формі туристичних послуг.

Деякі найпопулярніші комерційні програми, такі як динамічні цифрові карти із зображеннями та відео, віртуальні тури, електронні книги та програми віртуальної реальності, що являють собою тривимірне та інтерактивне середовище, змінили туристичну маркетингову систему та її оточення. Інтернет – це ефективне середовище спілкування, що впроваджує прозорість, конкурентоспроможність, гнучкість, швидкість передачі інформації, зручність та різноманітність альтернатив постачальникам туристичної продукції [3].

У сучасних умовах підприємства, які задіяні у сфері туризму, можуть використовувати Інтернет такими способами: створення веб-ресурсу, на якому розміщено інформацію про підприємство та його послуги; розміщення на сайтах та спеціальних платформах реклами; участь у групах з обміну новинами; спілкування за допомогою електронної пошти [1]. Тому ми вважаємо доцільним звернути увагу на статистику найпопулярніших веб-сайтів та мобільних додатків в Україні у чотирьох категоріях: «розміщення», «подорожі повітрям», «подорожі наземних транспортом» та «туристичні пам'ятки».

В табл. 1 наведено найпопулярніші веб-сайти у категорії «розміщення». Надамо коротке роз'яснення їх сутності. Booking.com та Doba.ua – це системи інтернет-бронювання, Otputsk.com та Turpravda.ua – веб-сайти, на яких можна переглянути відгуки та фото готелів, Rixos.com – веб-сайт мережі п'ятизіркових готелів.

Таблиця 1

Найбільш відвідувані сайти у категорії «Розміщення» в Україні

№	Веб-сайт	Категорія	Кількість відвідувачів за місяць, осіб	Відвідування через ПК, %	Відвідування через мобільний телефон, %
1	booking.com	Подорожі та туризм > Розміщення	2 555 000	52.84	47.16
2	otputsk.com		359 255	41.27	58.73
3	rixos.com		244 453	1.01	98.99
4	turpravda.ua		227 579	35.67	64.33
5	doba.ua		206 622	23.76	76.24

Складено за матеріалами: [4]

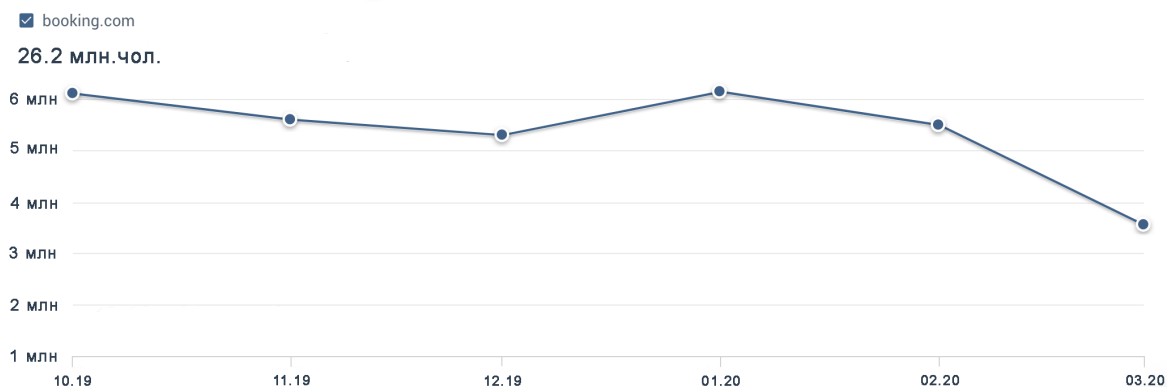

Рис. 1. Кількість відвідувань сайту booking.com у період з 10.2019 по 03.2020 рр. в Україні [4]

Найбільш популярним сайтом в Україні є Booking.com, кількість відвідувачів якого у березні

2020 р склала 2,5 млн осіб (рис. 1). Майже 53% відвідали сайт через ПК, інші – за допомогою

мобільного телефону. Це свідчить насамперед про те, що інтерфейс сайту зручний для відвідування за допомогою обох пристроїв. За період з жовтня 2019 р. по березень 2020 р. в Україні сайт відвідало 26,2 млн. осіб. Невеликий спад у листопаді та

Джерела трафіку

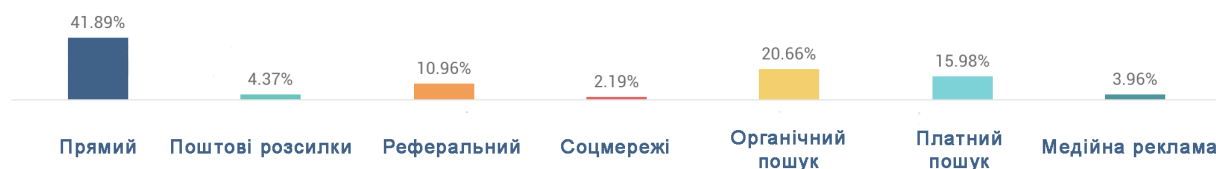

Рис. 2. Джерела трафіку сайту booking.com у березні 2020 р. в Україні [4]

З рис. 2 видно, що джерела трафіку сайту booking.com розподілилися наступним чином: майже 42% припадає на прямий трафік, 21% – на органічний (Органічний трафік – це користувачі, які самостійно перейшли на сайт, обравши його в пошуковій видачі. Вони вводять ключовий запит, а потім шукають кращий ресурс. Платний пошук – це користувачі, які потрапляють на сайт за допомогою спеціально налаштованих рекламних текстових оголошень у пошукових системах [2]). Отже можна зробити висновок, що сайт booking.com доволі популярний в Україні.

У наш час технології мобільних додатків є одними з найважливіших технологій, оскільки все більше туристів шукають інформацію за допомогою телефону в будь-який час і в будь-якому місці. Вплив технологічної трансформації є очевидним в усіх галузях промисловості та економіки, особливо в туризмі, тому для будь-якого туроператора та туристичного підприємства

необхідно бути представленим у мобільних додатках.

Аналізуючи дані табл. 2, можна побачити, що середньомісячна кількість завантажувальних завантажень через магазин Google Play майже в два рази вища, ніж через магазин AppStore. Це обумовлено тим, що кількість користувачів мобільних пристроїв з ОС Android вдвічі більша за кількість користувачів мобільних пристроїв з ОС IOS. Рейтинг Booking.com: Hotels, Apartments & Accommodation в обох магазинах становить 4.8, що є дуже високою оцінкою. Користувачі так високо оцінили додаток за гарний сервіс, зручність, а також великий перелік готелів.

Аналіз міжнародного досвіду створення і функціонування туристичних інформаційних систем показує, що вони можуть розглядатися як незамінний інструмент в туристичному бізнесі при плануванні, дослідженнях і маркетингу.

Таблиця 2

Статистика мобільного додатку Booking.com: Hotels, Apartments & Accommodation у магазинах AppStore та Google Play в Україні станом на березень 2020 р.

	Середньомісячна кількість завантажувальних завантажень, тис.	Рейтинг за весь час
AppStore	42.3	4.8
Google Play	90.3	4.8

Складено за матеріалами: [4]

Як бачимо з табл. 3, компанія Booking.com дотримується однакової стратегії просування сайту, тому розподіл між джерелами трафіку у

світі і в Україні приблизно однаковий. Також це свідчить про те, що поведінкова модель користувачів співпадає.

Таблиця 3

Порівняльна статистика сайтів у категорії «Розміщення» в Україні та світі у березні 2020 р.

	Booking.com у світі	Booking.com в Україні
Кількість відвідувань за березень 2020 року, осіб	427 400 000	2 555 000
Прямий трафік, %	41.58	41.89
Реферальний трафік, %	13.30	10.96
Пошуковий трафік, %	37.46	36.64
Соцмережі, %	1.76	2.19
Поштові розсилки, %	3.48	4.37
Медійна реклама, %	2.43	3.96

Складено за матеріалами: [4]

Сайти, які користуються популярністю в Україні у категорії «Подорожі повітрям»: flyuia.com, wizzair.com, ryanair.com, kbp.aero і avianews.com. Перші три сайти – це авіакомпанії, четвертий – офіційний сайт аеропорту «Бориспіль», п'ятий – сайт з актуальними новинами про рейси, розпродажі квитків, інформацією про аеропорти та авіакомпанії.

Найбільш популярним є сайт Flyuia.com, оскільки ця компанія міжнародних авіаліній України має безліч рейсів майже в усі куточки світу. З табл.4 можна побачити, що кількість

відвідувачів за березень склала 548 тис. осіб, що майже на 75 тис. більше, ніж кількість відвідувачів наступного за популярністю сайту.

Очевидно, що відсоток кількості відвідувачів через ПК у сайтів авіакомпаній більший, оскільки купувати квитки в такий спосіб легше. Дізнаватися останні новини та перевіряти актуальні інформацію щодо рейсів користувачам навпаки зручніше за допомогою мобільного телефону, оскільки він завжди під рукою. Розглянемо статистичні дані сайту flyuia.com.

Таблиця 4

Найбільш відвідувані сайти у категорії «Подорожі повітрям» в Україні

№	Веб-сайт	Категорія	Кількість відвідувачів за місяць, осіб	Відвідування через ПК, %	Відвідування через мобільний телефон, %
1	flyuia.com	Подорожі та туризм > Подорожі повітрям	548 064	50.01	49.99
2	wizzair.com		472 913	65.11	34.89
3	ryanair.com		461 820	65.83	34.17
4	kbp.aero		403 066	31.14	68.86
5	avianews.com		377 473	21.19	78.81

Складено за матеріалами: [4]

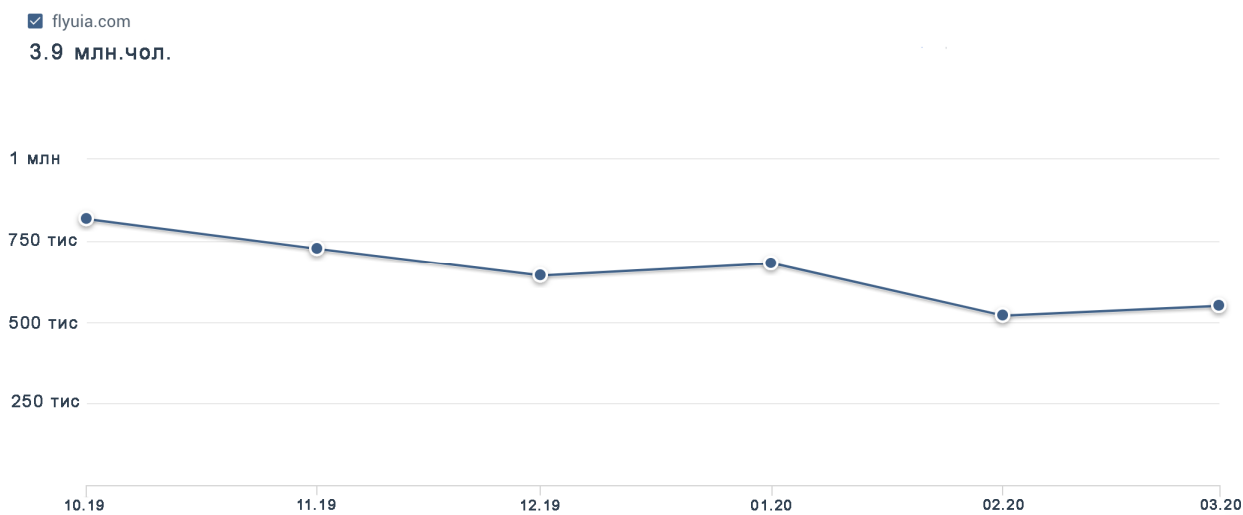

Рис. 3. Кількість відвідувань сайту flyuia.com у період з 10.2019 по 03.2020 рр. в Україні [4]

Кількість відвідувань за шість місяців – 3,9 млн осіб. Спади та підйоми у графіку обумовлені сезонністю, а зростання у березні – повернення наших співвітчизників додому із закордону в період пандемії. З рис. 4 бачимо, що понад 80% трафіку приходить на прямий та органічний

пошук, а отже користувачі знають, що хочуть придбати квитки саме через ці авіалінії. Відсоток платного пошуку та медійної реклами дуже низький. Це означає, що компанія майже не потребує платної реклами, оскільки і так користується великою популярністю.

Джерела трафіку

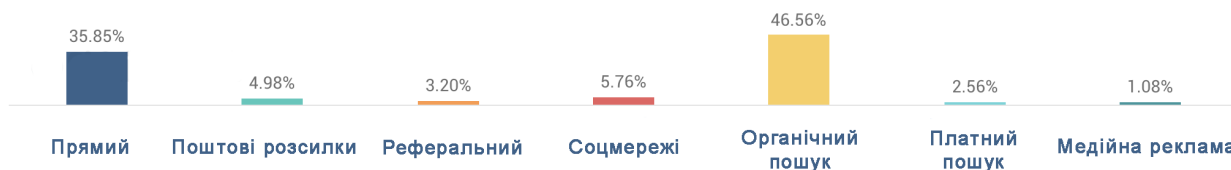

Рис. 4. Джерела трафіку сайту flyuia.com у березні 2020 р. в Україні [4]

У табл. 5 наведена статистика середньомісячної кількості завантажувальних та рейтинг додатку за весь час. Як можна побачити, кількість завантажувальних у Google Play перевищує майже в два рази кількість завантажувальних через AppStore. Але користувачі додатку на ОС IOS більш задоволені додатком. Серед причин, які змусили користувачів поставити доволі низьку оцінку, можна виділити:

- неможливість користування електронним квитком;
- неможливість зберегти дані карти лояльності;
- технічні несправності у меню додатку.

Якщо FlyUIA зверне увагу на ці зауваження та виправить їх, то є можливість у майбутньому збільшити кількість задоволених користувачів.

Таблиця 5

Статистика мобільного додатку FlyUIA - Ukraine International Airlines у магазинах AppStore та Google Play в Україні станом на березень 2020 р.

	Середньомісячна кількість завантажувальних, тис.	Рейтинг за весь час
AppStore	9.7	4.5
Google Play	20.5	4.0

Складено за матеріалами: [4]

Для порівняння вітчизняного та світового досвіду в категорії «Подорожі повітрям» ми обрали сайт найбільш популярної в Європі бюджетної авіакомпанії Ryanair. Як бачимо з табл. 6, Flyuia.com серед способів залучення користувачів роблять акцент на пошукову рекламу, соцмережі та поштової розсилки.

Ryanair.com у свою чергу має більш впізнаваний бренд та отримує майже 50% трафіку з прямого каналу, що дозволяє майже не витрачати бюджет на просування у соцмережах та медійну рекламу. Великий відсоток також займає й пошукова реклама, яка, на думку компанії, приносить більше користі для залучення клієнтів.

Таблиця 6

Порівняльна статистика сайтів у категорії «Подорожі повітрям» в Україні та світі у березні 2020 р.

	Ryanair.com у світі	Flyuia.com в Україні
Кількість відвідувань за березень 2020 року, осіб	35 050 000	548 064
Прямий трафік, %	48.51	35.88
Реферальний трафік, %	5.39	3.20
Пошуковий трафік, %	42.50	49.12
Соцмережі, %	1.12	5.76
Поштової розсилки, %	2.44	4.98
Медійна реклама, %	0.04	1.08

Складено за матеріалами: [4]

В табл. 7 наведено п'ять найбільш популярних сайтів у категорії «Подорожі наземним транспортом» в Україні. Blablacar.com.ua – це онлайн-платформа для пошуку автомобільних попутників, busfor.ua – сайт з продажу міжміських та міжнародних

автобусних квитків, tickets.ua – туристичне онлайн-агентство, яке надає послуги щодо покупки авіабілетів, квитків на автобус та залізницю та оренді автомобілів, proizd.ua і proizdato.net – сервіси з покупки залізничних квитків.

Таблиця 7

Найбільш відвідувані сайти у категорії «Подорожі наземним транспортом» в Україні

№	Веб-сайт	Категорія	Кількість відвідувачів за місяць, осіб	Відвідування через ПК, %	Відвідування через мобільний телефон, %
1	blablacar.com.ua	Подорожі та туризм > Подорожі наземним транспортом	2 240 000	22.64	77.36
2	busfor.ua		895 766	25.08	74.92
3	tickets.ua		822 939	32.11	67.89
4	proizd.ua		469 092	26.79	73.21
5	proizdato.net		350 104	14.71	85.29

Складено за матеріалами: [4]

У березні 2020 р. найпопулярнішим сайтом був blablacar.com.ua. На наш погляд, це може бути викликано тим, що через пандемію сполучення між містами було закрито, а регулярні перевезення відмінено. Кількість відвідувань через мобільний телефон майже в 3 рази перевищує

кількість відвідувань через ПК, оскільки сервіс має дуже зручний мобільний додаток.

Рис. 5 доводить наше припущення щодо популярності пересування у якості автомобільного попутника у березні, оскільки кількість відвідувачів у лютому становила майже на один

мільйон користувачів менше. Спад у січні може бути обумовлений тим, що велика кількість людей подорожують Україною або закордон за квитками, які вони придбали заздалегідь, або навпаки – проводять новорічні свята вдома, не виїжджаючи зі свого міста.

Майже 85% трафіку – це прямий та органічний пошук, оскільки blablacar.com.ua – найбільш популярний сервіс серед жителів України (див. рис.6). Платний пошук та медійна реклама займають менше 5%, тому що компанії не потребують додаткових джерел трафіку.

blablacar.com.ua
10.4 млн.чол.

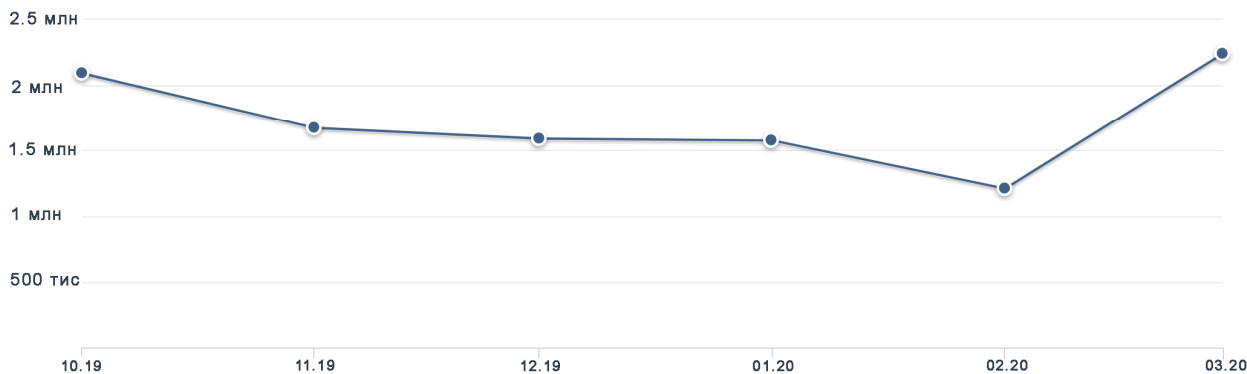

Рис. 5. Кількість відвідувань сайту blablacar.com.ua у період з 10.2019 по 03.2020 рр. в Україні [4]

Джерела трафіку

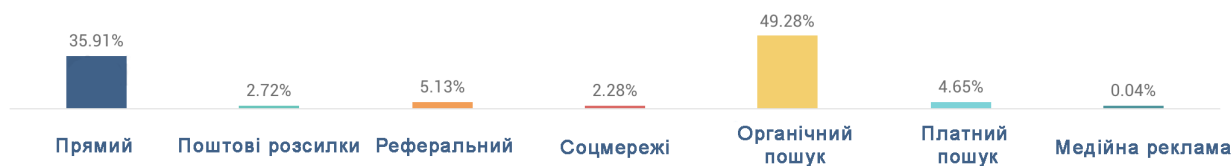

Рис. 6. Джерела трафіку сайту blablacar.com.ua у березні 2020 р. в Україні [4]

Таблиця 8

Статистика мобільного додатку BlaBlaCar: Carpooling у магазинах AppStore та Google Play в Україні станом на березень 2020 р.

	Середньомісячна кількість завантажуваль, тис.	Рейтинг за весь час
AppStore	83.1	4.4
Google Play	137.9	4.6

Складено за матеріалами: [4]

Різниця середньомісячної кількості завантажуваль мобільного додатку BlaBlaCar: Carpooling у магазинах AppStore та Google Play становить трохи більше 50 тис. У порівнянні з іншими категоріями різниця між двома ОС в цьому випадку менше, ніж в два рази (див. табл. 8). Рейтинг в обох магазинах майже однаковий, але не є дуже високим з низки причин:

- водії на маршруті часто запізнюються;
- велика кількість шахраїв, які намагаються отримати гроші через цей додаток;
- після оновлення версії стало важче обрати подорож, яка підходить користувачеві.

Якщо компанія почне відстежувати та перевіряти водіїв більш ретельно та налаштує процес вибору подорожі, це допоможе підвищити рейтинг додатку.

Порівняємо найпопулярніший за версією компанії SimilarWeb Ltd (SimilarWeb Ltd використовує технології обробки великих даних для збору, вимірювання, аналізу та надання даних про поведінкові моделі та статистику залученості користувачів веб-сайтів і мобільних додатків) сайт в категорії «Подорожі наземним транспортом» у світі – Bahn.de, та в Україні – Blablacar.com.ua (табл. 9). Останній активніше

використовує інструменти інтернет-маркетингу, а саме: соцмережі, поштові розсилки та медійну рекламу для залучення користувачів на сайт. Але

у компанії Bahn.de знання бренду вище, оскільки більше 50% трафіку надходить з прямого каналу.

Таблиця 9

Порівняльна статистика сайтів у категорії «Подорожі наземним транспортом» в Україні та світі у березні 2020 р.

	Bahn.de у світі	Blablacar.com.ua в Україні
Кількість відвідувань за березень 2020 року, осіб	22 470 000	2 240 000
Прямий трафік, %	55.46	35.91
Реферальний трафік, %	4.97	5.13
Пошуковий трафік, %	35.99	53.93
Соцмережі, %	1.47	2.28
Поштові розсилки, %	0.79	2.72
Медійна реклама, %	1.32	0.04

Складено за матеріалами: [4]

До категорії «Туристичні пам'ятки» відносяться сайти, на яких можна знайти екскурсійні тури та придбати вхідні квитки у багатьох країнах світу. Насамперед це getyourguide.com та viator.com. Також розглянемо вузькоспеціалізовані сайти, на яких можна дізнатися інформацію та придбати

квитки на до певної туристичної атракції, такі як portaventuraworld.com – парк розваг у Іспанії, disneylandparis.com – парк розваг у Франції та edinburghzoo.org.uk – зоопарк у Шотландії. Найбільш популярний сайт для українців – це getyourguide.com з зручним інтерфейсом для мобільної версії.

Таблиця 10

Найбільш відвідувані сайти у категорії «Туристичні пам'ятки» в Україні

№	Веб-сайт	Категорія	Кількість відвідувачів за місяць, чол.	Відвідування через ПК, %	Відвідування через мобільний телефон, %
1	getyourguide.com	Подорожі та туризм > Туристичні пам'ятки	10 454	27.14	72.86
2	viator.com		< 5000	54.13	45.87
3	portaventuraworld.com		< 5000	56.96	43.03
4	disneylandparis.com		< 5000	44.48	55.52
5	edinburghzoo.org.uk		< 5000	55.07	44.93

Складено за матеріалами: [4]

За період з жовтня 2019 по березень 2020 рр. сайт відвідало близько 80 тис. осіб (рис. 7). Підйоми у графіку залежать насамперед від

сезонності, а різкий спад у лютому зумовлений нестабільною ситуацією у світі та припиненням відвідувань місць масового скупчення людей.

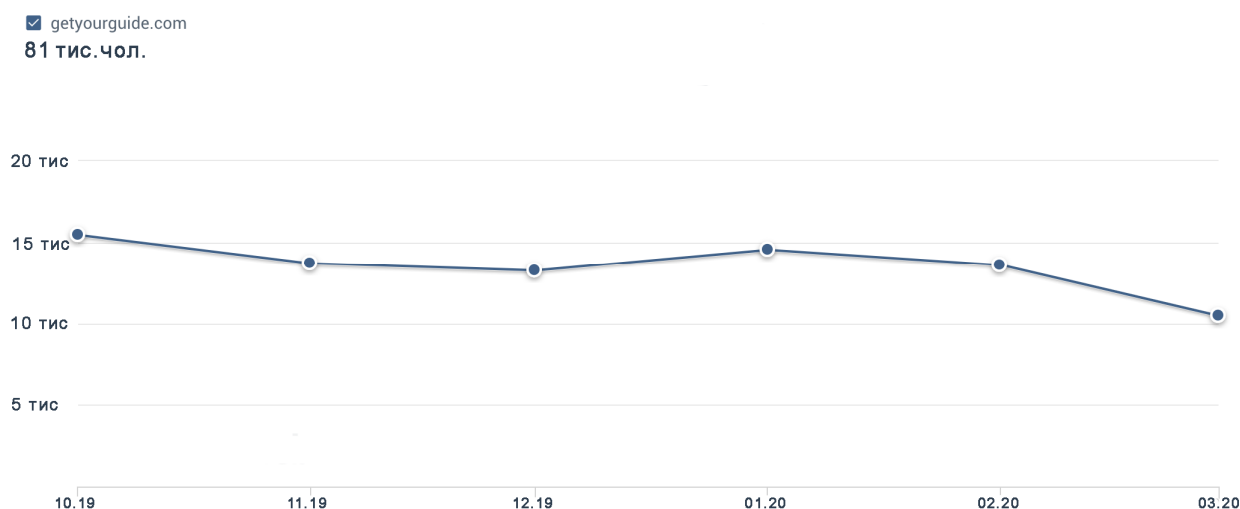

Рис. 7. Кількість відвідувань сайту getyourguide.com у період з 10.2019 по 03.2020 року в Україні [4]

З рис. 8 можемо спостерігати, що майже весь відсоток трафіку розподілився між трьома джерелами: органічним, платним пошуком та прямим трафіком. Це означає, що сайт доволі популярний серед користувачів в Україні, але компанія використовує також платну рекламу для залучення користувачів.

На відміну від попередніх категорій, середньомісячна кількість завантажувальних

мобільного додатку GetYourGuide: Activity tickets & sightseeing tours в AppStore перевищують середньомісячну кількість завантажувальних у Google Play (Табл. 11). Але рейтинг у магазині AppStore набагато менший ніж, у магазині Google Play. Серед проблем, на які користувачі звернули увагу: відсутність електронного квитку у додатку та надто повільний сервіс, через який квиток надходить не одразу, а через декілька днів.

Джерела трафіку

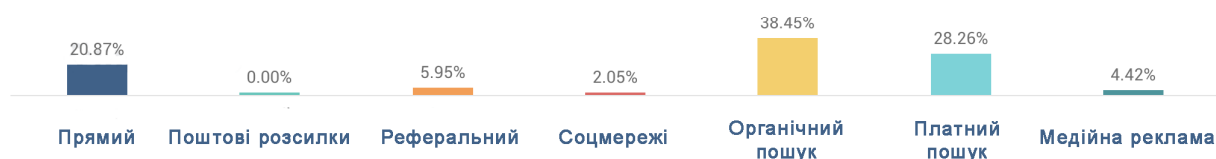

Рис. 8. Джерела трафіку сайту *getyourguide.com* у березні 2020 р. в Україні [4]

Таблиця 11

Статистика мобільного додатку GetYourGuide: Activity tickets & sightseeing tours у магазинах AppStore та Google Play в Україні станом на березень 2020 р.

	Середньомісячна кількість завантажувальних, од.	Рейтинг за весь час
AppStore	840.9	4.1
Google Play	586.1	4.6

Складено за матеріалами: [4]

У табл. 12 можна побачити статистичні дані найбільш популярних сайтів у категорії «Туристичні пам'ятки»: Viator.com у світі та Getyourguide.com в Україні. Розподіл трафіку в обох компаніях майже однаковий, але до стратегії Viator.com входить використання поштових розсилок як основного інструменту інтернет-маркетингу для підвищення продажів, а Getyourguide.com робить акцент на соцмережах та медійній рекламі для підвищення впізнаваності бренду й залучення нових клієнтів.

Проаналізувавши статистичні дані, ми дійшли висновку, що інформаційні технології в Україні використовуються на достатньому рівні, але для подальшого покращення розвитку туристичних підприємств потрібно:

- для збільшення відвідуваності сайтів і, як результат, підвищення ступеня привабливості й впізнаваності брендів, регулярно повинні публікуватися пости у соціальних мережах про останні новини, актуальні пропозиції та знижки;
- налаштовувати поштову розсилку, оскільки це є дешевим та ефективним способом підвищення продажів;
- більше використовувати медійну рекламу для привернення уваги до бренду та залучення клієнтів на сайт;
- постійно удосконалювати сервіс у мобільних додатках та видаляти технічні помилки.

Таблиця 12

Порівняльна статистика сайтів у категорії «Туристичні пам'ятки» в Україні та світі у березні 2020 року

	Viator.com у світі	Getyourguide.com в Україні
Кількість відвідувань за березень 2020 року, осіб	4 630 000	81 000
Прямий трафік, %	30.04	20.87
Реферальний трафік, %	4.69	5.95
Пошуковий трафік, %	58.70	64.71
Соцмережі, %	1.44	2.05
Поштові розсилки, %	1.95	0.00
Медійна реклама, %	3.18	4.42

Складено за матеріалами: [4]

Отже у сьогоднішніх економічних умовах жорсткої конкуренції і ринкової економіки жодне успішне туристичне підприємство не може повноцінно розвиватися й ефективно просуватися без сучасних інформаційних технологій. Результатом впровадження новітніх комп'ютерних технологій стають нові можливості в сфері управління і сервісу. Українські

туристичні підприємства усе більше усвідомлюють необхідність їх використання у своїй роботі. Таким чином, активно використовуючи переваги інформаційних систем і технологій та впроваджуючи їх у діяльність підприємств туристичної галузі, можна забезпечити значне підвищення рівня розвитку туристичної сфери загалом.

MODERN TRENDS AND PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE UKRAINIAN TOURISM INDUSTRY

Hanna Haponenko, PhD (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Nadiia Shulha, student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: nadia.shulga23@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7135-5170>

Information technology greatly simplifies the process of forming a tourist product using computer networks, international reservation systems, electronic databases of tourism regulations, automated systems of settlement payments and etc. The impact of information technology on tourism is carried out by the following ways: increasing the efficiency of enterprise management, improving the quality of customer services, creating and implementing new services. The subject of the research is the introduction of information technology in the Ukrainian tourism industry. The purpose of the article is to identify trends and outline the definite prospects of using modern information technology in the tourism industry. The following research methods are used in the article: analysis and synthesis to closer define the essence of information technology; observation and theoretical generalizations to reveal the characteristics of introduction of information technology in the activity of enterprises in the tourism industry; statistical method to analyze the current condition of information technology in the tourism industry; graphical and tabular techniques to determine the relationship between indicators, their illustrations and the presentation of research results. The results we have obtained are following. The most popular websites in Ukraine in the categories "Accommodation and Hotels", "Air Travel" "Ground Transportation" and "Tourist Attractions" are booking.com, flyuia.com, blablacar.com, and getyourgiede.com. Compared to the world experience, the percentage of paid search in Ukraine is higher, it means that some companies do not have a well-developed brand. The rating in mobile apps for all companies is above 4, it is a good mark. Due to the pandemic, tourism is now in a difficult situation, it has also affected the statistics of all indicators on web resources, but the experts pay attention to the historical sustainability of tourism and its ability to cope with crises. From the comparative characteristics of web pages in four categories in Ukraine and in the world, we can conclude that in our country the brands of these companies are not enough developed, the popularity among tourists is lower, and the percentage of search traffic is also lower. To increase the website traffic and the level of awareness of tourism businesses, tourism enterprises should use social networks to provide up-to-date information to tourists and to maintain customer contact, as well as send promotions and discounts.

Keywords: information technology, travel industry, travel enterprises, website, mobile applications, direct traffic, organic traffic, paid search.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Гапоненко Анна Игоревна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Шульга Надежда Витальевна, студентка, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: nadia.shulga23@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7135-5170>

Информационные технологии значительно упрощают процедуру формирования туристического продукта с использованием компьютерных сетей, международных систем бронирования, электронных баз данных нормативно-правовых актов в туризме, автоматизированных систем взаиморасчетов и тому подобное. Влияние информационных технологий на туризм осуществляется по следующим направлениям: повышение эффективности управления предприятием, повышение качества обслуживания клиентов, создание и реализация новых услуг. Предметом исследования является внедрение информационных технологий в туристической отрасли Украины. Цель статьи состоит в выявлении тенденций и определении перспектив применения современных информационных технологий в туристической отрасли. В статье использованы следующие методы научного исследования: анализ и синтез для уточнения сущности информационных технологий; наблюдения и теоретических обобщений для раскрытия особенностей внедрения информационных технологий в деятельность предприятий туристической отрасли; статистический – для анализа современного состояния информационных технологий в индустрии туризма; графические и табличные приемы – для определения взаимосвязи между показателями, их иллюстрации и представления результатов исследования. Получены следующие результаты. Наиболее популярными сайтами в Украине в категориях «Размещение». «Путешествия по воздуху», «Путешествия наземным транспортом» и «Достопримечательности» оказались сайты: booking.com, flyuia.com, blablacar.com.ua и getyourgiede.com. По сравнению с мировым опытом, процент платного поиска в Украине выше, а это значит, что некоторые компании имеют не достаточно развитый бренд. Оценка в мобильных приложениях у всех компаний выше 4, что является достаточно высоким показателем. Из-за пандемии туризм сейчас находится в тяжелой ситуации, что также повлияло на статистику всех показателей на веб-ресурсах, но эксперты обращают внимание на историческую устойчивость туризма и его способность выхода из кризисных ситуаций. Из сравнительной характеристики веб-страниц в четырех категориях в Украине и мире можно сделать выводы, что в нашей стране бренды этих компаний развиты на недостаточном уровне, уровень популярности среди туристов ниже, процент поискового трафика также ниже. Для повышения посещаемости сайта, уровня узнаваемости туристическим предприятиям следует использовать соцсети для предоставления актуальной информации туристам и для поддержки связи с клиентами, а также передавать почтовые рассылки с акциями и скидками.

Ключевые слова: информационные технологии, туристическая отрасль, туристические предприятия, веб-сайт, мобильные приложения, прямой трафик, органический трафик, платный поиск.

References

1. Babenko V. O. (2016). Informatsiyne zabezpechennya optimizatsii upravlinnya innovatsiynoyu diyal'nistyuu pidpriyemstv Ukraїni [Information support of optimization of management of innovative activity of the enterprises of Ukraine]. *Energoberezhennye. Energetika. Energoaudit*, 11 (154), pp. 45-54. (in Ukrainian)
2. Chto takoe orhanycheskyi trafyk y zACHEM ON VAM [What is organic traffic and why do you need it] Available at: <https://webrost.ru/blog/chto-takoe-organicheskiy-trafik-i-zachem-on-vam/> (in Russian)
3. Haponenko H., Vasylenko V. (2019) Prospects for the use of blockchain technology in the tourism industry. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism"*, 10, 193-199 doi: 10.26565/2310-9513-2019-10-20
4. Website Traffic Statistics & Market Intelligence Available at: <https://www.similarweb.com/>

Література

1. Бабенко В.О. Інформаційне забезпечення оптимізації управління інноваційною діяльністю підприємств України. *Енергосбереження. Енергетика. Енергоаудит*. 2016. № 11 (154). С. 45-54.
2. Что такое органический трафик и зачем он Вам. URL: <https://webrost.ru/blog/chto-takoe-organicheskiy-trafik-i-zachem-on-vam/>
3. Haponenko H., Vasylenko V. Prospects for the use of blockchain technology in the tourism industry. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism"*. 2019. № 10. P. 193-199 doi: 10.26565/2310-9513-2019-10-20
4. Website Traffic Statistics & Market Intelligence. URL: <https://www.similarweb.com/>

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ ЗАКОРДОНОМ

Чупіна Катерина Олександрівна

аспірант кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

e-mail: k.chupina@udpu.edu.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7479-0365>

Предметом дослідження став аналіз поняття інклюзивного туризму, нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність такого виду туризму, аналіз розвитку інклюзивного туризму в Україні та закордоном. Мета полягає в вивченні базових проблем інклюзивного туризму в Україні, причини їх виникнення та перспективи розвитку інклюзивного туризму. Серед яких низька інформованість українського бізнес-суспільства відносно економічної привабливості реалізації послуг для осіб з інвалідністю; недостатній розвиток, а інколи й повна відсутність спеціалізованої туристичної інфраструктури, нестача інформаційних ресурсів, які дозволили б отримати детальну інформацію про можливості доступного туризму в Україні. Завдання проаналізувати механізми створення інклюзивного простору та кращі закордонні практики щодо створення туристичних маршрутів для осіб з інвалідністю. Методи: дослідження спеціалізованих сайтів, які надають допомогу під час планування туристичних маршрутів особами з інвалідністю. Аналіз досвіду створення інклюзивного середовища в містах, які стали переможцями щорічної європейської премії Access City Award (Ліону, Бреди, Варшави). Результати: запропоновано необхідні заходи для розвитку галузі інклюзивного туризму в сучасних умовах, зокрема створення доступного міського середовища, спеціальна підготовка для туристичних операторів та працівників туристичних установ, які працюють та надають послуги особам з інвалідністю, адаптація сайтів туристичних кампаній для осіб з порушеннями зору та слуху, створення довідника доступних готелів, кав'ярень та історичних пам'яток для осіб з інвалідністю, адаптація екскурсійних маршрутів, туристичних та історичних пам'яток до потреб осіб з інвалідністю. Висновки: Світовий досвід показує, що туристи з інвалідністю займають важливий сегмент туристичного ринку. Туризм для людей з інвалідністю є необхідним видом туризму у кожній країні. Це один з тих видів туризму який найшвидше розвиваються. Практика упровадження інклюзивного туризму закордоном доводить, що перш за все необхідно створення безбар'єрного середовища, адаптація екскурсійних маршрутів, туристичних та історичних пам'яток до потреб осіб з інвалідністю.

Ключові слова: туризм, люди з інвалідністю, закордонний досвід, інклюзивний туризм, доступність, туризм для всіх.

Постановка проблеми.

Одним з викликів сьогодення стає збільшення осіб з інвалідністю. Як повідомляє Національна асамблея людей з інвалідністю, понад 1 мільярд людей, що відповідає 15% населення світу, мають ту чи іншу форму інвалідності [5] що в свою чергу вимагає своєчасного реагування та впровадження нових методів реабілітації та інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство.

Одним із ефективних видів реабілітації стає інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм, який за кордоном давно став частиною комплексного підходу в залученні до суспільного середовища осіб з інвалідністю. В Україні цей прогресивний метод робить свої перші кроки. Інклюзивний туризм спроможний залучити до подорожі будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей та за умови забезпечення доступності до об'єктів туристичної інфраструктури.

Інклюзивний туризм (фр. *Inclusif* — що включає, лат. *Include* — роблю висновок, включаю) — процес розвитку туризму, який має на увазі доступність туризму для усіх, в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб усіх людей, у тому числі інвалідів, літніх, їх опікунів і членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей з маленькими дітьми тощо [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інклюзивний туризм - це галузь туризму, яка постійно привертає до себе увагу вчених. Питання

доступного туризму, як засобу реабілітації інвалідів розглядається провідними українськими та закордонними фахівцями зокрема: С. Дарсі, Дж. Діксон, Г. Батлер, К. Роджерсон, О. Кравченко, Н. Коляда, Н. Белоусова, Л. Вікторова, В. Лепський, Л. Науменко, І. Борисова, В. Березовський, С. Макаренко, М. Перфілєва, та ін. Водночас майже відсутнє дослідження кращих практик інклюзивного туризму за кордоном та впровадження їх в туристичний ринок України, як форми реабілітації осіб з інвалідністю.

Формулювання цілей дослідження: здійснити порівняльний аналіз упровадження інклюзивного туризму в Україні та закордоном, визначити основні проблеми та перспективи розвитку інклюзивного туризму, визначити кращі практики інклюзивного туризму та можливість їх інтеграції в туристичну сферу України.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування.

Інклюзивний туризм, за прогнозами експертів, на сьогоднішній день можна назвати сектором ринку туризму, що швидко розвивається. В Україні дану сферу туристичного бізнесу називають «туризмом для осіб з інвалідністю», в інших країнах застосовують терміни — «доступний туризм», «інклюзивний туризм», «туризм для всіх», «безбар'єрний туризм». На сьогодні експертний аналіз показує інтенсивне зростання цієї сфери туристичного бізнесу, при тому, що навіть за кордоном його поки важко

визначити як масовий. Потребування інклюзивного туризму підвищується в усьому світі. Інвалідність, або обмеження функціональних можливостей людини, є складним соціальним фактором, впливу якого не може ігнорувати жодне суспільство. Актуальність теми цієї роботи визначається тим, що туризм може стати дуже ефективним засобом інтеграції осіб з інвалідністю в сучасне суспільство, поряд з іншими [2].

Термін «туризм, доступний для усіх» закріплений у міжнародних нормативно-правових актах. У 1991 р. Генеральна асамблея ЮНВТО прийняла резолюцію під назвою «Створення можливостей для туризму людям з обмеженими можливостями в дев'яності роки» (Creating Tourism Opportunities for Handicapped People in the Nineties), текст якої був у подальшому поновлений у 2005 р. у Дакарі (Сенегал) і названий «Туризм, доступний для усіх» (Резолюція A/RES/492(XVI)/10). А в Рекомендаціях, прийнятих на 20-й сесії Генеральної асамблеї ЮНВТО від 11 червня 2013 р. надано таке визначення: «туризм, доступний для усіх, — це форма туризму, що передбачає процес співробітництва учасників туристичного процесу, що дозволяє людям, які мають потребу в доступі, зокрема пов'язану з мобільністю, зором, слухом і когнітивними функціями, функціонувати незалежно, справедливо та доступним шляхом, надання їм розробленого на принципах універсального дизайну продуктів туризму, послуг та середовищ» [24].

Впроваджуючи інклюзивний туризм в Україні необхідно перейняти кращий закордонний досвід, адже на сьогодні в державі зроблені лише перші кроки, зокрема створено Асоціацію «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». На основі роботи асоціації та проведення Сімпозіуму стала прийнята Резолюція, щодо Практичного Плану Дій для впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні як соціальної та реабілітаційної послуги та проведення його апробації в Черкаській області, як пілотному регіоні, в рамках виконання Національного плану дій з реалізації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю [3], здійснено перші інклюзивні поїздки до музею трипільської культури с. Леґезино, а також до міста Черкаси на перегляд вистави у Черкаському академічному обласному українському музично-драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка, знайомства з Черкаським художнім музеєм та місцевими пам'ятками культури, Київського педагогічного музею та каньйону Буки [3].

Але актуальними залишаються проблеми з відсутністю єдиної бази об'єктів інклюзивного туризму. В Україні не існує сайтів та єдиного реєстру туристичних місць, які доступні для людей з інвалідністю. Мало розвинена архітектурна доступність та майже відсутні культурні та історичні пам'ятки, які пристосовані для людей з інвалідністю.

До базових проблем розвитку інклюзивного туризму в Україні належать:

— відсутність соціально спрямованої законодавчої бази, що регулює взаємовідносини між групами людей з інвалідністю, державою та бізнесом;

— низька інформованість українського бізнес-суспільства відносно економічної привабливості реалізації послуг для осіб з інвалідністю;

— недостатній розвиток, а інколи й повна відсутність спеціалізованої туристичної інфраструктури, яка б дозволяла людям з інвалідністю користуватися різними туристичними послугами;

— нестача інформаційних ресурсів, які дозволили б отримати детальну інформацію про можливості доступного туризму в Україні [2].

У зв'язку з тими, що проблеми починають виникати ще на стадії планування подорожей Україні корисно було б перейняти закордонний досвід щодо впровадження інклюзивного туризму, зокрема в Європі, Ізраїлі, США створені спеціальні сайти для людей з інвалідністю, для зручного вибору та визначення доступності історичних пам'яток та міст. Одночасно з загальноєвропейським порталом про доступний туризм (www.accessibleurope.com), багато країн розробляють власні сайти про доступність туристичних об'єктів їхніх країн.

Інклюзивний туризм в Європі розпочинаються з спеціальних сайтів, наприклад в Барселоні є спеціальний сайт (<http://www.barcelona-access.cat/>) присвячений інклюзивному туризму на якому можна ознайомитись з переліком історичних та культурних пам'яток, які доступні для людей з інвалідністю, дізнатися подробиці функціонування транспорту, знайти готель з доступною інфраструктурою і спеціалізовані сервіси для людей з інвалідністю, замовити тур за певним туристичним маршрутом. Усі відео адаптовані для людей з порушенням слуху, адже дублюються з жестовою мовою. Метою створення доступного середовища в Барселоні стало бажання досягти згуртованого міста, яке сприятиме якості життя та повазі до різноманітності. Влада міста та жителі роблять все можливе для того щоб полегшити доступ до найбільш проблемних пунктів, громадського транспорту та зробити місто доступним для людей з інвалідністю [9].

В місті створене спеціальне туристичне агентство Barcelona Special Traveller [11], що спеціалізується на інклюзивному туризмі. Агентство враховує всі потреби своїх клієнтів та створює персоналізовані поїздки, які гарантують доступність перевезень, проживання та всі необхідні послуги (тури, екскурсії, відвідування ...) [10].

Проект має на меті зробити світ кращим, справедливим та надати рівні можливості для всіх під час подорожей.

Засновники агентства стверджують, що воно базується на поєднанні глибокого знання потреб та побажань туриста з інвалідністю та досвіді, який досі не застосовувався для людей з інвалідністю в Барселоні та Каталонії [6].

Особливо помітними є дії, здійснені багатьма музеями та пам'ятками архітектури, з метою

покращення доступності для людей з сенсорними вадами. Адаптація експозицій за допомогою дублювання написів шрифтом Брайля, звукового опису та тактильних моделей зробили La Pedregal [17] одним із найдоступніших культурних центрів для людей з вадами зору у Європі.

Цікавим для Барселони став досвід створення повністю інклюзивної екскурсії Easy Walking Tour Gòtic - ця екскурсія пропонує маршрут, адаптований до потреб маломобільних груп та розповідає про історію готичного кварталу, від його далекого витoku до сьогодні [14].

Аналогічний сайт є і для всієї Каталонії (<http://turismeperatohom.catalunya.com/en/>).

Портал інклюзивного туризму - це інструмент, за допомогою якого агентство з туризму пропонує туристичні об'єкти, які можна відвідати, готелі, транспорт та заклади харчування, які пристосовані для осіб з інвалідністю.

Інклюзивний туризм став однією з головних цілей Каталонського агентства з туризму (Agència Catalana de Turisme [12]). В даний час Каталонія стала передовим містом в питаннях що стосуються упровадження інклюзивного туризму в іспанському штаті, що має понад 1100 туристичних об'єктів, які адаптовані для людей з інвалідністю.

Для створення доступного середовища Каталонія протягом останніх років працювала над усуненням архітектурних та комунікаційних бар'єрів.

Каталонія має понад 150 км зелених доріг та доступних стежок. Пропонуються послуги з польотів на адаптованих повітряних кулях, вітрильні школи, а також активні види відпочинку (катання на байдарках, дайвінгу, верховій їзді ...). На сайті також є посилання на доступні транспортні засоби та на музеї та галереї, зокрема на Національний музей мистецтв Каталонії (MNAC) [22]. Гірськолижний курорт La Molina також не залишився осторонь та адаптував свої споруди та деякі свої траси для катання на лижах.

Національний художній музеї Каталонії вперше в Іспанії запропонував людям з вадами слуху екскурсію за допомогою жестової мови (каталонською та іспанською) та міжнародною системою знаків (SIS).

Також варто відзначити численні пляжі на узбережжі Каталонії, які є доступними та мають все необхідне для маломобільних груп [13].

Яскравим прикладом розвитку інклюзивного туризму став Мадрид, який позиціонує себе як головний туристичний центр, пропонуючи всі види туристичних послуг від мистецтва і культури до активних видів спорту, а також ресторани, магазини, парки та ботанічні сади. Щороку місто продовжує покращувати свій рейтинг доступності.

Влада Мадриду спільно з Predif (<https://www.predif.org/index.php?q=strongpredifstrong>) (організація що представляє людей з обмеженими можливостями), а також інші туристичні організації розробили путівник (https://www.esmadrid.com/sites/default/files/documentos/accessible_resources_2_edicion.pdf), що містить інформацію про визначні туристичні в

пам'ятки для відвідувачів з інвалідністю. Путівник надає інформацію про доступні тури, музеї, театри, кінотеатри, ресторани а також надає корисні поради, які знадобляться під час відвідування Мадриду.

Одним з найкращих прикладів по упровадженню інклюзивного туризму стала Великобританія. Для людей з інвалідністю адаптуються автобуси і поїзди, в музеях є спеціальні екскурсії і навіть працює окремий спеціалізований туроператор Tourism for all [21].

Сайт пропонує створити свій ідеальний туристичний маршрут відповідно до своїх захоплень та потреб.

Tourism for all - це маленька, яскрава, незалежна, національна благодійна організація, яка є помічником під час планування відпусток для людей з інвалідністю, а також експертом в питаннях доступного туризму на території Великобританії. Як зазначають автори сайту «Ми із захопленням гарантуємо, що люди можуть брати участь у всіх сферах життя громади, незалежно від їхньої мобільності чи можливостей.»

Велика кількість готелів, ресторанів, виставкових центрів, сімейних атракціонів, історичних пам'яток прагнуть стати доступними.

На сайті є вся необхідна інформація, а також поради, які необхідні під час бронювання екскурсій, готелів та формування транспортної карти [21].

У своїй діяльності Англія створила групу з питань інклюзивного туризму (England's Inclusive Tourism Action Group (EITAG)) [15]. Ця група була створена після конференції «VisitEngland's Unlocking the Purple Pound» у 2015 році. Вона включає в себе ряд провідних фірм та зацікавлених осіб в тому, щоб створити доступне середовище в Англії та запровадити кращі практики інклюзивного туризму.

Представники групи здійснюють низку заходів щодо:

- збільшення кількості туристичних напрямків для людей з інвалідністю;
- підвищення обізнаності про доступний туризм серед людей з інвалідністю.

У своїй діяльності група створила поради щодо розвитку інклюзивного туризму зокрема:

1. Переконайтесь, що люди які працюють знають що таке інвалідність та яка допомога може знадобитись відвідувачам з інвалідністю. Переконайтесь що ви маєте все необхідне обладнання в достатній кількості і воно справно працює.

2. Пам'ятайте про використання субтитрів усюди де використовується звукова доріжка. В театрах та на інших мистецьких майданчиках можна використовувати живе субтитрування.

3. Запитайте всіх своїх клієнтів, чи потрібна їм допомога під час евакуації в надзвичайних ситуаціях. Особливо це стосується людей з вадами слуху. Будь-які домовленості обов'язково записуйте.

4. Переконайтесь, що Ваш сайт доступний для людей з інвалідністю.

5. Обов'язково передбачте форму для відгуків та враховуйте відгуки осіб з інвалідністю для того щоб максимально зробити простір доступним.

6. Забезпечте ліжка які можуть переміщатись, або змінювати форму для гостей, часто такі туристи користуються допомогою помічника тому необхідні різні варіанти.

7. Забезпечте таких гостей спеціально облаштованими санітарними кімнатами.

8. Призначте відповідального за доступність. Постійно впроваджуйте кращі інклюзивні практики.

9. Популяризуйте поступки для туристів з інвалідністю та користуйтеся безкоштовною політикою щодо помічника.

10. Надайте посібник щодо доступності. Люди, що мають інвалідність потребують інформації про доступність місця, щоб зрозуміти, чи відповідає це їхнім індивідуальним потребам. Багато людей відкладають відвідування місця, якщо на їх веб-сайті немає інформації про доступ [20].

Важливим під час упровадження інклюзивного туризму в Україні стане досвід Ізраїлю, серед мільйонів туристів, які щороку відвідують Ізраїль, багато туристів мають інвалідність. Ізраїльський уряд робить все для того, щоб люди з інвалідністю не відчували серйозних труднощів під час свого перебування на території країни. Спеціально для туристів з інвалідністю діє туристична кампанія та створений спеціальний сайт Israel4All (<https://www.israel4all.com>). Місія компанії - бути корисним для туристів з інвалідністю, літніх людей та для всіх хто потребує допомоги під час подорожей. Компанія пропонує інклюзивні тури, які включають в себе адаптовані туристичні маршрути, досвідчених екскурсоводів, які спеціалізуються на роботі з туристами з інвалідністю, спеціальне харчування, яке варіюється відповідно до потреб.

Доступність Ізраїлю починається в міжнародному аеропорту Ben-Gurion [16]. Повітряні ворота країни ідеально пристосовані для зустрічі туристів з інвалідністю. Кожен турист в інвалідному візку отримує особистий супровід, під час виходу з терміналу. Крім того, для мандрівників з інвалідністю передбачені спеціальні митні коридори та вікна паспортного контролю. В аеропорту є просторі підйомники, та спеціально облаштовані санітарні кімнати.

Плануючи подорож варто пам'ятати в Ізраїлі всі громадські автобуси адаптовані для осіб з інвалідністю та обладнані підйомниками. Всі туристичні пам'ятки також пристосовані для туристів з інвалідністю. Наприклад вершина фортеці Масада біля Мертвого моря доступна, для маломобільних груп туристів, а спеціальна зона пристосована для того, щоб люди з вадами зору могли тактильно відчути місцевість. Оглядові майданчики на Гору Блаженств (Mount of the Beatitudes), Капернаум (Capernaum), Річку Йордан (Jordan River) і Тиверіадське озеро (Sea of Galilee) відкриті для людей з інвалідністю. Більшість розважальних закладів також адаптовані.

У Тель-Авіві є чотири пляжі, офіційно призначені для людей з інвалідністю, на всіх цих пляжах є санітарні кімнати, які адаптовані для осіб з інвалідністю [17].

Впроваджуючи інклюзивний туризм Україні варто звернути увагу на досвід Ліону, який став одним з флагманів з впровадження інклюзивного туризму отримавши престижну Європейську премію «Доступні міста» у 2018 році [8], в місті 100% громадського транспорту в місті обладнані для людей з інвалідністю, також доступними є бібліотеки, громадські місця та культурні та історичні пам'ятки які обладнані спеціальними пристроями для зчитування інформації, аудіо-візуальними засобами та збільшувальними екранами. Містом також розроблені цифрові інструменти для людей з інвалідністю.

Гарним прикладом зі створення доступного середовища для людей з інвалідністю стала Breda (Голандія). Переможець Access City Award -2019. Це місто постійно вдосконалюється, щоб полегшити життя людям з інвалідністю. Однією з рушійних сил стала платформа «Бреда для всіх» - це організація, яка представляє різні установи, які підтримують людей з інвалідністю. Влада міста разом з громадськими організаціями робить все аби покращити доступність туристичних об'єктів (замків, торгових площ, музеїв) обладнуючи їх необхідними пандусами, ліфтами, підйомниками, аудіо-візуальними засобами).

Breda пропонує більше 300 ресторанів, клубів, кафе, барів та розважальних закладів, парків, ботанічних садів [19].

Корисним для України стане досвід сусідньої Польщі, яка за короткий проміжок часу зробила все для покращення доступності, а Варшава отримала статус кращого міста по доступності за версією щорічної премії Access City Award – 2020 [7].

Одним з пріоритетних напрямків діяльності відділу туризму Республіки Польща на 2019 рік стали «Дії щодо підвищення доступності туризму для людей з обмеженими можливостями».

Поляки трактують туризм як хорошу фізичну активність, яку можна реалізувати за допомогою різних форм подорожі. Це також елемент реабілітації, який допомагає повернутися до гарної фізичної форми. Та шанс відпочити і розважитися в новій обстановці. Не можна забувати про основну мету туризму: знайомство з новими місцями та культурами та набуття нового досвіду, що збагачує наше життя.

Туристична галузь починає відповідати очікуванням та потребам людей з інвалідністю. У готелях та ресторанах є відповідні проїзди, ліфти, ванні кімнати мають ручки та більше місця.

На польських пляжах можна знайти дерев'яні майданчики або загартовану землю, завдяки якій людина в інвалідному візку зможе під'їхати до пляжу. Тут також доступні спеціальні підйомники для купання в морі.

Велику роль відводять гірськолижному спорту, створюючи спеціальні проекти, один з яких «Niepełnosprawni w górach – Razem na szczyt». Мета проекту - допомогти людям з інвалідністю під

час гірських експедицій та дати їм усвідомлення того, що вони можуть здійснити різні мрії та підкорити гірські вершини так само, як здорові люди [23].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Світовий досвід показує, що туристи з інвалідністю займають важливий сегмент туристичного ринку. Туризм для людей з інвалідністю є необхідним видом туризму у кожній країні. Це один з тих видів туризму який найшвидше розвиваються.

Практика упровадження інклюзивного туризму закордоном доводить, що перш за все необхідно створення безбар'єрного середовища, адаптація екскурсійних маршрутів, туристичних та історичних пам'яток до потреб осіб з інвалідністю. Україні варто упровадити кращий

досвід країн щодо організації надання туристичних послуг особам з інвалідністю, зокрема створення спеціальних сайтів, брошур, додатків для смартфонів, адаптація екскурсійних маршрутів, архітектурних та історичних пам'яток.

Створення «доступного середовища» для інвалідів, розробка екскурсійних маршрутів, з урахуванням їх доступності, та нозології дозволить створити рівні можливості для подорожей для осіб з інвалідністю, що буде сприяти їх реабілітації та соціалізації, а також дозволить брати повноцінну участь в житті суспільства. Спеціальна підготовка для туристичних операторів та працівників туристичних установ, які працюють та надають послуги особам з інвалідністю, адаптація сайтів туристичних кампаній для осіб з порушеннями зору та слуху.

ANALYSIS OF THE INCLUSIVE TOURISM DEVELOPMENT ABROAD

Kateryna Chupina, Postgraduate student of the Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical, Sadova str., 2, m. Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300, e-mail: k.chupina@udpu.edu.ua; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7479-0365>

The subject of research was the concept of inclusive tourism and the legal framework that regulates the activity of this type of tourism. The analysis of the development of inclusive tourism in Ukraine and abroad has been carried out. The goal is to study the basic problems of inclusive tourism in Ukraine, the reasons for their occurrence and the prospects of the development of inclusive tourism have been studied. They include: low awareness of the Ukrainian business community about the economic attractiveness of disability services realization; insufficient development, and sometimes complete absence of specialized tourism infrastructure, lack of information resources that would provide detailed information on the opportunities for accessible tourism in Ukraine. The objective is to research the mechanisms of inclusive space creation and the best foreign practices on the creation of tourist routes for people with disabilities have been analyzed. Methods: Specialized sites that assist in the planning of hiking trails by people with disabilities have been explored. The experience of creating an inclusive environment in cities that won the annual European Access City Award (Lyon, Brady, and Warsaw) has been analyzed. Results: The necessary measures for the development of the inclusive tourism industry in modern conditions have been proposed. They are as follows: creation of accessible urban environment, special training for tourist operators and employees of tourist establishments that work and provide services to people with disabilities, adaptation of tourist agents' sites for the people with sensory impairment, creation of a directory of accessible hotels, cafes and historical sights for people with disabilities, adaptation of excursion routes, tourist and historical monuments to the needs of people with disabilities. Conclusions: World experience shows that tourists with disabilities occupy an important segment of the tourism market. Tourism for people with disabilities is a necessary type of tourism in every country. This is one of the fastest growing types of tourism. The practice of introducing inclusive tourism abroad proves that, first of all, it is necessary to create a barrier-free environment, adapt excursion routes, tourist and historical monuments to the needs of persons with disabilities.

Keywords: tourism, people with disabilities, foreign experience, inclusive tourism, accessibility, tourism for everybody.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМА ЗА РУБЕЖОМ

Чупина Екатерина Александровна, аспирант кафедры психологии, Уманский государственный университет имени Павла Тычины, Ул. Садовая, 2, г. Умань, Черкасская обл. Украина, 20300, e-mail: k.chupina@udpu.edu.ua; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7479-0365>

Предметом исследования стал анализ понятия инклюзивного туризма, нормативно-правовой базы, регламентирующей деятельность такого вида туризма, анализ развития инклюзивного туризма в Украине и за рубежом. Цель состоит в изучении базовых проблем инклюзивного туризма в Украине, причин их возникновения и перспектив развития инклюзивного туризма. Среди которых низкая информированность украинского бизнес-сообщества относительно экономической привлекательности реализации услуг для лиц с инвалидностью; недостаточное развитие, а иногда и полное отсутствие специализированной туристической инфраструктуры, недостаток информационных ресурсов, которые позволили бы получить подробную информацию о возможностях доступного туризма в Украине. Задача проанализировать механизмы создания инклюзивного пространства и лучшие зарубежные практики по созданию туристических маршрутов для лиц с инвалидностью. Методы: исследование специализированных сайтов, которые предоставляют помощь при планировании туристических маршрутов лицами с инвалидностью. Анализ опыта создания инклюзивного среды в городах, которые стали победителями ежегодной европейской премии Access City Award (Лион, Бреды, Варшавы). Результаты: предложено необходимые меры для развития отрасли инклюзивного туризма в современных условиях, в частности создание доступного городской среды, специальная подготовка для туристических операторов и работников туристических учреждений, работающих и предоставляющих услуги лицам с инвалидностью, адаптация сайтов туристических кампаний для лиц с нарушениями зрения и слуха, создание справочника доступных гостиниц, кафе и исторических памятников для лиц с инвалидностью, адаптация экскурсионных маршрутов, туристических и исторических памятников к потребностям лиц с инвалидностью. Выводы: Мировой опыт показывает, что туристы с инвалидностью занимают важный сегмент туристического рынка. Туризм для людей с инвалидностью является необходимым видом туризма в каждой стране. Это один из тех видов туризма, которые быстро развиваются. Практика внедрения инклюзивного туризма за рубежом показывает, что прежде всего необходимо создание безбарьерной среды, адаптация экскурсионных маршрутов, туристических и исторических памятников для лиц с инвалидностью.

Ключевые слова: туризм, люди с инвалидностью, зарубежный опыт, инклюзивный туризм, доступность, туризм для всех.

References

1. Vlasenko I. V. (2018) Inkliuzyvnyi turyzm: dosvid Yevropy, problemy ta perspektyvy Ukrainy [Inclusive tourism: experience of Europe, problems and prospects of Ukraine] *Economic strategy and prospects for development of trade and services*, vol. 2. pp. 220-230. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (in Ukrainian)
2. Vlaschenko N. M. (2018) Problemy ta perspektyvy rozvytku infrastruktury dlia potreb inkliuzyvnoho turyzmu [Problems and prospects of infrastructure development for the needs of inclusive tourism]. *Business Inform*, 9. pp. 122 – 126. (in Ukrainian)
3. Kravchenko O. Inkliuzyvnyi turyzm yak vyd sotsialno-psykhologichnoi reabilitatsii studentiv z invalidnistiu [Inclusive tourism as a form of social and psychological rehabilitation of students with disabilities] Available at: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10653> (in Ukrainian)
4. Kravchenko O., Koliada N., Kashtan S. (2019) Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do nadannia sotsialnykh posluh vydamy inkliuzyvnoho turyzmu [Training future social workers to provide social services with inclusive tourism]. *Materialy V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy»*. Zbirnyk naukovykh prats. Kropyvnytskyi. LA NAU. (in Ukrainian)
5. National Assembly of People with Disabilities Available at: <https://naiu.org.ua/>
6. About US Barcelona Special Traveler Available at: <https://www.barcelonaspecialtraveler.com/about-us>
7. Access City Award 2020 Available at: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1141&eventsId=1442&furtherEvents=yes>
8. Access City Award Available at: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1137&newsId=9502&furtherNews=yes>
9. Barcelona Accessible Available at: <https://www.barcelonaturisme.com/wv3/es/page/47/barcelona-accessible.html>
10. Barcelona Special Traveler Available at: <https://siidon.guttmann.com/es/recurso/barcelona-special-traveler>
11. Barcelona Special Traveler Available at: <https://www.barcelonaspecialtraveler.com>
12. Catalan Tourist Board Available at: <http://act.gencat.cat>
13. Cataluña apuesta por el turismo accesible Available at: https://cronicaglobal.espanol.com/vida/cataluna-turismo-accesible_158339_102.html
14. Easy Walking Tour Gòtic Available at: <https://bcnshop.barcelonaturisme.com/shopv3/en/product/23941/easy-walking-tour-gotic.html>
15. England's Inclusive Tourism Action Group Available at: <https://www.visitbritain.org/business-advice/englands-inclusive-tourism-action-group>
16. Israel Airports Available at: <https://www.iaa.gov.il/en-US/airports/bengurion/Pages/default.aspx>
17. Israel tours to for disabled persons Available at: <http://www.israelandyou.com/israel-tours-to-for-disabled-persons/>
18. La Pedrera Available at: <https://www.lapedrera.com/en>
19. Meet Breda: winner Access City Award Available at: <https://www.accessibletravelnl.com/blogs/Meet-Breda-winner-Access-City-Award>
20. Top 10 tips on inclusive tourism Available at: https://www.visitbritain.org/sites/default/files/vb-corporate/top_10_tips_inclusive_tourism.pdf
21. Tourism for All Available at: <https://www.tourismforall.co.uk>
22. Turismo accesible Available at: <http://act.gencat.cat/408/turismo-accesible/?lang=es>
23. Turystyka osób niepełnosprawnych Available at: <http://wprawiamyw ruch.pl/?p=1264>
24. World Tourism Organization. A United Nations Specialized Agency Available at: <http://www2.unwto.org/>

Література

1. Власенко І. В. Інклюзивний туризм: досвід Європи, проблеми та перспективи України *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2018. Вип. 2. С. 220-230. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення 22.01.2020р.).
2. Влащенко Н. М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. *Бізнес Інформ*. 2018. №9. С. 122 – 126.
3. Кравченко О. Інклюзивний туризм як вид соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю, URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10653> (дата звернення 22.01.2020р.).
4. Кравченко О., Коляда Н., Каштан С. Підготовка майбутніх соціальних працівників до надання соціальних послуг видами інклюзивного туризму. *Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України»*. Збірник наукових праць. Кропивницький. ЛА НАУ, 2019.
5. Національна асамблея людей з інвалідністю. URL: <https://naiu.org.ua/> (дата звернення 22.01.2020 р.)
6. ABOUT US Barcelona Special Traveler URL: <https://www.barcelonaspecialtraveler.com/about-us> (дата звернення 06.04.2020 р.)

7. Access City Award 2020 URL:
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1141&eventsId=1442&furtherEvents=yes> (дата звернення 23.01.2020 р.)
8. Access City Award URL:
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1137&newsId=9502&furtherNews=yes> (дата звернення 23.01.2020 р.)
9. Barcelona Accessible URL: <https://www.barcelonaturisme.com/wv3/es/page/47/barcelona-accesible.html> (дата звернення 06.04.2020 р.)
10. Barcelona Special Traveler URL: <https://siidon.guttmann.com/es/recurso/barcelona-special-traveler> (дата звернення 06.04.2020 р.)
11. BARCELONA SPECIAL TRAVELER URL: <https://www.barcelonaspecialtraveler.com> (дата звернення 06.04.2020 р.)
12. Catalan Tourist Board URL: <http://act.gencat.cat> (дата звернення 06.04.2020 р.)
13. Cataluña apuesta por el turismo accesible URL: https://cronicaglobal.elespanol.com/vida/cataluna-turismo-accesible_158339_102.html (дата звернення 06.04.2020 р.)
14. EASY WALKING TOUR GÒTIC URL:
<https://bcnshop.barcelonaturisme.com/shopv3/en/product/23941/easy-walking-tour-gotic.html> (дата звернення 06.04.2020 р.)
15. England's Inclusive Tourism Action Group URL: <https://www.visitbritain.org/business-advice/englands-inclusive-tourism-action-group> (дата звернення 06.04.2020 р.)
16. Israel Airports URL: <https://www.iaa.gov.il/en-US/airports/bengurion/Pages/default.aspx> (дата звернення 06.04.2020 р.)
17. Israel tours to for disabled persons URL: <http://www.israelandyou.com/israel-tours-to-for-disabled-persons/> (дата звернення 06.04.2020 р.)
18. La Pedrera URL: <https://www.lapedrera.com/en> (дата звернення 06.04.2020 р.)
19. Meet Breda: winner Access City Award URL: <https://www.accessibletravelnl.com/blogs/Meet-Breda-winner-Access-City-Award> (дата звернення 23.01.2020 р.)
20. Top 10 tips on inclusive tourism URL: https://www.visitbritain.org/sites/default/files/vb-corporate/top_10_tips_inclusive_tourism.pdf (дата звернення 06.04.2020 р.)
21. Tourism for All URL: <https://www.tourismforall.co.uk> (дата звернення 06.04.2020 р.)
22. Turismo accesible URL: <http://act.gencat.cat/408/turismo-accesible/?lang=es> (дата звернення 06.04.2020 р.)
23. Turystyka osób niepełnosprawnych URL: <http://wprawiamywruch.pl/?p=1264> (дата звернення 23.01.2020 р.)
24. World Tourism Organization. A United Nations Specialized Agency URL: <http://www2.unwto.org/> (дата звернення 22.01.2020 р.)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОСВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Шамара Ірина Миколаївна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: shamara@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Кривулькіна Дар'я Ігорівна

студентка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: dariakryvulkina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6745-2875>

Індустрія туризму виступає все більш значущим елементом в економіці України, вектор розвитку якої спрямований на активну інтеграцію у світове господарство, але разом з тим за темпами свого розвитку залишає Україну на найнижчих рейтингових позиціях світового туристичного ринку. В такій ситуації актуальними постають дослідження чинників, що створюють перешкоди для розвитку туризму в Україні та визначення перспектив вітчизняного туристичного ринку, що має стати основою для впровадження заходів щодо реалізації туристичного потенціалу України і стимулювання міжнародного туризму. У статті аналізується сучасний стан розвитку туристичної індустрії світу та України. Визначаються проблемні аспекти розвитку галузі в країні на основі показників індексу туристичної конкурентоспроможності. Досліджуються перспективи розвитку національного туристичного ринку. Предметом дослідження статті є сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку національного туристичного ринку в контексті загальносвітових тенденцій. Мета полягає у вивченні стану туристичного бізнесу в Україні, виявленні проблем та перспектив розвитку вітчизняного туристичного ринку. Завдання: виявлення особливостей ринку туристичних послуг України та перспектив успішного виходу на світовий ринок туристичних послуг. Використовуються загальнонаукові методи: аналітичний, статистичний, описовий, порівняльний та структурно-логічний аналіз. Отримано такі результати: на основі проведеного дослідження, було виявлено, що рівень розвитку туристичного ринку України дуже низький в порівнянні зі світовими показниками, при тому, що Україна має потужний туристичний потенціал. Доведено, що Україна може запропонувати конкурентоспроможні туристичні продукти за всіма перспективними туристичними напрямками та має всі можливості успішного виходу на світовий туристичний ринок при умові подолання наявних проблем вітчизняної галузі. Висновки: необхідним є підвищення рівня основних напрямів стимулювання туристичної діяльності в Україні, що зможе посилити взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами розвитку як всієї країни, так і окремих регіонів, що, в свою чергу, сприятиме зміцненню економіки, наповненню бюджету, збільшенню рівня доходів населення, створенню потужної туристичної галузі та збереженню історико-культурної спадщини країни.

Ключові слова: динаміка туристичних потоків, індустрія туризму, конкурентоспроможність, міжнародний туризм, туризм, туристичний ринок.

Постановка проблеми.

Туристичний ринок набуває дедалі більшого значення для розвитку світової економіки. Такі країни, як США, Франція та Іспанія, борються за лідерство в цьому секторі з метою позиціонувати себе як першу в світі туристичну державу, що є дуже вигідною метою. Індустрія туризму не тільки приносить доходи для країни та культурного багатства, але також є одним з найважливіших економічних двигунів для зростання та розвитку.

Політична криза та бойові дії на сході України негативно позначились на іміджі країни, що призвело до скорочення обсягів в'їзного туризму. Наразі розвиток національного туристичного ринку України залежить як від сприятливості міжнародної ситуації та ефективності державної

політики, так і від діяльності функціонуючих у цьому сегменті підприємств.

Аналіз досліджень та публікацій.

Дослідженню національного туристичного ринку України присвячують свою наукову діяльність такі вітчизняні вчені як Любіцева О.О., Бейдик О.О., Кудла Н.Є., Квартальний В.А., Ковальчук С.В., Фролова Г.І, Пестушко В.М. та інші. Важливим є науковий вклад учених кафедр туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Парфіненко А.Ю., Шамара І.М., Волкова І.І., Посохов І.С., Юрченко С.О., Гапоненко Г.І., та ін.

Мета статті полягає у вивченні стану туристичного бізнесу в Україні, виявленні проблем

та перспектив розвитку вітчизняного туристичного ринку.

Виклад основного матеріалу.

Туризм, будучи одним з найбільших секторів економіки у світі, створює робочі місця, сприяє експорту та процвітає у всьому світі. Сектор, що складається з широкого спектру галузей, має на меті обслуговувати та підтримувати внутрішніх, міжнародних, ділових туристів та рекреантів. За даними Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) міжнародні подорожі в 2018 році досягли 1,4 млрд прибуттів, тобто на 5,4% більше порівняно з попереднім роком (рис. 1) [8]. Таким чином, починаючи з 2009 року, туристична сфера

постійно зростає, темпи зростання якого в середньому зростають на 4% щороку.

На основі цих даних можемо зробити прогноз зростання кількості прибуттів до 2022 року (рис. 2). За результатами проведеного тренд-аналізу можна зробити наступний висновок. Число міжнародних прибуттів з 2008 по 2022 рік має позитивну тенденцію зростання, що підтверджується коефіцієнтом апроксимації ($R^2 = 0,968$). Щорічне збільшення туристичного потоку в досліджуваний період становить 49,3 млн. чол. Період падіння числа туристів у 2009 році, що можна побачити на графіку, пов'язаний з економічною кризою.

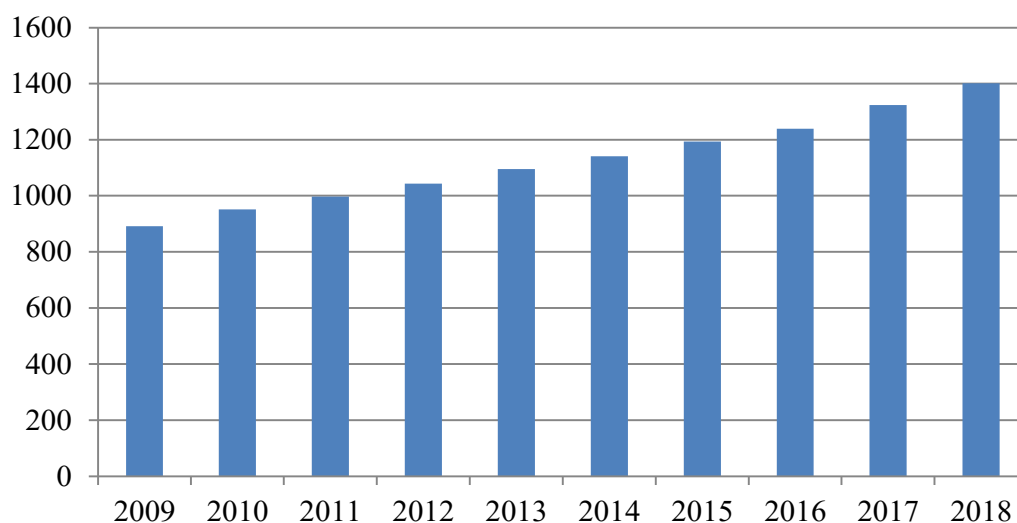

Рис. 1. Динаміка міжнародних туристичних прибуттів у 2009-2018 рр., млн. ос. [8]

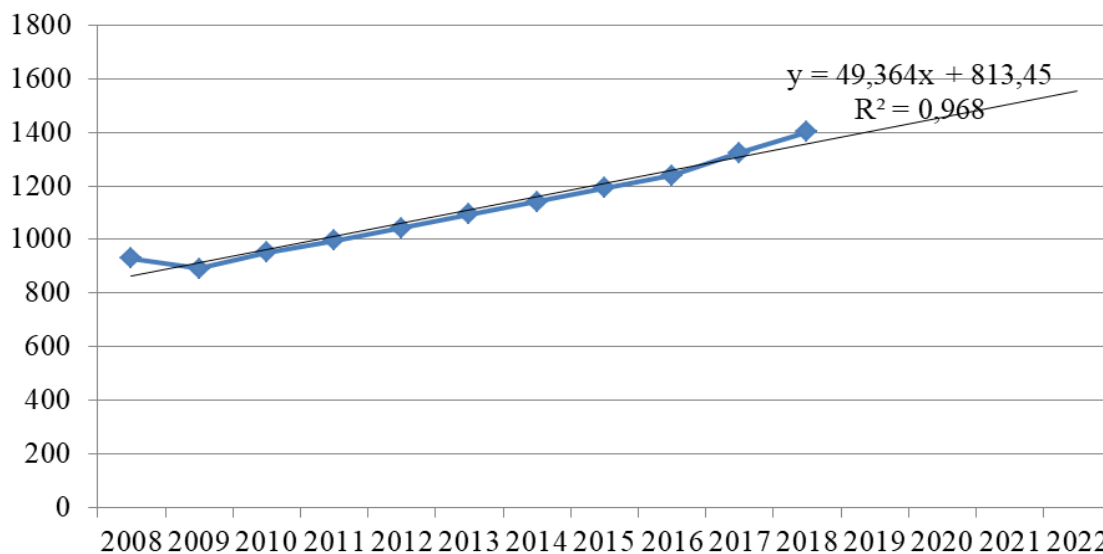

Рис. 2. Динаміка міжнародних туристичних прибуттів у 2008-2022 рр., млн. ос. [8]

Отже, з представленого прогнозу можна побачити, що сектор туризму мав абсолютно позитивну тенденцію та з вірогідністю більше 90% відсотків цей прогноз мав справдитись. Але на сьогоднішній день ми спостерігаємо форс-мажорну ситуацію, яка має величезний

негативний вплив на туризм. За даними звіту Всесвітньої туристської організації (UNWTO) станом на 6 квітня 2020 року туристам обмежений доступ за 209 напрямками, або 96% всіх напрямків у світі, через поширення COVID-19. Через те, що пандемія коронавірусу

розвивається дуже швидко, наразі оцінити вплив COVID-19 на сектор міжнародного туризму дуже складно. За попередніми оцінками ЮНВТО від 24 березня 2020 року міжнародні

прибуття знизяться на 20-30% у 2020 році (рис. 3), це призведе до втрат надходжень від туризму у розмірі від 300 до 400 млрд. дол. США (рис.4) [9].

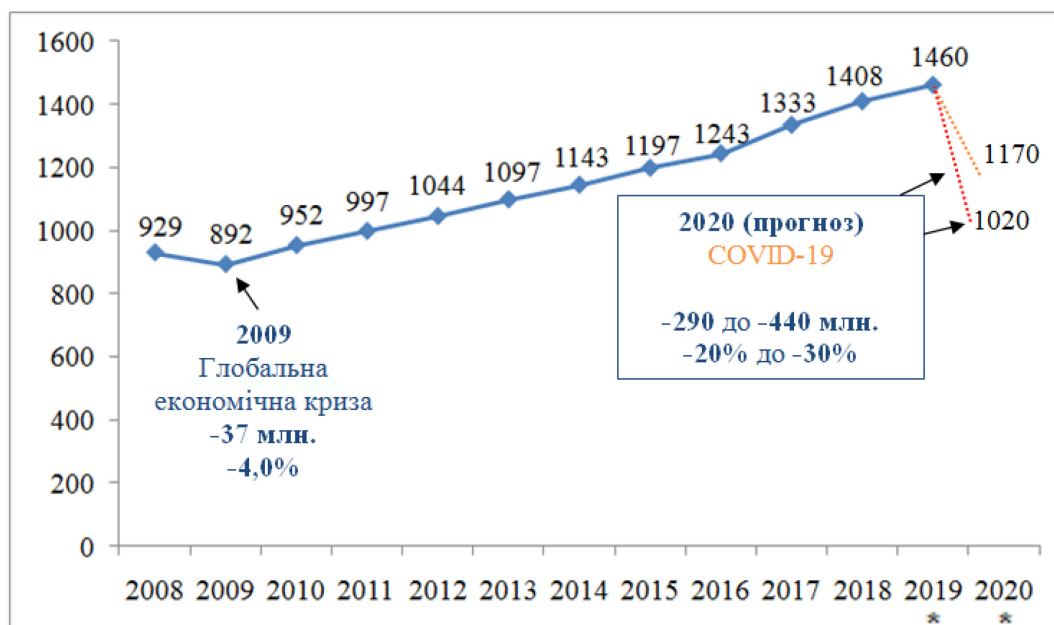

Рис. 3. Прогноз ЮНВТО у змінах в міжнародних надходженнях у 2020 році через поширення коронавірусу, млн. ос. [9] (*-прогноз)

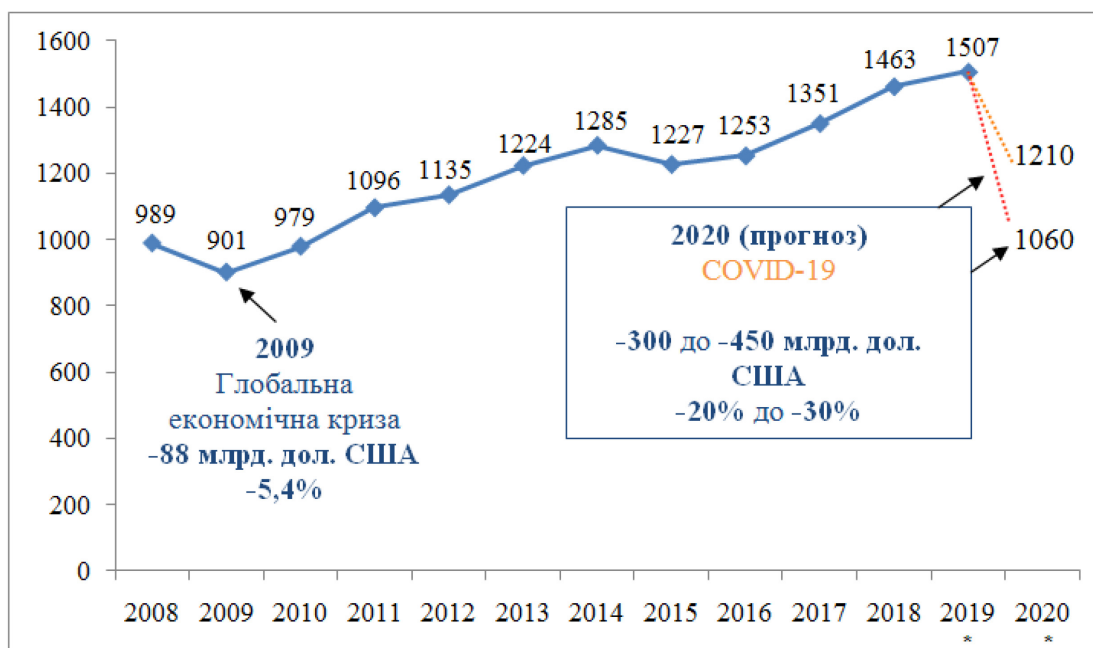

Рис. 4. Прогноз ЮНВТО у змінах в міжнародних надходженнях від туризму у 2020 році через поширення корона вірусу, млрд. дол. США. [9] (*-прогноз)

З наведених графіків можна зробити висновок, що пандемія COVID-19 суттєво вплинула на міжнародний туризм. За результатами проведеного тренд-аналізу, у 2020 році кількість міжнародних прибуттів мала зрости на 7% порівняно з 2018 роком (з 1408 млн. чол. до 1506 млн. чол.). Натомість через поширення коронавірусу бачимо прогнозне зменшення кількості міжнародних туристів з 1408 млн. чол. у

2018 році до 1020-1170 млн. чол. у 2020 (зменшення на 16,9-27,6%). У кількості надходжень від міжнародного туризму аналогічна ситуація: через пандемію прогнозується зниження надходжень з 1463 млрд. дол. США в 2018 році до 1060-1210 млрд. дол. США в 2020 (на 17,3-27,5%). Це лише попередні прогнози і, як вже зазначалось вище, наразі порахувати справжні втрати галузі дуже важко. Подальше

відновлення сектору туризму залежить від скоординованих дій усіх країн задля подолання наслідків пандемії COVID-19 та міжнародної співпраці.

У 2018 році на Європу припало половина міжнародних прибуттів у світі. Регіональний розподіл міжнародних прибуттів можна побачити на рис. 5.

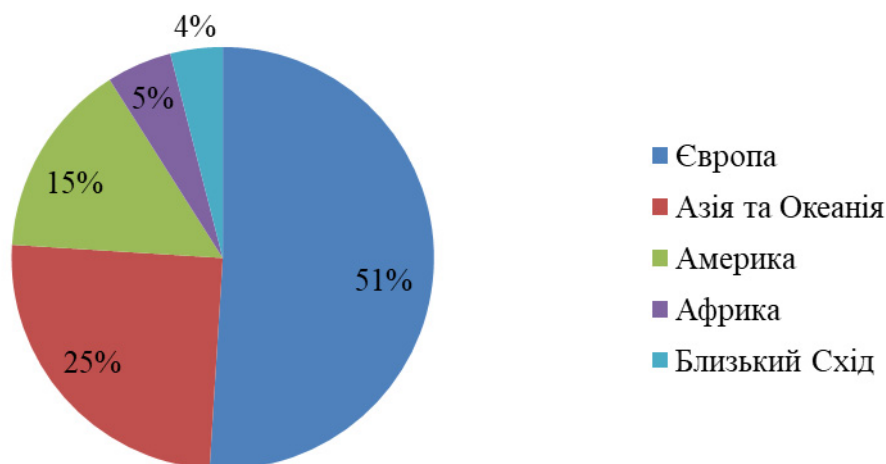

Рис. 5. Міжнародні туристичні прибуття за регіонами, 2018 р. [8]

У розрізі країн лідером залишається Франція з 89,4 млн. відвідувань, що на 2,5 млн. більше, ніж у 2017 році. Тримають лідерські позиції також Іспанія, США, Китай та Італія. Позиція України ж має негативну тенденцію і кожного року зміщується на одну сходинку вниз, досягнувши в 2018 році 27 місця [8]. У своєму щорічному аналізі, що визначає глобальний економічний вплив та

вплив на туризм у 185 країнах та 25 регіонах, дослідження Всесвітньої ради з туризму та туризму (WTTC) виявляє, що на туризм припадає 10,4% світового ВВП. США, Китай, Японія, Німеччина та Великобританія увійшли до першої п'ятірки ринків у 2018 році, що в сукупності становило 47% світового ВВП з подорожей та туризму (рис. 6).

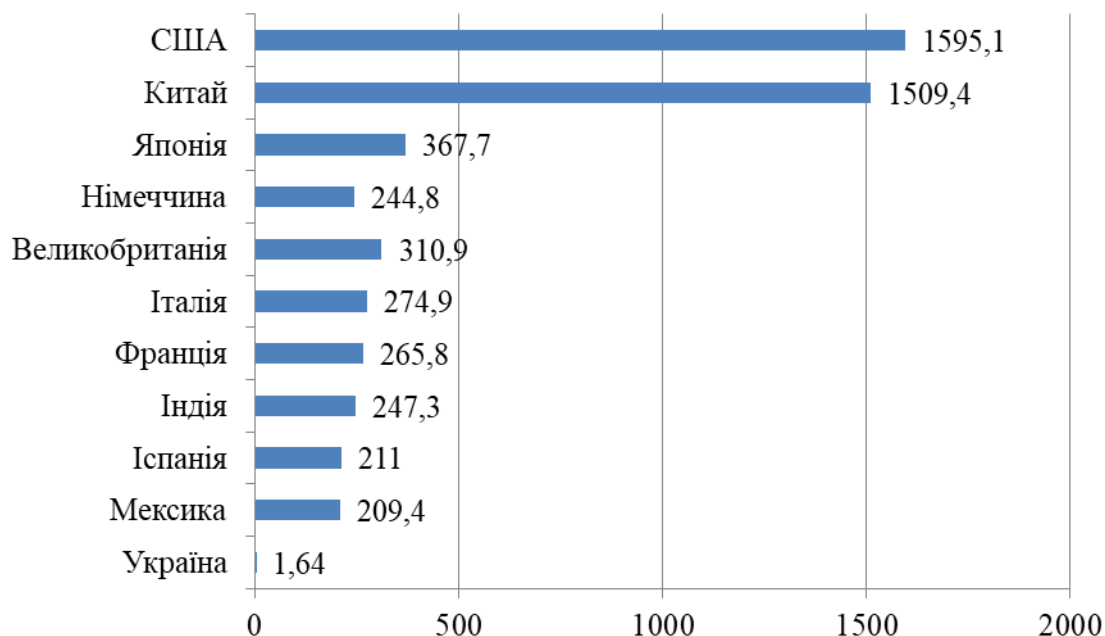

Рис. 6. Загальний вклад туризму в ВВП в 2018 році, млрд. дол. [9]

За показником вкладу туризму в ВВП Україна знаходиться на 95-му місці в світі. Це критично низько, враховуючи потенціал країни і кількість туристичних об'єктів на її території.

Аналізуючи доходи від міжнародного туризму в 2008-2018 роки (рис. 7), можна зробити висновки, що в період 2008–2018 рр. спостерігається майже стабільне зростання

доходів від міжнародного туризму: з 944 млрд. дол. США до 1451 млрд. дол. США.

Спади відбувались лише у роки, наступні за кризовими: 2009, 2015 та 2016 роки.

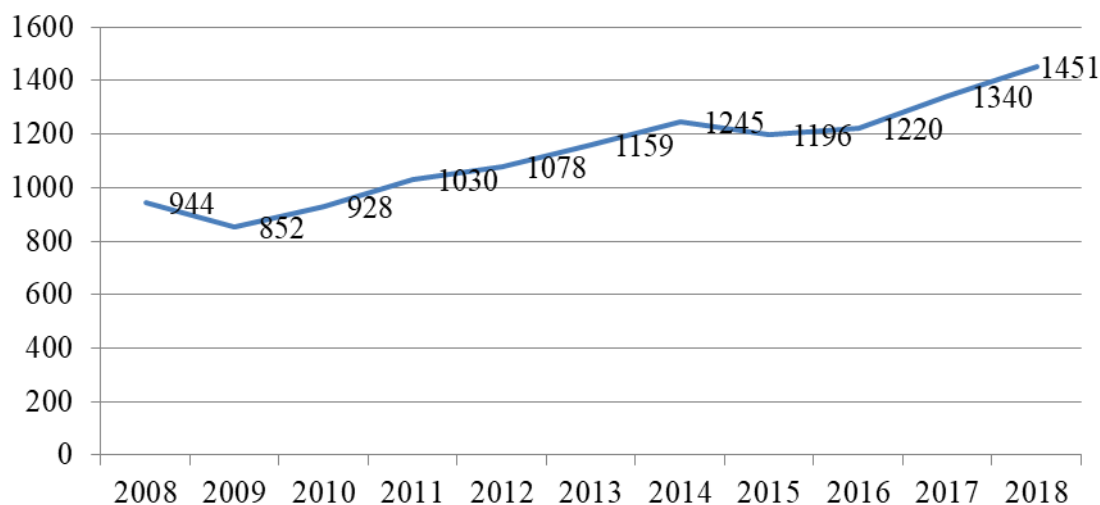

Рис. 7. Динаміка доходів від міжнародного туризму у 2008-2018 рр., млрд. дол. США. [8]

Щодо України, до 2013 року країна демонструвала позитивну динаміку розвитку туристичної індустрії та швидкий темп входження до міжнародного туристичного ринку. Однак після 2014 року через нестабільність соціально-

політичної ситуації в державі показник кількості прибуттів значно знизився, хоча показник кількості відправлень все ще мав позитивну динаміку (рис. 8), що дуже вплинуло на динаміку доходів від туризму у ВВП України.

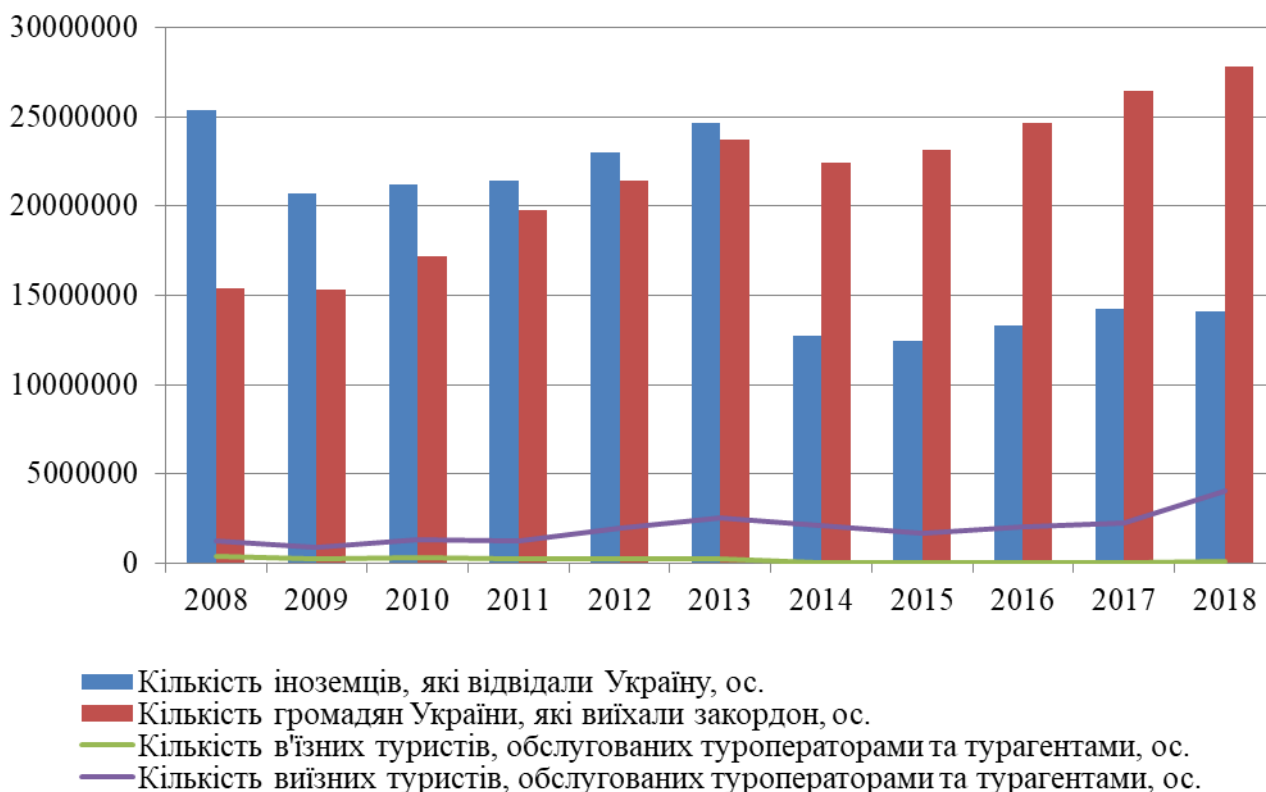

Рис. 8. Динаміка кількості в'їзних та виїзних туристів в Україні в 2008-2018 рр. [4] (2014-2018 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях)

На представленому графіку можна побачити різкий спад іноземних туристів в 2009 році з 25,4 до 20,7 млн. ос., що пояснюється світовою фінансово-економічною кризою 2008 року. Надалі

до 2013 року спостерігається стабільне зростання кількості в'їзних туристів і в 2013 році цей показник досяг позначки 23,7 млн. ос. Проте вже 2014 року ситуація кардинально змінилась через

проведення антитерористичної операції на окупованих територіях і кількість іноземних прибуттів скоротилась до 12,7 млн. ос. З 2015 і до 2018 року вже спостерігається незначна позитивна динаміка в'їзного туризму, але порівнюючи з 2008 роком, у 2018 році кількість іноземних туристів зменшилась на 44,5%.

Виїзний туризм показує іншу динаміку. З 2008 по 2013 рік цей показник виріс з 15,4 до 23,7 млн. ос. В 2014 скоротився на 1,3 млн. ос, через нестабільну економічну ситуацію, але вже з 2014 по 2018 роки кількість громадян України, що виїжджають закордон постійно зростає. В 2018 цей показник становив 27,8 млн. ос., що на 80,5% більше, ніж було в 2008 році.

Цей же графік свідчить, що лише дуже маленька частина в'їзних та виїзних туристів під час поїздок користувались послугами туроператорів або турагентів. Кількість іноземних туристів, які користувались такими послугами в 2008 році становила 372752 ос., а в 2018 році – 75945 ос., що на 79,6% менше. Динаміка користування послугами туристичних операторів та агентів у виїзних туристів напроги має позитивну тенденцію: у 2008 році цей показник становив 1282023 ос., а в 2018 – 4024703 ос., що на 213,9% більше. За даними статистики найчастіше українці відвідують прикордонні країни. У 2018 році частка подорожуючих українців саме до прикордонних країн становила 81,3% від загальної кількості подорожуючих закордон. Порівняно з 2016 роком

відбулось збільшення прибуттів до Росії – 7,8%, Угорщини – 11,3%, Молдови – 0,6%, Білорусі – 25,6%, Румунії – 44,2% та Словаччини – 3,6%. Зменшення кількості подорожуючих на 1,1% відбулось до Польщі. Серед інших туристичних дестинацій для подорожі закордон українці обирають курортні країни, такі як Туреччина, Єгипет, ОАЕ, Італія [6].

У динаміці в'їзних потоків протягом 2016-2018 рр. також спостерігається переважання прикордонних країн. Незмінно лідерами-відвідувачами України є прикордонні країни: Молдова, Білорусь, Росія, Польща, Угорщина, Румунія. Більшість таких виїздів здійснюється з приватною метою. Але кількість прибуттів порівняно з 2016 роком з країн-сусідів зменшилась: Молдова – 0,8%, Росія – 0,2%, Польща – 8,2%, Угорщина – 27,9%, Румунія – 4,5%, Словаччина – 23,5%. Проте істотно збільшилась кількість туристів з Білорусі – на 45,9%. Серед інших країн найбільше приїжджали до України з Ізраїлю, Туреччини, Німеччини, США та Великобританії [6].

Важливим є і дослідження розвитку внутрішнього туризму України (рис. 9), адже наша держава має високий рівень наявності природних та історико-культурних ресурсів. Крім того, сучасна економічна та політична криза в нашій державі змушує український туристів відмовлятися від подорожей закордон і користуватися саме вітчизняними туристичними маршрутами.

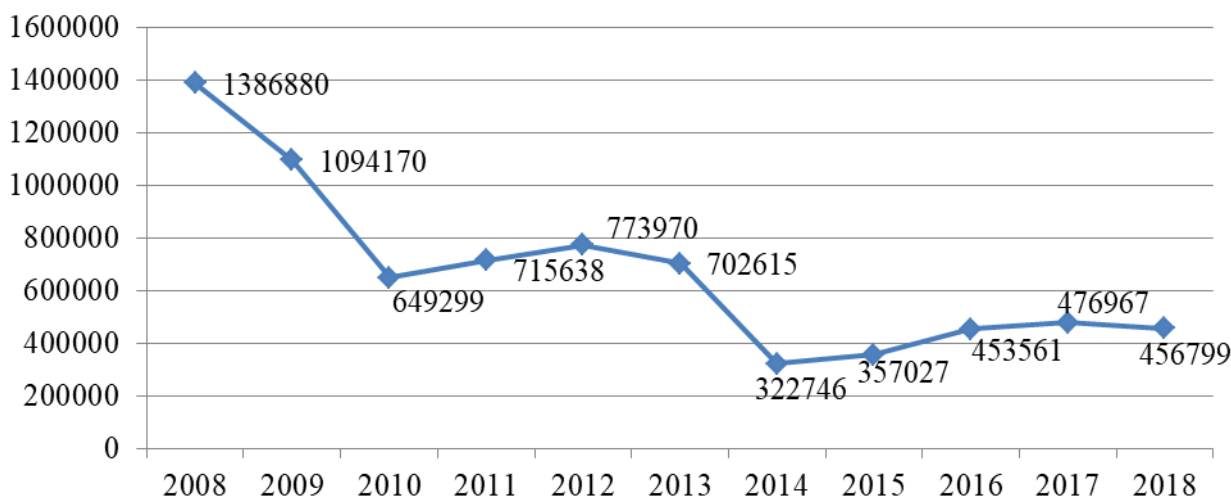

Рис. 9. Динаміка кількості внутрішніх туристів України в 2008-2018 рр., ос. [4]

З наведеного графіку можна зробити висновок, що внутрішній туризм в Україні має негативну тенденцію. Значні спади відбувались в 2009, 2010 роках що пов'язано зі складною економічною ситуацією та в 2014 році, що пов'язано з анексією українських територій. Загалом, порівняно з 2008 роком, кількість внутрішніх туристів в 2018 році зменшилась на 67,1%, з 1386880 туристів до 456799. Тож Україна останніми роками імпортує туристичні послуги і кількість українців, що їдуть відпочивати закордон постійно зростає. В туризмі переважання імпорту над експортом має

негативний вплив на загальний стан економіки. В країнах, де в переважній більшості приймають туристів, розвиток міжнародного туризму спрямований на збільшення припливу іноземної валюти і створення нових робочих місць.

За даними досліджень, загальний внесок туристичної сфери до ВВП нашої держави у 2018 році становив 184,2 млрд. грн., або 5,4% ВВП, прямі витрати туристів становили 1,44% ВВП [5]. Таким чином, частка прямих надходжень від туризму у ВВП України є в декілька разів меншою за сумарні надходження (рис. 10). Більш того, якщо в Україні частка прямого внеску туристичної сфери у ВВП

варіюється від 2,19% у 2009 р. до 1,44% у 2018, то в країнах з пріоритетним розвитком туристичної

галузі цей показник знаходиться на рівні 25–45% [1, с.411].

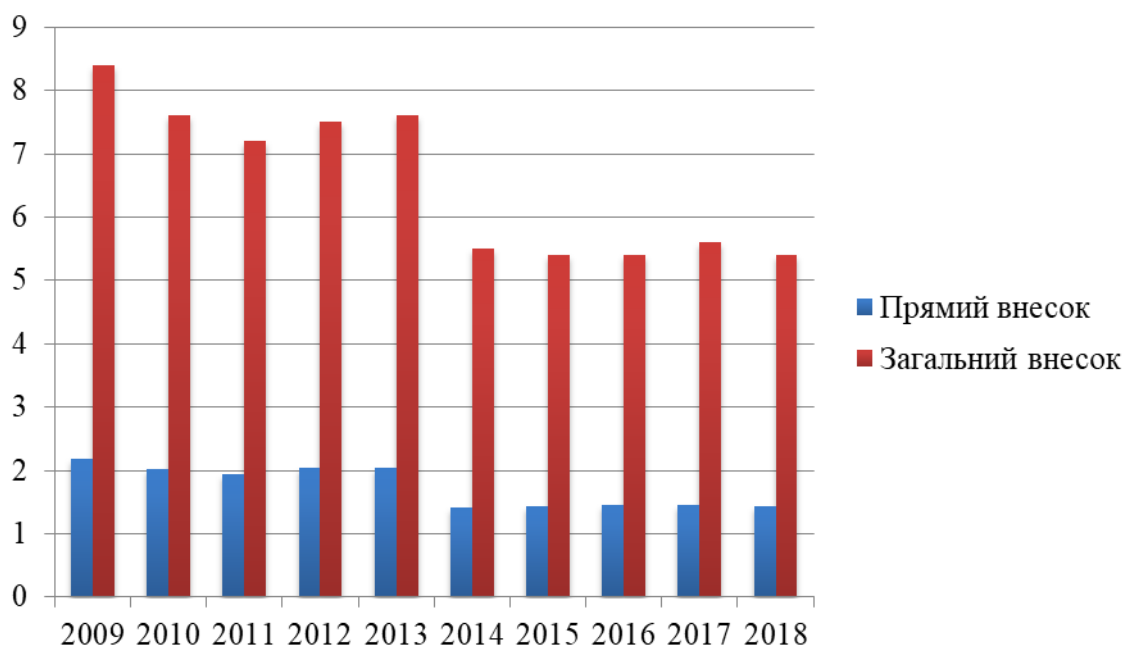

Рис. 10. Частка прямих і загальних надходжень від туристичної сфери до ВВП України у 2009–2018 рр., %. [5]

Щодо впливу туризму на зайнятість, у 2018 р. сумарний внесок в зайнятість склав 791,0 тис. робочих місць, що становить 4,9%, прямий внесок – 206,2 тис. робочих місць, що становить 1,3% [5].

Мережа суб'єктів туристичної діяльності України – юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців – у 2018 році становила 4293 одиниць, що на 824 одиниці більше, ніж у 2017 році

(табл. 1). У структурі мережі за типами суб'єктів туристичної діяльності найбільш численною категорією є туристичні агенти, частка яких складає 83% від загальної кількості суб'єктів. Порівняно з 2013 роком кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні скоротилась на 15,3%, але порівняно з 2017 роком відбувається позитивна динаміка і приріст в 23,8%.

Таблиця 1

Кількість суб'єктів туристичної діяльності в Україні в 2013-2018 рр., од. [4]

Показники	Роки						Відхилення	
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2013/2018	2017/2018
Загальна кількість суб'єктів, у т. ч.:	5071	3885	3182	3506	3469	4293	-15,3%	+ 23,8
Туроператори	831	667	500	552	498	529	-36,3%	+ 6,2%
Турагенти	4032	3069	2547	2803	2802	3565	-11,6%	+ 27,2%
Суб'єкти екскурсійної діяльності	208	149	135	151	169	199	-4,3%	+ 17,8%

У регіональному співвідношенні в 2018 році найбільша кількість суб'єктів туристичної діяльності знаходилась в м. Києві – 1093 одиниці, Дніпропетровській області – 416 одиниць, Львівській – 342 одиниці, Одеській – 270 одиниць, Харківській – 266 одиниць. Кількість колективних засобів розміщення в Україні у 2018

році склала 4719 одиниць. За 2018 рік у готелях та аналогічних закладах розміщення було прийнято 5410242 осіб, а у інших закладах розміщення – 1595978 осіб (табл. 2). Всього за цей рік колективні заклади розміщення України надали свої послуги 7006220 особам, з них іноземці склали 13,1% (917889 ос.) [укр. стат].

Кількість колективних засобів розміщення, місць та кількість розміщених осіб в Україні в 2011-2018 рр. [4]

Рік	Кількість колективних засобів розміщення		Кількість місць		Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення	
	Усього, од.	Темп приросту, %	Усього, тис. од.	Темп приросту, %	Усього, тис. ос.	Темп приросту, %
2011	5882		567,3		7426,9	
2012	6041	+ 2,7	583,4	+ 2,8	7887,4	+ 6,2
2013	6412	+ 6,1	586,6	+ 0,5	8303,1	+ 5,3
2014	4572	-28,7	406,0	-30,8	5423,9	-34,7
2015	4341	-5,1	402,6	-0,8	5779,9	+ 6,6
2016	4256	-1,9	375,6	-6,7	6544,8	+ 13,2
2017	4115	-3,3	359,0	-4,4	6661,2	+ 1,8
2018	4719	+ 14,7	300,0	-16,4	7006,2	+ 5,2

За даними таблиці 2 найбільше зростання кількості колективних засобів розміщення порівняно з попереднім роком спостерігалось у 2018 р. і становило 14,7%. При цьому зменшилась кількість місць з 359,0 тис. в 2017 до 300,0 в 2018 році (16,4%), але у кількості осіб, що перебували у колективних засобах розміщення знову бачимо позитивний приріст на 5,2%. Найбільше падіння для всіх трьох складників було в 2014 р.: колективних засобів розміщення (-28,7%), кількості місць (-30,8%), кількості розміщених (-34,7%), що зумовлене втратою рекреаційно-туристичного потенціалу через анексію Криму та військовими діями на сході країни, внаслідок чого кількість міжнародних туристичних відвідувань зменшилася майже вдвічі.

Для аналізу актуальних проблем у сфері туризму нашої держави пропонуємо розглянути Україну за показниками індексу туристичної конкурентоспроможності в 2018 році (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ). Цей звіт надає унікальну інформацію про слабкі та сильні сторони розвитку сфери туризму кожної країни, а

також виступає інструментом для оцінки можливостей та передбачення больових точок, які заважають або заважатимуть у майбутньому позитивному розвитку туристичної галузі.

Україна, згідно з індексом туристичної конкурентоспроможності у 2018 році, посіла 78 місце із 140 проаналізованих країн, що на 10 місць вище результату 2017 року (Рис. 11). У звіті зазначено Україну, як одну з країн, які зазнали найбільш значного покращення туристичної індустрії в 2018 році. Найнижчі позиції Україна здобула в таких показниках, як «Природні ресурси» (116 місце), «Екологічна стійкість» (114 місце), «Безпека і захист» (107 місце), «Бізнес середовище» (103 місце). Найвищих позицій Україна досягла в показниках «Здоров'я і гігієна» (11 місце), «Цінова конкурентоспроможність» (19 місце), «Людські ресурси і ринок праці» (48 місце), що за допомогою грамотної стратегії можна перетворити на головні конкурентні переваги країни на світовому туристичному ринку [7].

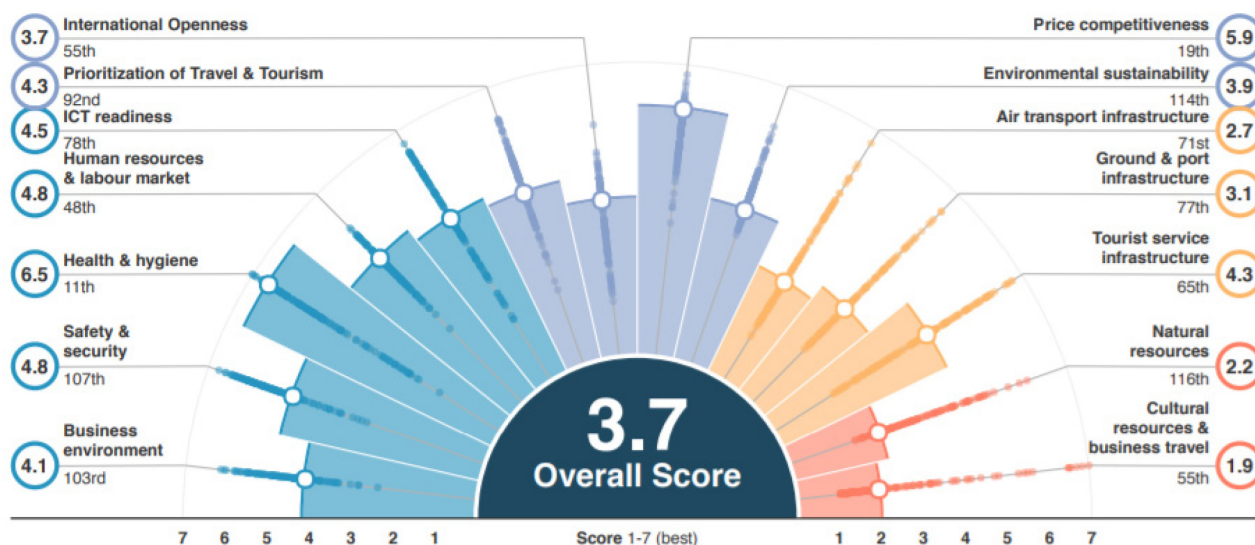

Рис. 11. Огляд позицій України за показниками індексу туристичної конкурентоспроможності у 2018 р. [7]

Для розуміння тенденцій розглянемо динаміку туристичної конкурентоспроможності за змін місця України за показниками індексу 2009-2018 рр. (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінки індексу туристичної конкурентоспроможності України за 2009-2018 рр. [7] *

Показники		Роки						Зміна у оцінці /ранжі 2013/2018	Зміна у оцінці /ранжі 2017/2018
		2009	2011	2013	2015*	2017	2018		
Індекс туристичної конкурентоспроможності	оцінка	3,8	3,8	3,9	-	3,5	3,7	-0,2	+0,2
	ранг	77	85	76	-	88	78	-2	+10
Бізнес середовище	оцінка	3,4	3,5	3,6	-	3,7	4,1	+0,5	+0,4
	ранг	72	76	71	-	124	103	-32	+21
Безпека і захист	оцінка	4,7	4,5	4,7	-	3,5	4,8	+0,1	+1,3
	ранг	86	82	77	-	127	107	-30	+20
Здоров'я і гігієна	оцінка	6,4	6,5	6,6	-	6,6	6,5	-0,1	-0,1
	ранг	18	17	8	-	8	11	-3	-3
Людські ресурси і ринок праці	оцінка	3,5	3,3	3,6	-	4,9	4,8	+1,2	-0,1
	ранг	103	118	99	-	41	48	+51	-7
ІКТ готовність	оцінка	3,4	3,2	3,1	-	4,2	4,5	+1,4	+0,3
	ранг	51	68	70	-	81	78	-8	+3
Пріоритезація подорожей і туризму	оцінка	4,0	4,1	4,2	-	4,3	4,3	+0,1	0
	ранг	87	101	84	-	90	92	-8	-2
Міжнародна відкритість	оцінка	3,8	3,8	3,9	-	2,9	3,7	-0,2	+0,8
	ранг	104	107	114	-	78	55	+59	+23
Цінова конкурентоспроможність	оцінка	3,9	4,0	4,0	-	5,2	5,9	+1,9	+0,7
	ранг	116	119	110	-	45	19	+91	+26
Екологічна стійкість	оцінка	4,3	4,2	4,3	-	3,9	3,9	-0,4	0
	ранг	79	88	92	-	97	114	-22	-17
Інфраструктура повітряного транспорту	оцінка	2,6	2,6	2,8	-	2,4	2,7	-0,1	+0,3
	ранг	94	93	78	-	79	71	+7	+8
Наземна та портова інфраструктура	оцінка	3,3	3,4	3,5	-	3,0	3,1	-0,4	+0,1
	ранг	72	74	73	-	81	77	-4	+4
Інфраструктура туристичних послуг	оцінка	3,7	4,4	4,6	-	4,0	4,3	-0,3	+0,3
	ранг	55	53	50	-	71	65	-15	+6
Природні ресурси	оцінка	2,4	2,3	3,0	-	2,3	2,2	-0,8	-0,1
	ранг	112	119	102	-	115	116	-14	-1
Культурні ресурси та ділові подорожі	оцінка	1,8	1,9	2,1	-	2,1	1,9	-0,2	-0,2
	ранг	88	86	80	-	51	55	+25	-4

* у 2015 році жодного показника не було розраховано через нестабільну ситуацію в країні

Згідно показникам даного індексу та проведеного дослідження можна виділити наступні перешкоди, які стають на заваді розвитку туризму на Україні:

– недостатня сприятливість середовища (бізнес сфера, рівень безпеки, інфраструктура інформаційно-комунікаційних технологій);

– не досконалість державної політики та сприятливих умов у сфері подорожей та туризму (пріоритезація сфери подорожей та туризму, міжнародна відкритість, екологічна стійкість);

– не розвинена інфраструктура (інфраструктура повітряного транспорту, інфраструктура наземного та водного транспорту, туристична інфраструктура);

– занедбання природних ресурсів;

– не зацікавленість споживачів культурними ресурсами.

У підсумку це призводить до того, що на сьогодні Україна використовує лише третину наявного туристичного потенціалу.

Подолання всіх цих негативних тенденцій можливий лише шляхом впровадження нововведень. Розширення асортименту туристичних послуг, підвищення сервісу надання послуг, вставлення відповідних цін на ці послуги, реставрації та поліпшення – усе це є необхідним для подальшого розвитку туристичного ринку нашої країни. Не менш важливими є правильне позиціонування, брендинг країни на світовому туристичному ринку, а також підтримка наявних туристичних ресурсів як з боку центральної виконавчої влади, так і з боку місцевих громад.

Для більш детального дослідження та всебічного вивчення сильних та слабких сторін національної туристичної галузі пропонуємо

розглянути SWOT-аналіз розвитку сфери туризму України (табл. 4).

Таблиця 4

SWOT-аналіз туристичного ринку України [2, 3]

Strength – сильні сторони	Weakness – слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприятливе геополітичне розташування та кліматичні умови; 2. Значна історико-культурна спадщина; 3. Наявність диверсифікованих природних та рекреаційних ресурсів; 4. Збережені культурні традиції; 5. Географічне положення України у центрі Європи; 6. Активізація конкуренції серед українських туристичних операторів; 7. Достатній рівень розвитку культури відпочинку населення; 8. Високий транспортний потенціал; 9. Високий рівень освіти населення; 10. Можливості для розвитку всіх видів туризму. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сезонність туристичного продукту; 2. Недостатнє інвестиційне забезпечення інфраструктури туризму; 3. Туристична пропозиція є нерівномірною в географічному відношенні; 4. Недостатнє бюджетне фінансування заходів, які спрямовані на розвиток туристичної та курортної сфери країни; 5. Диспропорція між ціною та якістю туристичного продукту; 6. Нестабільність природно-екологічного стану країни; 7. Зanedбаний стан історико-культурних пам'яток; 8. Відсутність загальнодержавної інформаційної системи у сфері туризму та курортів та її інтеграція до світової інформаційної туристичної мережі; 9. Незадовільний стан транспортної інфраструктури країни, низька якість послуг з перевезення; 10. Недосконалість нормативно-правової бази; 11. Відсутність сформованого цілісного бренду України; 12. Невідповідність якості послуг, які надаються світовим туристичним стандартам; 13. Наявність мовного бар'єру серед населення країни.
Opportunity – можливості	Threats – загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення доходів населення за рахунок розвитку туризму, що поліпшить економічний розвиток держави; 2. Розширення асортименту надаваних послуг та розроблення нових видів турів; 3. Зниження цін на туристичні послуги, за рахунок діяльності в Україні європейських туристичних операторів; 4. Розробка інвестиційних програм для удосконалення туристичної сфери; 5. Популяризація країни в інших регіонах і континентах; 6. Впровадження конкурентоспроможного національного туристичного продукту; 7. Збільшення різних туристичних напрямів (зелений, екстремальний, культурно- історичний та ін.); 8. Впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу; 9. Підвищення рівня збереження культурно-історичних пам'яток; 10. Розвиток маркетингової політики в туристичній галузі; 11. Розвиток інформаційних систем; 12. Підтримка та розвиток внутрішнього туризму; 13. Інвестиційні механізми розвитку туристичної інфраструктури; 14. Покращення рівня обслуговування та екологічної ситуації; 15. Створення іміджу країни як стабільної та безпечної. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нестабільна політична та економічна ситуація; 2. Зниження загального рівня життя населення; 3. Збільшення ціни на туристичні послуги та відповідне зменшення попиту; 4. Значний рівень безробіття, що створює основу для збільшення злочинності; 5. Слабкий інвестиційний клімат; 6. Розвиток виїзного туризму; 7. Розвиток туризму та конкуренції в близько розташованих країнах; 8. Зношеність інфраструктури та комунікацій; 9. Демографічна катастрофа; 10. Зміна кліматичних умов; 11. Можливість виникнення епідеміологічних захворювань; 12. Природні катаклізми.

Проведений SWOT-аналіз дає змогу зробити **висновок**, що Україна об'єктивно має потужний туристичний потенціал та гарні можливості його

підтримки та розвитку, але на даний момент, він використовується не дуже ефективно. Необхідним є підвищення рівня основних напрямів

стимулювання туристичної діяльності в Україні, що зможе посилити взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами розвитку як всієї країни, так і окремих регіонів. В свою чергу це сприятиме зміцненню економіки, наповненню бюджету, збільшенню рівня доходів населення, створенню потужної туристичної галузі та збереженню історико-культурної спадщини країни.

Якщо ж держава прагне зробити ринок туристичних послуг України перспективним напрямком розвитку країни в цілому, необхідно вирішувати ці проблеми вже найближчим часом. Основною метою має стати збільшення потоку іноземних туристів до країни та розвиток внутрішнього туризму.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURIST MARKET OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRENDS

Irina Shamara, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Hanna Haponenko, PhD (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Daria Kryvulkina, std., V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: dariakryvulkina@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6745-2875>

The tourism industry is an increasingly important element in Ukraine's economy, the vector of development of which is aimed at active integration into the world economy, but at the same time the pace of its development leaves Ukraine at the lowest ranking positions in the world tourism market. In this situation, it is important to study the factors that create obstacles to tourism development in Ukraine and determine the prospects of the domestic tourism market, which should be the basis for implementing measures to realize the tourism potential of Ukraine and stimulate international tourism. The article analyzes the current state of development of the tourism industry of the world and Ukraine. The problematic aspects of the industry development in the country are determined on the basis of the indicators of the tourist competitiveness index. Prospects for the development of the national tourism market are studied. The subject of the article is the current state, problems and prospects of the national tourism market in the context of global trends. The aim is to study the state of the tourism business in Ukraine, identify problems and prospects for the development of the domestic tourism market. Objective: to identify the features of the market of tourist services of Ukraine and the prospects of successful entry into the world market of tourist services. General scientific methods are used: analytical, static, descriptive, comparative and structural-logical analysis. The following results were obtained: based on the study, it was found that the level of development of the tourism market of Ukraine is very low compared to world indicators, despite the fact that Ukraine has a strong tourism potential. It is proved that Ukraine can offer competitive tourist products in all promising tourist areas and has all the opportunities to successfully enter the world tourism market, provided that the existing problems of the domestic industry are overcome. Conclusions: it is necessary to increase the level of the main areas of tourism promotion in Ukraine, which will strengthen the relationship of tourism with other priority areas of development as a whole country and individual regions, which, in turn, will strengthen the economy, fill the budget, increase incomes of the population, the creation of a powerful tourism industry and the preservation of the historical and cultural heritage of the country.

Keywords: dynamics of tourist flows, tourism industry, competitiveness, international tourism, tourism, tourist market.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО РЫНКА УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕМИРОВЫХ ТЕНДЕНЦИЙ

Шамара Ирина Николаевна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Гапоненко Анна Игоревна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Кривулькина Дарья Игоревна, студентка, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: dariakryvulkina@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6745-2875>

Индустрия туризма выступает все более значимым элементом в экономике Украины, вектор развития которого направлен на активную интеграцию в мировое хозяйство, но вместе с тем по темпам своего развития оставляет Украину на самых низких рейтинговых позициях мирового туристического рынка. В такой ситуации актуальными являются исследования факторов, создающих препятствия для развития туризма в Украине и определения перспектив отечественного туристического рынка, которые должны стать основой для внедрения мероприятий по реализации туристического потенциала Украины и стимулирования международного туризма. В статье анализируется современное состояние развития туристической индустрии мира и Украины. Определяются проблемные аспекты развития отрасли в стране на основе показателей индекса туристической конкурентоспособности. Исследуются перспективы развития национального туристического рынка. Предметом исследования статьи является современное состояние, проблемы и перспективы развития национального туристического рынка в контексте общемировых тенденций. Цель состоит в изучении состояния туристического бизнеса в Украине, выявлении проблем и перспектив развития отечественного туристического рынка. Задача: выявление особенностей рынка туристических услуг Украины и перспектив успешного выхода на мировой рынок туристических услуг. Используются общенаучные методы: аналитический, статистический, описательный, сравнительный и структурно-логический анализ. Получены следующие результаты: на основе проведенного исследования, было выявлено, что уровень развития туристического рынка Украины очень низкий по сравнению с мировыми показателями, при том, что Украина имеет большой туристический потенциал. Доказано, что Украина может предложить конкурентоспособные туристические продукты по всем перспективным туристическим направлениям, и имеет все возможности успешного выхода на мировой туристический рынок при условии преодоления имеющихся проблем отечественной отрасли. Выводы: необходимо повышение уровня основных направлений стимулирования туристической деятельности в Украине, что сможет усилить взаимосвязь туризма с другими приоритетными сферами развития, как всей страны, так и отдельных регионов, что, в свою очередь, будет способствовать укреплению экономики, наполнению бюджета, увеличению уровня доходов, созданию мощной туристической отрасли и сохранению историко-культурного наследия страны.

Ключевые слова: динамика туристических потоков, индустрия туризма, конкурентоспособность, международный туризм, туризм, туристический рынок.

References

1. Mordan E. Yu., Bilets A. S., Serdyuk K. V. (2017) Investitsiyi v turistichnu sferu Ukrayini: suchasniy stan, problemi ta perspektivi [Investments in the tourism sphere of Ukraine: current state, problems and prospects]. *Groshi, finansi, kredit*. Vol. 19, pp. 410 – 414. (in Ukrainian)
2. Lotish O. Ya. (2017) Strategichni pidhodi do rozvitku rinku turistichnih poslug v Ukrayini [Strategic approaches to the development of the market of tourist services in Ukraine]. *Naukoviy visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu*. Vol. 25(1), pp. 134 – 138. (in Ukrainian)
3. Hmelevskiy O. V., Koshivska M. V. (2018) Rozvitok turizmu v konteksti Evrointegratsiyi Ukrayini [Tourism development in the context of Ukraine's European integration]. *Priazovskiy ekonomichniy visnik: elektron. nauk. zhurn. Klasich. privat. un-t. Zaporizhzhya*, 2 (07), pp. 15 – 21. (in Ukrainian)
4. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Data and statistics. Available at: <http://knoema.ru>
6. Website of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Available at: <http://www.me.gov.ua>.
7. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. The World Economic Forum. 2019. Available at: <http://www.weforum.org>.
8. UNWTO Tourism Highlights. Available at: <https://www.unwto.org>
9. World travel and tourism council (WTTC). Available at: <https://www.wttc.org/>
10. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. (2017). The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 15, Issue 1, pp. 80-92. doi: 10.21511/ppm.15(1).2017.08

Література

1. Мордань Є. Ю., Білець А. С., Сердюк К. В. Інвестиції в туристичну сферу України: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Гроші, фінанси, кредит*. 2017. Вип. 19. С. 410 – 414.
2. Лотиш О. Я. Стратегічні підходи до розвитку ринку туристичних послуг в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 25(1). С. 134 – 138.
3. Хмелевський О. В., Кошівська М. В. Розвиток туризму в контексті євроінтеграції України. *Приазовський економічний вісник: електрон. наук. журн. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя*. 2018. № 2 (07). С. 15 – 21.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Данні та статистика. URL: <http://knoema.ru>
6. Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua>.
7. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019: The World Economic Forum. 2019. URL: <http://www.weforum.org>.
8. UNWTO Tourism Highlights. URL: <https://www.unwto.org>
9. World travel and tourism council (WTTC). URL: <https://www.wttc.org/>
10. Babenko, V., Pasmor, M., Pankova, Ju., Sidorov, M. The place and perspectives of Ukraine in international integration space. *Problems and Perspectives in Management*, 2017, Vol. 15, Issue 1, pp. 80-92. doi: 10.21511/ppm.15(1).2017.08

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ ГРЕЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Шамара Ірина Миколаївна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: shamara@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Євтушенко Олена Віталіївна

канд. екон. наук, доцент,

доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: evetushenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Салабай Анастасія Артеміївна

студентка

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: nastyasalabaj@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6524-0695>

Індустрія туризму є провідною і найбільш динамічною галуззю світової економіки. У багатьох країнах у формуванні ВВП туристична діяльність відіграє значну роль, також забезпечує додаткові робочі місця для населення. Туристична індустрія є однією з важливих структур ряду розвинутих країн і тому розвиток даної галузі є необхідним для України. Греція відома своєю захоплюючою історією та природними красотами. Греція успішно розвивала туризм ще з середини минулого століття й тому її досвід може допомогти Україні зробити цю галузь однією з головних в структурі національної економіки. В статті досліджується досвід Греції в розвитку туристичної індустрії та можливості його використання в Україні; аналізуються сучасний стан розвитку туристичної індустрії Греції та України. Обґрунтовується можливість використання досвіду Греції в розвитку туристичної індустрії України. Предметом дослідження статті є можливість використання досвіду Греції в Україні. Мета полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні використання досвіду розвитку туризму Греції в Україні. Завдання: дослідити сучасний стан індустрії туризму в Україні та Греції; виявити можливості використання досвіду розвитку туристичної індустрії Греції в Україні. Використовуються загальнонаукові методи: системний, описовий, порівняльний та структурно-логічний аналіз. Отримано такі результати: на основі проведеного дослідження, було виявлено доцільність використання досвіду Греції в українській туристичній індустрії. Висновки: запуск спеціально розроблених програм для збільшення потужностей, а також підвищення якості готелів та інших об'єктів інфраструктури. Потрібно залучити інвесторів до розвитку готелів, транспорту, тематичних парків та зон відпочинку, для цього потрібно зробити зручні та легкі умови для інвестування. Україні потрібно приділяти увагу вдосконаленню сервісу та туристичної інфраструктури, яка має низький рівень якості, для цього потрібно переглянути та змінити державні стандарти і вимоги до засобів розміщення, які є дуже застарілими і тому необхідно змінити їх до більш сучасних європейських стандартів. Доцільним буде пом'якшення візових формальностей для тих країн, які зараз є основними постачальниками туристів, а також для тих країн, які можуть бути «перспективними» постачальниками туристів.

Ключові слова: туризм, індустрія туризму, туризм Греції, досвід розвитку туризму.

Постановка проблеми.

Масштабність і важливість туризму свідчать про його належність до стратегічних галузей національної економіки, потенційно інвестиційно привабливого виду економічної діяльності. В Україні розвиток туристичного ринку не досяг високого рівня, немає необхідного інформаційного середовища, недостатній рівень розвитку туристичної інфраструктури. Однак, український ринок туристичних послуг є дуже динамічним та має потенціал до розвитку рекреації, тому уряд та вітчизняні туристичні підприємства потребують прикладів зарубіжного досвіду в цій сфері. Тому застосування зарубіжного досвіду в Україні може сприяти більш швидкому розвитку туристичної галузі.

Аналіз досліджень та публікацій.

Дослідженням розвитку туристичної індустрії України займалися такі вітчизняні науковці, як: О. Любіцева, О. Бордун, Т. Городня Н. Кабушкін, В. Федорченко та інші. Туристичну індустрію Греції досліджують такі науковці як К. Андриотис, З. Кастулис, Т. Прокопенко, П. Захаров, Є. Кругов, П. Коміліс, Р. Нельсон. Важливим є науковий вклад учених кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Парфюшенко А. Ю., Гапоненко Г. І., Шамара І. М., Євтушенко О. В.

Мета статті полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні використання досвіду розвитку туризму Греції в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Україна знаходиться в центрі Європи, має багату природу та має безліч культурно-історичних пам'яток, тому має всі можливості бути привабливою дестинацією для іноземних туристів. Україну відвідували понад 20 мільйонів туристів до 2014 року, в основному з сусідніх країн, а саме з Росії, Молдови, Білорусі. Кількість іноземців, що відвідали України пішла на спад, після революції, тому через це постраждала туристична індустрія через зниження купівельної спроможності споживачів та негативний імідж країни серед іноземців. В останній час Україна стає доступнішою для іноземців, які відкрили в ній

безліч недорогих задовольень у вигляді смачної кухні, а також різноманітність кафе та ресторанів і вражаючі об'єкти культурної спадщини.

Після 2014 туристична привабливість України значно знизилась, це можемо побачити на графіку (див. рис. 1). Так в 2015 році Україну відвідали 12,4 мільйони іноземців, а в 2013 році їх було 24,6 млн. Найбільша кількість іноземців було в 2013 році, а саме 24,6 мільйонів осіб, але потім можна побачити спад, а вже після 2014 року кількість іноземців стабілізувалась та починає збільшуватись. Зараз кількість іноземців, що відвідують Україну збільшується і в 2017 році становить 14,2 мільйонів.

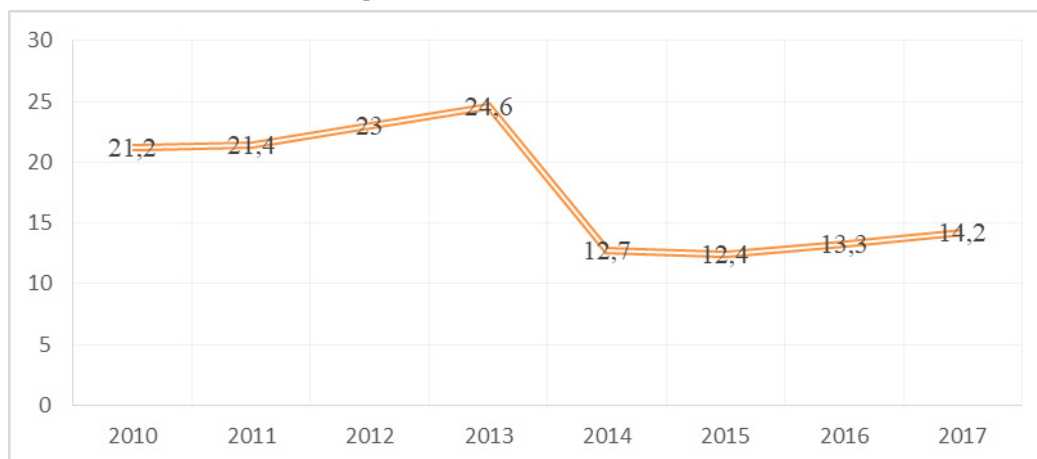

Рис. 1. В'їзд іноземних громадян в Україну в період 2010-2017 рр. [1]

В 2018 році більшість іноземців до України приїжджали з Молдови (4,4 млн. осіб), Білорусії (2,7 млн. осіб), потім йдуть Польща, Російська Федерація, Угорщина. Розподіл країн за відсотками, з яких приїжджали іноземці до України можна побачити на рисунку 2. Якщо

дослідити країни з яких іноземці приїжджали до України, то можна побачити, що більшість це сусідні країни, а тому стає зрозумілим, що більша частина з них приїжджає з приватними або службовими цілями, для відвідування родичів (див. рис. 2).

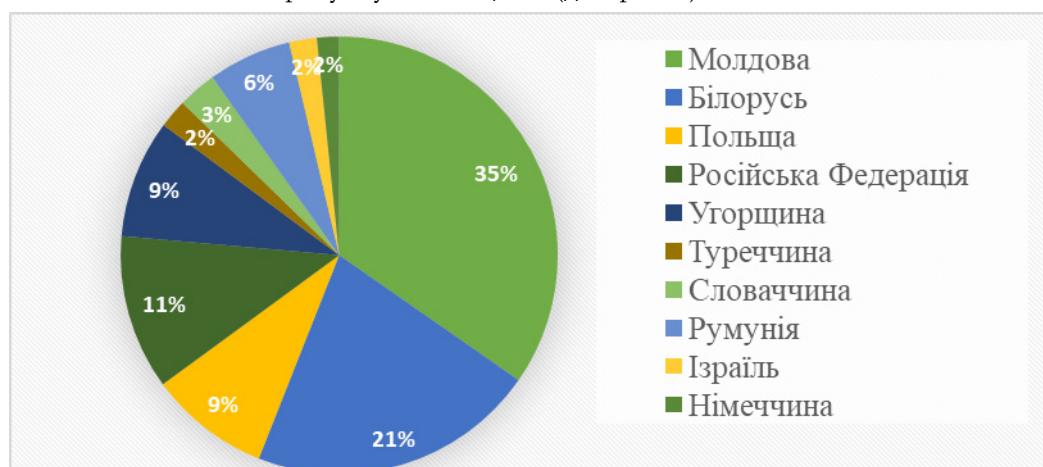

Рис. 2. Топ-10 країн постачальників туристів в Україну за 2018 рік [1]

Якщо розглядати мету з якими іноземці відвідують Україну, то більшість вказує приватну ціль, далі йде культурний та спортивний обмін, релігійна мета, потім службова, ділова, дипломатична мета та туризм. Для дослідження розвитку туристичної індустрії України потрібно розглянути кількість іноземців, які відвідали країну саме з

туристичною метою. В період 2010-2017 рр. кількість іноземців, що відвідали Україну з туристичною метою зменшується. Найбільша кількість іноземців, що відвідали країну з туристичною метою була в 2011 році, а саме 1,2 мільйони, а вже в 2017 році лише 38 958 туристів, що, ймовірно, обумовлено низьким рейтингом України за рівнем безпеки.

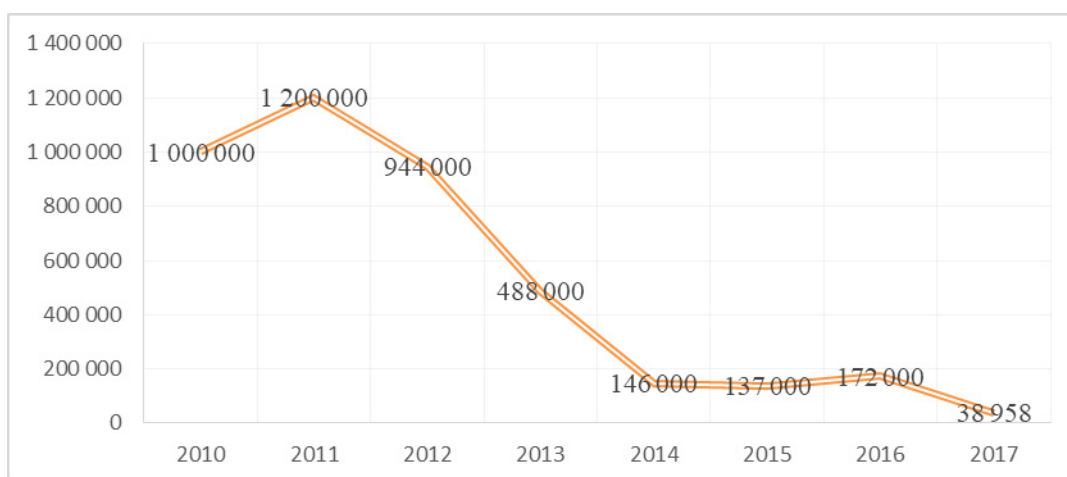

Рис. 3. Кількість іноземних громадян, що в'їхали в Україну з туристичною метою в період 2010-2017 рр. [1]

Якщо розглядати виїзний туризм України, то кількість громадян України, які виїжджали за кордон в 2017 році становило 26,4 мільйони, з них 26,2 мільйони виїхали за кордон з приватною метою, 120 887 громадян виїхало з метою організованого туризму та 97 271 громадян виїхали з службовими цілями. З тих хто виїхав за кордон в 2017 році, послугами туристичних операторів та агентів скористались 3,8 мільйонів українців. В Україні негативне туристичне сальдо. За даними Державної служби статистики, різниця між кількістю українських туристів, що виїжджають за кордон, і іноземців, які відвідували Україну в 2017 році, становить 12,2 млн осіб. Велика різниця між кількістю приїжджених туристів та виїзних пояснюється введенням безвізового режиму для України, який дозволив подорожувати Європою більш легко, без витрачання часу на оформлення віз. Ще однією причиною може бути поява авіаліній лоукостів, які збільшують доступність відпочинку та зручність вильотів з регіональних аеропортів.

Щодо внутрішнього туризму, то найпопулярнішим регіоном України в 2018 році була Київська область - переважно за рахунок Києва, де найбільша кількість ділових, науково-навчальних та історико-культурних ресурсів. У 2018 році столичний регіон відвідали 5 млн 684 тис. туристів. Лідерами також є Львівська (2,5 млн осіб) та Одеська області (2,3 млн осіб).

В Україні на 2018 рік було 4 293 суб'єктів індустрії туризму (враховуючи юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), з них 529 туристичних операторів та 3 565 туристичних агентів. Найбільша кількість в Дніпропетровській, Львівській, Одеській, Полтавській, Харківській області та місті Київ. Суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність в Україні налічується 199 одиниць. Більшість туристичних агентів є фізичними особами-підприємцями, а саме 2322 одиниць з 3 565 турагентів. В той час, як всі туристичні оператори є юридичними особами [1].

За кількістю виїзних туристів в 2018 році лідером став туристичний оператор «Anex Tour» з кількістю туристів – 287,7 тис. осіб, далі йде JoinUp! з кількістю туристів – 174,9 тис. осіб. В

Україні є туристичний оператор, що спеціалізується на відпочинку в Греції. Туроператор «Mouzenidis Travel» входить до складу холдингу Mouzenidis Group, а головний офіс знаходиться в Греції, в місті Салоніки.

Щодо кількості колективних засобів розміщення, то станом на 2018 рік в Україні налічується 4 719 одиниць засобів розміщення. З них 2777 одиниць – це готелі та мотелі, а 1942 одиниць – засоби розміщення на період відпустки та інші засоби розміщення (хостели, пансіонати відпочинку, бази відпочинку, туристські бази, кемпінги, тощо). З графіку можна побачити, що зменшення кількості засобів розміщення почалось з 2013 року, але вже з 2017 року є невелике збільшення колективних засобів розміщення з 4 115 одиниць у 2017 до 4719 одиниць в 2018 році (див. рис. 5).

Згідно з доповіддю Всесвітнього економічного форуму в 2017 році дохід від в'їзного туризму в Україні склав 1,2 мільйони доларів. Вклад туризму в ВВП країни становив 1,7 мільйонів доларів в 2018 році, тоді як в Греції цей показник становить 18,3 мільйони доларів. Також порівняймо частку туризму в структурі ВВП України та Греції за 2018 рік, якщо в Україні частка туризму в ВВП становить 1,4%, тоді як в Греції – 8,5%, що є середнім показником в Європі та приносить країні 18,3 мільйони доларів щорічно. Щодо зайнятості населення в туристичній індустрії, то в Україні доля зайнятості в туристичній галузі становить 1,3%, а в Греції цей показник – 12,7%. Кількість працівників, зайнятих в туризмі в Україні налічує 206,2 тисяч, тоді як в Греції - 485,5 тисяч, що вдвічі більше ніж в Україні.

За останні два роки Україна піднялася на 10 позицій в Індексі конкурентоспроможності в сфері подорожей і туризму, зайнявши 78 місце (3,7 балів). Індекс конкурентоспроможності в сфері подорожей і туризму (The Travel&Tourism Competitiveness Report) розробляється Всесвітнім економічним форумом та розраховується на основі 15 факторів, наприклад, бізнес-середовище, безпека, ціни та інфраструктура. Рейтинг публікується один раз на два роки та охоплює 140 країн.

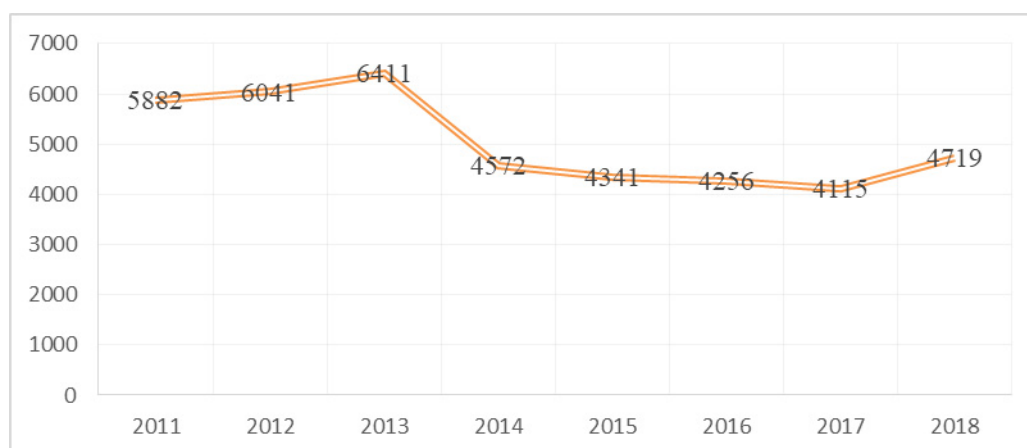

Рис. 5. Кількість колективних засобів розміщування в період 2011-2018 рр. [1]

Найбільше балів Україна отримала за рівень охорони здоров'я та санітарії – 6,5 балів з 7, а найнижчий отримала за культурні ресурси, за природні ресурси Україна також отримала лише 2,2 бали з 7. Отже, згідно доповіді Всесвітнього економічного форуму Україна має такі сильні сторони, як рівень охорони здоров'я та гігієни (6,5 балів), цінова конкурентоспроможність туристичної індустрії (5,9 балів), рівень безпеки (4,8 балів), людські ресурси (4,8 балів) та рівень розвитку телекомунікацій (4,5 балів). Середнім є рівень розвитку туристичної інфраструктури та пріоритетність туризму – 4,3 бали з семи. Недостатньо розвиненими є культурні та природні ресурси, інфраструктура авіасполучень та наземного транспорту, низьким також вважають рівень відкритості країни для туризму – 3,7 балів з 7. За два роки країна змогла покращити середовище для бізнесу (з 124 місця на 103), рівень безпеки (з 127 до 107 місця), рівень розвитку телекомунікацій (з 81 місця піднялась на 78), цінову конкурентоспроможність національного туристичного ринку (з 45 місця на 19), також покращила стан інфраструктури повітряного транспорту (з 79 місця на 71) та покращила туристичну інфраструктуру (з 71 місця на 65) [11].

Якщо порівнювати Україну з Грецією, то вона займає в даному рейтингу 25 місце в світі, з загальним балом 4.5 з 7. Найбільше в цій країні

розвинені такі категорії: рівень охорони здоров'я та гігієни (6.5 балів), туристична інфраструктура (5.8 балів), рівень безпеки та пріоритетність розвитку туризму (5.6 балів обидва), а також рівень розвитку телекомунікацій (5.2 балів) [10].

Досліджуючи розвиток туристичної індустрії в Греції потрібно сказати, що іноземних гостей країна приваблює своєю багатою історією та традиціями з давніх часів. Проте в останні роки більшість туристів вибирають Грецію здебільшого для пляжного відпочинку в поєднанні з відвідування культурно-історичних об'єктів. Особливо успішно туризм розвивається не на материковій частині, а на островах, таких як Крит, Корфу, Родос, Пелопоннес, а також на півострові Халкідікі, який ідеально підходить для сімейного відпочинку.

Перш за все потрібно розглянути динаміку міжнародних прибуттів до Греції. Так після економічної кризи в 2008 році помітно невеликий спад – з 15,9 мільйонів туристів в 2008 році до 14,9 мільйонів в 2009 році. Однак після 2010 року можна спостерігати ріст міжнародних прибуттів, а саме з 15 мільйонів туристів в 2010 році до 16,4 мільйонів в 2011 році, але потім в 2012 році знову відбувається спад до 15,5 мільйонів туристів. І вже після 2012 року спостерігається стабільний та швидкий ріст кількості міжнародних туристів і в 2018 році цей показник становить 30,1 мільйон туристів.

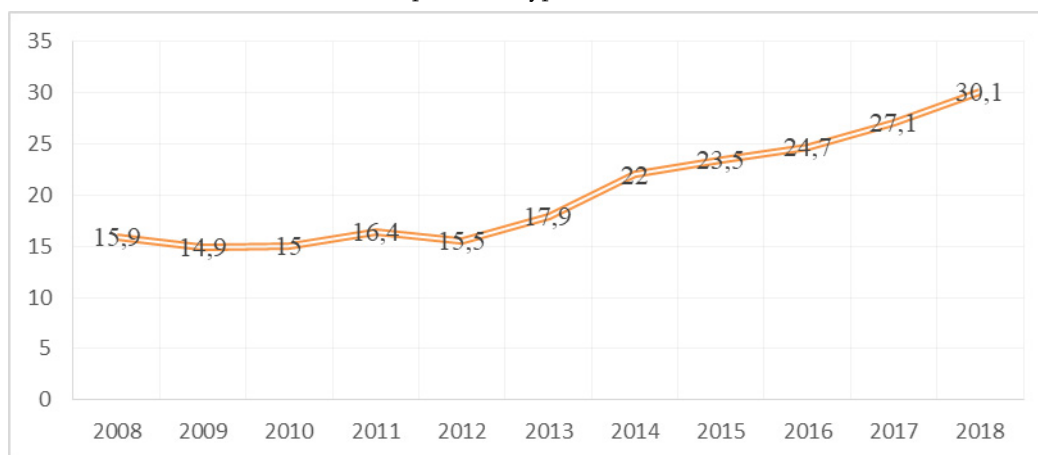

Рис. 6. Кількість міжнародних прибуттів до Греції в період 2008-2018 рр. [6]

З рисунку 7 можна побачити, що в 2017 році основним постачальником туристів до Греції це Європа з числом туристів 6,4 мільйони, зокрема, з таких країн як Велика Британія (928 тис.), Болгарія (835 тис.), Німеччина (888 тис.), Північна Македонія (574 тис.), Франція (367 тис.), Італія (302 тис.), Албанія (313 тис.), Румунія (255 тис.), Кіпр (190 тис.) та Нідерланди (251 тис.). Також в країну приїжджають туристи з Азії і в 2017 році

кількість туристів з цього регіону становила 486 тисяч. Найбільше приїжджає з Туреччини (296 тис.), Ізраїлю (38 тис.), країн Середньої Азії (40 тис.) та інших азійських країн (40 тис.). Далі йде Американський регіон з кількістю туристів – 435 тисяч, з яких 305 тисяч туристів з Сполучених Штатів Америки, 67 тисяч з Канади. Також 51 тисяча туристів прибула з Австралії (див. рис. 7).

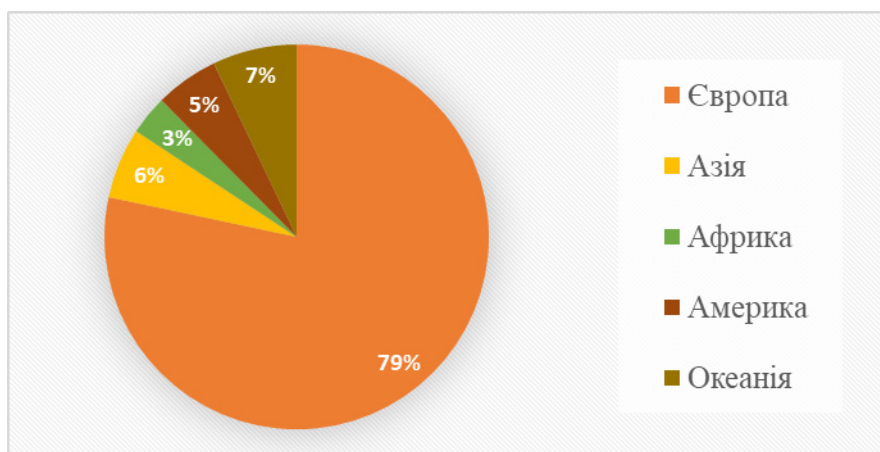

Рис. 7. Регіони-постачальники туристів до Греції в 2017 році

Розглядаючи виїзний туризм Греції варто зазначити, що на основі дослідження Еллінського управління статистики (ELSTAT) 2018 року кількість жителів, які здійснили принаймні одну поїздку, становила 4,8 млн, а кількість поїздок - 7,9 млн, та збільшилось на 7,6% та 6,0% порівняно з 2017. Найпопулярнішими країнами для подорожі серед греків є Болгарія (2,3 млн туристів), Північна Македонія (1,3 млн туристів), Туреччина (967 тис туристів), Німеччина (499 тис туристів), Італія (404 тис туристів), Велика Британія (329 тис туристів) та Кіпр (255 тис туристів) (див. рис. 8). Більшість подорожує з приватною метою – 3,9 мільйонів громадян, 3 мільйони - з метою відпочинку та рекреації та 1 мільйон туристів відвідували друзів та родичів. Однак громадяни Греції віддають перевагу внутрішньому туризму.

Туризм для Греції має важливе значення тому, що займає 8,5% в структурі ВВП та приносить 21,5 мільярдів доларів (дані 2018 року). На графіку спостерігається різкі коливання грошових надходжень від туризму, так в 2008 році міжнародний туризм приніс країні 17,6 млрд доларів, а вже в 2010 році цей дохід становив 13,8 млрд доларів, це пояснюється економічною кризою в країні. Проте в 2011 році можна побачити збільшення до 16,9 млрд доларів, але потім знову йде спад до 14,6 млрд доларів. І вже за два роки надходження від туризму знову зросли до 19,4 млрд доларів (2014 рік), а починаючи з 2016 року спостерігається стабільний зріст і в 2018 році становив 21,5 млрд доларів.

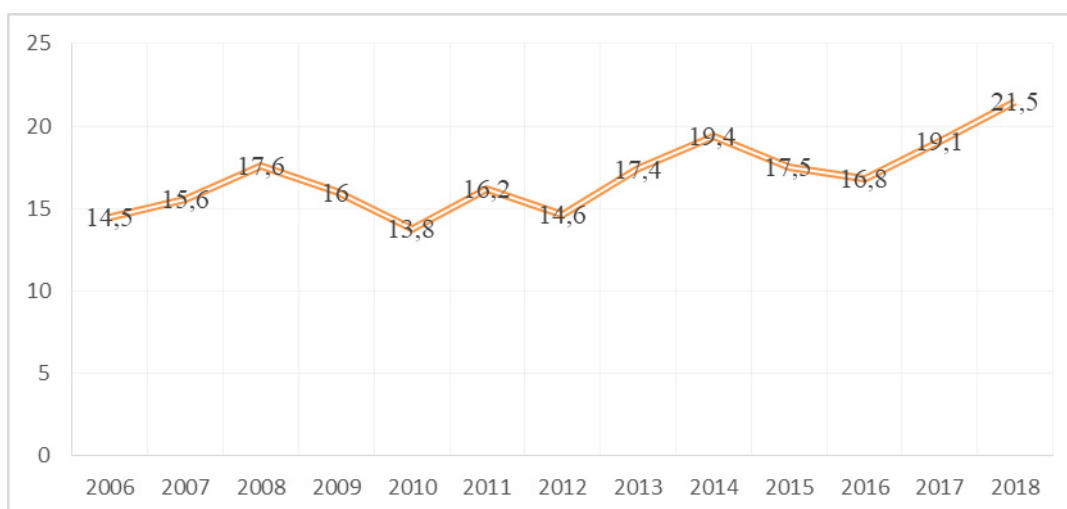

Рис. 9. Міжнародні надходження від туризму Греції в період 2006-2018 рр. [7]

Досліджуючи сучасний стан розвитку індустрії туризму в Греції потрібно проаналізувати основні суб'єкти на туристичному ринці. Таким чином, всього в Греції налічується 49 346 тисяч готелів та подібних закладів, 5 770 тисяч туристичних агенцій та інших закладів бронювання, 154 археологічні об'єкти та 173 музеї [2]. Особливе значення туризму для Греції полягає у вирішенні проблеми зайнятості населення, так як індустрія туризму створює велику кількість робочих місць. Загалом в туристичній індустрії Греції працює 381 820 тисяч людей, з них 266 277 людей працює в ресторанному бізнесу, 95 363 – в закладах розміщення, 14 136 працює в туристичних агентствах та 6 094 людей працює в транспортній сфері.

Після кризи, яка тривала 10 років, в 2018 році туристична галузь Греції зросла на 7%. Туризм займає 8,5% в структурі ВВП та є важливою часткою в економіці країни. Президент і виконавчий директор WTTC Глорія Гевара наступним чином висловились про країну - «Греція є показовим прикладом того, яку користь можуть приносити туризм і подорожі при відповідному до них ставленні» [4].

Хоча кількість туристів в Греції зросла майже вдвічі це не означає відсутність проблем в туристичній сфері. Так наприклад, різко зросла конкуренція з боку таких популярних країн, як Туреччина, Марокко і Єгипет, де спостерігається найбільша кількість туристів та відпочиваючих. Через те, що в цих країнах за останні роки число бронювань зросло, в окремих грецьких туристичних центрах, зокрема, на острові Родос власники готелів були змушені сильно знизити вартість проживання через слабкий початок літнього сезону.

Експерти називають ще одну серйозну проблему – «овертуризм», тобто перенавантаження території туристами, кількість яких втричі перевищує населення Греції. Швидко зростання відпочиваючих означає сильне навантаження для інфраструктури та переповненість у великих містах та на визначних пам'ятках. «Існує небезпека того, що інфраструктура не підготовлена, і все це стане величезним бумерангом, якщо ми зосередимось лише на цифрах і не будемо розробляти більш стійку модель розвитку туризму» - висловив свою думку Нікос Хризогелос, грецький політик та еколог [8].

Президент Конфедерації туризму Греції (SETE) Янніс Ретсос заявив, що головним завданням галузі є оптимальне використання природних ресурсів для поліпшення туристичного продукту країни. Він пояснив, що понад 67% туристів готові платити більше за продукти, які не є шкідливими або є корисними для навколишнього середовища. Також він додав, що для забезпечення стійкого розвитку туристичної галузі Греції необхідно розподілити 30 мільйонів туристів по всім внутрішнім напрямкам і в будь-який час року. Мета полягає в тому, щоб скоротити витрати і зберегти конкурентоспроможність Греції, а також поширити туризм по всій країні [9].

Грецька держава з задоволенням підтримує закордонні інвестиції в сфері туризму за допомогою ряду засобів, в тому числі Закону про інвестиції, скасування обмежень на каботаж в круїзах і спрощення операцій з нерухомістю в прикордонних районах. Греція охоче приймає фірми, які хочуть брати участь у подальшому розвитку туристичної галузі країни. Крім того, Греція проводить активну приватизацію ряду державних активів пов'язаних з туризмом, в тому числі пристаней для яхт, великих ділянок землі, периферійних аеропортів та інших об'єктів, які виявилися досить привабливими для іноземних інвесторів.

Таким чином, ми вважаємо, що Україні також потрібно залучати як іноземних так і вітчизняних інвесторів, які б могли розвивати та відновити деякі об'єкти туристичної інфраструктури. Для приваблення інвесторів спочатку потрібно пом'якшити умови інвестування, ще можна надавати кредити з меншими відсотками для власників ресторанів і готелів. До відновлення та зберігання культурно-історичних пам'яток повинна долучатись й держава, наприклад, виділяти кошти для реконструкцій, реставрацій та підтримання об'єктів в нормальному стані.

Ще одним способом, який можна позичити в Греції, є створення спеціальної програми розвитку туристичної індустрії. Її можна розробити з вітчизняними експертами або ж долучити іноземних спеціалістів, які зможуть подивитися на ситуацію зі сторони та розробити план дій, використовуючи свій досвід.

Необхідно відзначити, що основним видом туризму Греції вважається пляжний туризм. На узбережжі популярний дайвінг, так як в морі багато рифів, скель та печер, також біля грецького узбережжя була велика кількість корабельних аварій, тому добре користуються попитом поїздки до місць затоплених кораблів. Щодо розвитку даного виду туризму в Україні, то тут потрібно приділяти увагу вдосконаленню сервісу та туристичної інфраструктури, яка має низький рівень якості. Для цього не потрібно створювати великі, багато-поверхові 5-зіркові готелі. Це можуть бути невеликі гостьові будинки, які мають високий, якісний сервіс, як наприклад в Греції, там з легкістю можна бронювати 3-4* готелі та не перейматись якістю надаваних послуг. Ще необхідною умовою для пляжного туризму є чистий пляж та море, для цього потрібно встановити жорсткі правила для відпочиваючих. Також такий вид туризму більша кількість туристів любить об'єднувати з культурно-пізнавальним. Але в Україні такі пам'ятки не завжди є біля прибережних районів, тому доцільним буде побудова тематичного парку, де будуть відпочивати туристи з дітьми.

Однак, спроби Греції відновитись після тривалої економічної кризи зараз загрожують пандемією коронавірусу, яка, як очікується, завдасть серйозного удару по туристським доходам країни. Найбільший двигун доходів Греції, туризм, в 2020 році може впасти на 70% через COVID-19, який жорстко обмежив, якщо не

зупинив, міжнародні і навіть внутрішні авіаперевезення. Міжнародний валютний фонд прогнозує скорочення ВВП на 10% і рівень безробіття в Греції на рівні 22,3% в 2020 році [5]. Грецька економіка є другою за величиною залежною від туризму Євросоюзом після Кіпру, що робить її набагато більш вразливою і створює додаткові труднощі для країни, яка все ще переживає жорстоку 10-річну рецесію [12]. Греція втратить ключові ринки такі як Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія та Сполучені Штати.

Грецькі чиновники заявили, що, заради запобігання повного краху економіки країни, вони будуть прагнути до внутрішнього туризму більше, ніж будь-коли, спонукаючи греків знову відкрити для себе країну після того, як вірус буде поставлений під контроль, а правила щодо подорожей спростяться. Іноземним мандрівникам може знадобитися до 18 місяців, щоб знову вільно подорожувати [12]. В результаті уряд Греції хоче розробити загальний набір процедур охорони здоров'я з іншими європейськими країнами, щоб відновити довіру серед іноземних гостей, а також захистити місцевих працівників. Відпочиваючим

доведеться витримати деякі вимоги, перш ніж їм дозволять здійснити виїзд до Греції.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити наступний **висновок**: з досвіду Греції наша країна може використати такі способи розвитку туризму та підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту. По-перше необхідно розробити стратегію розвитку туристичної галузі, де розписати основні проблеми та ймовірні методи їх вирішення. Також потрібно вдосконалити туристичну інфраструктуру в головних туристичних центрах країни, до цього можна залучити вітчизняних або іноземних інвесторів. Україна має чудові кліматичні умови, а тому має змогу розвивати туризм цілорічно, тут є потенціал для зимових, міжсезонних та літніх видів відпочинку.

Публікація містить результати досліджень, виконаних за держбюджетною науково-дослідною темою «Міжнародний туризм як чинник європейської інтеграції країн Південно-Східної Європи й України: економічний та геополітичний аспекти» (0116U000918)

FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN GREECE AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

Irina Shamara, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Olena Yevtushenko, PhD (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: eveltushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Anastasiia Salabai, student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: nastyasalabaj@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6524-0695>

The tourism industry is the leading and most dynamic industry in the global economy. In many countries, tourism plays a significant role in the formation of GDP, and provides additional jobs for the population. The tourism industry is one of the important structures of a number of developed countries and therefore the development of this industry is necessary for Ukraine. Greece is known for its fascinating history and natural beauties. Greece has successfully developed tourism since the middle of the last century, and therefore its experience can help Ukraine make this industry one of the main in the structure of the national economy. The article explores the experience of Greece in the development of the tourism industry and the possibility of its use in Ukraine; analyzes the current state of development of the tourism industry in Greece and Ukraine. It substantiates the possibility of using the experience of Greece in the development of the tourism industry of Ukraine. The subject of this article is the possibility of using the experience of Greece in Ukraine. The goal is to provide a scientific and theoretical justification for using the experience of tourism development in Greece in Ukraine. Tasks: to explore the current state of the tourism industry in Ukraine and Greece; to identify the possibilities of using the experience of development of the tourism industry of Greece in Ukraine. General scientific methods are used: systemic, descriptive, comparative and structural-logical analysis. The following results were obtained: based on the study, it was revealed the feasibility of using the experience of Greece in the Ukrainian tourism industry. Conclusions: the launch of specially designed programs to increase capacity, as well as improve the quality of hotels and other objects. We need to attract investors to the development of hotels, transport, theme parks and recreation areas, for this we need to make convenient and easy conditions for investment. Ukraine needs to pay attention to improving the service and tourism infrastructure, has a low level of quality, for this it is necessary to review and change state standards and requirements for accommodation facilities, which are very outdated and therefore it is necessary to change them to more modern European standards. It will be advisable to mitigate visa formalities for those countries that are now the main suppliers of tourists, as well as for those countries that may be "promising" suppliers of tourists.

Keywords: tourism, tourism industry, tourism of Greece, experience in tourism development.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА ГРЕЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Шамара Ирина Николаевна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Евтушенко Елена Витальевна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: eveltushenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1435>

Салабай Анастасия Артемовна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: nastyasalabaj@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6524-0695>

Индустрия туризма является ведущей и наиболее динамичной отраслью мировой экономики. Во многих странах в формировании ВВП туристическая деятельность играет значительную роль и обеспечивает дополнительные рабочие места для населения. Туристическая индустрия является одной из важных структур ряда развитых стран и поэтому развитие данной отрасли необходимо для Украины. Греция известна своей захватывающей историей и природными красотами. Греция успешно

развивала туризм еще с середины прошлого века и поэтому ее опыт может помочь Украине сделать эту отрасль одной из главных в структуре национальной экономики. В статье исследуется опыт Греции в развитии туристической индустрии и возможности его использования в Украине; анализируются современное состояние развития туристической индустрии Греции и Украины. Обосновывается возможности использования опыта Греции в развитии туристической индустрии Украины. Предметом исследования статьи является возможность использования опыта Греции в Украине. Цель состоит в научно-теоретическом обосновании использования опыта развития туризма Греции в Украине. Задачи: исследовать современное состояние индустрии туризма в Украине и Греции и выявить возможности использования опыта развития туристической индустрии Греции в Украине. Используются общенаучные методы: системный, описательный, статистический, сравнительный и структурно-логический анализ. Получены следующие результаты: на основе проведенного исследования, было выявлено целесообразность использования опыта Греции в украинской туристической индустрии. Выводы: запуск специально разработанных программ для увеличения мощностей, а также повышения качества гостиниц и других объектов инфраструктуры. Нужно привлечь инвесторов к развитию гостиниц, транспорта, тематических парков и зон отдыха, для этого нужно сделать удобные и легкие условия для инвестирования. Украине нужно уделять внимание совершенствованию сервиса и туристической инфраструктуры, которая имеет низкий уровень качества, для этого нужно пересмотреть и изменить государственные стандарты и требования к средствам размещения, которые очень устаревшими и поэтому необходимо изменить их к более современным европейским стандартам. Целесообразным будет смягчение визовых формальностей для тех стран, которые сейчас являются основными поставщиками туристов, а также для тех стран, которые могут быть «перспективными» поставщиками туристов.

Ключевые слова: туризм, индустрия туризма, туризм Греции, опыт развития туризма.

References

1. Statistics on tourism in Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Enterprises and employment in tourism: Greece 2018. Organisation for economic co operation and development data. Available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TOURISM_ENTR_EMPL
3. Greece plans to open for tourists in July. Available at: <https://greekcitytimes.com/2020/04/30/greece-plans-to-open-for-tourists-in-july/>
4. Greece sees its future as the Florida of Europe. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/29/greece-tourism-florida-of-europe>
5. Greece spent 10 years thinking that things couldn't get any worse, then the coronavirus hit. Available at: <https://www.cnn.com/2020/04/28/coronavirus-hits-greece-tourism-with-more-people-at-risk-of-unemployment.html>
6. International tourism, number of arrivals – Greece. The World Bank Data. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=GR>
7. International tourism, receipts (current US\$) – Greece. The World Bank Data. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.CD?end=2018&locations=GR&start=2004&view=chart>
8. Is Greece on the brink of an overtourism crisis? Available at: <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/greece/articles/greece-overtourism-santorini/>
9. Sustainability and Holiday Homes Key to Greek Tourism's Future. 2019. Available at: <https://www.greece-is.com/news/greece-needs-tourism-upgrade-promotion-of-holiday-homes/>
10. Travel & Tourism Competitiveness Index 2019 edition: Greece. Available at: <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/#economy=GRC>
11. Travel & Tourism Competitiveness Index 2019 edition: Ukraine. Available at: <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/#economy=UKR>
12. Coronavirus threatens greek tourism. Available at: <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/coronavirus-threatens-greek-tourism>

Література

1. Статистичні дані по туризму України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Enterprises and employment in tourism: Greece 2018. Organisation for economic co operation and development data. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TOURISM_ENTR_EMPL
3. Greece plans to open for tourists in July. URL: <https://greekcitytimes.com/2020/04/30/greece-plans-to-open-for-tourists-in-july/>
4. Greece sees its future as the Florida of Europe. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/29/greece-tourism-florida-of-europe>
5. Greece spent 10 years thinking that things couldn't get any worse, then the coronavirus hit. URL: <https://www.cnn.com/2020/04/28/coronavirus-hits-greece-tourism-with-more-people-at-risk-of-unemployment.html>
6. International tourism, number of arrivals – Greece. The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?locations=GR>
7. International tourism, receipts (current US\$) – Greece. The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.RCPT.CD?end=2018&locations=GR&start=2004&view=chart>
8. Is Greece on the brink of an overtourism crisis? URL: <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/greece/articles/greece-overtourism-santorini/>
9. Sustainability and Holiday Homes Key to Greek Tourism's Future. 2019. URL: <https://www.greece-is.com/news/greece-needs-tourism-upgrade-promotion-of-holiday-homes/>

10. Travel & Tourism Competitiveness Index 2019 edition: Greece. URL: <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/#economy=GRC>
11. Travel & Tourism Competitiveness Index 2019 edition: Ukraine. URL: <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/#economy=UKR>
12. Coronavirus threatens greek tourism. URL: <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/coronavirus-threatens-greek-tourism>

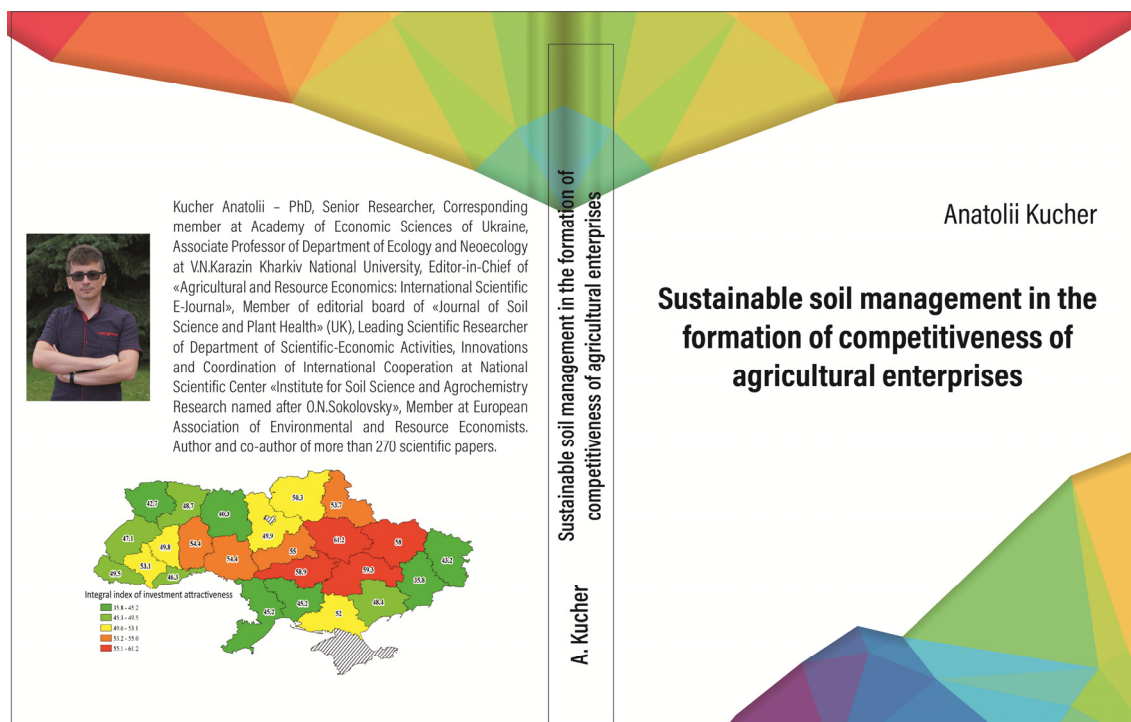
РЕЦЕНЗІЯ

Бабенко В. О.

Д.е.н., професор

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

На монографію: Kucher A. Sustainable soil management in the formation of competitiveness of agricultural enterprises: monograph. (Кучер А. В. Сталий ґрунтовий менеджмент у формуванні конкурентоспроможності аграрних підприємств) Plovdiv: Academic Publishing House «Talent», 2019. 444 p. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.19554.07366>.

У сучасних умовах глобалізації економіки конкурентоспроможність стає визначальним чинником досягнення економічного лідерства, адже забезпечує підтримку високих темпів сталого розвитку й гарантування продовольчої безпеки людства. Якісним земельним ресурсам належить визначальна роль у забезпеченні конкурентоспроможності та сталого розвитку аграрного сектора економіки, оскільки вони є базовою передумовою досягнення високих результатів господарювання й створюють аграрним підприємствам значні конкурентні переваги на внутрішньому та світовому агропродовольчому ринках. Тому на етапі інтеграції аграрного сектора України у світове співтовариство актуальність проблеми формування конкурентоспроможності аграрних підприємств набуває дедалі більшого значення.

З іншого боку, у передмові до українського видання «Добровільних принципів сталого менеджменту ґрунтових ресурсів», підготовленого й опублікованого за підтримки Секретаріату Глобального ґрунтового партнерства Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН зазначено, що Україна відіграє стратегічну роль на світовому ринку продовольства, посідаючи 1-2-3 місце за низкою позицій. Такого результату значною мірою досягнуто за рахунок надмірного

антропогенного навантаження на унікальний ґрунтовий покрив країни, 2/3 якого складається із родючих чорноземних ґрунтів, уразливих до дії антропогенних чинників і кліматичних змін. Напружена експлуатація ґрунтів країни вимагає постійної уваги до менеджменту ґрунтових ресурсів для забезпечення їх охорони від деградації, відтворення родючості та надання ґрунтами екосистемних послуг. Усе це переконливо свідчить про надзвичайну актуальність, своєчасність, наукову новизну та практичну значущість рецензованої монографії А. В. Кучера.

Монографію «Sustainable soil management in the formation of competitiveness of agricultural enterprises» присвячено актуальній проблемі економічної теорії та практики господарювання в умовах своїнтеграції України – розробці теоретико-методологічних засад і прикладних рекомендацій щодо формування конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі сталого менеджменту ґрунтів у контексті адаптації до змін клімату й досягнення нейтрального рівня деградації земель і ґрунтів. Ця монографія є фактично першою системною спробою розглянути проблеми економіки деградації земель, сталого менеджменту ґрунтів і конкурентоспроможності аграрних підприємств з

огляду на зміни сучасного цивілізаційного ландшафту в економіко-управлінському зрізі. При цьому автор тримає в полі зору багаторівневу систему економіко-управлінських процесів: мегарівень, макрорівень, мезорівень, мікрорівень і нанорівень. Досліджуючи визначену проблематику, автор доречно обґрунтував і використав системний, ситуаційний, міждисциплінарний і синергетичний методологічні підходи, що дало змогу поєднати у вирішенні поставлених завдань теоретичні напрацювання та реальну практику їх втілення.

Рецензована монографія складається з п'яти взаємопов'язаних розділів. Перший розділ присвячено вченню про економіку деградації ґрунтів і сталого ґрунтового менеджменту в аграрному секторі. У цьому розділі обґрунтовано методологічні підходи до економічного дослідження сталого ґрунтового менеджменту у формуванні конкурентоспроможності аграрних підприємств у контексті глобальних проблем сучасності; уперше введено в науковий обіг поняття «стала конкурентоспроможність аграрних підприємств», визначено сутність і структуру цієї категорії та її взаємозв'язок зі сталим ґрунтовим менеджментом; уперше запропоновано «неортодоксальну парадигму формування сталої конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі сталого ґрунтового менеджменту». Крім того, в цьому розділі теоретично обґрунтовано й апробовано методологічні й концептуальні основи економіки деградації ґрунтів у сільському господарстві, що дало змогу визначити збитки від деградації ґрунтів в аграрних підприємствах, а також на рівні районів, областей, ґрунтово-кліматичних зон і країни в цілому. Автор уперше в Україні застосовано екосистемний підхід до економічного (грошового) оцінювання вартості екосистемних послуг ґрунтів і збитків від їх втрати. Значну увагу автор монографії приділив питанням еколого-економічного оцінювання збитків від забруднення та ерозії ґрунтів. Зокрема, цінними в науково-прикладному аспекті є вперше розроблені автором лінійні та нелінійні економетричні моделі, які дали змогу кількісно оцінити залежності дохідності й прибутковості використання орних земель від питомого рівня еродованості ґрунтів і розміру виробничих витрат на одиницю земельної площі.

У другому розділі розглядаються концептуально-методологічні засади формування економічного механізму сталого менеджменту ґрунтів у сільському господарстві. У цьому розділі автором на засадах інституційного, системного й міждисциплінарних підходів уперше розроблено: цілісну концепцію сталого менеджменту ґрунтів у сільському господарстві України; концептуальні засади економічного механізму сталого менеджменту ґрунтів у сільському господарстві та стратегічні пріоритети фінансово-економічного забезпечення й потенційні джерела фінансування пріоритетних заходів сталого менеджменту ґрунтів; концепцію сталого управління ґрунтовым органічним вуглецем у контексті адаптації до змін клімату.

Третій розділ монографії присвячено питанню сталої інтенсифікації землекористування в контексті формування конкурентоспроможності аграрних підприємств та економічної родючості ґрунтів. Цей розділ презентує результати монографічного дослідження стану й тенденцій інтенсифікації використання земель в Україні та провідних країнах Європейського Союзу як основи сталого ґрунтового менеджменту для забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств у контексті євроінтеграції; результати оцінювання інтенсивності й конкурентоспроможності землекористувань аграрних підприємств регіонів України; обґрунтування можливості й доцільності раціонального використання сільськогосподарських земель як основи сталого розвитку сільських територій; результати оцінювання інтенсивності конкуренції на ринку оренди земель і впливу концентрації земель на формування конкурентоспроможності аграрних підприємств, зокрема найбільших агрохолдингів України. Результати визначення конкурентоспроможності аграрних підприємств на регіональному рівні з використанням методу DEA (Data Envelopment Analysis), наведені в цьому розділі, показали наявні резерви поліпшення ситуації.

З практичного погляду цінним є четвертий розділ монографії, в якому економічно обґрунтовано ефективність застосування органічних добрив за впливом на потенційну та економічну родючість ґрунтів. Тут важливу увагу приділено запропонованій методології оцінювання ефективності заходів поліпшення якості ґрунтів і меліоративних проектів для сталого ґрунтового менеджменту. На основі експериментальних даних автором здійснено аналіз «витрати – вигоди» (cost-benefit analysis) від застосування рідких органічних добрив, а також компаративний аналіз економічної ефективності застосування рідких органічних добрив, біогумусу та мінеральних добрив. Ці результати можуть бути корисними на мікрорівні під час ухвалення менеджерами економічно обґрунтованих управлінських рішень.

П'ятий розділ присвячено проблемі трансферу інновацій та ефективності пріоритетних інноваційних заходів і практик сталого ґрунтового менеджменту на різних ієрархічних рівнях. У цьому розділі аналізуються стан і проблеми трансферу інновацій у сфері охорони й раціонального використання земель та можливості щодо подолання цих проблем для забезпечення трансферу ґрунтоохоронних інновацій на мікроекономічному рівні. Не менш важливими є висновки та пропозиції автора за результатами оцінювання інвестиційної привабливості аграрного землекористування на прикладі регіонів України, які можуть бути корисними під час формування інвестиційної політики та ухвалення інвестиційних рішень. У цьому розділі також розглянуто потребу в інвестиціях та економічну ефективність інноваційно-інвестиційних проектів для сталого менеджменту ґрунтів, а також

ефективність інноваційних практик сталого менеджменту ґрунтів на мікро, мезо й макрорівні.

Прикметною особливістю рецензованої монографії є те, що в кожному її розділі автором розглядаються шляхи вирішення відповідних проблем на основі раціонального поєднання теоретичних і практичних напрацювань. Монографічна робота репрезентує нове бачення формування й розвитку конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі впровадження економічно обґрунтованих підходів і практик сталого ґрунтово менеджменту.

Загалом представлена монографія є актуальною та ґрунтовною науковою роботою, що спирається на сучасні теоретичні розробки, статистико-математичну обробку емпіричних даних, комплексний аналіз та узагальнення кращого вітчизняного й зарубіжного досвіду. Монографія може становити значний науковий і практичний інтерес для політиків, учених, фахівців-практиків з економіки та менеджменту, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та здобувачів вищої освіти.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 11

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 25.05.2020. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 13,78. Обл.-вид. арк. 14,45. Наклад 100 пр. Зам. № Безкоштовно

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32